

TYSKLAND,

SKILDRINGAR OCH OMDÖMEN

FRÅN EN RESA

1840—1841,

AF

JOHAN WILHELM SNELLMAN.

STOCKHOLM,

TRYCKT HOS L. J. HJERTA,

1842.

BOKHANDL. K. R. LOOSTRÖMS FÖRLAG.

1 TYSKLAND. SKILDRINGAR OCH OMDÖMEN FRÅN EN RESA 1840–1841

INNEHÅLL.

	I. Köpenhamn. – Resa öfver Kiel, Hamburg, Bremen, Osnabrück och Münster till Düsseldorf..... sid.	3
10	II. Reflexioner rörande Tyska nationen och nationalandan. Preussen, dess institutioner och förhållande till det öfriga Tyskland.....	18
	III. Rheinresa. Köln, Bonn, Siebengebirge, Koblenz och dess omgifningar, Bingen, Niederwald, Mainz och Mannheim..	32
	IV. Heidelberg. Resa öfver Stuttgart till Tübingen. Schwaben, landet, seder och lefnadssätt, folkfester.....	53
	V. Bayern. Augsburg, München: skön konst, lefnadssätt. Målningsgallerier.	66
	VI. Wien. Notiser om Österrike. Teater.	101
	VII. Berlin. Tysklands universiteter och vetenskap.....	133
20	Bihang. Rese-ekonomi	163

I. KÖPENHAMN. – RESA ÖFVER KIEL, HAMBURG, BREMEN, OSNABRÜCK OCH MÜNSTER TILL DÜSSELDORF.

I det skönaste väder, en ännu sommarvarm Augustimorgon, sköt det vackra ångfartyget Sverige plaskande in i Sundet, förbi de glänsande kritklipporna vid Stevensklint på ena sidan och Falsterbo-ref, med dess fyrbåk, på den andra. Resan ifrån Stockholm och Carlskrona, som besöktes på en liten stund, hade, på ungefär 32 timmar, gått treffligt och i ärligt Svenskt sällskap. Endast då vi angjorde Carlskrona, blåste vinden upp och hotade med en stormig natt. Den korta vistelsen der tillät den nyfikne, blott med fara att blifva qvarlemnad, att i språng titta sig omkring i staden, som med för öfrigt vackert läge ser något halffärdig ut. Besöket hade verkligen sitt lilla äfventyr för en af passagerarne, som derunder fick sina effekter landsatta och dem förutan måste fortsätta resan till Köpenhamn. Villervallan lärer åstadkommits af en liten sällskapsdam, som hörde till fartyget. Vare detta nämnt för oskickets skull, med all tolerans i öfrigt. Vi kommo från den villervallan lyckligt ut, förbi de kanonspäckade batterierna vid inloppet till hamnen, och så snart vi voro ute på fritt vatten, lade sig vinden, himmeln klarnade, stjernorna tindrade, det salta kölvattnet blixtrade, glasen och en gitarrs strängar klingade på akterdäck, och den manliga, rullande svenska sången ljöd hän öfver de dansande böljorna. 10

Det var med reminiscenser och efterkänningar från denna glada qväll, vi besagde Augustimorgon halkade fram på Sundets nästan spegellugna bölja. Vestanvinden hade hållit i några dagar. Endast gårdags eftermiddagen blåste den upp ostlig, och matta kårör af denna vind flägtade ännu i seglen på ett par hundra fartyg, hvilka den med ens skuffat fram ända hit, troligen efter lång väntan. Det var en skön syn. Det ligger på en gång något högtidligt och glädjande i anblicken af en sådan flotta, som med fara för tusentals människolif bringar fredens 20

helsningar och rikedomar ifrån strand till strand. Dessa flytande boningar äro vittnen för människosnillet djerfhet och makt, mera talande vittnen, än arkitekturens största mästarverk; ty de lefva, och bekämpa och besegra stundligen naturens blinda krafter. Och huru skön är icke en sådan lätt byggnad, med sin massa af svällande, symmetriskt formade dukar! Det finnes osköna deribland, i en sådan mängd, men på något afstånd få alla den låga, jemna, lätta formen; språng och slagsidor försvinna; resningen blir lätt och smacker. Och huru sköna i denna omgifning, under Seelands leende, jemna, yppigt bevuxna och gladt bebyggda strand, mot hvilken den kalare Skånska 30

kustens långa våglinjer bilda en icke missgynnande kontrast. Det hela var så skönt, så gladt och upplyftande, att jag ej kan jemföra det med något annat än med en skön söndagsmorgon på landet, hörd på en trädbeskuggad kulle i den närmast omgifvande tystnaden och i kyrkklockans aflägsna ljud, sedd i de högtidsklädda, sediga grupper, som från alla ängarnes blomsterinfattade gångstigar strömma tillsammans till hufvudvägen. Så syntes här de med solens återsken festligt beklädda seglarne från olika håll, tysta, men glädtiga, skrida mot samma mål, och hafvets glans och dess stränders fridfulla grönska vara den omgifvande blomsterängen. Kyrkklockan hördes icke, men alla samtal 40

om bord afstadnade, likasom om alla lyssnat efter dess ljud. I min dagbok står också, att det var en söndagsmorgon.

Ett år senare, i September månad, for jag åter genom Sundet och genom den vackrare delen deraf, från Köpenhamn, förbi Helsingör, ut i Kattegatt; men då voro sol och seglare borta, och taflan hade förlorat

sitt lif.

Nu skoflade vi oss raskt förbi en mängd fartyg och i stäffen numererade lotsbåtar, hvilka drifva omkring i Sundet, som flugor i en mjölkbunke. Snart gingo vi om »Tre Kronor», saluterade och stoppade machin, för att invänta en krutafnämare, emedan det är förbjudet att medföra krut in i hamnen. Längre väntade vi förgäfvets. Slutligen dånade svar från det längst bort belägna kastellet, och en båt stack ut. Då den lagt till sidan, uppklef derifrån en fullt uniformerad dansk sjöofficer, altererad så att han knappt kunde få fram andan. Saken var, att vårt Sverige, som tillhör postverket, var ett ståtligt skepp, med örlogs-befäl, flagg och salut. Det är svårt att veta hvad de Danske hade för funderingar, men synbarligen väntade man sig något utomordentligt. – Nu voro vi fria från den farliga varan, gingo in i hamnen, ankrade ett stycke från »Toldboden» och voro snart der, för att låta titta i våra kappsäckar, rita kråkfötter i våra pass och derför betala några styfver. »*Det Danske Sprog*» låter ej så löjligt i ett Svenskt öra, som det läser sig, ehuru det är alltför vekt i en manlig mun. På detsamma uppräknades för oss en mängd värdshus. Vi, vännen B., rättare -e, från Stockholm, och förf., valde Hôtel du Nord vid Kongens nye Torv, i midten af staden, kunde således på ditvägen beskåda en del af dess förnämsta del och derefter vara hemmastadde, d. ä. hafva tak öfver hufvudet, i »*Kongens smukke Bye*.»

Köpenhamn är en bland de ordentligaste städer, till sitt yttre förstås, ehuru förf. ingen anledning har att tvifla, att det inre svarar deremot. Största delen af staden är regelbunden, med raka och hvarandra rätvinkligt afskärande gator. Husen äro jemnhöga och, ehuru ej af någon utmärkt arkitektur, i allmänhet vackra. En stor del hafva fönster af spegelglas, hvilket, jemte husens för öfrigt putsade yttre, ger en vacker anblick. Förf. är likväl osäker, om allt är spegelglas, ehuru det på tillfrågan försäkrades honom, eller om man ej har i kanterna inböjda och således något framstående rutor, dels af vackert hvitt, dels af i gredelint skiftande, vanligt fönsterglas. Alla bättre bodar och magasinier äro försedda dermed. Portar och dörrar utåt gatan äro ofta vackert arbete, med en engelsk anstrykning i skärning och beslag. De äro vanligen stängda, och en kloksträng går upp till hvarje våning, samt derifrån åter en sträng ned till portigeln. Äfven det inre af husen, förstugor, trappor o. s. v., ser putsadt och omvårdadt ut. Gatorna hållas rena, men gatläggningen är ej serdeles att skryta af; trottoirerna dock på de flesta ställen oklanderliga. De hafva också sin bestämda ordning, så att man alltid går på trottoiren med husraden till venster. I annan händelse går man mot folkströmmen och måste gifva plats. Stadens form är, såsom Kölns, ungefär segmentet af en halfcirkel,¹ hvars bas bildas af hamnen, ett sund mellan Seeland och ön Amager, och hvars periferi beskrifves af en sammanhängande vall med väl vårdade alleer och promenader. Med ett ord: staden är en högst ordentlig stad.

Liflig rörelse på dess gator saknas deremot helt och hållet. Endast på Ostergade och på platsen framför börsen, der de större fartygen lossa och lasta, med Knippelsbroe ser det lifligare ut. Just den nyaste och bäst bebyggda delen af staden står deremot öde, utom på sommaraftnarna, då folket strömmar åt de på denna sida belägna promenader. Köpenhamn hade fordom en stark handel på Östersjön, både med

¹ Regeln har ett stort undantag, emedan nära en tredjedel af staden, Christianshavn på ön Amager, ligger utom denna gräns. Likaså förstäderna utanför vallen.

kolonial- och manufakturvaror, vanligen från England, till en del från ort och ställe. Manufakturartiklar producerar nu Ryssland för eget behof, och till Finland komma de numera öfver Lübeck och Hamburg. Både handel och fabriker hafva derföre i Köpenhamn betydligt aftagit. Den stora hamnen för 600 fartyg står till stor del tom, och de fartyg, som finnas, bestå till större delen af små skutor. Folkmängden räknas dock till 120 000, och, som det synes, tillvexa ännu förstäderna. Ätminstone hade den utanför Vesterport flera nya hus.

Då Thorwaldsen finnes i Köpenhamn, är han utan tvifvel stadens största märkvärdighet – näst hans arbeten likväl. Han residerade i ett af de fyra kungliga slott, som finnas i staden – i Charlottenburg. Vi infördes hos honom af den artiga och välvilliga »Digteren Andersen», som der tycktes vara hemmastadd. Den värdige mannen, af en statyr och ett ansigte, som en tänkande, ärlig och kraftig nordisk bondes, vandrade der i djupaste negligé, till hälften dold af en kort ylleblouse eller liftröja, och tog emot oss med en tryckning af sin andeligen och lekamligen väldiga hand. Besökande förnäma damer kommo med fjäs, men den som icke fjäsade var mejselns herre. Han stod i sin ogenerade dräkt lika ogenerad, som om sagde damer aldrig skulle sett någon annan manlig habit. Vi fingo gå in i hans boningsrum och sängkammare, der en poetisk halfordning herrskade, men der väggarne voro fulla af sköna taflor, vördnadsbetygelser från de förnämsta nu lefvande mästare. Sedan besöktes hans atelier, der väl modellerna till hans flesta berömda arbeten voro det förnämsta. Bland saker i marmor fanns utom annat en Pan och en herrligt skön Ganymed, som ännu ligga mig i hågen. Vi fruktade att genera genom för långt dröjsmål. Tiden var derföre för kort, och min dagbok hade jag då ännu ej i ordning, mins derföre nu mera icke ens hvilka arbeten som då voro under händer. De berömda tolf apostlarne och Frälsaren i »Fruekirken» får hvar och en se, blott han reser till Köpenhamn, men hautrelieferna öfver kyrkans portal får han icke se, om han ej hittar på något medel att flytta dem lägre ned eller höja sig sjelf från gatan. De skatter, Thorwaldsen medfört från Italien, äro uppställda i flera salar uti Christiansborgs slott, medan ett museum för dem uppbygges, tätt invid detsamma. Bland de många prisade saker, som der finnas, bestående i en mängd afgjutningar efter antiken, modeller, några målningar och arbeten i marmor, äro af sednaste slaget ej alltför många af Thorwaldsens hand. Förf. bekänner, att han mest intogs af en dödens engel och ännu mera af tvenne hautreliefer i marmor En af dessa, kärlekens åldrar, var till både uppfattning och utförande så utomordentligt skön och lefvande, att man helt och hållet glömde stenen. Till venster på taflan står en qvinlig figur invid en korg med amoriner, som, vältrande sig öfver hvarandra, sticka ut de små hufvudena mellan korgens spjelor och på allt sätt visa sin håg att komma ut i det fria. Men vårdarinnan plockar upp dem blott en i sönder. Ännu längre till venster stå tvenne barn, en gosse, mera liknöjd och trankil, men en flicka, som, brinnande af nyfikenhet, halft återhållen af blyghet och fruktan, försigtigt lutar sig fram, för att taga de små lockande kräken i närmare skärskådande. En af dessa, som nyss sluppit ur fängelset, flyger jublande i en jungfrus utsträckta armar, som står korgen närmast till höger. Bredvid henne ses ett älskande par, omgifvet af amoriner, hvilkas vingars spel redan något saktat sig, och af hvilka en prosaiskt står på marken bredvid älskarinnan, under det att denna sträcker sina armar mot älskaren – icke mot kärleken Längre bort sitter en trumpen – säkert äkta – man och ger föga akt uppå makan, som, hållande en kärleksgud i vingarna,

häfstången har dock kanske varit kunglig frikostighet, i afseende icke mindre å de lärdas personer samt enskilda litterära företag, än för vetenskapliga institutioner, samlingar o. s. v. Till bevis länder, att t. ex. den afiidne Rask för sina resor hade ett understöd af 52 000 Rdr Sv. Rgs. samt professor Bröndsted ett dylikt af 36 000 Rdr. Ännu resa årligen så väl vetenskapsmän som bellettrister med icke obetydliga understöd, ehuru dessa numera något aftagit. Genom en sådan frikostighet måste mycket kunna uträttas. Dertill kommer ett medel, som, ehuru i sig sjelft en småsak, likväl i en despotisk stat är af inflytande, emedan det visar, att vetandet är aktadt: det nemligen att titulera vetenskapsmännen. En titel är som en orden i sådana länder. Det är ingen heder att ega den; men det kan i sammanlefnaden vara en olägenhet att sakna den. Den är icke ett bevis på förtjenst; men att tilldela förtjensten en sådan grannlåt är ett bevis på aktning för densamma. I Köpenhamn heta professorerne »Etatsraad», »Geheimkonferensraad» o. s. v. Det låter löjligt; men lärdomen och talangen hafva sin fåfånga, och en man, såsom t. ex. Oehlenschläger eller Ørsted, förblandas dock ej med ett annat »Raad».

Egentlig censur finnes icke i Danmark. I stället kunna tidningsnummer och böcker indragas samt aktioner anställas. Detta drifves också med fart. Betydliga böter och förbud att skrifva följa såsom straff för öfverträdelse, om hvilka en författare på förhand ej kan veta, att de äro sådana. Ett sådant förbud på längre eller kortare tid hindrar dock blott den ifrågavarande personens namn att synas i en tidning eller på ett titelblad. Likväl är tidningspressen endast i händerna på kunniga och upplysta personer. Professor *Sibbern* skrifver ifrigt i tidningarna öfver politiska ämnen. En bland tidningen Faedrelandets redaktörer, men som nu lærer stå under skrifningsförbud, *Monrad*, är theologie licentiat, stark orientalist, eger derjemte goda filosofiska studier och har äfven studerat nationalekonomi. Det är en stor fördel, att sådana män sköta det politiska skriftstället, isynnerhet då nationen saknar all uppfostran i detta hänseende, och det egentliga folkets bildning ej sträcker sig utom religionskunskapen. Ty såsom alltid i en despotisk stat, har vetenskapen varit utan inflytande på massan. Den har i sådana förhållanden utseendet af en lyxartikel, som ger regenten en Mecenas-gloria, men för folket är utan direkt betydelse. Endast framtiden kan till detta bringa några frukter af den dyrbara planta, det gödt med egen svett och möda, men af hvilken andra nationer skördat gagnet, förr än folket sjelft. Hvem ville dock neka, att äfven en sålunda från folket isolerad vetenskap gagnar, såsom den rara vexten i en botanisk trädgård, sedan dess frön tusenfaldigade kommit i jordbrukarens händer.

Lifvet i Köpenhamn är redan något Tyskt, eller kanske rättare Engelskt. En god sed är att mottaga en gäst vid thebordet, med allt hvad som hör till en enkel qvällsvard, samt derpå låta följa en liten desert med vin. Brännvin och punsch ser man ej vester om Sundet. Fruntimmerna i Köpenhamn äro öfverhufvud ganska vackra och sakna sällan den skära rodnaden på den rena, hvita, nordiska hyn. Männen se ej i samma förhållande bra ut och äro oftast småvexta. Lyx och modesjuka i kläder är ej stor; på manssidan isynnerhet ganska sällsynt. Glädligt sinne och välvilja äro desto allmännare, det förra, emot hvad ofta fallet plär vara, äfven allmänt rådande hos vetenskapsidkare och litteratörer öfverhufvud. Med ett ord: fremlingen finner sig, sedan han gjort några bekantskaper, serdeles väl i Köpenhamn; men är ej börsen väl späckad, så är ej värdt att dröja länge, ty lifvet är der

temmeligen dyrt. Sedan man haft erfarenhet deraf, förefaller professorernas vanliga lön af 4 000 rdr rgs, ehuru god i jemförelse med lönerna vid de Svenska universiteterna, visst icke för stor. – Stadens berömda förlustelseorter, Dyrehaven och förnämligast Charlottenlund, fick jag ej tillfälle att se. Men det kunde lätt märkas, att befolkningen älskade det gröna, emedan promenaderna kring staden alla aftnar voro uppfyllda af lustvandrar. Vid lustslottet Fredriksberg, väl beläget, med en vacker park, gafs, samma dag vi kommo till staden, musik, med anledning af någon der boende kunglig persons, jag tror enkedrottningens, födelsedag, och tilloppet af besökande från den nära en half mil aflägsna staden var talrikt, säkert 7 å 8 tusen personer.

10

Med ångbåten Christian den Åttende, af 180 hästars kraft, kommer man på 19 timmar från Köpenhamn till Kiel. Färden går förbi Möen och Falster, mellan Laaland i norr och Femern i söder. Af allt detta sågos endast de tvenne sistnämnda, emedan de båda föregående passerades om natten, och således äfven den romantiska Möens klint icke lät se sig. Femern hade mycket tycke af Öland, ehuru i miniatyr, låg och skoglös, men odlad, med hvita kyrkor och byar. En liten diversion ombord gaf ett Engelskt sällskap, en ung dam, baronessa, vacker, men af fullkomligt judiskt tycke, och tvenne temmeligen unga partikulierer, hvilka alla voro singuliert singuliera. Den sköna baronessan bäddade sig *sans façon* för natten en säng på däck, jemte en af partikuliererna, säkert i skydd af Engelska vapnet och dess »*Honny soit qui mal y pense*». Eller var kanske partikulieren en botgörande, som ville spåka sin lekamen med sömnlösa nätter. Vare hur det vill! Christian den Åttende lopp sin bana fram, antingen man sof eller vakade, och befann sig snart i den vackra hafsvik, vid hvilken Kiel ligger.

20

Det var åter söndag, och jag dröjde i Kiel den dagen, för att dock se mig något ikring, osäker om jag någonsin mera skulle passera denna väg. Professorn i filosofien, Chalybaeus, förut i Leipzig, i hvilken jag fann en allvarlig och välvillig man, gjorde mig dagen ganska angenäm. På en senare genomresa hade jag äran förnya hans bekantskap, äfvensom göra en ny, intressant, i professor Dorners person, en Würtembergare. Han är en upplyst och tolerant theolog, som dock starkt inklinerar åt ortodoxien och i denna riktning deltagit i den theologiska strid, som nu föres i Tyskland. Hegelska filosofien representeras här af Dr Pelt, hvars bekantskap jag ej fick tillfälle att göra. Serdeles berömda namn vet jag ej om Kiel har, i fall ej den Nitsch, katalogen upptager, är den kända klassiska archäologen och mythologen. Dock, verlden är så full af berömda män, att det är svårare att veta, hvar de ej finnas, åtminstone bland professorer, än att leta ut de namnkunniga. Lärarnes antal vid universitetet är in summa 39; studenternas i medeltal 400. Dessa sednare voro till större delen skingrade. Några visade sig ännu i sina landsmanskaps mössor. Vid universitetet är allt på Tysk fot, äfven hvad duellerna angår, hvilka likväl ofta lära föras på pistol. Universitetet har sin lokal, icke serdeles förmånlig, i en del af ett gammalt hertigtligt, rätt ansenligt slott, hvars hufvuddel bebos af en Dansk prins, ståthållare i Holstein.

30

40

50

Sjelfva staden, med 11 000 invånare, ser gammal och ruskig ut, men förskönas af den vackra omgifningen. Norr om slottet finnes en park med utomordentligt vackra alleer, hvilka, åtföljande hafsstranden, förlora sig i en skön bokskog, Düsterbroek, i hvars närhet ett sjöbad finnes. Hela denna promenad, lifvad af omvexlande kullar och berg, af

hafvets grannskap, af små täcka villor och blomstergårdar, har få likar. Söder om staden visar sig den Holsteinska kulturen i all sin skönhet. Låga, fruktbara kullar, med grönskande häckar i stället för gärdesgårdar. Dessa kullar, med häckarnas långa, vågiga, slingrande linjer, gifva en skön anblick. Husen, som till sin inrättning äro kända ur Nederländska skolans målningar, ligga omgifna af trädgårdar och inbäddade mellan löfträd. De äro byggda af korsvirke, och mellanrummen fylla med tegelsten. Väggarne hafva nemligen blott ett enkelt lag af dessa och måste derföre uppehållas af korsvirket. Öfver dem höjer sig det 10 höga, spetsiga taket, täckt med såkallade skånska halmtak. I det inre sträcker sig långsamt hela huset en med flata stenar belagd, bred, öppen gång, »die Tenne», vid hvars inre ända den låga spiseln står, midt på golfvet. Litet bakom den finnes en tvärvägg af plankor, som från det öfriga afskiljer tvenne kamrar, behängd med det glänsande, välskurade husgerådet. På ena sidan om *die Tenne* är stallet, på den andra fähuset, båda med skilda ingångar, så att endast krubborna och de frodiga kreaturens hufvuden finnas inom densamma. Förråden för folk och få förvaras på den rymliga vinden. Ehuru man med hästar och vagn åker in i *die Tenne*, som äfven utgör logen, så hålles likväl den lika snygg, 20 som allt öfrigt i huset. Äfven den har vanligen fönster, på båda sidor om inkörspporten, med, såsom allt synligt af träd, väl målade poster, och ofta försedda med gardiner. Till och med vagnar och annan redskap äro vanligen grön- eller blåstrukna.

Större delen af vägen från Kiel till Altona, som är en präktig, alldeles ny chaussee, är man omgifven af detta trefliga landskap. Det blir dock längre åt söder mera jemnt, kullarne försvinna, och i deras ställe infinna sig stora moar med brännorf. Hela sträckan, ehuru den förefaller fremlingen nog rik och fruktbar, tillhör dock den mindre fruktbara delen af Holstein, *Geest*-landet, under det den vestra delen, 30 *die Marschen*, är den egentligen rika och bördiga. Jordmånen är så olika, att man i denna del gräfver stora gropar, i hvilka man begrafver den helt och hållet onyttiga gödseln, medan man i andra delar af landet omsorgsfullt uppfiskar hafstången, beströr den med ärter och inhägnar svinen öfver densamma, för att låta dem deraf bereda gödningsämne. I de rika trakterna skall bonden lefva öfverdådigt, och spelsjukan vara mycket gängse. Folket har intet utmärkande i sin dräkt, utom det att qvinnorna nyttja vanliga karlhattar af filt – ett synnerligen fult mode. Köpingarne Neumünster och Bramsted, genom hvilka vägen går, äro stora byar, med utseende af stor rikedom och välmåga. Husen äro här 40 lika så byggda som i de vanliga byarne, med den skilnad, att man förvandlat stall och fähus i boningsrum samt inhyst det fyrfota husfolket i en egen lokal. En måltid i en sådan köping ger begrepp om, hvad der finnes för öfverflöd på kött och bröd, och huru allt är godt och mustigt. Man ser dessutom, huru här hvimlar af kalffvar, kalkoner, gäss, ankor, höns, dufvor o. s. v., huru hvarje bonde har sin köksträdgård bättre försedd, än prostmor i nordligare länder. Det gjorde mig ondt, att på återresan gå miste om all denna herrlighet; ty det kan uppväga njutningen af ett målningsgalleri, att se menniskor lyckliga och nöjda! – så ser folket här ut – och isynnerhet i den klass, som oftast 50 brottas med nöden. Men det bar den gången af i diligensen genom mörka natten.

Genom dröjsmålet i Kiel hade jag om söndagen försummat diligensen, som afgår genast efter ångbåtens ankomst, och fick derföre göra resan i en »Personen-Wagen», med tak af segelduk och fyra säten efter hvarandra, men försedd med liggfjedrar och bra nog för en dagsresa,

då sällskapet dertill var ganska anständigt. Man reser med samma hästar 8 Sv. mil på 16 timmar. I mörkret anlände vi till Hamburg. Icke desto mindre tog sig den långa rad af landthus, vi passerade, förrän vi hunno staden, ganska väl ut, starkt eklärerade, som de nästan alla voro, och upplysande de omgifvande träden med dagrar och halfskuggor. Öfver allt svärmade glada barn omkring, som på stänger buro grannt målade papperslyktor, hvilket här syntes vara allmän sed och ej litet bidrog att illuminera trakten. Ännu vid Damm-thor och på den närliggande Esplanaden var ganska lifligt, och så gaf Hamburg i qvälldunklet ett godt begrepp om sig.

10

Men vid närmare beseende ledsnar man snart vid Hamburg. Har man rekommendationer till dess rika patricier, så kunde något vara att göra, ty de sägas hålla sig ett bord, lastadt med läckerheter från alla verldsdelar. Det vore en näring både för magen och vettgirigheten. Förf. egde för hela sin resa inga rekommendationsbref, ehuru sådana godhetsfullt blifvit honom erbjudna, minst till Hamburg. De förskaffa också vanligen på sin höjd blott en middagsspisning eller qvällsvard, men betaga en nöjet att hjälpa sig fram på egen hand och glädjas åt slumpens lyckskott. Man generar dessutom mindre med ett blott besök, än med presentationen af ett rekommendationsbref. Då det sednare ger tillkänna, att man gjort bekantskapen af beräkning för egen trefnad, så visar det förra blott en förlåtlig nyfikenhet i afseende å den celebra personlighet, hvilken besöket gäller. – Men vi voro ju i Hamburg. Stadens inre har föga annat, än de rika magasinerna, som förtjenar att beses. Dess enda vackra del är den beryktade Jungfernstieg, en allee med derinvid liggande gator, som omsluter tvenne sidor af en fyrkantig bassin, bildad af Alsterfloden, och den redan nämnda Esplanaden, en till den förra stötande, icke lång, öppen, med träd planterad plats. Dessa båda ega en mängd vackra, nya hus, med sköna fönster af spegelglas. Jungfernstieg har dessutom tvenne paviljonger, af hvilka »Alster-Halle» förtjenar ett besök för sin magnifika inrättning, samt på en sida de aldri gentilaste hoteller och magasinier. Vackra hus, i stor stil, äro Gymnasium och den nya Börsen. Den gamla är ett litet obetydligt hus, med ett dertill hörande öppet skjul och en instängd plats, som förtjenar ett besök kl. mellan 1 och 2 på dagen, blott för betraktandet af alla de affärsansigten, säkert 2 å 3 tusende, hvilka hvimla der och på den tillstötande gatan. Rörelsen i staden är endast på vissa orter betydlig, ehuru mycket mindre än man kanske föreställer sig den. Detta kommer väl deraf, att staden genomskäres af kanaler, två ifrån Alster, och åtminstone tre från Elben, uppå hvilka alla varor transporteras till och från magasinerna, som ligga tätt invid desamma och derföre dölja så väl dem som trafiken för vandrarens blickar. Endast från broarne kan man titta in i det lif, som på dem råder. De äro uppfyllda dels af Elbefartyg, som tillföra Hamburg det inre landets produkter, säd, frukter och manufakturvaror, samt åter gå uppför floden med kolonialvaror, engelska och franska fabrikater m. m., samt af pråmar, hvilka föra dessa från de oceanbefarande seglarne och tillföra dem all världens natur- och konstalster. Af dessa orsaker ses också ingen rörelse på kajen vid hamnen. Kajen är serdeles hög, för öfrigt mera ruskig än ståtlig. Skeppen ligga ett betydligt stycke derifrån, tätt sammanhopade, och gifva ingen vacker anblick. Stockholms sköna skeppsbro ser man hvarken i Köpenhamn eller Hamburg.

20

30

40

50

En egen slags handel är styckehandeln. På alla gator stå män och qvinnor vid bord eller lådor, lastade med serskilda små artiklar. Den ena skriker »tolf skilling», den andra »sexton skilling» o. s. v. Meningen

är, att hvarje handelsartikel, ehuru af de mest olika slag, säljes till det utropade priset. Deras handel är synnerligen liflig.

Det offentliga lifvet är i Hamburg, som i norra Tyskland öfverhufvud, torrt och tråkigt. Musik består dock hvarje afton på kaffehusen, men af en fåtalig orkester, till hvars toner ingen lyssnar. I promenaderna visar sig icke mycket folk, och de, som der finnas, se ängsliga ut, eller myndiga och penningstinna. På theatern, som har en stor, men oprydd salong, hörde jag *den Stumma*. Masaniello, hr Wurda, och Pietro, hr Reichel, voro tvenne lika jettelika figurer som stämmor.

10 Äfven den förres, i Hamburg lofordade, tenor var skarp och sträf. Första sångerskan, också en favorit hos Hamburgarne, var genom sin korpulens ett de förra värdigt motstycke, och skrek »uhyre» sträft och gällt. Allt syntes vara beräknadt, att genom stora figurer, gester och röster uppskaka ett ligkiltigt publikum. I samma groteska smak är publikens förhållande till *die »Jungferm»*, för hvilka Hamburg är så beryktadt. Balerna hos Peter Arens äro kända. Man skulle tro, att der vore rätt gentilt och ståtligt. Men långt derifrån. Danssalongen är temligen låg, på väggarne äro målade serskilda nationers vapen, och möblerna bestå af målade trädbord och stolar. Inga speglar, inga

20 glänsande kronor finnas. Rummen för serveringen äro lika skrala. Hit går Hamburgaren utan gène, och fremlingar, till och med furstar, försumma ej att bese ett offentligt nöje af så eget slag. Det kan också antagas, att största delen af Hamburgarne sjelfva gå dit endast för att se, isynnerhet som de damer, här samlas, skola vara de redan på dekadens stadda. De, som hafva större anspråk, besöka parterren i theatern, och äfven här ser man endast väl klädda både äldre och yngre personer af mankönet, utan att låta sig genera, jemte dem innehafva platsen, som på intet vis är en föraktad plats. En gata, Dammthorwall, en om aftnarna vanlig promenad, har i husens parterr endast in-

30 vånarinnor af detta slag, som vid en lampas sken inifrån rummen gifva sina behag till åskådande i de öppna fönstren. De synas alla vara af den art, som i Sverige benämnas ladugårdspigor. Man behandlar saken som all öfrig trafik i en frihamn. Men oaktadt denna offentlighet, är man fredad för all skamlös efterhängsenhet, hvilket icke kan sägas vara fallet i Köpenhamn, der antalet af detta slags damer icke torde vara mindre, än i Hamburg.

Som man finner, är denna del af senatens förvaltning ganska liberal, äfvensom smaken hos patricier och plebejer synes jemnlik. Men i öfrigt är republiken långt ifrån jemnlighets-idealet. Dess förnämsta embeten

40 äro i vissa patriciska slägters ego. Om dessa lemna stats- och stadskassan större bidrag ur sina rika penningkistor, så får den lägre borgaren i stället gå under musköten och i sin tur posta på stadens vallar, eller skyllra för de högmögende vid rådhusets portar. Tryckfriheten är stor, så snart det rör någon annan, men öfver republikens egna angelägenheter får ingenting skrivas.

Hamburgs omgifningar äro icke af naturen sköna, men ganska behagliga genom de många villorna, med till dem hörande anläggningar. En vacker kyrkogård utanför Dammthor förtjenar också ett besök.

50 Der har man, nästan alla tider på dagen, tillfälle att se de för en krämarstad karakteristiska begrafningsceremonierna. Den döde beledsagas af lejda sorgfigurer, i strumpor och skor, med pudrade peruker. Liktåget utgöres af toma vagnar, dels ditsända af anhöriga och bekanta, dels kanske, för statens skull, hyrda på sjelfva sorgehusets bekostnad. Inom stadens område ligga fyra byar vid Elben, *die Vierlanden*, märkvärdiga genom invånarnes dräkt, som är olika i hvarje

by, samt genom qvinnornas skönhet. Flickorna härifrån sälja vanligen frukt och blommor på stadens gator. Man kan omöjligen låta bli att köpa af en sådan vacker stygga, då hon med den mest skälska min och den ledigaste tunga pladdrar fram böner, smicker, och beröm för sin vara. Der stod nära mitt logis en liten tolfårig, som tvang mig att köpa en aprikos, hvarje gång jag gick förbi, ehuru jag ej kunde förtära dem. Dessa flickor se naiva och oförderfvade ut och äro vanligen skandinaviskt blonda.

Till Hamburgs omgifning kan äfven Altona räknas, hvars stadsport leder direkte in i Hamburgska förstaden St. Paul eller Hamburgerberg. Och likväl äro tullförfattningarne stränga i afseende å handeln mellan de båda fristäderna. Altona ser gammal, trång och förfallen ut. Rörelsen är också obetydlig, ehuru danska regeringen, genom att anlägga en skön chaussé till Kiel och genom att förhindra vägbyggnaden mellan Hamburg och Lybeck, sökt draga handeln öfver Altona. Nu har man för afsigt att här inrätta en jernbana. Som bekant, äro Öster- och Nordsjön förenade genom Kielska kanalen och Eyderflooden. Men dessa kunna endast passeras af smärre fartyg. Färden är dessutom långsam, och afgifterna betydliga, hvarföre äfven trafiken på denna väg är ringa.

Från Kiel till Hamburg och under vistelsen i denna stad hade jag sällskap af en målare från Wien, en ung hygglig karl, som gerna ingick i allvarsamma samtal. Hos honom fann jag för första gången exempel på det fritänkeri, som eger rum inom katolska församlingen. Hans skepticism sträckte sig icke till religionen, utan blott till kyrkan – bikten, aflaten o. s. v. Han sade bland annat: »Jag har en ungdomsbekant, en stor vildbasare och flickjägare. Han är nu prest och fick inom ett år tillstånd att vara bikt-fader (*Beichtiger*). Hvad skall jag nu bry mig om hans aflat och aflösning? Eller är det ej löjligt att till honom säga: *Ich bekenne es Gott, dem Erlöser, der heiligen Mutter Gottes, allen Heiligen und dir an Gottes Statt!* (så ungefär). Nej, hellre kan jag pröfva mig sjelf och gifva mig sjelf aflösning.» Mången protestant kan hafva lika tankar med honom, emedan det är svårt att skilja personen och embetet, då embetet kräfver en sådan helgd som det presterliga.

Tillfället gjorde, att jag snart fick föra samtal i samma ämne, men med en helt annan person. På ångbåten, som går till *Harburg*, en liten hannoversk stad på andra sidan Elben, som här torde hafva nära en half tysk mils bredd, fanns en forman från Bremen, hvilken ifrigt lade an på att i mig värfva en passagerare. Som han tappert prutade af, vann han snart sitt ändamål. Innan kort presenterade han för mig såsom medpassagerare en man om 30 år, på hvars dräkt till hälften röjdes, att han var prest, samt på sätt och uppsyn, att han var pietist eller ditåt. Båda delarne besannades snart. Han var prest och lärare vid ett »*Rettungshaus*» i *Düsselthal*, nära *Düsseldorf*. I sådana inrättningar, af hvilka ännu ganska få finnas i Tyskland, upptagas och uppfostras dels redan för brott straffade ynglingar, dels värnlösa, som befinna sig i den belägenhet, att behovet snart kunde leda dem till brottet. Räddningshuset i *Düsselthal* var det första på kontinenten och är stiftadt år 1822 af en grefve *von der Recke Wolmerstein*, som eger det nämnda och andra gods, deribland *Overdyk*, hvarest en del af anstalten finnes. Han och hans grefvinna, som sjelfva haft åtta barn att uppfostra, hafva dock tillika varit föräldrar för mer än 800 barn, hvilka här blifvit vårdade. För närvarande var dessas antal 140. Utom till vanlig skolundervisning tillhållas barnen till handaslöjder samt arbete i trädgård och på fältet. Undervisningen och närmaste vården besörjes

af flera lärare och lärarinnor. Inrättningen uppehålles numera, utom af egendomens afkastning, genom frivilliga bidrag från alla håll samt genom inkomsterna af ett tryckeri, hvarifrån bland annat utgifves en tidning, »der Menschenfreund», och en månadsskrift, »Magazin für Kinder».

Den nämnde presten återkom nu från en resa till England. Han hade företagit denna på inbjudning af den bekante arbetaren för slafveriets utrotande, qvåkaren *William Allen*, som nyligen besökt Düsseldorf. Resans ändamål var kännedom om dylika och dermed närbeslägtade anstalter i England. Mannen var aktningsvärd genom sin ifver för den sak, han tjenade, samt för sin karakter, äfven om denna hade någon släng af den hos de väckte vanliga intoleransen. Vi färdades från Harburg genom natten, af hvilken större delen tillbragtes i diskurser och dispyter i de allvarsamma ämnena, som närmast rörde hans kall och till en del mina studier. Vid ankomsten till Bremen steg han först ur hos en handlande af sina bekanta, och genom bådars artighet tvangs jag att göra likaledes samt begagna mig af Bremarens välvilliga gästfrihet. De begåfvo sig snart båda bort till en middagsmåltid i närheten af staden, der handelsmannen förut hade sin familj, icke utan stor ehuru onödig förlägenhet och hjertliga ursäkter till mig, som endast skulle dröja ett par timmar i staden och derföre ej kunde vara med om partiet. Menniskovännen från Düsseldorf önskade mitt namn i sin minnesbok. Jag hade ingen sådan att framlägga, men skall derföre icke mindre minnas honom och min hjertligt välvilliga värd i Bremen med aktning och tacksamhet.

Jag hoppas den värde läsaren kommit till Bremen, utan att veta huru det gått till. Då har han gjort den färden på samma sätt som förf., som dels under ifriga samtal, dels under sömn icke kunde hålla reda på huru vägen gick. Natten var mörk, och endast de vagnen närmast omgäfvande föremålen kunde ses. Dessa lönade åter icke mödan att se uppå, emedan större delen af vägen endast erbjöd tallskog och ljunghedar. Närmare Bremen blef landet odladt, men fortfor allt att vara en enförmig slätt. Här och der – en backe och 3 å 4 köpingar göra något afbrott i enförmigheten. I Harburg skedde temligen sträng visitation, hvilken i Münster på preussiska området förnyades. Men sedan lemnades kappsäcken i ro, ända till Lindau vid Bodensjön.

I Bremen, likasom till en del i Hamburg och i Kiel, ser man huru husen uppstått ur den holsteinska, förr beskrifna bondarkitekturen. Die Tenne har blifvit en stor förstuga, hvilken ibland derjemte begagnas såsom magasin, någongång hyser ett litet salustånd, men vanligast blott är uppfylld af kistor och skåp. Fåhus och stall äro förvandlade till flera kamrar, af hvilka hvar och en har sin serskilda ingång från förstugan, vanligen utan att stå i förbindelse med hvarandra. Öfver denna gamla stam har dock en ny våning uppvext och låtit uppfostra sig i den nyare tidens anda. I själfva Hamburg ser man ännu hus, som skyllra med sparrverket mellan teglen. Karlarnes dräkt bland landtfolket är både i Holstein och Hannover den vanliga – en lång tröja eller korrt rock, utan någon egenhet. Qvinnorna i Holstein utmärka sig genom de nämnda karlhattarna; de i närheten af Bremen äro helt och hållet svartklädda, med svart sidensalopp och svarta omslag kring halmhatten. Mellan Osnabrück och Münster hade de till och med sidenhattar med svarta plymer. Från alla dessa fula dräkter stack de nämnda Vierländerinnornas Schweitzerdräkt behagligt af.

I Bremen är väl ej mycket att se; men äfven om så varit, skulle jag ej haft tid dertill. I kyrkorna finnas altertaflor af Holbein den yngre och

Tischbein. Fysiska sällskapet museum skall vara väl försedt. Lärda anstalter för öfrigt äro tre förenade skolor, en elementar-, en handels- och en lärdomsskola, samt några vixelundervisnings-skolor. — Folkmängden är 50 000, således ej ens hälften mot i Hamburg (120 000); men Bremen skall likväl ega flera egna fartyg än sistnämnda stad, med hvilka handel drifves förnämligast på Nordamerika och lifligast med passagerare och tobak. Af skeppen ser man dock intet, emedan dessa ej kunna gå uppför den grunda Weserfloden, utan stadna, de största vid det 7 mil aflägsna Bremenhafen, de mindre vid det 2 mil från staden belägna Vegesach, der varfven finnas. Staden har på venstra flodstranden några vackra hus; men hela den del deraf, som ligger på högra stranden, är gammal och ful. Rådhuset är en gammal, obetydlig byggnad. Framför detsamma står en kolossal och illa gjord sten-Roland, med ett vapen (jag vet ej, om det var stadens), der eljest fikonalöfvet plår finnas. Rådskällaren var som bäst under reparation, och jag fick endast se en af »de tolf Apostlarne». Den ande, hvaraf dessa äro uppfyllda, är Rheinvinets, som ingenstädes finnes äldre och dyrbarare. Påfyllningen sker successivt ur den ena Aposteln i den andra, och öfver dem alla står ännu »Rosen», hvars vin ingen utan Rådets serskilda tillstånd får smaka. Min börs och jag flydde lyckligt de falska Apostlarnes frestelser.

10

20

Resan till Osnabrück gick, ungefär som den till Bremen, i mörkan natt, dock i postvagn och i sällskap af annat slag, idel affärsmän samt ett par matronor. En af de förra, en borgare från Osnabrück, slagtare eller så bortåt, talade med mycken sans om ställningen i Hannover och försäkrade, att åtminstone borgerskapet i Osnabrück skulle stå fast vid sin opposition. Ty de visste, sade han, att de hade rätt på sin sida, och det rätta skulle förr eller senare segra. »Hvad vill man göra oss? Vi sitta lika så fast vid gård och grund, som kungen på sin thron.» Man får leta vida i Tyskland, för att hos en borgare höra ett sådant språk. Antingen var denne en man af synnerlig art, eller har konung Ernst på kort tid uppfostrat sina hannoveranare till eftertanka i ämnen, om hvilka de eljest föga skulle brytt sig. Man hör vanligen den hannoverska posten tadlas, jemförd med den preussiska, sachsiska o. s. v. Efter den erfarenhet, jag häraf hade, var vagnen lika rymlig, fastän ej så väl försedd som en preussisk »Eilwagen». I dessa har man nemligen dynor med ressorter och för öfrigt en utmärkt god stoppning. Men ifrån Bremen till Osnabrück, 16 3/4 mil, for hannoverska posten på 13 1/2 timma, hvaremot den preussiska, från Münster till Düsseldorf, på 15 3/4 mil dröjde 15 timmar. Hannoverska posten går med fyra hästar, och den i rödt uniformerade postiljonen rider; den preussiska har 3 hästar, och postiljonen, klädd i blått, åker från kuskbocken. Mellan Osnabrück och Münster åtgingo för 7 mil sju och en half timma, dels med hannoversk, dels med preussisk post.

30

40

Till Osnabrück kommo vi sömniga och trötta på morgonen. En timmas hvila vid frukosten och kaffekoppen var derföre angenämare, än att löpa kring staden och bekika dess gamla, ruskiga husrader. Här upptäcktes, att till sällskapet hörde en handelsexpedit från Bremen, hvilken nu återkom från en resa i Sverge och Norge och temmeligen ledigt talade ett språk mellan båda dessa länders. Denna omständighet förskaffade oss båda nöjet af hvarjehanda ogenerade anmärkningar, isynnerhet som en grefvinna, hvilken härifrån medföljde och genom en förnäm dragning sökte neutralisera missödet att sitta i en postvagn bredvid kammарjungfrun, härigenom och genom sitt tal till denna gaf mångfaldiga anledningar till vår munterhet. Det är något besatt uti att,

50

såsom här måste ske, med den allvarsammaste min säga hvarandra de löjligaste saker, att peka utåt skog och backar och tala om sin granne. Då vi kommo närmare Münster, visade sig vägen uppfylld af pilgrimer. De vallfärdade dock ej till denna stad – ehuru äfven der, som jag sednare såg, aflat lofvades alla, hvilka följande dagen ville besöka dömen – utan till *Telkte*, en liten ort hitom Münster, som i sin kyrka har någon serdeles helig benbit. Då vi anlände dit, var redan hela orten uppfylld af andäktiga, fastän de ej sågo så ut, deribland isynnerhet en stor mängd med de omtalta svarta hattarne och svarta plymer. På 10 södra sidan om staden åtföljdes landsvägen till höger utaf en allee af gamla tallar, den enda jag sett, uti hvilken på bestämda afstånd funnos dels höga krucifix i sten, dels små helgonkapell, inför hvilka talrika skaror knäböjde. Sådana så kallade stationer finnas i närheten af alla katolska vallfartsorter. De knäböjande gáfvo sig dock god tid att vrida på hufvudet, först åt ena sidan, sedan åt den andra, för att bese postvagnen och dess innehåll. En stackars gumma, som just var på väg mellan tvenne stationer, gjorde i följd af sin naturliga nyfikenhet och hufvudvridningen en kullerbytta, hvaråt de öfriga endast förstulett skrattade: så bjöd andakten, som skulle finnas, men icke fanns.

20 Münster är en ålderdomlig stad, men af det intressantare slaget – d. ä. här finnas stora, vackra ålderdomliga hus, större öppna platser och, som det tycktes, lif och rörelse. – På de timmar vi dröjde besökte jag domkyrkan, en ståtlig byggnad, både imponerande och smakfull. Anblicken af dess inre vore äfven upplyftande, om det ej öfverhöljdes af de mångfaldigaste prydnader, altaren, helgonbilder, votivtaflor, grafvårdar och andra världsliga saker, såsom t. ex. ett ur, hvilket visar hela planetsystemet i rörelse. – Ännu vackrare är dock stadshuset med sina mångfaldiga marmorhvita spiror. Här finnes den ryktbara fredssalen från 1648, hvilken jag dock ej såg. Vid husets port äro marter- 30 verktyg fastkedjade, och i ändan på gatan ser man Lambertstornet, med ur dess gluggar nedhängande jernburar, i hvilka Vederdöparnes hufvudmän fordom blifvit inspärrade. Hänga de der såsom papismens triumftecken eller blott för att påminna folket om kyrkans bevisningsmedel, i händelse det höjde sin röst efter bevis? – Münster täflar, såsom katolicismens i Tyskland hufvudort, med Köln och München. Dessa hafva glansen och namnet, men Münster gör gagnet. Här finnes nemligen ett så kalladt Katolskt Universitet, med en (äfven så kallad) filosofisk fakultet och en teologisk. Det hela är endast en anstalt, för att bilda katolska prester. Till hvad slags upplysning de här föras, dertill 40 kan man endast gissa. Att det varit det enda Tyska universitet, Österrikare fått besöka, talar mycket för dess visa inrättning. – Münster har 19 000 invånare.

Närmare Osnabrück visade landet här och der några kullar. För resten omvexlade vida åker- och ängsfält med lågländiga skogssträckor, merendels endast småskog. Bortom Münster hade skogen alldeles försvunnit, äfvensom kullarne; endast den enformiga odlade slätten var att skåda. Byggnadssättet på landsbygden är det minst pittoreska man vill se. Inga landtliga boningar, utan dåliga stadshus. Materialierna desamma, som i största delen af Tyskland, korsvirke och tegel. Vid dessa utsigter var mörkret icke ovälkommet, emedan man 50 mera ogeneradt kunde öfverlemna sig åt sömnen. Men äfven detta ville ej gå, ehuru, eller kanske just emedan det var tredje natten på landsvägen. Preussiska »ilvagnen» är såsom sagdt högst omsorgsfull stoppad och med dynor försedd, men sedan man suttit tvenne dygn i vagn, blifva äfven ressortdynor hårda. Till en början åkte jag denna

natt i en Beywagen tillsammans med den omtalade Barmaren. Sedan han skildes från den allmänna stråten, placerades jag åter i postvagnen. En bivagn är alltid sämre, om den upptages af fyra personer; men sitta der blott tvenne, så vinner man i utrymme och besväras ej af den hetta, som vanligen råder i postvagnen. Mitt öde gaf mig alltid godt sällskap. Så blef jag nu granne till en ung, hyggelig flicka, med litterär uppfostran, hvilken ej hade fruktat att tillbringa sin natt på resa mellan Münster och Düsseldorf. I Tyskland är det något högst vanligt, att unga flickor sålunda på egen hand göra äfven längre resor. Ske dessa med posten, som ingenstädes dröjer öfver ett par timmar, så är ett sådant kurage lätt förklarligt; ty de resandes antal gör, att ingen kan tillåta sig något otillbörligt. Men förf. såg äfven exempel på, huru en fjorton å femton års flicka, som af fader och syskon åtföljdes till Linz, några mil från hemmet, härifrån på ångfartyg ensam fortsatte resan till Pesth. Hon måste då dröja ett dygn öfver i Wien, der hon aldrig förut varit och icke heller egde några bekanta, samt således måste bo på värdshus, besörja om passvisering, plats på ångfartyget derifrån till Pesth o. s. v. Man måste medge, att sådant ser något vågadt ut och i sjelfva verket är det. Äfven vid detta tillfälle aflopp det ej utan ämne till äfventyr. En Böhmare, efter egen utsago gift man, som snart gjorde faderns och flickans bekantskap, kultiverade sedermera ifrigt den sednare. Vid ankomsten till Wien tog han genast en vagn för båda (för sig och henne), och de afreste. Mannen hade genom sitt uppförande gjort sig misstänkt äfven i detta afseende, och deltagandet för flickan blef allmänt. Tvenne närvarande Ungrare, som kommo från Italien, åtogo sig, under det litet hvar af det öfriga sällskapet, äfven förf., var på sitt håll derifrån hindrad, att följa dem omedelbart i spåren, för den lillas beskydd. Ifvern var så allmän, att en äldre Schweizisk handelsman, som tog logis på samma ställe med förf., ännu före aftonen skaffade sig notis om hennes belägenhet, sedan han förut erhållit underrättelse, att Böhmare i det värdshus, der vi bodde, sökt *ett* rum, men, misstänkt äfven af värden härstädes, blifvit afvisad. Efter den enas af Ungrarne utsago, då förf. senare råkade honom, hade dennes råd och mellankomst varit serdeles påkallade.

Men denna episod berätta vi ju i postvagnen till Düsseldorf, nära ett år förr än den tilldrog sig. Här var ej tillfälle till så ridderliga tjänster, utan det stadnade vid en prosaisk kaffekopp, hvarmed jag på morgonen uppvaktade min rara sidokamrat, som ej ville lemna vagnen och gå in i skänk- eller gästrummet på den station, der konduktören förundade oss 1/4 timmas dröjsmål för detta nöje. – Vid morgonsolens påhelsning befunno vi oss i ett kuperadt landskap, som snart öfvergick till en verklig bergstrakt. Ett rätt skönt och romantiskt läge hade den lilla staden Duisburg vid *Ruhr*-floden, nära dess utlopp i Rhein. Här fanns fordom ett litet universitet, som upplöstes 1802. Bergen, som på högra Rheinstranden begränsa floddalen och stundom framtränga ända till dess bädd, äro strödda utgreningar från Westerwalde, en låg bergssträcka, som fortsätter *Taunus*-bergen åt Norden.

Resan från Bremen till Düsseldorf, 39 1/2 Tyska mil, hade tillsammans upptagit 38 timmar, det är ungefär en Svensk mil på 1 1/2 timma. Det går således icke serdeles fort, men man har i stället den glädjen att se hästarna behandlas mildt och menskligt. Endast uppför backe få hästarna gå, men i stället åker man aldrig fortare än i jemnt lunk, så att de sällan blifva svettiga på det vanligen 2 mil långa hållet. Piskan smäller oupphörligt – i toma luften och träffar sällan någon af de stora, starka kaväserna. Vagnarne äro, till sin storlek, lätt byggda på

liggfjedrar och pröfva derföre ej alltför mycket krafterna hos 3 å 4 hästar. På längre stationer händer det, att hästarne afbetslas vid något värdshus eller posthus och trakteras med mjöldricka. De blifva sålunda på allt sätt skonande och omsorgsfullt behandlade. De Tyska kuskarnes försigtighet i backar är dock nästan förarglig. Ingen så liten backhymel finnes, att de ej stiga af och ställa hjulskon (*die Hemmschuh*) i ordning. Till en del är sådant påbudet, dels för de resandes säkerhet, dels för att skona chausseen.

- Düsseldorf, med 27 000 invånare, är en till stor del nybyggd stad. Isynnerhet förtjenar den vackra esplanaden med derinvid liggande hus att berömmas. Staden utgör hamnplats för de berömda fabriksstäderna Elberfeld och Barmen, till hvilket förra ställe en ännu ej fullfärdig jernbana leder. Invånarne, till största delen katoliker, anses för serdeles religiösa. Äfven hela traktens protestanter skola vara ifriga pietister. Qvinnorna anses för de vackraste vid Rhein. Verkligen sågs också en mängd sköna tärnor vandrande två och två, med blickar, som vittnade att de nyss sett i spegeln, och i handen psalmböcker, som deremot påstodo, att de kommo från kyrkan. – Den här residerande målarskolan är mest utmärkt för sina katolska tendenser. Den räknar en mängd katolska proselyter, med *Overbeck* och *Schadow*, dess nuvarande föreståndare, i spetsen. Galleriet har inga serdeles taflor, men en utmärkt samling af de största mästares teckningar och kartoner. Förf. såg här *Sohn's* berömda tafla »die beyden Leonoren», men kan derom endast säga, att färgläggningen var utmärkt skön samt siden och sammet förträffligt.

II. REFLEXIONER RÖRANDE TYSKA NATIONEN OCH NATIONALANDAN. PREUSSEN, DESS INSTITUTIONER OCH FÖRHÅLLANDE TILL DET ÖFRIGA TYSKLAND.

- Hvar och en, som besöker fremmande land, önskar gerna att derifrån medföra ett totalintryck, hvilket ger honom begrepp om landets allmänna ståndpunkt i kultur, om dess invånares nationella egendomlighet i åsigter, lefnadssätt o. s. v., och icke ens den för allt sådant likgiltigaste affärsman vänder tillbaka, utan att, ur hvad han upplefvat och erfarit, draga allmänna slutsatser angående den ifrågavarande nationens lynne och seder. För den, som första gången lemnat hemmet, ega, om han ej är förderfvad genom makliga vanor, vanligen det fremmande landets bruk, jemte nyhetens behag, många sidor, dem han anser för fördelar, jemförda med sättet i hemlandet, och i honom träffar man ofta en entusiastisk loftalare öfver utlandet. Men om han redan gjort sig bekant med flera nationers egenheter, eller om han blott vistas ute länge nog eller i förhållanden, som komma honom att sakna sitt lugna lif i hemlandet, så blickar han redan mera fördomsfritt omkring sig, och det är sällan han ej slutar med att i sitt sinne upphöja fäderneslandet på det fremmandes bekostnad. Med ett ord: i hvarje land gifves det mången njutning och tillfredsställelse, hvilken står öppen för den inhemske, men hvari fremlingen ej kan deltaga, så att denne, om han bedömer landet efter som han funnit det, säkert förr eller sednare skall finna mycket tadelvärdt. Ofta blir sålunda just det för hvarje nation egendomliga, det som uttalar dess nationalitet, dess nationella lifsprincip, ett föremål för tadel, under det man lofordar blott den högre eller mindre grad af öfverensstämmelse, som finnes emellan henne och andra nationer, förnämligast den, till hvilken

bedömarens hörer.

Det blir därför, om fremlingen i sitt bedömande ej vill misstaga sig, nödigt att han äfven rådfrågar andra källor, än sin personliga erfarenhet. Ingen kunskap är öfverflödlig, och resebeskrifningar af andra utlänningar, som besökt landet, eller samtal med dem, kunna för jernförelsens skull vara ganska nyttiga. Men af ännu mera vikt är det att veta, hvad en nation säger om sig själf, genom sina skriftställares och genom folkets mund. Det, hvarpå de själfva i lynne och seder lägga serdeles vikt, måste också alltid vara det hos dem utmärkande; ty bäst känner ett folk själf sitt sträfvande, och hvad det allmänt anser böra vara en nationaldygd, det finnes äfven i dess tanke- och lefnadssätt förverkligadt. Den enskilde kan hafva idealer och lefva i fantasier, men ett folk lefver endast i verkligheten. Fransosen är stolt öfver sitt mannamod, sitt språk och sin bildning, emedan nationen verkligen eger krigisk ära, språket är den europeiska bildningens, och fransyskt umgängesvett är de bildades *non plus ultra* i hvarje land. Deras skriftställare sätta Frankrikes ära uti att *stå i spetsen för Europas nationer*, emedan i själfva verket franska seder och Frankrikes litteratur gifvit förra seklet, samt Frankrikes politiska utveckling det närvarande deras pregel. Engelsmannen anser sig *stå öfver* alla Europas nationer, emedan han verkligen gör det i afseende å medborgerlig frihet, upplyst religiositet och materiell rikedom, fördelar, som måste göra nationen stark, och af hvilka hvar och en dess medlem omedelbart kan hafva erfarenhet. Men engelsmannen har allt detta oberoende af sitt förhållande till andra, och hans själfkänsla är fränstötande stolthet; fransosen anser sig kallad att lyckliggöra världen, med hvad han själf eger, och urbanitet är en ingrediens i själfva hans nationalfärga. Hvad engelsmannen hos sig prisar är, hvad han eger blott för sig själf; Fransosen skryter af företräden, som endast kunna framträda i hans förhållande till andra.

Dessa och dylika reflexioner visa, att det utmärkande hos ett folk icke ligger utom dess eget medvetande af sin nationalkarakter. Det vore lätt att mångfaldiga exemplen, men andra skulle kanske ej ega samma vitsord, som de anförda, emedan den här antydda åtskilnaden mellan den engelska och fransyska nationalkarakteren är snart sagdt ett axiom, som numera är i allas mun, utan att af någon förnekas.

Vänder man sig deremot till Tyskland, så blir det svårt att använda den gifna regeln, för att lära känna det utmärkande hos Tyska folket. Man hör väl landets lärde yrka, att Tyskarne äro »Europas *mest intelligenta nation*», men hos folket skall väl hvar och en hafva svårt att upptäcka några spår till medvetande om denna Tyskens intelligens *par preference*. Möjligen kan man få höra det ena lilla landets små, provinciella egenheter beles af det andras innevånare, hvilka då äfven, utom frihet ifrån det förras lyten, kunna tillägga sig själfva någon serskild abstrakt egenskap; men om en Tysk nationalkarakter hör man bland själfva folket intet. Tysken, som beger sig »ins Ausland,» då han reser från Heidelberg till Darmstadt eller från Leipzig till Magdeburg, bemärker på sin färd skilnaden i sättet att åka, äta, dricka o. s. v., och vid sådana maktpåliggande lefnadsbestyr stadnar då vanligen äfven hans kunskap om honom själf och hans landsmäns utmärkande egenskaper. Dertill kan t. ex. Schwabaren anse sig för »witzig» i jernförelse med Bayersaren, Sachsaren anse båda dessa för mindre »gescheidte Leute», än han själf, Berlinaren tycka sin tråkiga stad i »Witz» öfverträffa allt i Tyskland – ja kanske alla jordenes städer: och dervid stadnar det.

Man inser lätt, hvad den lärde menar med Tysklands stora »intelligens». Han pekar på dess många böcker, bokskrifvare och boktryckare. Ingen annan nation kan uppvisa så många dammiga biblioteker och rockar, så många hörsalar och studerlampor. Ja, han kan gå än längre, peka på Tysklands skomakare (*Sachs* och *Böhme*) och försäkra, att folket är synnerligen spekulativt; hvartill då *Leibnitz*, *Kant*, *Fichte*, *Schelling*, *Hegel* afgifva ytterligare bevisställen. Man kan också ej neka, att detta drag visat sig hos folket i benägenheten för religiösa spekulationer och sekterism; ehuru England i detta afseende ingalunda står tillbaka för Tyskland.

Näst detta utmärkande drag, ser man benägenheten att tjena och lyda på alfware uppges såsom ett grunddrag i den Tyska karakteren. Med ett annat mindre sårande namn är detta den förnöjsamhet och belåtenhet med det närvarande, hvilken redan *Tacitus* prisar hos Germanerna, och hvarom *Machiavelli* säger: »De äro nöjda, om de blott hafva nog af kött och bröd och en varm stuga, för att skydda sig för kölden. Den som intet annat eger, än detta, lefver nöjd dermed, utan att sträfva efter något annat.»

Vi lemne alla de dygder å sido, dem en fosterlandsälskande Tysk kunde uppräknas såsom nationella, under det vi erkänne, att folket i sedligt hänseende står så högt, att ingen osed med rätta hos detsamma kan anses för nationell. Och der så är, kan man ju tillägga ett folk alla möjliga dygder. Vi våge ej afgöra, om Tyskarne i sådant hänseende stå högre än andra Europas bildade nationer; men vi tro, om så är, att grunden dertill bör sökas mindre i en högre grad af intelligent bildning, än i deras nyssnämnda förnöjsamhet.

Denna är en af de negativa egenskaper, hvilka man ej kan vänta att finna innehållna i nationalmedvetandet. Men att Tysken sätter högsta värde på fullt upp af lifvets nödiga förnödenheter, och att han finner sig med dem bäst försedd i eget land, detta har hvar och en, som umgåtts med Tyskar, lätt tillfälle att erfara. Deras vanliga samtalsämne på en resa är, huru man lefver, äter och dricker i den eller den staden, det eller det värdshuset. Hör man dem klandra något i fremmande land, så är det köttet, brödet, köket öfverhufvud. I Tyskland är dock köket ingalunda konstladt och yppigt, utan enkelt, men varan är god. Inga produkter från fremmande land, inga konstiga sammansättningar, inga kryddor, inga såser: allt är inhemskt och förtäres sådant det kommer ur naturens hand, endast enkelt förvållt, kokt eller stekt. Å ena sidan synes det värde, som sättes uppå vällefnad, bevisa, att fordringarna icke sträcka sig utom lekamlig bergning; å den andra smaken för det enkla härutinnan, att man med denna bergning endast förstår kroppens nödtorft. Sannerligen jag någonsin hört en Tysk prisa sitt land för annat, än för dess tillgångar att tillfredsställa denna smak och dessa behof, för dess – qvinnor och för dess – lärdom.

Huru denna – lärdomen, sammanhänger med de triviala ting, hvilka vi betecknat tillhöra den tyska förnöjsamheten, är ej så svårt att inse. Ty den oro, det begär efter något nytt, som betingar lärdomen, förutsätter belåtenhet med det yttre, lekamliga. Der förvärfningen är svårare, eller der lyx är sed, fordras till och med likgiltighet för kroppens behofver och umbäranden; men i ett land, der man endast sätter värde på det nödtorftiga, der detta lätt vinnes och derjemte är af den beskaffenhet, att dess njutning i mindre lyckligt lottade länder anses för vällefnad, der fordras blott att icke frångå allmän sed, för att kunna öfverlemna sig åt den lärda vettgirigheten. Att denna i Tyskland är mera allmän, än jemförelsevis i andra länder, kan ej nekas. Jag anser

den till en del hafva samma källa, som förnöjsamheten i afseende å det yttre.

Att ett lands geografiska läge, dess klimat, nationens af detta läge beroende förhållanden till andra nationer o. s. v. inverka uppå nationalkarakteren är en afgjord sak, hvilken vi dock här få lemna utom betraktelsen, emedan det skulle föra oss till undersökningar alltför lärda för en resebeskrifning. Det är nog om vi hålla oss vid det ofvan antydda, att Tysklands milda klimat och fruktbara jord göra förvärfningen af livets förnödenheter så lätt och beskaffenheten af landets produkter så god, att derigenom icke mindre vettgirigheten än förnöjsamheten i det yttre främjas. Vigtigare är tyska folkets historia, hvilken, om den berott af nationalkarakteren, likväl, såsom alltid, äfven inverkat uppå och utbildat densamma. Det är en erkänd sanning, att nationens fördelning uti denna mängd serskilda stater isynnerhet varit inflytelserik. Huru, då i Europas öfriga stater feodalväldet dukade under för konungamakten, det i Tyskland kunde befästa sig till den grad, att hvarje feodalherre blef en konung, torde ej ännu vara på ett tillfredsställande sätt förklaradt. En ej ringa orsak dertill synes emedlertid den ödets besynnerliga nyck hafva varit, att i det eljest barnrika landet kejsareätterna så snart utgingo, och derigenom tyska rikets egenskap af valrike så länge fortfor. Nog af, vid den nyare historiens början finna vi en sjelfständig regent, omgifven af sina stats- och hof-embetsmän, i hvarje vrå af landet. Staternas obetydlighet, hvar för sig, hindrade så väl regenten som de betitlade store att utbreda någon serdeles lyx, och de måttliga inkomsterna samt den ringa verkningsskretsen gjorde de höga statsembetena mindre lockande. Den tomma titeln var den enda fördelen, och respekten för den är ännu Tyskens svaga sida. Så fanns i det inre samhällslifvet intet väsendtligt, som kunde störa förnöjsamheten. Adeln, hvilken hade privilegium på titlarna, kunde hvarken genom stor rikedom eller stor maktutöfning reta de ofrälse afundsjuka. Redan en suverän och än mera en excellens, statsminister eller en fältmarskalk i ett land af några kvadratomil och några tusen innevånare gränsar till det löjlige.

Men saken har äfven sin bedröfliga sida, ehuru intet ondt i världen finnes, som icke åter leder till det goda. Genom denna splittring hafva nemligen Tyskarne knappt någonsin, från Hohenstauffernas tid till sednaste kriget emot Napoleon, uppträdt såsom en nation. Nationens obetydenhet, som sådan, i Europas angelägenheter har stängt vägen för dess utmärktare män att i ett verksamt politiskt lif förvärfva sitt land ära och fördelar. Dessas håg har derföre vändt sig till vetenskaperna, hvilka, ehuru mindre bemärkt, utgöra ett medel för en nations deltagande i världshändelserna. Tysklands splittring i serskilda stater har här visat sig gagnelig, genom att stödja forskningens frihet, mångfaldiga utvägarna till bergning för vetenskapsmannen och vid tillfälle lemna honom nödigt skydd.

Detta skedde stundom af politiska skäl, och redan reformationen hade i icke ringa grad denna omständighet att tacka för sin framgång. Exempel saknas också icke, att dessa små stater, som icke kunnat täfla i politiskt inflytande, satt sin ära uti att lysa med de första namn i vetenskap och konst. Den närmaste tiden har i Weimar ett sådant att uppvisa. Man kan icke tänka sig något mera lysande, än det lilla Jena, inom hvars murar Schiller, Fichte, A. och W. Humboldt, F. och A. W. Schlegel, Schelling, Hegel, Ilgef, Hardenberg (Novalis) på samma tid lefde och verkade, medan Göthe från Weimar besökte deras sammankomster. Men antingen politik eller furstarnes kärlek för vetandet

dertill gifvit anledning, har likväl sålunda vetenskapsmannens anseende stigit, och denne varit den enda af serskilda staters regeringar och undersåter hyllade och eftersökte. Likasom han varit den enda, som ansett hela Tyskland för sitt fädernesland, så har också *hela* Tyskland endast i sina vetenskapsmän känt sig äradt, icke i sina regenter, härförare eller statsmän. Vetenskapsmannen har sålunda, äfven hos utländingen, representerat Tyskarne såsom nation; men den tyska nationaliteten har försvunnit i den tyska lärdomen.

10 Ju mera dock den tyska vetenskapen visar sig betydande för nationen, en desto mindre glädjande sida framvisar det andra hufvuddraget i nationens karakter, förnöjsamheten. Ut i sig innebär denna naturligtvis intet nationalmedvetande. Nu har också vetenskapen, i följd af den absolutistiska statsförfattningen, blott lätt kunnat beröra politiken och derigenom varit stängd från den sfer af andens verklighet, der den omedelbarast kan hafva inflytande uppå nationalmedvetandets utveckling. En annan sida, nationens religiösa vetande, har till följd af den papism, som äfven snart bildade sig inom protestantiska kyrkan, varit likaså afsluten från vetenskapens inverkan, och den stora massans religiösa vetande har stadnat vid liknöjd, tanklös vana och auktoritetstro. 20 Hos denna har sålunda förnöjsamheten blifvit okunnighet om och liknöjdhet för lifvets högre intressen. Äfven den allmänna föreställningen om Tysklands litterära ära och företråde för andra nationer, hvilken finnes hos den bildade medelklassen, saknas hos mängden, deribland inberäknad icke blott bonden, utan äfven krämaren och handverkaren, klasser af medborgare i Tysklands otaliga småstäder talrikare, än kanske i något annat land. Må man prisa Tysklands folkskolor, de lägre klassernas kunskaper o. s. v. Utomdess, att dessa kunskaper äro betydligt ringare, än man är van att förmoda, så är med sådana skollexor föga bevändt, då de aldrig blifva annat än lexor. De 30 äro sålunda snart glömda. Saknas hos ett folk nationalmedvetande, så saknas lika mycket det förnämsta vehiklet för dess bildning, som denna brist själf är ett bevis för, att det ännu ingen sann bildning eger. Ty bildningen består ej i den ena eller andra kunskapen, utan uti det af insigter ledda intresset för människans högre angelägenheter. Man ledes derföre att anse tyska folkets stora förnöjsamhet såsom brist på nationalanda, medan den bildade delens nationalmedvetande är koncentreradt i den enda föreställningen om *nationens utmärkta intelligens*.

Med stolthet blickar tysken tillbaka på »det stora frihetskriget». Få ännu lefvande tyskar finnas, hvilka icke, om de blott blifvit födda tre 40 dagar före nyårsdagen år 1800, vilja hafva varit med i »den heliga kampen». Ännu i sednaste åren hafva en del regeringar smickrat denna nationalsfäfänga med att utdela medaljer åt alla, som deltagit i kriget. Utan att i den uppblossande entusiasmen kunna se det underverk af mannamod och fosterlandskärlek, som tysken själf finner i sin förening med en segrande armé mot landets förtryckare, måste man dock medge, att det tyska folket då lifvades af en gemensam anda och, i följd af den framgång dess ansträngningar hade, vann i medvetande om sin styrka och sin politiska betydelse. Tidens anda gjorde, att denna själfkänsla hos folket, ehuru dess första rörelse till en del berodde af 50 kärleken för furstehuset och harmen öfver Napoleons beteende mot dem, likväl äfven väckte tankan på dess rätt att själf bestämma öfver sina öden. De frälsta regenterna lofvade sina undersåter guld och gröna skogar; men det var naturligt, att dessa i nödens stund gifna försäkringar, såsom skett, af de flesta skulle brytas mot ett folk som det tyska, bland hvilket endast den lärde tänker, och der derföre vackra ord och

rhetoriska figurer, som få namn af principer, lätt tagas för handling. Så styrdes man efter principer, hvilkas vetenskapliga giltighet de lärda till punkt och pricka bevisade, medan folket stod på samma punkt som förut, och den gnista af nationalmedvetande, stridens gemensamma ansträngningar upptändt, åter slocknade.

Det gifves en vanans makt, hvilken fängslar människan vid den fläck af jorden, som sett henne födas. Denna känsla har hon gemensam med en del af djuren. Den kan, äfven om den, såsom alltid fallet är hos människan, är förenad med kärleken till ostörd ro i hennes inskränkta och lokala vanor, icke för sig, såsom en omedelbar naturlig drift, få namn af kärlek till fäderneslandet. Detta namn förtjenar blott den känsla, för hvilken fäderneslandets språk, seder, lagar, dess ära och oafhängighet äro kära och dyrbara, och som älskar fäderneljorden, emedan allt detta är fästadt vid densamma. Ett folk kan retas till sjelfförsvar emot förtrycket, det inhemska eller utländska, då detta intränger på den enskildas häfdvunna besittningsrätt, störande och hämmande vänder sig emot hans seder och fredliga vanor. Men icke bevisar modet att försvara sig mot detsamma, att detta folk eger fäderneslandskärlek i ordets högre betydelse. Hvar och en försvarar dervid endast sitt enskilda intresse, icke något för alla gemensamt. Af denna art förnämligast skulle vi anse den anda hafva varit, som hänförde Tyskland under det såkallade befrielsekriget, jemte hvilken dock den nämnda oviljan öfver furstarnes förnedring visar ett drag af allmänt intresse. Den bildade tysken behagar sig dessutom i entusiasm, äfven om den är konstlad, och denna fann i sagda krig en ymnig näring. Ty aldrig har väl ett folk stridt under en sådan pomp af tal och sånger, som då det tyska. Att dessa sånger likväl knappt nog trängde till folkets öron, åtminstone helt och hållet försvunnit ur dess mun, är äfven ett bevis för, huru på ytan spelande och förbigående denna patriotism var.

Om vi derföre äfven kunna antaga, att vid detta tillfälle en fläkt af nationalmedvetande och sann kärlek till fäderneslandet spridde sig bland Tysklands folk, så var detta mera verkan af än orsak till rörelsen. Orsaken var närmast fremlingarnes tryckande närvaro, samt folkets deraf och af de tvungna krigstågen för eröfrarens planer störda ro. Det fremmande öfverväldet, om det endast gjort sig kännbart i en förändrad lagstiftning och förvaltning, skulle knappt frambragt något missnöje. Mycket mindre skulle detta uppstått af det blotta medvetandet, att en fremling styrde nationens angelägenheter. Det fanns tvärtom de, som deri sågo en lycka för densamma.

Det inses lätt, huru svag borgen för en nations sjelfständighet en sådan, blott på den naturliga kärleken för den ärfda jorden samt för dess roliga besittning grundad patriotism är. Ja, sjelfva denna känsla för fosterjorden är lätt upplöst, om den saknar ett djupare stöd. En del af Tysklands öfverbefolkning tvingar tusentals af dess barn till årliga utvandringar, och tyskarne äro troligen den bland Europas nationer, som, mest kringspidd i fremmande länder, bäst trifves öfverallt. Lättheten, hvarmed man besluter sig att utvandra, vittnar ej om hög tillgifvenhet för fosterjorden. Ja, man bestrider ännu i Tyskland nödvändigheten af dessa utvandringar. Om en sådan verkligen icke finnes i folkets belägenhet i materiellt hänseende, så gör detta vittnesbördet endast så mycket starkare. Jemför man vidare de på utländsk ort bosatta Tyskar med t. ex. Engelsmän i samma belägenhet, så skall man vanligen finna, att de förre utan betänkande blifva undersåter i det land, der de vistas, medan de sednare endast sällan och ogera upphöra

att vara Engelsmän. Sjelfva namnet har för dessa ett behag, hvilket det tyska namnet för Tysken saknar, och denne tänker ej mera uppå ett återvändande till fäderneslandet, hvilket de förra vilja likasom hålla sig alltid öppet.

Allt detta, hvilket vi anført, för att utveckla den mindre glädjande betydelsen af den tyska förnöjsamheten, har, såsom sagdt, sin hufvudsakliga grund uti nationens splittring i så många skilda stater. Ty derigenom har den saknat politiskt inflytande. Men det förhåller sig med nationer, som med individer, att en bestämd karakter utvecklar sig
 10 endast genom umgänget med andra och genom verksamhet utåt. En sådan hafve tyskarne som nation saknat. Tyskland har väl deltagit i lösningen af de flesta den europeiska politikens frågor, och striden har vanligen utkämpats på Tysklands fält. Men detta deltagande har för nationen saknat intresse. Allt efter omständigheterna hafva tyskarne tjänat än den ena än den andra partens afsigter och vanligen varit delade emellan dem båda. Den ena eller andra småstatens tillfälliga fördel öfver den andra har i desse strider utgjort Tysklands enda vinst, men aldrig har dervid nationen som sådan uppträdt, kämpat för ett
 20 allmänt, nationellt intresse och förvärfvat något inflytande uppå andra nationer. Detta röjer sig icke blott i Tysklands politiska lif, utan har äfven, såsom nedanföre skall visas, bestämt dess vetenskapliga sträfvan.

Det sagda synes motsägas af den vikt Österrikes och Preussens röster för närvarande ega på den europeiska politikens vågskål. Huru litet dock den förra af dessa stater representerar Tyskland, inses lätt. Österrikiska monarkien är en sammangyttring af slaviska, romaniska och germaniska folkstammar, som med hvarandra icke sammanhållas af några gemensamma intressen; skilda från hvarandra i språk, lagstiftning, seder, förenas de blott utaf det tillfälliga bandet af en
 30 gemensam herrskare. Ingen af dessa stammar kan anse sig för den herrskande. Åtminstone kan staten med samma skäl anses för en slavisk stat, med underlydande germaniska stammar, som tvärtom, och om nationellt oberoende och sjelfständighet för någon af dem kan icke blifva fråga. På Preussen voro en tid Tysklands blickar hoppfullt fästade, men många tecken synas visa, att denna tid nu är förbi. Öfverallt röjes hos de bildade mycken bitterhet mot detta lands nuvarande styrelse, och med ifver klandras alla den sednare tidens regeringsåtgärder. Man anser den hafva afvikit ifrån sin bana, ifrån det principmessiga fortskridandet, och hafva börjat en reaktion mot den på
 40 upplysningens spridande grundade folkfrihet, man trodde den vara kallad att främja. Att denna styrelse nu skulle helt och hållet vexlat principer, är knappt troligt. Men säkert är, att hos den bildade delen af nationen nu vaknat misstroende till dessa principers sanning och deras lämplighet såsom grundval för Tysklands regeneration. Dessa principer innefattas i den ena klingande satsen: att regeringen »vill grunda statens bestånd på en sorgfälligt ledd utveckling af dess andliga krafter.» På sednaste tiden har denna »ledning» mer och mer framträdt som hufvudsak, och man börjar finna, att en andlig kraft, som ledes, som icke utvecklar sig sjelf, ännu ingen kraft är.

Man bör dock ej tro, att de konstitutionella formerna af de bildade tyskarne i och för sig betraktas såsom något hufvudsakligt. En sådan öfvertygelse kan der ingen hysa, som öfvervägt den större delens af folket brist på begrepp om och på intresse för allt, hvad till ett sådant statsskick hör. Men tanken uppå en möjlig utveckling af nationaliteten börjar redan blifva allmän, och det är såsom medel härtill äfven

det konstitutionella statsskicket har vänner. Att preussiska regeringen numera bestämdt förklarat sig emot dess införande, har sålunda väckt den mesta ovilja endast därför, att sålunda nationalmedvetandets utbildning fördröjes. Preussen anses på sådant sätt möjligen främja egen fördel, men icke Tysklands. Naturligtvis kan det blott vara en ringa del af nationen, som ser så långt. Till den kan man föra de yngre bland Tysklands lärde, som äfven nogsamt inse, huru inskränkt den tyska vetenskapens betydelse för andra nationer är genom landets politiska ställning. Af naturliga orsaker är äfven censursträngheten i Preussen, som i sednare tider blifvit skärpt, i synnerhet de lärde en nagel i ögat. Dertill kommer ännu Preussens yttre politik, som man icke vill erkänna vara nationell i tysk mening. I denna punkt isynnerhet synes opinionen vara öfverensstämmande. Preussen står öfverhufvud i den ställning, att dess sträfvan att genom fostrandet af en preussisk nationalanda förbinda rikets heterogena beståndsdelar, i det öfriga Tyskland måste anses innebära en isolering, stridande mot det gemensamma fäderneslandets fördel. Denna dubbelhet är äfven uttryckt i hela landets författning. Ty Preussen, ehuru det förklarat utvecklingen af nationens andliga krafter för grundvalen för sitt bestånd, är blott och bart en militärstat, mera än någon annan i Europa. Den nuvarande monarkens personlighet torde också icke hafva vändt sinnena till Preussen. Fredrik II har aldrig varit Tysklands hjelte, och dennes store beundrare, som uppenbarligen älskar hans enväldsmakt och vill lyckliggöra sitt folk, men icke tillåter det, att själf skapa sin lycka – en sådan regent skall icke blifva populär i Tyskland, äfven om han icke redan ifrån sig aflägsnat det yngre släktets sinnen genom den reaktion mot de spekulativa vetenskapernas nyare riktning, för hvilken han ställt sig i spetsen och som tillräknas några pietistiska tendenser.

10

20

Låt oss, emedan vi nu befinna oss i Preussen, efter dessa allmänna reflexioner, något litet sysselsätta oss med landets förvaltning o. s. v. samt derigenom vinna hvila efter resan och ett litet afbrott i den enformiga resedagboken.

30

PREUSSEN.

Preussen har mera genom sitt läge mellan östra och västra Europa och genom sitt inflytande uppå tyska förbundet, än genom rikets storlek och invånartal uppstigit till rang af en bland Europas stormakter. Detta förhållande har icke undgått att ingifva den egentliga Preussaren och Brandenburgaren någon stolthet och själfkänsla, ehuru mera problematiskt är, huruvida denna delas af Sachsaren, Westphalaren och Rheinlåndaren.

40

Riket, som, fastän det första bland de tyska, har sitt namn af en slavisk nation, räknar på en befolkning af 14 millioner, spridd öfver 5 091 qvadr. mil, 3 millioner Slaver, och, ehuru konungahuset bekänner evangeliska läran och riket äfven ifrån Reformationen förts till Tysklands evangeliska ständer, öfver 5 millioner katoliker. Likasom denna sammansättning af invånare till ursprung och religion är olikartad, så är äfven själfva landet till sitt läge besynnerligen sammansatt. Det har från öster till vester en längd af 253 geogr. mil, under det att största bredden, ifrån sydliga spetsen af Schlesien till Östersjön, utgör ungefär 75 mil. Dessutom ligger den västliga delen, med ungefär 1/6 af rikets arealinnehåll och 1/4 af dess befolkning, helt och hållet afskild från den medlersta och östra. I denna västra del finnas, i

50

Westphalen, på 1 300 000 innevånare 700 000, och i Rheinprovinsen af 2 400 000 hela två millioner katoliker. Denna del är äfven dessutom i seder och tänkesätt vida skild från det öfriga Preussen, isynnerhet Rheinprovinsen, som äfven har sin skilda lagstiftning,¹ den fransyska. Likaså egendomlig visar sig den östra delen, då i Posen invånarne nästan alla, 1 million, äro Slaver och till 2/3 katoliker, samt i Schlesien, der blott 1/5 utgöres af Slaver, men halfva invånartalet, 1 1/4 million, bekänner katolska religionen. Öfriga Slaver äro spridda i egentliga Preussen och Pommern. Betänker man dertill, att Sachsen, Westphalen och Rheinprovinsen, med nära 5 1/2 million innevånare, samt delar af Posen och Pommern endast från 1815 tillhört Preussen, så har man svårt att föreställa sig annat, än att de inre band, som sammanhålla den närvarande preussiska staten, stå i någon öfverensstämmelse med rikets utseende på kartan och dess till stor del heterogena beståndsdelar.

För den del af Preussen, som ifrån äldre tider lydt under dess spira, d. ä. i Brandenburg, egentliga Preussen, en del af Pommern och kanske i Schlesien, kan, såsom nämnt, en kärlek finnas för det preussiska namnet och det kungliga huset, för den så kallade store kurfurstens och Fredrik den Endes efterträdare. Men för den andra hälften af monarkien finnes intet skäl att förutsätta något sådant, och hvad en fremling i detta hänseende är i tillfälle att se och höra, gynnar icke en sådan förutsättning. Svårt är också att finna, att en preussisk undersåte skulle njuta några större fördelar, än undersåter i de flesta andra Tysklands stater, hvilka fördelar han derföre skulle vara beredd att försvara såsom sin dyrbaraste egendom. Dock kan det ej nekas, att sjelfva medvetandet att tillhöra en stat af första rangen, är en fördel, som uppväger många andra. För att den må kännas och värderas, fordras dock, att nationen sjelf, med egna uppoffringar, köpt sig en sådan betydenhet; ty endast sålunda kan detta medvetande grundlägga fäderneslandskärlek och en sann nationalanda. Men de ifrågavarande delarne af preussiska monarkien hafva i förvärfvandet deraf ingen del, åtminstone blott den passiva, att deras förening med Preussen dertill verkat genom de förändrade siffrorna i rikets statistik. Det säkra synes också vara, att Preussen, oaktadt den kraft det åren 1814–15 utvecklade, icke skulle innehaft den rang, det nu innehar, om ej den Europeiska politiken ansett det för nödigt att genom tillskott i land och folk dertill upplyfta detsamma. Men likaså gifvet synes det, att denna rangs bibehållande blott till en del har stöd i nationalandan.

Sjelfva statens inrättning vittnar om medvetande häraf hos dess styrelse. Ty hvad helst som må talas om de andliga krafternas utveckling, så litas ej serdeles uppå dessa. Soldatesken är nu, som förr, Preussens styrka. Fredrik Wilhelm I, Fredrik II:s far, bragte hären från 36 till 89 tusen man. Under hans krigiska son steg krigsstyrkan till 200 000. Nu utgöres arméen af hvarje Preussare emellan 17 och 50 år, med undantag endast af de mediatiserade furstarne och grefvarne samt de andlige. Den är indelad i: 1) *Stående hären*, hvars antal år 1840 var 45 regement² och 18 detacherade bataljoner infanteri, 38 regement² kavalleri samt 9 artilleri- och lika många pionnierbrigader, och hvars manskap utgöres af konskriberade från 21 till 26 års ålder; 2) *Landt-värnet*, fördeladt i tvenne *Uppbud*, af hvilka det första, som står i tjänst och ungefär är lika talrikt med den egentliga stående hären, omfattar

¹ Äfven fordnä svenska Pommern har sin serskilda civil- och kriminallag.

² Hvarje infanteri-regemente lärer utgöra 2 500 man, fördelade på trenne bataljoner.

allt brukbart manskap mellan 26 och 32 år, samt dem emellan 21 och 26, som icke tillhöra stående hären, och det andra dem från 32 till 39 års ålder; 3) *Landstormen*, som består af ynglingar från 17 till 21 och män från 39 till 50 år. Hvarje armédivision består af en infanteri-, en kavalleri- och en landvärn-brigad. Af circa 52 millioner Thaler i statsinkomster¹ användas för arméen *nära hälften*, eller 23 1/2 million.

Arméen står sålunda framför alla andra statsinrättningar. Att arméen är nationen, denna omständighet är mindre en följd af politikens beräkningar, utan beslutet dertill dikterades af stundens kraf. Det skedde (d. 3 Sept. 1814) i de tider, då staten endast af folket kunde räddas, och då med denna institution äfven andra skulle förenas, som genom att höja folket till deltagande i statens angelägenheter skulle lifvat nationalandan. Hvad den allmänna beväpningen kan uträtta, så isolerad som den nu står, deröfver kan endast framtiden afgöra. För den ointresserade betraktarens öga skiljer den sig ej ifrån konskriptionen i Frankrike under Napoleon. Den kan i krig blifva lika tryckande som denna, och åtminstone i de krig, hvilka ej hafva karakteren af omedelbart sjelfförsvar, likasom denna få utseende af en despotisk åtgärd, hvarigenom folket uppoffras åt regentens ärelystnad och herrskarebegär. Att institutionen härtills skulle lifvande inverkat på nationalandan, såsom kärlek för det gemensamma preussiska namnet, eller hos folket utvecklat sinne för den krigiska äran, derföre torde inga tillförlitliga bevis kunna upptes.

I stället för den utlovade konstitutionen, finnas nu Provincialständerna. I hvarje provins sammanträda dessa på kunglig kallelse och yttra sig öfver de frågor, regeringen förelägger dem till diskussion, utan att dock deras samtycke fordras för regeringens beslut. Äfven kunna de inlemnade petitioner i ärenden, *som serskildt röra* blott den ifrågavarande provinsen, och besluta öfver dess kommunalangelägenheter, ehuru äfven dessa beslut böra underställas konungens pröfning. De utgöras merendels till ena hälften af dels sjelfskrifna, dels deputerade (af *die Ritterschaft*, egare af adliga gods) ledamöter af adeln, till den andra, af städernas och landtbrukarnes fullmäktige. I somliga provinser bilda de sjelfskrifna adelsledamöterna, t. ex. i Rheinprovinsen, der de utgöra fyra personer, ett eget stånd. Fullmäktige af bondeståndet utgöra i en del provinser blott 1/6 af hela antalet; så i Brandenburg 12 af 68, i Pommern och Posen 8 af 48. I egentliga Preussen deremot representeras adeln af 45, städerna af 28 och bondeståndet af 22 ledamöter; i Rheinprovinsen: adeln af 39, städer och landtbrukare (*»Bauern und übrigen Gutsbesitzer»*) hvardera af 25; i Westphalen: adeln af 31, städer och landtbrukare hvardera af 20. I Schlesien åter öfverstiger de adliga ledamöternas antal de ofrälse. Men dessa förhållanden kunna vara temligen likgiltiga, då hela inrättningen visat sig utan inflytande och genom sin natur måste vara det. De ständer, hvilka, såsom 1840 skedde i Preussen och till en del i Schlesien, resonnera utom regeringens propositioner, handla uppenbart mot föreskrift och få derföre hålla till godo med snubbor. Huru de sjelfva uppfatta sin ställning visade påföljande året de landtständer, hvilka på regeringens proposition om ett förallmänligande delvis af ständernas förhandlingar yttrade sig

¹ Detta gör i utskylder på hvarje person inom preussiska riket ungefär 10 Rdr Sv. Rgs, hvar till ännu komma aflöningen för kommunernas embetsmän och öfriga kommunala afgifter, för skolor o. s. v. Läger man till de anförda 23 1/2 millioner nio millioner för statsskuldens betäckande, så återstår blott 19 1/2 millioner för den öfriga förvaltningen; och då finnes lätt, att extra-utskylderna ej kunna vara obetydliga.

afstyrkande, väl inseende att kännedomen om en sådan inrättnings tillvaro och tillgöranden, hvarken kunde intressera eller gagna allmänheten. Dessa landtständer förskrifva sig från 1823. Personliga vilkor för valbarhet äro 30 års ålder, eganderätt till fast egendom och kristen trosbekännelse.

Den andra allmänna institution, som räknas till det representativa statsskicket i Preussen, är kommunalförfattningen. Enligt denna ega städerna rätt att välja sina magistratspersoner och sjelfva ordna sina angelägenheter. Äfven på landet tillsättas i hvarje kommun »Schultze'n» och hans bisittare, samt i hvarje »krets» landtrådet, så kallas kretsföreståndaren, genom val. Här upphör valrätten. Närmaste högre auktoritet är regeringen i hvarje »*Regierungsbezirk*», af hvilka i hela riket finnas tjugufem, nemligen i Preussen 4, i Rheinprovinsen 5, i Posen och Brandenburg 2, samt uti de öfriga fyra provinserna, Schlesien, Sachsen, Pommern och Westphalen, i hvarje 3. Hvar och en af dessa 8 provinser har ett »*Oberpräsidium*», såsom högsta civila myndighet, och vanligen en generalbefälhafvare för den i provinsen förlagda armékorps. När det således i en resehandbok om en stad heter: »*Sitz der Regierung*» eller »*der Landesregierung*», så förstås dermed alltid en *Bezirks*regering, hvaremot det om hufvudstaden i provinsen heter »*Sitz des Oberpräsidium*».

Konungens Statsråd består af Prinsarne af kungliga huset, statsministrarne, fältmarskalkar, presidenter i kollegierna, öfverpresidenterna och kommanderande generalerna i provinserna, då dessa uppehålla sig i Berlin, samt af andra personer, hvilka konungen enkom inkallat i Statsrådet. Nuvarande statsministrar äro: krigsminister v. Boyen, utrikesm. friherre von Werther, justitiem. Mühler samt v. Kamptz för Rheinprovinsen och lagrevisionen, inrikes och polism. v. Rochow, för ekklesiastik-, undervisnings- och medicinalärenden v. Eichhorn, finansm. grefve v. Alvensleben, och minister för kongl. huset fursten af Sayn och Wittgenstein. Den aflidne monarkens ministrar dels följde honom i grafven, dels aflägsnades, eller, som det hette, begärde och fingo för sjuklighet afsked af den nuvarande konungen. I en stat, sådan som Preussen, finnes just ingen opinion om de högre dignitärerna: om flera af de nya ministrarne visste man derföre icke stort annat, än att konungen för dem hyste personlig välvilja.

Hela Europa känner med hvilken entusiasm den nya regentens tal vid hyllningen mottogs. Hans försäkran, att Preussarne voro ett »i frihetens sköte och under vapnen uppvext folk,» väckte furioso. Andra sade »*Ein König ist ein Mann der That; er hat Prediger, um Reden zu halten.*» Åtta månader sednare kan man väl ej vänta sig att finna spår af denna »*Begeisterung*.» Förf. tillstår, att han ej fann annat, än några anekdoter samt tal om en föregifven pietism hos monarken, hvartill hans gemål, en prinsessa af Bayern, isynnerhet anses bidraga. Så berättade man, att han vägrat köpa en utmärkt tafla, emedan den tillhört ett upphäufvet kloster och måste anses för röfvad från helgedomen. Han är eljest en beundrare af Fredrik II och har valt dennes Sanssouci till sin favorituppehållsort. I dess alléer hade man sett honom läsande i ett papper, och Berlinerne sade, »att han instuderade Fredrik II:s rol.» Vid sin thronbestigning inrättade han majorater, och det sades varit en plan, som likväl nu lär vara öfvergifven, att fortfarande sålunda grunda en mäktig länsadel. Sjelfva den kungliga betjeningen skulle få ett livré från 1740. Denna förkärlek för det gammaltyska läser vara ett rådande drag i monarkens tänkesätt. Ett afgörande steg, men hvilket Tyskarne icke synas förstå att nog värdera, är, att den

nuvarande konungen en gång gjort slut på alla tomma förhoppningar om en konstitution, hvilka så väl Preussare som icke-Preussare fortfarande att hysa, oaktadt de längesedan bort finna deras gagnlöshet. Fredrik Wilhelm IV, född d. 15 Okt. 1795, har nu försäkrat, att intet sådant kommer att ske »under hans regering», och de hederliga Tyskarne få derföre god tid att med sina förhoppningar vandra all verldenes väg. Konungen ser rask ut, har ett öppet och frimodigt ansigte, men kanske med ett litet drag af verldsförakt kring munnen. De *Witz*-jågtande Berlinerne veta att tala mycket om monarkens qvickheter. De flesta af dem angå den aflidne konungens hof och regering, och flera bära i en sådan mans mun en liten anstrykning af bitterhet. Så säges han yttrat om operans dansöser, hvilka den aflidne regenten någongång till och med lemnat tillträde till sin person och kallat sina »Kinder»: »mein Vater hat sie *springen* lassen, Ich werde sie *laufen* lassen.» Till en bättre klädd dame, som bad om understöd för sig och sina barn, sade han, i det han räckte henne en penningsumma: »se der till ännu en garnering på er klädning.» Af samma art äro öfriga bonmots förf. hört citeras.

10

Förvaltningens säkra gång, domstolarnes rättrådighet och embetsmännens duglighet öfverhufvud i Preussen är allmänt berömd. En summarisk öfversigt af finansernas tillstånd har man för sed att publicera. Vid provincialståndernes sednaste sammanträde lofvade regeringen nedsättning af utskylderna – efter två år. Men morgondagen plår gunås, både i enskild och allmän hushållning, i fråga om besparingar vara en skälm. De direkta utskylderna bestå af grundskatten, en »Klassensteuer» efter rang och vedervärdighet samt en näringsskatt. Till de indirekta höra äfven taxor på brännvin, malt, vin, tobak. Uppbörden besörjes af »Hauptsteuer-» och »Hauptzoll-ämter», som i hvarje provins stå under ledning af en »Provincialsteuerektion». Öfver underslef eller utpressningar hos de betalande hör man ej klagas.

20

Att likväl lagarne icke alltid ensamme hafva en röst, kan ej alltför mycket förundra. Ett par exempel må i detta hänseende upplysa. Regeringen hade fattat beslut, att någonstädes på enskild mans egor anlägga ett krutbruk. Enligt expropriationslagen erbjöds egaren i utlösen för det nödiga jordstycket det derå satta värde med 10 procents förhöjning. Men denne, som ansåg sin egendom förstörd, dels genom förlusten af den ifrågavarande jorden, dels genom anläggningens farliga beskaffenhet, ville afstå hela egendomen, men på inga villkor blott en del deraf. Underrätten fällde utslag till kronans fördel; kammarrätten¹ i Berlin upphäfde utslaget och afgjorde till egarens, i det den ålade kronan att lösa hela egendomen eller afstå från anläggningen, som emellertid var påbörjad, och gifva egaren skadestånd. Då kom ett kungligt bref, som borde inregistreras i kammarrättens protokoller, och hvarigenom dess dom åter upphäfdes samt underrättens stadfästades. En annan gång instämde en embetsman, som i ett privatbref från ministern blifvit illa åtgången, denna för injurier. Ett kungligt reskript nedslog målet, och den klagandes advokat kunde endast inlemna protest, emedan, enligt något lagrum, »Hof-justiz» blott gäller till monarkens död. Landslagen skall dock uttryckligen förbjuda domstolarne att lyssna till Hofjustisen – så försäkrade en

30

40

¹ Så kallas öfverdomstolen i provinsen Brandenburg, som motsvarar öfriga provinser »Oberlandesgerichte», men som derjemte är domstolen för alla statsförbrytelse. Domstolar i första instansen äro »Land- u. Stadt-Gerichte», på kungliga domäner »königl. Justizämter», och på adliga gods »Patrimonial- u. standesherrlichen Gerichte.» Högsta domstolen är Geheime-Ober-Tribunalet i Berlin, för alla landsdelar, utom Rheinprovinsen och förra Svenska Pommern.

50

Berlinerprofessor. Dessa båda händelser tilldrogo sig under den sednaste konungens regering. I censur och polismål hafva äfven under nuvarande regent kabinettsorder ej varit ovanliga. Bekant är händelsen med Dr. Jacobi, författare till skriften, »Vier Fragen eines Ost-Preussen.» Boken seqvestrerades. Den okände författaren skulle utspejas, och han namngaf sig sjelf. Undersökning befalltes, hvilken äfven författaren önskade, men nedslogs åter. Stort uppseende väckte ett par skandalösa uppträden i Berlin. På en maskerad insulterades några damer på det gröfsta af en mängd officerare, till en del, såsom det sades, af de högsta familjer. De brottslige hotades genom en dagorder med straff, i händelse icke frivillig bekännelse följde. Några, de minst betydande af dem, lära blifvit förvisade från Berlin; de öfrige blefvo kvar, men genom »Hofjustisen» var all annan justis i saken paralyserad. En annan gång misshandlades lika infamt ett borgerligt brudpar af några adliga, och »Hofjustisen» lade sig åter emellan. Den förra tilldragelsen omtalades i tidningarne; i afseende å den sednare kan förf. endast säga: *relata refero*. Sådana exempel torde dock vara sällsynta,¹ ehuru jag hört dessa sednaste tilldragelser ställas i sammanhang med regentens åsikter af nyttan af en mäktig adel.

Det fjerde föremålet för utlänningens loford, jemte administrationen, lagskipningen och arméen, äro de Preussiska undervisningsverken. Förf. skall längre fram nämna några ord om tyska vetenskapen i allmänhet samt i sammanhang dermed om dess universiteter. De lärda skolornas skick är nogsamnt känd och prisad som mönster för slika inrättningar. Här vill jag endast upptaga ett par anmärkningar.

Preussiska staten kallas vanligen protestantisk, och det heter: »det ligger helt och hållet i vår protestantiska stats väsende att befordra andlig kultur och höja hela folkets bildning.» Men då en tredjedel af befolkningen är katolsk, så borde principen lika konsekvent utsträckas till denna, om ej missförhållanden skola uppstå. Isynnerhet för den katolska kyrkan, hvilken genom sin lära är fördomsfull mot andra kristna kyrkor, är ett upplyst presterskap af vikt. Detta bildas nu väl i Preussen till en del vid gymnasierna och universiteterna (i Breslau och Bonn). Men en vida större del får sin bildning dels vid den så kallade »akademiska läroanstalten i Münster,» dels vid åtskilliga andra presteseminarier (i Gnesen, Posen, Pelplin, Paderborn, Trier). Läroanstalten i Münster är, såsom vi nämnt, så väl känd för dess obskurantism, att det varit den enda i Tyskland österrikiska ungdomen fått besöka. De öfriga, ännu mera obskura seminarierna måste, beröfvade all den beröring med andra vetenskapliga sträfvanden, en teologisk universitetsfakultet eger, under ett fanatiskt presterskaps ledning² äfven bilda

¹ Äfven i andra Tyska stater har man dock exempel på strafflöshet för adliga förbrytare. Så hände sig i Mecklenburg, att en adlig vid en kappränning med sitt ridspö tukade en borgerlig man, hvars häst tagit sig den friheten att springa om den frälse stubbsvansen, utan att den förorättade kunde få någon upprättelse. Den enda följden var, att en petition, jag mins ej om från ständerna eller från borgerskapet i Schwerin, ingafs till storhertigen, med anhängan om säkerhet för stryk »för framtiden». Mera celebre var en tilldragelse i Cassel, der en officer rände värjan igenom en borgersman, emedan denne gjorde handkraft gällande emot den förres förföljande försök att vinna borgersmannens dotter. Domstolen fällde den skyldige till vanligt straff, men kurfurstlig nåd mildrade domen till en straffbestämmelse, som äfven kunnat användas för ett tjenstefel. Så har Tysklands beprisade upplysning ännu icke öfverallt kunnat åstadkomma ens jemnlighet inför lagen.

² Biskoparne och general-superintendenterna hafva uppsigten öfver den religiösa undervisningen vid alla läroverk. De nämnda seminarierna hafva på stället sådana öfverhufvuden, och undervisningen besörjes af prester.

fanatiska ifrare. Det är väl troligt att till en del politiska antipathier dolt sig under de kyrkliga striderna i Posen och Rheinprovinsen; men det nit, hvarmed en stor del prester följt sina biskopar, då dessa satte sig upp emot regeringen, vittnar om katolska presterskapets ringa upplysning och intolerans.

Folkskolornas antal uppgick i Preussen år 1837 till 22 910, med öfver 27 tusen lärare och 2 millioner skolungdom. Lärareseminarier funnos 45, men detta antal har visat sig alltför otillräckligt, och man är derföre nödsakad antaga en mängd lärare, hvilka icke genomgått seminarierna, och sålunda ifrån början sakna nödig bildning. Dessutom måste bland ett folk, som icke har någon yttre eggelse till andlig verksamhet, hos hvilket behovet af ett bildadt förstånd ej i högre grad gör sig kännbart, undervisningen stadna vid en åter glömd lexa. Man säger kanske, att kommunalrättningen ger folkets andliga verksamhet utrymme nog. Men hvar och en som gör sig mödan att taga underrättelse om det intresse, hvarmed kommunens angelägenheter af allmogen betraktas och behandlas, skall finna att deras handhafvande vanligen anses som en besvärlig börda. Dertill kunna endast de mekaniska färdigheterna, räkna och skrifva, vid dem komma till pass. Att intresse för dem saknas, är ej underligt, då kommunens ledamot hvarken har begrepp om deras nödvändighet för det hela eller vet befattningen med dem såsom en sin rättighet. Han tycker, att den, som sköter det öfriga af statsmachinens gång, äfven kunde ombesörja hvad som angår kommunen, samt att de i hans tycke väl lönade kungliga embetsmännen hafva god tid att derom draga försorg. Likaså litet inge dessa bestyr honom någon känsla af sjelfständighet; ty han gör, hvad han på befallning måste, på samma sätt som han måste betala sina utskylder. Med ett ord: intresse för kommunen kan endast finnas i samband med intresset för staten, likasom det förra då främjar det sednare. Halfva mesyrer äro och förblifva halfva. Der nu intet sådant intresse finnes, der saknar folkbildningen sin väsendtligaste rot; och hvad i folkskolan läres, blir en lexa – och en snart åter glömd lexa, emedan lärjungen aldrig går ut öfver densamma, eller eger utvägar för dess tillämpning. Detta förhållande måste verka tillbaka på skolläraren, och äfven dennes små insigter gå tillbaka, emedan de ej gå framåt. Endast den religiösa kunskapen är då af det inhemtade den del, som har att vänta någon förkofran. Men äfven häruti kan man så af barn som af fullvuxna personer i Tyskland erhålla de mest bakframvända svar. Också finnas både skriftligen och muntligen en mängd berättelser om så väl lärares som lärjungars i folkskolorna klena eller falska insigter. En jemförelse mellan bildningen hos den svenska allmogen och den i de preussiska staterna tror jag ej skulle utfalla till den sednares fördel. Och dock hafva i Sverige knappt folkskolor funnits, utan barnaundervisningen besörjts af föräldrarna. Icke heller lär det kunna antagas, att det svenska presterskapet i religiöst hänseende varit mera upplyst eller nitiskt, än det protestantiska presterskapet i Tyskland. Skilnaden, skulle man tro, ligger hufvudsakligen blott i statsförfattningen, uti svenska allmogens deraf följande inre och yttre sjelfständighet och en högre grad af nationalmedvetande hos svenska folket i allmänhet. Nekas må ej derföre det myckna preussiska regeringen gjort, för att höja folkets bildning, genom de talrika folkskolorna och deras öfverhufvud goda inrättning. Men öfriga förhållanden synas hafva hindrat dem att bära den frukt, man af sådana ansträngningar borde vänta. Skolväsendet i hvarje provins vårdas af ett »Provinzial-Schulkollegium», och regeringen i hvarje »Regierungsbezirk» har en egen afdel-

10

20

30

40

50

ning för kyrko- och skolväsendet, under hvars närmaste tillsyn skolorna stå, medan derjemte, såsom sagdt, biskoparne och generalsuperintendenterna samt deras underlydande kontrollera den religiösa undervisningen.

III. RHEINRESA. KÖLN, BONN, SIEBENGEbirge, KOBLENZ OCH DESS OMGIFNINGAR, BINGEN, NIEDERWALD, RHEINGAU, MAINZ OCH MANNHEIM.

10

»Das ist der heil'ge Rhein,
Ein Herrscher, reich begabt,
Dess Name schon, wie Wein,
Die treue Seele labt.
Es regen sich in allen Herzen
Viel vaterländ'sche Lust und Schmerzen
Wenn man das deutsche Lied beginnt
Vom Rhein, dem hohen Felsenkind.»

20

Så sjunger och tänker hvarje bildad tysk. Den skäggige Rheinguden är Tysklands *palladium*, och entusiasmen lågar högt, så snart någon gör min af att lägga händer på detsamma. Om fransoserna önskade sig högra stranden af Elbe eller Donau, i stället för den venstra af Rhein, så tror jag ej, att en Becker blefve sångare, eller att en Elbelied eller Donaulied, lika torr, andefattig och tråkig, som hans Rheinlied, af någon i Tyskland skulle sjungas. Det är förlåtligt om något häraf sker »des Weines wegen», såsom det heter uti traktaten i *Verdun* om de orter på venstra Rheinstranden, hvilka tillföllu Tysklands konungar. Ty hvad som gör Rhein så intagande och skön, är icke blott den sköna floden, de sköna stränderna och de fornlemningar dessa bära, utan allt detta i förening med naturens yppighet och rikedom, samt den odling, de städer och det hvimmel af sträfvande menniskor denna framkallat.

30

Vid Düsseldorf såg förf. Rhein första gången. Dess anblick var här icke öfverraskande. En 1 200 fot bred flod, med ett halfgrumligt, grågrönt vatten, låga flacka stränder, detta ger intet begrepp om den sköna Rhein. Men jag såg inom en timmas tid 5 à 6 holländska koffrar gå upp och lika många nedför floden. Jag såg 2:ne ångfartyg lägga till på stadssidan och på den motsatta stranden en stockflotta gå för ankar, en flotta 6 à 700 fot lång, 300 fot bred, med 200 mans besättning, bebyggd med flera små hus, försedd med 20 à 30 båtar, och som, för att kvarhållas på sin plats, fordrade 9 st. svåra ankare samt några trossar i land. Då märkte jag, att flodens storhet ej låg i dess bredd. Detsamma kan bokstafligen sägas om dess storlek; ty den har ända ifrån Strassburg minst 15 à 20 fots djup midt i rännan, och strömmen är utomordentligt stark. På aftonen gick jag ombord på ett af ångfartygen, och, då jag i den sköna, stjernklara Septemberqvällen satt på akterdäck vid minhalfva flaska Asmanshäuser, offrade jag, entusiastisk som en äkta tysk, hälften af mitt andra glas åt den milda flodguden. Månen lyste matt på vestra himmelen. Den försvann. Det var Kölner-dömen, som trädde mellan henne och min blick. Följande morgon såg jag ur min säng Rhein glittra mot solskenet och dess stränders beundrande och förnöjda bebyggare hvimlande fram och åter på bryggan mellan Köln och Deutz.

40

50

Ingen stad i Tyskland har det, så att säga, mystiska behag, som *Köln*.

Lika gammal med kristendomen, har staden inom sina murar hyst Trajanus. Ännu finnas der minnesmärken från Constantin d. St. Julianus byggde åter upp dess förstörda befästningar. Medeltiden såg öfver denna den katolska kristendomens hufvudstad i Tyskland korsen af 80 å 90 kyrkor höja sig, och Kölnerborgaren var, likasom dess biskop, den mest aktade i Tyskland. Albertus Magnus och Thomas af Aquino, Pipins af Heristal gemål och grekiska prinsessan Teophano hafva här sina grafvar. Ännu har staden mycket att ses, som vittnar om dess fornda glans, men den enda dōmen skymmer bort allt det öfriga. Man blir ej mätt uppå att betrakta den, och det är ett ständigt nytt nöje att vandra under dess hvalf – men man lemnar den åter med nedslaget sinne, ehuru med omättad skådelust. Denna nyfikenhet är lätt förklarlig. Man anar, att man har något stort framför sig, men man finner dess storhet först efter lång bekantskap. Jag kände mig, i detta af djur och vexter öfverfyllda stenparadis, inunder dessa hvalf, der man blir rädd för sin egen litenhet, framför dessa konstverk, ur hvilka en verlds andakt blidt strålar en till mötes, försatt uti en tid, kär för känslan, som barndomens; men sannerligen jag tror, att allt mitt skådande här visade mig det största, djerfvaste människoverk, förr än jag sett ut, lemnat Köln, och på en half mils afstånd såg tillbaka, och än mera, då jag på fyra mils afstånd från Drachenfels ännu såg dōmen såsom det enda upphöjda föremål på hela den vida slätten. Man drages då till den af samma längtan, som vid åsynen af alperna, men förunderligt nog, man betraktar dessa som vänliga, milda makter, medan den förras dragningskraft är förenad med något afskräckande och hemlighetsfullt. Den verkar som anblicken af en grafvård. Under den ligger ju också seklers förbieknade bildning, millioner människors ädlaste sträfvanden, förvandlade i en skön dröm, som nu blott eldar någon rimsnidande vandrare till haltande verser.

10

20

År 1248 lades grunden till dōmen, och 1322 hade man hunnit så långt, att koret kunde begagnas för gudstjensten. Man fortfor att bygga åtminstone till 1498, men ännu är ingen annan del af kyrkan än koret helfärdig; den egentliga kyrkans hvalf är ofulländadt, och af de tvenne tornen höjer sig det ena blott litet öfver grundmuren, medan det andra hunnit till tredjedelen af dess tilltänkta höjd, 500 fot. Kyrkans öfre del är byggd af lös sandsten, hvarföre tidens förstörande inverkan varit ganska stor. Med betydliga kostnader är numera koret restaurerad. Äfven det öfriga af kyrkan motser en förnyelse, och man har nyligen fattat det djerfva beslutet, att med understöd från hela Tyskland äfven färdiggöra det felande. I början af 1841 bildade sig för detta ändamål en kommitté, och det deltagande, hvarmed konungen i Preussen omfattar planen, synes lofva densamma all framgång. Det skick, uti hvilket den herrliga byggnaden nu framstår för åskådaren, bidrager väl äfven till den känsla af otillfredsställd väntan och nedslagenhet, hvarmed man hvarje gång återvänder från dess beskådande. Det är ej blott en herrlig ruin, vittnande om en förgången tid: man skådar ett människans ofulländade sträfvande, ett påbörjad verk, hvilket öfverstigit hennes krafter, emedan dess utförande var samtidigt med den andas undergång, som dertill lagt grunden, ett verk, hvars fulländning skulle blifva en förnekelse af den tids anda, under hvilken den skedde.

30

40

50

Det är skönt och berömvärdt, om ett folk älskar och ärar sina afdöda fäder, om det med förkärlek och stolthet i sitt minne återkallar deras idrotter i strid och fred. Men redan om detta ärande minne blir en kult, som ger det förflutna ett högre värde, än det närvarande och tillkommande, synes detta vittna, att nationen öfverlevat sin mannaålder. Ty

endast ålderdomen finner sin högsta glädje i det, som varit hafver, och glömmet eller missaktar i bredd med detta det närvarande. Ett ännu sämre tecken är det, om en nation hos sig vill återuppkalla forntidens institutioner, ånyo besvärja fram dess anda. Ty detta sträfvande vittnar, att den redan är oförmögen att vidare utveckla det närvarande, att själf skapa sig de former, uti hvilka det närvarandes anda borde uttala sig.

Uti Tyskland hafva i sednaste tid många fenomen häntydt uppå en sådan förkärlek för afdöda former. I religionen katolska tendenser eller en pietistisk renlärighet, ett förment återvändande till protestantismen i dess renhet. I politiskt hänseende har i sednaste tid samma sträfvande tillbaka till det ålderdomliga visat sig, och forntyskheten har ifrån burscharne öfvergått uppå monarkerna. I skön konst har det framträdtt, inom litteraturen hos romantikerna, inom måleriet hos Düsseldorf-skolan, samt uti arkitekturen i München, i Berlin, och i åtskilliga magnaters lek att återställa medeltidens rövarenästen. Äfven beslutet att fullända dömen i Köln kan anses vara föranledd af denna tyska nationens, om ej allmänna, likväl utbredda håg att gräfva sig ned i sina förfäders grafvar. Låt vara, att det fulländade herrliga verket skall skänka kännaren en högre konstnjutning; det skall likväl stå der betydelselöst, utan allt sammanhang med allmänna andan hos den tid, uti hvilken det såsom ett helt framträdtt. Arkitekturen öfverhufvud uttalar, mera än någon annan gren af den sköna konsten, tidens och nationens anda. Den kan icke sträfva till en absolut skön form, emedan hvarje dess skapelse tillika har ett bestämdt ändamål, och det intryck den gör, beror derföre af den sköna formens förening med *det ändamålsenliga*. Det motsvarar då i tempelbyggnaden tidens religiösa anda, uttryckt uti dess kult, i privatarkitekturen den yttre seden, lefnadssättet. Den götiska tempelbyggnaden uppstod i en tid, då 10 människan i jorden såg en blott jemmerdal, en onskans boning, och, genom att afskilja sig ifrån världen, sökte hinna det eviga och oförgångliga. Hennes andakt valde derföre dessa dystra, från den yttre världen afstängda hvalf, dit icke ens solens ljus fick intränga, utan att brytas och färgas af helgonens mantlar, der känslan af människans egen ringhet skulle väckas af den massa, som omgaf henne, under det att dennas uppåtsträfvande former antydde den högre och renare värld, vid hvilken hennes hopp borde fästa sig. Endast för denna tid och denna anda hade den götiska tempelbyggnaden en betydelse. Men en 20 annan tid har inträdtt, som ser det evigas närvaro i det förgångliga, för hvilken verldsafsägelsen upphört att vara en gudstjänst, men som tvärtom sätter människans högsta andliga lif i en frisk och förtröstansfull verksamhet. Till dennas religiösa kult hör derföre ett ljust, öppet, gladt tempel, hvars former och proportioner äro för själfva andakten 30 likgiltiga, samt derföre lättare kunna bero endast af skönhetssinnet. Likaså verkade samhällstillståndet under medeltiden, att äfven den enskildes boning afstängde honom ifrån hans omgifning, och hvarje hus blef en fästning: då deremot nu hvar och en älskar ljus och utrymme. Då kunde tidens smak uti privatarkitekturen framträda endast i lösa, oväsentliga prydnader; nu rådfrågas för hela byggnaden, jemte bekvämligheten, skönhetssinnet.

Hvartill då nu dessa kyrkor, härmningar af den götiska stilen, som genom sin litenhet och halfhet själfva bevisa, att de äro en blott lek, och att den anda är borta, hvilken icke skydde ansträngning och uppoffringar, för att gifva sådana verk den storhet och det majestät, dem tillhör. I München ser man flera sådana härmningsförsök. Att de

uppbyggas för den katolska församlingens bruk, deruti kan man dock ännu ana någon mening; men hvad skall en protestantisk församling med en sådan kyrka? I Köln eller München kan man ännu veta, hvartill den tjenar, men i Berlin borde ändamålet vara afficheradt utanpå huset. Dock är numera den katolska gudstjensten så en blott ceremoni, och de, som deri deltaga, äro vanligen så glada verldsbarn, att äfven för dem hela den götiska arkitekturen är en storhet utan betydelse. Tyskarne prisa företaget af Kölnerdömens uppbyggande, emedan det blir ett nationalverk. Men det är ej minnesvårdar i sten, utan i samtidens och framtidens historia, som för närvarande äro tyska nationens första behof.

10

Vistas man i Köln öfver en söndag, så har man lättare tillfälle att bese dess kyrkor. Då kan man äfven utan betalning beskåda dömens skatter och det Wallraffska museum, af hvilka de förra eljest betalas med 2 Th. Pr. Utom den verldsbekanta dombilden, den likaså berömda Petri korsfästelse af Rubens i Peterskyrkan, samt en altartafla af Dürer i St. Mariae im Kapitol, innehålla mig veterligen kyrkorna inga större mästarverk. Dock finnas i den vackra Apostlakyrkan tafvor af Hårleman, Pottgiesser och Engelberg, värda att ses. Kölns kyrkor lemna för öfrigt, genom sin olika ålder och mångfaldigt nyanserade arkitektur, godt tillfälle att studera det götiska byggnadssättets utveckling. Jemte hvad som finnes i det nämnda museum, hade förf. tillfälle att här se en exposition af gamla målningar, hitlemnade ur privata samlingar längs-åt hela Rhein. Då vid en sådan mästarnes namn utsättas efter hvarje egares uppgift, så är naturligt, att en mängd skrytsamma uppgifter måste finnas. Samlingen, som bestod af 316 nummer, innehöll dock en mängd sköna stycken, isynnerhet ur nedertyska och flamländska skolorna. Af »Alt kölnische Meister» funnos flera, och vore jag kännare, skulle jag påstå, att deribland förekommo skönare saker, än de, som under detta namn visas i München och Berlin.¹ Katalogen är tryckt i »Du Mont Schauberg»ska boktryckeriet, Köln 1840, och kan tjena en konstälskare att komplettera de uppgifter på konstskatter vid Rhein, hvilka finnas i de vanliga resehandböckerna.

20

30

Anblicken af staden från Deutz är ej så öfverraskande, som den vanligen beskrifves. Dock förtjenar den, att man klättrar upp i Belle-vuen, på taket af hotelet »Belle Vue». Lifvet i staden skall på fruntimmersidan vara temligen fritt. Jag såg prof på en fräckhet, hvilken för öfrigt icke mött mig i Tyskland. En halunk, som hvarje dag på gatan utbjöd sig till förare kring staden, slutade med att erbjuda sig såsom skaffare. Detta var, näst åsynen af matronornas kattunssalopper med deras kapuchonger, det enda vidriga jag i Köln erfor.

40

Med saknad lemnade jag derföre staden. På färden till Bonn fördrefs den af den oväntade glädjen att höra svenska, och jag glömde dervid omgifningarna, som också icke äro serdeles anmärkningsvärda, emedan stränderna alltännu äro låga och flacka.

Bonn har ett ganska treffligt och skönt läge. Sjelfva det inre af staden och den närmaste omgifningen, ehuru behaglig, har väl intet serdeles att erbjuda ögat, men utsigten åt södra sidan samt närheten af Siebengebirge, Godesberg, Poppelsdorff o. s. v. göra staden till en angenäm uppehållsort för älskare af skön natur. Staden saknar ej vackra hus, i synnerhet i den nyare vestra delen och i den förstad, som bildas af anläggningarna utom södra stadsporten, den som förer genom

50

¹ Se längre fram.

slottet. De flesta af dessa nya hus tillhöra universitetets professorer. Stadens förnämsta prydnad är dock det fordnä kurfurstliga (Kölniska) slottet, en vidlyftig och delvis skön byggnad, nu upplåten för universitetet, dess bibliotek och samlingar. Synnerligen förtjenar *Aulan* (universitetets solennitetssal) och *Museum rheinischer Alterthümer* att beses. Den förras väggar äro prydda med fresker, föreställande de fyra fakulteterna. Den teologiska och juridiska äro efter Cornelii dessin målade af hans lärjungar, Förster, Herrmann och Götzenberger; den medicinska och filosofiska tecknade och målade endast af den sistnämnde. Ansigtet äro till en stor del porträtter. Af svenskar finnes der endast Linné. Troligen för grupperingens skull äro den nyaste teologiens representanter, både af katolska och protestantiska konfessionen, hvilka intaga hvar sin sida af taflan, föreställda liggande på marken, under det vetenskapens och kyrkans äldre heroer ännu upprättstående se modiga ut, i motsats mot de förras mera nedslagna, än begrundande uppsyn. De humoristiska arabesker, som utgöra ramen kring filosofiska fakulteten, böra ej förbises. Der förekommer bland annat porträttet af det fruntimmer, som vanligen visar salen för besökande, och som icke blott är märkvärdig genom sin kännedom af de här afbildade lärdas biografier, utan äfven genom det förtroliga förhållande, hvori hon stått till en af tidehvarfvets hjeltar – »marskalk *Vorwärts*.»

Från slottet leder en vacker kastanje-allé (Poppelsdorffer-alléen) till det vid Poppelsdorff belägna lustslottet Klemensruhe, hvilket innehåller universitetets naturhistoriska samlingar och kemiska laboratorium. Till de förra hörer ett utmärkt mineralogiskt kabinett, med dithörande antediluvianska minnesmärken, försteningar o. s. v., dessa af intresse äfven för den icke i geologien invigde betraktaren. Man läser beskrifningar öfver fynd och uppgifter på det funnas dimensioner, men man imaginerar sig dessa endast ofullkomligt och blir förvånad, då man får se ett 3 å 4 alnar långt stycke af en tand, ett käkben, stort som en sängbalk o. s. v. Samlaren och ordnaren är den celebre mineralogen Naggerath.

Universitetet stiftades 1784 af Kurfursten Maximilian Friedrich (1761–1785), men upphörde vid fransosernas infall 1794. År 1818 förnyades stiftelsen genom inrättandet af det nuvarande Fredrik-Wilhelms universitetet. Berliner-universitetet för samma namn, och detta har derföre utsigt att lefva i vetenskapens annaler – tills en *ny stiftare* tar samma heder i anspråk. Till skillnad från det Berlinska kallas det förstnämnda »*det Rheinska F. W:s universitetet*.» I den förnyade stiftelse-urkunden heter det: »Jag har för afsigt att alltförment göra en *sorgfälligt ledd* utveckling af preussiska statens andliga krafter till den hufvudsakligaste grundval för dess lycka och bestånd.» Tyskarne jubilerade öfver dessa »herzerhebende» ord, och förvissades följande året, d. 18 oktober 1819, på årsdagen af universitets stiftelse, om sorgfälligheten i denna ledning, genom den då utgifna stränga censurförordningen. Universitetet i Bonn hade uti Arndts afsättning 1820 ett serskildt vedermåle deraf. I tjugu års tid var den liflige mannen beröfvad all verksamhet. Nu hade han af den nya konungen fått tillstånd att åter hålla föreläsningar. Studenterna uppvaktade honom med ett fackeltåg; han började sina föreläsningar med utomordentlig *applausus*, och akademiska senaten valde honom till universitetets rektor. Visserligen är han ännu ovanligt kry och rask, men tjugu år af hans bästa mannaålder äro emellertid förgångna. De papper, hvilka vid hans afsättning frantogs honom, har han ännu ej återfått. I hans nårdfria sätt framlyser hjertlig välvilja. Olyckan har ej beröfvat honom

hans muntra lynne. Ingen fest firas vid Rhein, der icke Arndt måste vara med och hyllas af sina tacksamma landsmän, emedan han 1814 och 15 var den ifrigaste kämpe för venstra Rheinstrandens återförening med Tyskland, likasom han sedan oförskräckt yrkade uppå uppfyllandet af de af dess regenter gifna löften. Han talar ännu något litet svenska, ett minne från den tid, då han i Sverige sökte och fann en tillflykt undan Napoleons möjliga förföljelser, hvars ståndaktiga motståndare han var. Mången ibland Tysklands lärde handlade annorlunda, och sålde, såsom Johannes Müller, Schweitzerförbundets häfda-tecknare, sitt fädernesland för dess förtryckares gunst.¹

10

Universitetet besökes af ungefär 600 studenter. Vinter-semesteren 1840—41 höllos af 74 lärare, professorer och docenter, 200 serskilda föreläsningar, repetitorier, öfningar i seminarierna, experimenter i fysik, astronomi, medicin, samt lärostunder i musik, fäktning o. s. v. deri ej inberäknade. Ännu tvenne professorer voro med tillstånd frånvarande. Så vidt förf. känner, utmärker sig detta universitet framför Tysklands öfriga endast i orientaliska språken. Lassen, Freytag äro världskunniga namn. Från alla länder samlas här lärjungar, hvilka under den förres ledning studera Sanskrit. Äfven A. W. Schlegel håller föreläsningar öfver detta språk; men hans kunskaper härutinnan anses vara mera bellettristens, än språkforskarens. Han läser också vanligen derjemte öfver den nyare sköna litteraturen. Filosofien representeras här af Brandis, en grundlig och välaktad man, v. Calker, en resonnerande halfkantian; Fichte d. y. och, om man så vill, Bruno Bauer, hvilka båda sistnämnde sades vara utan anseende hos studenterna. Bonn har under sednaste decennium förlorat flera utmärkta män, dels borttryckta af döden, såsom Niebuhr, Mackeldey, Nees von Esenbeck, dels genom flyttning till andra universiteter, deribland den berömde anatomen och fysiologen Joh. Müller. Åt Niebuhr höll man på att uppresas en större gravvård på nuvarande konungens af Preussen bekostnad, hvars lärare Niebuhr varit. Äfven har man för afsigt att pryda staden med en minnesvård öfver Beethoven, som föddes här.

20

30

Trenne punkter vid Rhein förtjena företrädesvis ett längre uppehåll, Köln, Bonn och Koblenz. Den förstnämnda staden för sin egen skull, den andra för universitetet och båda de sistnämnda för sina omgifningar. Dessa upptaga vid Bonn på det angenämaste åtminstone tre dagar. Ty ingenting bringar på en resa mera ånger, än att hafva alltför snålt njutit af det sköna, en ort erbjuder, och alltför snart hafva lemnat den. Vill man t. ex. här på samma dag besöka Godesberg, Rolandseck, Nonnenwerth, Heisterbach, Drachenfels, så kan väl allt detta medhinnas, men man har då icke större njutning deraf, än om man gjorde ett två timmars besök i ett större målningssalleri.

40

Ifrån Bonn ser man åt södra sidan en låg bergssträcka, vid hvars fot Poppelsdorff ligger, och som på en af de skilda kullarne, Kreutzberg, bär en liten vacker kyrka, besökt för sin krypta, med öfver 20 st. väl bibehållna mumier. Längre åt öster reser sig, på en ensam, icke hög

¹ Det är pinande att lära känna denne utmärkte mans feghet och fåfänga, sådana de afspegla sig i hans bref till Gentz (Se: *Skriften von Friedrich v. Gentz*, 4 B.) då dessa sammanhållas med hans handlingar; att se, huru hans patetiska mod och fosterländska ifver blåste bort efter slaget vid Jena, och huru Napoleon knappt var kommen till Berlin, förrän Müller var hans afgjordaste beundrare och tillbedjare. I den nämnda samlingen finnas äfven bref från den svenska diplomaten, friherre Brinckman, hvilka visa, att han hade utsträckta förbindelser med tidens politiska skribenter och opinionsledare.

50

bergskägla, en borgruin, Godesberg. Ännu längre åt öster, på andra sidan om Rhein, flera bergsspetsar till 12 å 1 400 fot öfver hafvet. De kallas Siebengebirge. Blånande genom afståndet, öfver en tysk mil, visa ett par af dem dock tydligt konturerna af de ruiner, som kröna dem. Här är porten till den sköna, romantiska Rheindalen, och den utbreder redan här allt sitt behag, så att man stadnar i tvekan, om någon af de punkter, man sednare ser, ehuru flera för sig oöfverträffligt sköna, öfverträffa denna. Ännu mera lockande blicka dessa berg med deras vingårdar, skogar, dessa minnesrika och dock hemlighetsfulla borgar mot den resande, sedan han genomtågat norra Tysklands enformiga hedar och sädesfält, från Hamburg till Düsseldorf.

En skön septemberförmiddag vandrade jag till Godesberg, en bland de största och vackraste ruiner. Borgen, tillhörig kurfurstarne i Köln, blef uppbyggd 1210. Ett romerskt kastell, uppfördt af kejsar Julianus, hade fordom intagit dess plats. Skådar man ifrån den tillbaka till Norden, så ser man hela den vida slätten ända bortom Köln. Åt öster och sydost har man Rhein och det vackert formade Siebengebirge med dess borgar, hvilka här redan tydligt framträda för ögat. Tätt invid ruinen står ett litet kapell och jemte det en kyrkogård, ett hvorum för den nedanföre berget belägna byns innevånare. Allt var nätt och prydligt, prydligast en blomstrande, väl underhållen grafvård, rest af barnakärleken. Vägen hit ifrån Bonn är ej serdeles angenäm, men härifrån framåt närmar den sig Rhein och leder, jemnt åtföljd och beskuggad af fruktträd, förbi en brunnsinrättning med en mängd vackra hus och trädgårdar, genom trefliga byar och förbi täcka landtställan. Öfverallt var folket sysselsatt med att aftaga träden deras rika last af äpplen, päron, plommon och valnötter. För en nordbo är det något nytt, att se landsvägen garnerad af dessa produkter och likväl egaren hafva något att skörda. Men dels är straffet för en fruktstöld på fältet temligen strängt, dels gör varans beskaffenhet densamma säker för den resandes händer och tänder. Både äpplen och päron äro nemligen af det slag, att de endast duga till fabricerande af konjak eller vanligare af »Most», ett slags surt och svagt fruktvin, som af landtmannen begagnas, stundom medan han säljer skörden från eget vinberg. Ju närmare man kommer Rolandseck, desto skönare blir vägen, ehuru utsigten inskränkes mellan bergen, som här på båda sidor innesluta den hopträngda Rheindalen. Då man hunnit till den lilla byn, vid foten af berget, från hvars spets ruinen höjer sig, erbjuda sig vägvisare och åsnedrivare med sadlade åsnor, för att lätta den resandes möda och börs. Jag mätte med ögonen höjden af berget och kunde ej begripa, huru der var rum för en half timmas väg emellan foten och spetsen, eller hvilka sirener skulle kunna leda mina steg från den jemna och väl underhållna väg, som låg framför mig, lät derföre åsnor och vägvisare pläga sin ro, der de voro, och befann mig efter 10 å 12 minuter uppe vid den nära tusenåriga ruinen. Den är obetydlig, men utsigten derifrån är, ehuru ej vidsträckt, oändeligen täck. Sjelfva berget prydes på östra och södra sidan af vingårdar och andra små plantager, på de öfriga af en vacker löfskog. Tätt nedanföre flyter Rhein, och uti den simma flera holmar, af hvilka den förnämsta är Nonnenwerth, en liten ö med ett gammalt, palatslikt nunnekloster, ett eget litet paradis i den paradisiska trakten. Långsamt flodens andra strand ligga på bergslutningen en mängd hvitskimrande byar, inbäddade i trädgårdar och omgifna af brokiga åkertegar. Siebengebirge begränsar redan utsigten åt norr; men åt söder kan ögat en half mils väg följa flodens krökningar, med dess holmar och tätt bebyggda

stränder. Taflan lifvas af den mycket befarna väg, som följer flodens venstra strand, af de spridda arbetarne på den motsatta, af glada människogrupper på Nonnenwerth och flaggande båtar, som ditsföra flera gäster, under det att vesperklockans ljud från en aflägsen köping, Unkel, afvexlar med det gälla pinglet af åsnornas klockor. I denna borg, som väl låg i ruiner, men hvars hela omgifning nu såg så rik och lycklig ut, här satt fordom

»Riddaren med stolta blicken,
I den sköna sommarqvällen,
Fästad blott på klostercellen;
Lyssnar till den fromma sången;
Ser ur dystra klostergången
Blossbelyst ett liktåg skrida.
Hon, som upphört har att lida,
Var hans hjertas allt. Vål sorgen
Gästat länge re'n i borgen;
Nu den följes uti spåren
Af förtviflan; genom tåren
Döden ser ur stela blicken.»

10

20

Det var sagans Roland, Schillers riddar Toggenburg, som härifrån blickade ned på sin älskades graf, – hennes, som under hans tåg till det heliga landet, på en falsk berättelse om hans död, tagit slöjan och nu, då han återvände, var för honom förlorad. Hennes veka hjerta var det första af de tvenne, som brast; han följde snart den älskade efter. O lifvets och förnuftets prosa! Hvilken sällhet att här hafva varit femton år och i fantasien fått spela igenom den rörande balladen! Nu låg klostret ännu der, på den blomstrande Nonnenwerth, men det var nu – ett väl inrättadt värdshus, och jag var – trött af vandringen. Känslan fick tiga, men förnuftet frågade ännu: och om de du ej mera sågo hvarandra, hade de derpå något förlorat? Skulle återseendet kunna bjuda dem något renare, något skönare, än hoppet derom? Men om äfven hoppet varit borta? Hvad hade den arma riddaren då haft annat att göra, än för sin kärleks skull draga sitt svärd till älskande människobarns beskydd och förbyta sina tränande drömmar mot en ädel verksamhet. Förnuftets värld är en hårdhändt värld för det arma människohjerta!

30

Ett sällskap ungdom från Bonn afbröt mina betraktelser. De slogo sig ned i gröngräset, och den unga dame, som i egenskap af värdinna skötte den medbragta fruktkorgen, hade den artigheten att äfven bjuda mig af dess rara innehåll. Denna *Idun* och hennes äpplen voro båda lika otadeliga, men Nonnenwerth blickade så lockande emot mig, och min håg till ett glas vin kunde ej motstå dess lockelser. Snart var jag åter nere och sände ur båten min helsning till de unga deruppe.

40

På Nonnenwerth tog sig allt ännu skönare ut, än uppe vid Rolandseck. Sjelfva berget och ruinen, som hängde öfver klostret, gaf, härifrån sedt, taflan ett ökad behag. Bergets åt floden vända sida låg i djup skugga, under det att Siebengebirges sluttningar vid aftonsolens strålar vexlade med en mångfaldigt skiftande belysning. Sjelfva ön var en enda täck trädgård, der ännu en mängd blommor talade om klimatets mildhet och vittnade att denna aftons ljumma vindar icke voro något undantag. På årtal hade naturen icke så varmt mitt hjerta. Jag tänkte på er, mina vänner, ty man bär lättare sorgen ensam än glädjen, och i min dagbok står från denna dag: »Jag tänker på er alla, som velat mig

50

väl i världen, ja alla, alla, ty ingen har velat mig ondt, och onda människor känner jag ej, endast svaga: – måtte Gud gifva er en stund af glädje, men oblandad, utan att ni gläder er öfver dess förgänglighet!» Jag drack er skål i rödt Drachenfelservin – jag tror det tillrade något i glaset, då jag förde det till mina läppar.

10 Skeppsklockan på ångbåten från Mainz ringde, en båt lade ut från ön, snart var jag om bord. Vid Königswinter, en liten köping, lades till, och så gick det till Bonn, allt så ett, tu, tre, att skymningen derunder ej hann aflemna sitt välde åt mörkret. Ty utför floden gå ångbåtarna pilsnabbt. På en dag kan man komma från Strassburg till Köln, ungefär 30 sv. mil, långsamt floden. En resa på ångbåt utför floden (en »Thalfarth») är derföre föga lämplig för den, som vill bese och njuta af dess skönheter. Äfven på en färd uppåt (»Bergfarth») går det för fort, så att man af de många landskap, städer, ruiner o. s. v. hvilka skymta förbi, har föga minne kvar.

20 Följande dag gick jag med ett ångfartyg till Königswinter, som ligger vid foten af Siebengebirge. Den lilla ortens sköna läge lockar äfven utlänningar att bosätta sig här öfver den sköna årstiden. Isynnerhet finnas engelsmän talrikt i alla städer vid Rhein. I Bonn bo 20 å 30 engelska familjer, hvilka der nedsatt sig endast för att lefva billigt och angenämt. För den, som kan lefva hvar han vill, finnes väl också ingen bostad, hvilken erbjuder alla de fördelar, som Rheinens stränder ega. Utom de större städer, hvilka förena stadens bekvämligheter med landtbygdens naturliga behag, finnas dussintals sådana små lägenheter, som Königswinter, uti hvilka man också endast i litterärt och artistiskt hänseende saknar den stora staden.

30 Siebengebirge, vid hvars fot Königswinter ligger, är en grupp af bergskäglor, flera än sju, ehuru de fått sitt namn af de sju mest framstående spetsarne. Bland dem hade jag nu för afsigt att tillbringa min dag. I sällskap med en Elberfeldare vandrade jag först till det fordna abbotstiftet Heisterbach, dit en angenäm väg förer genom vinberg och skog, öfver grönskande ängar och med fruktträd planterade kullar. Det ligger mellan bergen, och består af en icke djup dal, en trädgård och en park, helt och hållet omgifna af en sammanhängande mur, den fordna klostermuren. Men af de rika munkarnes öfriga herrlighet återstå nu endast uthusen och koret af en kyrka, en vacker, ehuru ej stor ruin. Det hela bildar, så undagömdt det är, med sin tysta ödslighet en stark kontrast mot den lifliga rörelsen vid floden. Den enda nybyggnad, också det enda, som nu sysselsatte folket, var en graf, 40 hvilken en grefve af Lippe, ställets nuvarande egare, låter uppföra för sig och sin familj. Jag skildes här vid min följeslagare och tågade på en liten omväg åt Oelberg, det högsta i Siebengebirge och det närmaste från hvilket man kunde skåda inåt landet, åt öster, hvartill jag hade mycken lust. På denna väg kom jag förbi ett betydligt stenbrott, jemte flera dylika, en penningegrufva för ortens befolkning. Stenen, en lös sandsten, skeppas ifrån Königswinter både uppför och utför floden. Större delen af Kölnerdömen, alla dess pelare och sirater, består af denna stenart. Promenaden blef mig mödosam, emedan jag här, ifrån norra sidan, måste genomtränga en tät löfskog, för att hinna bergets 50 spets, och jag råder hvar och en, som får det infallet, att dertill välja södra sidan, hvilken är kal och mindre sluttande. Slutligen hade jag glädjen att hvila ut på toppen af berget, 1 453 fot öfver hafvets, 1 320 öfver Rheins yta. Siebengebirges små, täcka dalar lågo tätt under mina fötter, och öfver dem bergspetsarne med deras ruiner. Löwenburg, der Melanchton en tid uppehöll sig, förde i mitt minne de ståtliga

»Lejonriddarne» och deras manliga död, fordom föremål för mitt unga sinnes beundran och farliga medtäflare för Ciceros *de Officiis*. Längre åt öster och söder utsträckte sig en ofantlig slätt, besädd med otaliga byar och småstäder, genomskuren af slingrande vägar, ända bort till det egentliga Westerwalde och Taunus. Närmast åt vester doldes floden af de öfriga bergen, Drachenfels, Wolkenburg, Stromberg, men nordligare sågs dess vatten framskymta mellan de tätt bebyggda slätterna på dess båda stränder.

Nedstigandet gick med fart, och icke mindre snabbt bar det af tillbaka till floden, i sällskap med tvenne muntra bondflickor, som voro lätta på foten i den dystra och ojemna hålväg vi genomvandrade. Det syntes tydligt att den vid regntider var en flodbädd. Också hade vattnet här gjort det enda vägarbete, och hvarje vår, då det tröttnade att vandra den vägen, ärfde traktens innevånare densamma såsom deras enda och bästa chaussé. Vid foten af Drachenfels, dit vi hade haft en timmas väg (1/2 mil), stodo åter rödschabrakade åsnor, villiga som skyldiga att låna vandraren sin rygg. Jag var i sanning trött, men de stackars djuren se så små och eländiga ut, att man ej kan förmå sig att sitta upp; och det just förtretade mig att se, huru en prest, den enda karl jag såg begagna dem, lät sina långa ben dingla ned ifrån ryggen på ett af kräken. Vägen upp erbjuder på hvarje punkt nya, sköna utsigter, och man har svårt att återhålla sin nyfikenhet, tills man hunnit spetsen af berget. Sista delen af vägen underhjälpes dock bemödandet genom den täta skog, af hvilken vandraren här omgifves. På en half timma kan man hinna upp. Der nere, der åsnorna stodo, fanns ett värdshus; på halfva vägen ett annat. Det första man deruppe stöter uppå är åter ett värdshus, detta dock mera inbjudande, än de föregående; men en enda blick nedåt, och man rusar förbi det, vore man än så trött och törstig, och står nu på brädden af en afgrund, men den skönaste inbillningen kan framtrolla. Här äro utsigterna från Godesberg och Rolandseck förenade, och ännu dubbelt mera dertill. Man ser Rhein vid foten af berget, mera än tusen fot under sig, och ögat kan följa dess lopp uppåt och nedåt till en sammanlagd längd af minst 5 å 6 mil. Åt ena sidan ser man den vid Unkel, ett bland flodens smalaste ställen från Strassburg till Nordsjön, qvälla fram mellan bergen, som derefter något litet vika ifrån hvarandra och bilda den täcka dal, hvilken redan till större delen kunde öfverses från Rolandseck. Men här ligger äfven den venstra stranden, med dess bergsuddar, och bakom dem halft gömda dälдер och byar öppna för blicken, och genom bergets ram, i fonden af taflan, kan den skåda ett helt nytt landskap, en vid, tätt befolkad landssträcka bortom Unkel. Just ifrån den punkt, der åskådaren befinner sig, der bergen från båda sidor åter närmat sig hvarandra, vika de ännu en gång tillbaka ifrån floden, men denna gång i en 35° vinkel, så att de hastigt bilda den stora åt norden belägna slätt, uppå hvilken Bonn, Köln och mindre orter till hundradetal äro kringströdda. På venstra sidan af floden kan man följa den sakta böjda båge, som den skogbekransade bergsarmen bildar, förbi Godesberg, Poppelsdorf, Kreutzberg, o. s. v. tills den vid horisonten förlorar sig i sjelfva slätten. Midt igenom denna, hvars enformighet städer, byar, trädgårdar, åkrar, ängar och lunder gifva en vacker kartas omvexling, flyter nu Rhein fram, stundom genom sina mångfaldiga krökningar endast framglimtande som en liten insjö. Följande dess lopp stadnar ögat ovilkorligen åter vid Kölnerdömen, som ännu från detta afstånd och denna höjd framställer sig såsom vore den landskapets medelpunkt. Jemför jag ännu i erinringen de sköna landskap jag sett, så finnes ingen punkt vid

Rhein, ja ingen öfverhufvud, som jag hellre önskade återse, än Drachenfels. Utsigten från Rigi i Schweiz, ehuru mångdubbelt vidsträcktare, med dess sjöar och berg, må vara verldsberömd, jag skulle dock hellre än der åter tillbringa en dag på Drachenfels. Derföre, då jag tvenne dagar sednare skulle resa till Koblenz, landsteg jag ännu en gång vid Königswinter, tillbragte en half dag på Drachenfels och åter en skön qväll på Nonnenwerth.

10 Sedan man fått tid att fästa sig vid den närmaste omgifningen, finner man sig stå bredvid ett monument öfver åtskilliga tappre preussare, som 1814 stupat vid en Rheinöfvergång. Ännu får man skåda uppåt till ruinen af den gamla borgen, ett verkligt örnäste på bergets yttersta spets, hvilken knappt har en fots bredd utom borgens murar. Man klättrar nyfiket dit upp och kryper, med någon fara att rulla ned, några hundra fot, i en fart in i tornet, der man egentligen ingenting hade att göra. Hela ruinen är obetydlig, men för den höjd, på hvilken den finnes, pryder den, nedifrån sedd, sin plats. Derpå kan man verkligen vara värd en half butelj vin, om man vandrat från Heisterbach och på vägen bestigit Oelberg. Man behöfver dock ej derföre uppoffra utsigten, ty man kan dricka sitt glas på en täckt, med blommor prydd altan, 20 omedelbart öfver brådjupet, och har hela flodens öfra lopp, med dess holmar och den omgifvande dalen under sina fötter.

Aftonen af denna dag ville jag, återkommen till Bonn, icke tillbringa ensam. Jag hade väl lyckats finna ett trefligt och vänskapsfullt umgänge hos orientalisten D:r B. och hans sköna, intagande fru, men kunde ej gerna besvära dem hvarje afton – det skedde dock hvarannan. Derföre vände jag mig till första student jag träffade, presenterade mig som en kamrat och bad honom föra mig till en »Studentkneipe» – en sådan hade jag ännu ej sett, och ungt blod är mig dessutom kärt. Han ursäktade artigt, att han för qvällen ej kunde göra sällskap, men visade 30 mig till ett ställe, der ungdom kunde anträffas. Der såg högst anspråkslöst ut, såsom, efter hvad jag sednare erfor, på sådana ställen är vanligt. Ferierna voro nyss ingångna; blott en enda besökande fanns på stället. Vi blefvo snart förtroliga. Jag fick veta, att jag befann mig i en »Verbindungs» lokal. Han förde mig i ett inre rum, der på serskilda taflor hela konventet var afskildradt från olika tider, namngaf utan farhåga seniorer och subseniorer och berättade fleres icke ointressanta biografier. Jag träffade mannen äfven de följande dagarna. Han beredde sig som bäst till sin juridiska slutexamen och var således en gammal bursch. Vid närmare bekantskap visade sig, att han endast 40 ogera numera tillhörde landsmanskapet, emedan han insåg både det barnsliga i dess upptåg och det förderfvande i det lif, der ofta föres. Sednare på aftonen kommo flera studenter dertill, ibland dem en ung friherre från norden, som likväl ej hörde till landsmanskapet. Vi togo åter plats i det yttre rummet, och qvällen förlefdes högst städat och anständigt, under nyfiket prat från ömse sidor.

I Bonn hade jag glädjen förnya bekantskapen med docenten Tullberg från Upsala, som här nyss slutat utgifvandet af ett sanskrit-drama, och om hvars lärdom och insigter man här hade en ganska hög tanke, såsom jag hörde af den nämnda d:r B. Han lemnade Bonn redan före 50 mig, drifven af sitt forskningsnit för andra gången till London, der några manuskript voro honom en lockande skatt. Ännu en gammal bekantskap var professor Argelander, förut vid universitetet i Helsingfors, der han utarbetat sin berömda stjernkatalog för bestämmandet af vårt solsystems rörelse. Sedan hans derstädes beklagade afgang 1835, har det sköna, väl försedda observatorium i Helsingfors, som bland

annat äfven eger en Frauenhofersk refraktor, stått snart sagdt obegagnadt. I Bonn var nyss grunden lagd till ett observatorium, som der hittills saknats.

Ifrån Bonn sände jag mina effekter till Mainz, fyllde mina vida fickor med det för resan nödvändigaste, och var nu en den lättaste passage-rare, med pipan i den ena handen och paraplyen i den andra. Första dagsresan gick ej längre än till Nonnenwerth. Följande morgon promenerade jag ett par timmars väg till Linz, en liten stad på högra Rheinstranden, der det ångfartyg, som kl. 10 går från Bonn, hann upp mig. Vägen hit för genom flera obetydliga orter, deribland det äfven omtalta Unkel och Erpel. Vid den sednare orten står en 700 fot hög klippa, *Erpeler-Eei*, mörk och hotande ut öfver floden. Den är i sagan ett slags Scylla för skepparne på Rheinfartygen; men ger, oakadt denna olycksbådande natur, ett godt, hvitt vin, uppvuxet ur den jord, man i korgar burit upp i bergets skrefvor. Linz, som fordom varit befästadt och ännu vid floden har ett starkt torn, har blifvit belägradt och intaget af Carl den djerfve samt sednare, likasom här hvarannan ort, af Svenskarne, hvilka äfven innehaft det gamla klostret på den sköna Nonnenwerth och derunder låtit en del af detsamma nedbrinna. Ofvanom Linz utvidgar sig dalen något, bibehållande samma leende karakter som nedom Unkel; men snart tränga bergen åter fram till floden, framvisande flera ruiner. Bland dessa är en, *Rheineck*, icke mera en ruin, utan ett präktigt i götisk borgstil uppfördt landtställe, hvilket eges af den rike jurisprofessorn, Bethman-Hollweg i Bonn. Ända till Andernach fortfar denna omgifning, men här förvandlas bergen på venstra stranden till aflägsna kullar, och för ögat utbreder sig en stor, fruktbar slätt, som räcker ända till Koblenz. Staden¹ var, likasom flera andra numera småstäder vid Rhein, fordom fri riksstad, berömd för sina borgares krigiska sinne, och har uthärdadt svåra belägringar. Svenskarne hafva här försökt en öfverrumpling, som misslyckades. Den ligger också väl till, ty den nyss beskrifna slätten har varit ett ständigt slagtfält, från Romarnes tid till sednaste tider. Många furstar och utmärkta härförare, sednast general Hoche, hafva andats ut sitt lif på detta fält. Att det ännu anses för en i militäriskt hänseende vigtig punkt, synes Koblenz's starka befästade visa. Äfven en i ämnet okunnig finner, att floden här, genom sina krökningar och midt för de utskjutande halföarna belägna holmar, bjuder gynnande öfvergångspunkter. Att Moseldalen här tillstöter, lärer dock isynnerhet göra stället viktigt för den högra strandens försvar. Ännu har man på denna strand *Neuwied*, en liten nybyggd, regelbunden och vacker stad, säte för en mediatiserad furste af Wied, under preussisk höghet. En af hans företrädare anlade staden i medlet af 17:de seklet, för att der gifva alla religionsbekännare fullkomlig lärofrihet, tillfölje hvaraf i staden nu finnas judar, mennoniter, qvåkare, herrnhutare o. s. v., bland hvilka de sistnämnda der ega en betydlig koloni. Den ädle och upplyste furstens namn var *Friedrich Wilhelm*. En prins af huset är bekant naturforskare. En äldre grefve står i mindre god åtanka. Han började bygga ett stort slott nedom Neuwied, hvaraf murarne till tvenne våningar äro färdiga. Folket, som betungades genom arbetet, kallade det för »Teufelshaus», under hvilket namn det ännu går och galler.

Koblenz's läge är mångfaldigt beskrifvet och beprisadt. En stad på en udde mellan Mosel och Rhein lofvar också redan allt, hvad derom

¹ Den drifver nu handel med en slags tuffsten, hvilken malen kallas *trass*, och tjänar till murbruk under vatten, emedan det i vattnet endast blir fastare.

nånsin kan sägas. Moselfloden flyter norr om staden och har på sin norra strand, med hvilken Koblenz står i förbindelse genom en vacker stenbrygga, några låga kullar, som stänga utsigten till den omtalade stora slätten. På en af dem är en stark befästning, fästet Franz. En annan ännu starkare, fästet Alexander, ligger på Mosels venstra strand, på samma halfö med staden, men söder och ofvanom densamma, i slutningen af de höga berg (*Hundsrückén*), hvilka här begränsa terrängen. Utsigten härifrån har Goethe kallat »die Aussicht in das Schönste». Man har genast i öster Rhein, med den deröfver förande

10 skeppsbyggnaden, samt på motsatta stranden det terrassformigt uppstigande Ehrenbreitstein och en annan befästning, Pfaffendorferhöhe. Åt söder har man Koblenz, Mosel med dess brygga, dess rikt grönskande och trädbeprydda stränder, sedan hela det fruktbara och tätt bebyggda fältet ända till Andernach, i öster begränsadt af Rheins lopp, och på andra sidan om denna de af framskjutande vinrika berg bildade dalar, i hvilkas mynningar Neuwied, Engers, Vallendar, Mallendar, m. fl. orter ligga. Inifrån sjelfva fästet skall man ännu dertill kunna se djupt in i Moseldalen. Utmålar man denna omväxling af berg och dal, af fästningar och herrliga odlingar, af stad och land, med all den rikedom

20 af färg, klimatets mildhet och jordens utomordentliga fruktbarhet frambringar, så kan man något föreställa sig hvad en sådan utsigt vill säga.

Sjelfva staden, ehuru skyddad af de många, hela trakten dominerande utanverken, är äfven omsorgsfullt befästad. Flera af dess portar utgöra tillika kaserner. Den kan försvaras af 5 000 man och lemnar likväl plats för 100 000 under skyddet af dess kanoner. Jag ville öfvergifva detta skydd och längtade ut i det fria; gjorde derföre blott en rund kring staden; besåg dervid Kastorkyrkan och den märkvärdiga brunnen med följande inskrifter: »An M. D. CCCXII. memorable par la

30 *campagne contre les Russes sous le Prefecturat de Jules Doazan*» – »*Vu & approuve par nous commandant Russe de la ville de Coblenz. le 1 Jan. MDCCCXIV.*» Den qvicka generalen var St. Priest. Vidare besågs Moselbyggnaden, den vackra slottsgatan och slottet, slottsplatsen och Clemensplatsen, med mellanliggande alléer, och på den sednare en brunn med inskrift: »Clemens Wenceslaus Elector, vicinis suis» (denne Clemens kurfurste i Trier) samt slutligen Rheinbyggnaden. Under denna tur gjorde jag dock två visiter, den ena upp till den ofvan beskrifna utsigten, den andra till poliskammaren för *visum* på passet, emedan jag nu skulle lemna Preussen. Detta hus var det enda, der jag steg in, och

40 jag kan således säga, att jag i Koblenz icke förtärde en dropa vatten, ehuru här två floder stöta tillsammans, icke ens en tår vin, ehuru dessa floder voro Rhein och Mosel. Icke ens Ehrenbreitstein besökte jag, emedan utsigten derifrån uppgifves och synbarligen måste vara mindre vidsträckt än från Karthauserberget (fästet Alexander), samt dessutom ett besök fordrar serskildt tillstånd. Sjelfva staden har ett ganska gladt utseende i det inre. Stränderna, isynnerhet Moselstranden, hafva det mindre, emedan inga ordentliga strandgator finnas. Alltsammans tog sig dock utmärkt skönt ut i aftonsolens strålar, då jag tog afsked. Coblenz har den förnämsta vinhandel vid Rhein. En fabrik för

50 lackerade jernblecksvaror, inhyst i ett gammalt slott, levererar utmärkt goda artiklar, isynnerhet berömda för färgernas skönhet, och som försändas hela världen kring.

På en vacker väg, långsamt högra flodstranden, vandrade jag vidare. Jag hade lemnat landsvägen och följde en allé tätt invid vattnet, då jag såg en man i djupa tankar långsamt vandra framför mig. Vid närmare

betraktande befanns han sysselsatt med att skriva på ett plån, som han med venstra handen höll tätt under sin näsa. Det var säkert en »Dichter», som här i den sköna qvällen sökte inspirationer. Jag hade aldrig förut sett, huru det går till att så der vandra efter dem, saktade därför min gång och såg med förnøjelse, huru mannen ibland något upphof sin näsa, sedan plötsligt stannade och åter sänkte den ned till papperet. Några månader sednare gissade jag först, hvilken märkvärdig syn jag hade sett. Det var »Rheinlied-diktaren», det var »Nikolaus Becker», ja det var säkert han! Han skref väl nu just ett: »Sie sollen ihn nicht haben,» och jag lycklige såg honom skriva det, såg det snillefoster födas, hvilket tvenne konungar hedrade med en faddergåfva, och som utgjorde tyskarnes vapen i det märkvärdiga sångar-kriget vintern 1840-41! Medgifvom de segrar humaniteten vunnit. I stället att föra krig med svärd och kula, stämmer den ena nationen upp en tapper sång, och den andra svarar lika tappert. Den förra höjer sin stämma, den sednare stiger än högre; båda sluta med att skrika af fulla krafter. Det var den galliska tuppen, som stolt gol, och en annan klef i Tyskland upp på ett plank, besvarande dess utmaning. Hvem af de båda segrade? »Säg mig, sångmö, nu straxt, hvem segrade väl af dem båda!» »Den, som sjöng på en ton, eller den som qvad uppå tretti?» – Ja, åtminstone trettio skilda melodier sattes till »Rheinlied», medande arma Fransoserne endast egde en – Marseillaisens. I Frankrike sjöng man på gator och gränder, i städer och byar; i Tyskland på konserter. I theatrarna skallade sången på båda sidor – i Frankrike med polisens protest, i Tyskland under dess handklappningar.¹

10

20

Snart störde några sladdrande bondflickor, som kommo från Koblenz, mig i mitt beskådande, men icke poeten i hans betraktelser. Jag var prosaisk nog, att sluta mig till det glada sällskapet, och kom genom ett landskap, likt den skönaste trädgård, till Nieder-Lahnstein i storthertigdömet Nassau. Gränsen emellan detta och Preussen passerades så ogeneradt, som man kan gå ifrån den ena trädgården till den andra, om intet plank, ingen häck skiljer dem.

30

Men det intresserar läsaren föga, hvar jag gick, stod, åt och drack eller sof. Om jag säger: att Nieder-Lahnstein ligger vid den lilla floden Lahns sammanflöde med Rhein; att på udden finnes en märkvärdig, gammal kyrka, en ruin utan tak; att Stolzenfels, en gammal borg, som åter uppbygges för nuvarande kungens af Preussen räkning, ligger midt öfver på andra sidan floden; att jag följande dagen högst egenhändigt rodde och på egna ben klättrade dit och ännu högre upp på Hundsrück, för att ännu en gång njuta något af utsigten från Karthäuserberget vid Koblenz – allt detta torde föga gagna eller roa honom. Lika litet lär han finna sig uppbyggd deraf, att jag i Braubach, en liten stad, öfver hvilken Marksburg, den enda helt och hållet bibehållna borg vid Rhein, sväfvar, åt min middag i ett litet värdshus, serverad af den aldra som täckaste söta flicka, med en stämma, ett behag i sätt och ett naivt koketteri, som bort göra mången förnäm dame afundsjuk – hon var, fastän dotter i huset, i det närmaste bondbarn; eller deraf, att jag i Boppard, en ruskig ort, fordom en ståtlig riksstad, fann mig tvungen att sent på qvällen lemna det värdshus, der jag tagit in, och sedan

40

50

¹ Vid blotta ord stadnade dock ej detta märkvärdiga fälttåg. I München uppträdde en Fransos, mästare i allehanda herkuliska konster, uppmanande den, som hade lust, att försöka en brottning. En herkulisk bryggardrång antog utmaningen och slog Fransosen ned på theaterns bräder. Te deum med anledning af segern sjöngs – i alla loyala tidningar, och en patriotisk monark belönade segaren.

var nära deran att få sofva på gatan, hvilket jag blott undvek genom att med en vred betalning på förhand stärka min kredit, som, troligen med anledning af den sena timman och min lätta ekipering, syntes stå på skralare ben än mina egna, ehuru dessa voro väl trötta. Men jag skulle, såsom drängen i pjesen, sägande i min enfald: »då skulle väl min herre fråga: hvarföre har du sagt *si*, hvarföre har du sagt *sd*» – här kunna berätta allt, hvad jag har i minnet af dylika småsaker, om ej äfven den konsten att komma fram dermed vore gammal, känd och tråkig.

- 10 Derföre vill jag blott i korthet nämna, att högra flodstranden mellan Ehrenbreitstein och Braubach är det aldra skönaste land. Bergen, som här något aflägsna sig från floden, äro till spetsen beklädda med vingårdar. Nedanom dem vidtaga åkrar och närmast floden ängar, beggedera tätt beskuggade af rika fruktträd, mellan hvilka de trefliga byarne framskimra. Synbarligen råder i dem välmåga. I Oberlahnstein t. ex. hade församlingen nyligen byggt ett skolhus, stort och ståtligt som en universitetsbyggnad. Från Braubach deremot uppåt tränga bergen fram ända till floden, så att man endast med möda kunnat anlägga vägen vid deras fot. Ännu visa sig på deras sluttningar
- 20 sparsamma vingårdar samt här och der en lund af fruktträd; men ofta upphöra de alldeles, och man ser blott kala berg, omvexlande med andra, hvilkas spetsar äro prydda med löfskog, under det att en eller annan inskärning, vid mynningen af någon sidodal o. s. v., lemnar litet utrymme för åkerbruk. Ungefär detta utseende hade hela vägen, från Boppart till St. Goar, båda belägna på venstra stranden, ehuru jag valde den mera romantiska vägen på den högra, emedan den öfverallt håller sig vid flodens brädd. På båda sidor äro bergen metallrika och gifva jern, koppar, bly, hvarföre befolkningen uppehåller sig genom bergshandtering. Tätt vid St. Goar ligger Rheinfels, ett fäste, som i
- 30 Ludvig XIV:s krig uthärdade en belägring af 24 000 man, men i revolutionskriget uppgafs utan svärdsslag. Ruinen är den största vid Rhein. Midt emot finnes den lilla orten Goarshausen, och öfver den ruinerna af borgen die Katz, som, likasom hela landsträcken, fordom tillhört grefvar till det beryktade Katzenellenbogen. Det behöfs ej påminnas, att venstra stranden ännu tillhör Preussen, och då jag nu tillbragte natten i St. Goar, så kan jag säga, att jag om dagarna vistades i Nassau, om nätterna i Preussen.

- Förrän jag i St. Goar öfverlemnade mig åt sömnen och den preussiska örnen, gjorde jag en vandring till Lurley, en åtminstone 800
- 40 fot hög klippa, en half timmas väg från Goarshausen, och klättrade ett stycke upp i dess remnor, der knappt några grässtrån och små buskar finna näring. Dess fot sköljes af Rhein, som här, instängd af kala berg, bildar en äfven serdeles djup bassin, i hvilken vattnet blott långsamt väller nedåt. Endast några fiskarekojor ses här och der i bergsskrefvorna. Den svarta basalten, hvaraf klipporna bestå, ger äfven vattnet en mörk färg, och det hela är underbart ödsligt och dystert. Lurley isynnerhet blickar hotande ned, så att väl sagan om sirenen, *Lore-Ley*, här lätt kunnat göra sig trodd.

- 50 Hu! luften är sval i qvällen,¹
Och dystert brusar Rhen;
Blodfärgade glimma fjelle
I aftonsolens sken.

¹ imitation.

Den skönaste jungfru blickar
Från buskars dunkla snår;
Sin strålgans smycket skickar
Ur hennes mörka hår.

Med gyllene kam hon reder
De rika lockars tal;
En sällsam sång hon qväder,
Den sång gör lyssnarns qual.

Betagen, på skumma vågen
En seglare den hör;
Han tankfull blir i hågen.
Blott vågen skeppet för.

Det stöter mot dolda grunden,
Sitt rof snart djupet tar:
Mön skrattar så hemskt på stunden
Vid bergens återsvar.

10

20

Följande dagen betraktade jag åter Lurley från ångbåten och lyssnade förgäfvets efter det sexfaldiga echo, som en på motsatta stranden placerad karl, enligt ångbåtsbolagets föranstaltande, bjöd till att framlocka medelst tutande i ett horn och afskjutande af gevärsskott. En stark sydvind asprutade hans förhoppningar och passagerarnes väntan med fyra, om ej fem sjettedelar. Ännu en gång vidgar sig dalen något litet i trakten af Oberwesel, en urgammal stad, och pryder sig med åkrar och trädgårdar. Äfven der bergen stå närmare intill flodbädden, slingra sig vingårdar uppåt deras sidor. Snart far man förbi Pfalz, ett litet slott på en klippa midt i floden, hvars murar nästan på alla sidor sköljas af vågorna, så att det med sina många tornspetsar och flöjlar tyckes segla uppför strömmen. Här försökte Gustaf Adolf en Rhein-öfvergång; Blücher verkställde här en sådan 1814. Ifrån staden Bacharach, der en utmärkt skön ruin af en kyrka (Wernerskyrkan) finnes, far man igenom en gata af förfallna borgar. Stahleck, der Hohenstaufferne residerade, midt emot Nollingen, och, aflägsnare från stranden, Waldeck och Sauerburg, Sickingens borg, Fürstenberg, Heimbürg, Sonneck, Reichenstein, Falkenburg, allt fordna röfvarborgar, de flesta förstörda af Rudolf af Habsburg, framträda för ögat och försvinna. Sist visar sig Rheinstein, ånyo uppbyggd och äfven i götisk smak inredd af prins Fredrik af Preussen, på venstra stranden midt emot ruinen af Ehrenfels, ett fordom starkt fäste, som dock i tretioåriga kriget stormades af Bernhard af Weimar, samt åter midt i floden vid Bingerloch ett ensamt torn, »Mäusethurm», hvarest en biskop Hatto blifvit af möss uppäten, emedan han vid en hungersnöd brännt sina undersåtare och förliknat deras nödrop med mössens pipande, hvarföre han sedan af dessa förföljdes och ej en gång undslapp dem genom att bygga sin bostad midt i floden.

30

40

Att sluta af denna mängd ruiner, kunde man anse det intressant att göra denna del af resan till fots. Men jag tror, man ej funne det serdeles lönande. Trakten är jemförelsevis steril och enformig, och ruinerna ofta blotta stenrösen, samt de berg, uppå hvilka de ligga, hvarken höga eller pittoreskt formade. Ifrån Koblenz till Bacharach har man redan sett en mängd dylika, belägna i ett skönare landskap, deribland sådana som Rheinfels, hvilken är den största och vackraste ruin vid Rhein, och det

50

ännu helt och hållet bibehållna Marksburg, som till läge och sjelfva byggnadens pittoreska utseende vida öfverträffar de nybyggda härmningarna, Stolzenfels och Rheinstein.

10 *Bingen, den tredje hufvudpunkten vid Rhein i afseende på naturens skönhet, är en liten stad med blott 5 000 invånare, bekant sedan Romarnes tid. Den är, såsom Koblenz, belägen på en udde, mellan Rhein och Nahe, på venstra stranden af den förra och den högra af den sednare floden. Rhein gör här en stark krökning. Den flyter från Mainz nästan i vestlig riktning, men vänder sig vid Bingen åt norr. Nahe åter faller i den från söder. Bland vanliga utfärder ifrån Bingen är en promenad längsåt denna flod, som skall vara ganska vacker. Likaså kan man härifrån med lätthet besöka den redan beskrifna ruin-gatan och Rheingau, landet höger om floden, mellan Bingen och Mainz, Rheins förnämsta vinland. Den lilla stadens sköna läge samt dess goda och billiga värdshus göra den till en behaglig uppehållsort mellan dessa utfärder.*

20 *Bingen är också en geografiskt märkvärdig punkt. Ända hit är Rheindalen en vid, 2, stundom 3 å 4 mils bred slätt, från Main i öster och norr begränsad af Taunusbergen, i vester utaf grenar af Hardtbergen. Men vid Bingen tränga sig från öster utskott från Taunus och, söder om Nahesfloden, från vester Hundsrück emot hvarandra och bilda den tränga flodbädd, vi nyss genomfarit. De lärde mena, att dessa berg förut hängt tillsamman, att hela dalen söder om dem varit en sjö, samt att jordbäfningar öppnat det aflopp, som vattnet sedermera skulle hafva utvidgat, och hvarigenom nu Rheins vattenmassa vältrar sig mot norden. Sådana händelser äro inga småsaker, må läsaren tro; ty bergrännan är åtminstone 2 1/2 tyska mil lång (från Bingen till St. Goar), vid vattenytan 800 å 1 000 fot bred; de omgifvande bergen hafva en medelhöjd af 500 fot öfver floden, och denna till och med 25 å 30*

30 *fots djup. Här finnas väl inga spår till vulkaner närmare, än bortom Koblenz, i Eifelbergen. Dock på något sätt måste det hafva gått till, och hvem ville klandra, att det så gått, då eljest Rheins skönaste viner nu skulle ligga på sjöbotten.*

*Af nämnda naturförhållanden har man den bästa öfversigt, förenad med den skönaste utsigt, från *Niederwald*: så kallas det skogbegrönta bergshörnet öster om Binger-loch. Jag lockades ej af den splittrerna gotiken i Rheinstein, hvilket vanligen först besökes, då man sedan från norra sidan bestiger berget. Derföre lät jag ro mig öfver till Rüdesheim, som ligger vid bergets fot på södra sidan, gjorde der ett kort besök hos*

40 *en serdeles munter bondbarberare, hvars spetsiga infall något hvässade den slöa rakknifven, och vandrade så berget uppföre. På den plateau, som bildar dess högsta del, ligger ett grefligt jagtslott; och vederbörande egare har i skogsbrynet uppfört ett litet tempel samt, ett godt stycke längre bort, en småaktig borgruin, *die Rossel* kallad, från hvilka båda punkter utsigten är som skönast. Från den sednare skådar man rakt ned i Binger-loch, ser Ehrenfels och det midtöfver liggande Rheinstein, till höger de berg, der Assmanshäusern vexer, och ett stycke af Rheins lopp i den djupa bädd, som vid Bingerloch tar sin början, blickar något till venster in i Nahe-dalen, med Drususbryggan och det trefliga*

50 *Bingen. Denna utsigt är icke vidsträckt, men målande och romantisk. Förflyttar man sig nu till templet (det låg först i min väg), så kan man, för att med ens öfverraskas af en den förra alldeles motsatt anblick, gå igenom skogen. Men äfven det har sina behag, att åtfölja skogsbrynet och småningom se den nya utsigten utveckla sig. Från det ganska nätta templet, en vanlig, halfantik rotunda af träd, ser man den numera 1 800*

till 2 000 fot breda Rhein, med mångfaldiga grönskande öar, majestä-
tiskt böja sig genom det rika landskapet; till venster (på flodens högra
strand) Rheingau's vingårdsfält, i sakta vågor hvälfvande sig öfver de
låga kullarna, de talrika småstädernas och byarnas slott och kojor,
hvitskimrande mellan löfrika träd, och vägarnes i mångfaldiga krök-
ningar framslingrande alleer; till höger skymmes landet till en del af en
höjd, som från Bingen småningom uppstiger åt sydost och på sin spets
bär Rochus-kapellet; men framom detta kan blicken sväfva fritt ikring
de, ehuru ej så väl som flodens högra strand lottade, dock ännu rika
fälten, öfver hvilka ytterst i fonden tornen från Mainz höja sig. Sällan
skall man på ett så kort afstånd finna sådana kontraster, som här
mellan utsigten från Rossel och den från templet. På förra stället en vild
natur, en vresig brusande flod, inträngd mellan höga berg, och på dessa
ruiner, ruiner af röfvarnästen; på det sednare floden lugn, famnad af
stränder, som i fruktbarhet knappt ega sin like, bebodda af tusendetal
fredliga, arbetsamma, lyckliga invånare. En sjukligt känslsam själ må
prisa den förra. Min håg ledde mig åter tillbaka till den sednare, och
tiden var mig der korrt, tills den sjunkande solen manade att säga den
farväl.

10

Detta farväl gäller äfven alla de skönaste utsigter vid Rhein. Ty
ehuru prisadt Rheingau är, och ehuru skönt det visade sig från
Niederwald, så har en promenad genom detsamma intet lockande;
kanske presenterar det sig mera intagande från floden. Och uppom
Mainz bestå de låga stränderne till det mesta afenformiga videbevuxna
ängar. Jag gick nu från Niederwald samma väg, jag uppstigit, i en
omväg förbi vingårdar, hvilka gifva den herrliga Rüdesheimern; ty nu,
då drufvorna voro mogna, var det ej tillåtet att gå igenom dem. En god
dryck af deras produkt uppfriskade mig i byn, och jag vandrade
derefter till Geisenheim, äfven en berömd vinort, dit jag ankom vid fullt
mörker. Följande dagen förde vägen genom de tätt vid hvarandra
liggande byarne och städerna, och äfven deremellan inskränktes utsig-
ten af kullar eller af murar, som omgäfvade de, större egendomsegare
tillhöriga, bättre vinbergen och de stora trädgårdarne, så att hvarken
floden kunde ses eller trakten öfverskådas. Knappt kunde jag på några
punkter beskåda Johannisberg, som thronar på spetsen af en kulle, i
midten af landskapet, och hvarifrån detta helt och hållet kan öfver-
skådas. En brunn med inskriften »Markbrunnen», tätt vid vägen,
öfverraskade mig med sitt namn och med en högst välkommen dryck
godt vatten. Der bredvid vexer Markobrunnervinet. I Elfeld, en nära
belägen liten stad, kunde på värdshuset ingen Markobrunner fås. I
förtreten höll jag tillgodo med »Rüdesheimer 1834» och satte mig ned
vid stranden för att invänta ångfartyget.

20

30

40

Under denna väntan kunna vi tänka något på vinodlingen och
vindrickningen vid Rhein. Vinodlingen är alltid ett mödosamt arbete,
erfordrande både skicklighet, trägen omtanka och möda. Men isynner-
het på hela sträckan från Bonn till Bingen, der vingårdarne ofta ligga
högt uppe i bergsskrefvorna, är arbetet ansträngande. Den grund,
hvarpå vinet vexer, är lerskiffer, och kiselskiffer, med mellanliggande
lerarter. I Rheingau har hela dalen denna grund, och man ser därför
här vingårdar på jemna fältet eller på låga, sakta sluttande kullar. På
andra ställen måste man i korgar bära jord upp på skifferbergen och
uppföra långa murar, trappformigt öfver hvarandra, för att hålla den
qvar. Rheingau är så väl lottadt, att skörden der sällan helt och hållet
slår felt, men någon rätt god skörd har man vid Rhein icke haft sedan
år 1834, ehuru äfven den af 1835 går an. 1822 är dock detta

50

århundrades bästa vinår. I allmänhet räknar man ej god skörd oftare, än hvar 3:e eller 5:te år. En sådan måste betäcka de små vinodlarnes behof för de föregående åren. De stå alltid efter med sin kredit, måste taga förskott af vinhandlaren och ofta på förhand ackordera bort årets afkastning, som sålunda, äfven i goda år, icke alltid betalar sig väl. Detta förhållande och den ojemna förtjensten gör, att vinodlaren merendels lefver knappt och fattigt. Visst hör man herremännen klaga öfver, att bonden låter förtjensten från de goda åren gå upp i ett gladt lif samt äfven deremellan lefver på krogen. Men andra sade mig, att detta är ett blott sätt att tala hos vinhandlarna, hvilka dugtigt preja den arma vingårdsmannen. Sjelf såg jag aldrig någon af arbetsskassen rusig, och på värdshus lefde de vid torrt bröd och en tår vin, synbarligen för att äta, ej för att dricka.

Huru man skall bära sig åt, för att få dricka äkta godt Rhenskt vin vid Rhein, är icke lätt att säga. Värdshusvärdarne förstå der, som annorstädes, att sköta tratten. Man sade, att på ångbåtarne kompaniet sjelft besörjde om vinerna, samt att dessa derföre alltid voro pålitliga. Douquet'ska värdshuset i Niederlahnstein och »Weisses Ross» i Bingen berömmas äfven för goda viner. Men en butelj god Rüdesheimer, Hochheimer, Assmanshäuser o. s. v. kostar der vanligen 1 Thaler Preussiskt = 2 2/3 Rd. Sv. Rgs. Dock får man öfver allt rätt godt vin för 16 à 20 Sr. Gr. = 1: 18 à 1: 36 Sv. Rgs. buteljen. Vid middagsmåltider i de större värdshusen är man alltid säker att i det allmänt begagnade bordsvinet hafva ett ganska drickbart vin.

Man hade rådt mig att gå in i de hus, der en tallruska var fästad vid knuten eller porten, för att få godt och billigt vin. Ty det är vanligt, att ett hus, der ett vinfat uppslås, förvandlas till vinhandel och värdshus, tilldess blott en mindre del af fatet återstår för eget behof; och detta ges tillkänna genom en tallruska såsom skylt. Jag gjorde ett par försök, utan serdeles lycka. På ett ställe kostade ett stort dricksglas endast 3 sk., ehuru vinet åtminstone var otadeligt. De förnämsta vinbergen egas af rikt folk, af furstliga och grefliga personer o. s. v., och deras källrar äro vanligen oåtkomliga. Har en bonde något bättre vin, så har han aldrig råd att hemma öppna något fat deraf, utan han säljer det orördt, under det han utminuterar och sjelf förbrukar endast det sämre vinet. Deraf kommer det också, att man sällan på ort och ställe får något godt vin.

Rhein frambringar röda viner i mängd, hvilka i norden äro föga kända. Af dessa är den bekanta Assmanshäusern det ädlaste. Somliga äro mycket hetsiga, t. ex. Nahe-vinerna. Ingelheimer, Wachenheimer, Heidesheimer, Hochheimer äro ganska goda röda viner, isynnerhet det sistnämnda. En nordbo smaka, tror jag, de röda vinerna öfverhufvud bättre, än de hvita af sämre eller medelsort; ty dessa innehålla för mycken syra. Dricker man både rödt och hvitt, så lär det vara nödigt att ihågkomma följande:

»Roth' auf weiss' macht heiss;
Weiss' auf roth' macht todt.»

För öfrigt bör märkas, att äfven de bättre vinerna hafva flera underafdelningar, beroende af några alnars åtskilnad mellan de ställen af berget, på hvilka de vuxit; t. ex. Rüdesheimer-Berg, Rüdesheimer-Hinterhaus och Rüdesheimer; Johannisberger-Schloss och Johannisberger-Klaus; Horschheim-Dom-Dechanei och Horschheimer o. s. v. Jemte Johannisberger anses det nära till vexande Steinberger för det

bästa vin. Af det förra fås på stället bästa sort för ungefär 7 rdr b:ko pr butelj. Dock har af Steinberger sålts ett käril, på 560 buteljer, för 6 105 fl. rh., hvilket gör nära 11 rdr b:ko pr butelj.

Vingårdarne äro icke så vackra, som en nordbo föreställer sig dem. På de branta bergväggarne äro de dock pittoreska. Men jemnare liggande och större fält se litet sterila ut genom de grofva käppar, som understöda rankorna. Dessas grönska är också för mörk eller grå skimrande, för att vara vacker. De sättas i linjer på 3 quarters afstånd från hvarandra samt 5 å 6 kvarter mellan hvarje linje. Till vintern nedböjas de under tyngd, långsamt marken, och käpparne tjena dem till betäckning; stundom täckas de äfven med ris eller halm. Sköna äro vanligen de rankor, som uppdragas vid husen och fästas vid dessas väggar. En sådan klär en hel vägg med grönska och bär frukt på alla grenar, medan de i vingårdarna omsorgsfullt befrias från sidoskott och endast nederst på rankan hafva drufklasar. Vinprässningen har intet serdeles lockande att åse. En balja med små hål i bottnen ställes öfver ett stort kar, och en pojke klifver uti densamma för att *trampa* sönder drufvorna. Det sker vanligen med bara fötterna, stundom med enkom för detta ändamål gjorda stöflor. Endast de sålunda krossade och uttrampade drufvorna läggas under vinprässen; men det vin, som nu fås, är alltid sämre och blandas ej med det uttrampade vinet, äfvensom genom prässningen vinnes en desto mindre quantitet, ju mognare och bättre lyckade drufvorna för året äro. Det färska vinet är surt, tjockt som välling och odrickbart. Först efter ett år har grumset fullkomligen satt sig, och faten aftappas.

Folket vid Rhein är i allmänhet artigt och välvilligt. Hos den arbetande bonden träffar man ofta en yttre bildning, som flerstädes i Tyskland icke står att finna. Qvinnorna syntes stundom litet tillgjorda af idel *savoir vivre*, isynnerhet i tal och svar. Äfven den mängd af dagdrifvare, som det stora antalet af resande genom lätta men rundeliga förtjenster närar i städerna, är åtminstone icke pockande och ohöflig. I de många småstäderna får man oupphörligt besvara helsningar, isynnerhet om man mötes af skolungdomen, då hvar och en af de hundrade stadnar för att bocka eller niga. Husen i byarne voro ofta både utvändigt och invändigt skrala. Hvarje tredje eller femte hus var vanligen en Gast- eller Wein-wirtschaft. Äfvenså sågos icke så få manspersoner, lediga och arbetslösa, fördrifva sin dag. Det förra kan väl förklaras genom den lifliga trafiken af resande både på floden och dess stränder. Det sednare kanske deraf att vinskörden nu var nära, och arbetet i vinbergen för ögonblicket ej nödigt. Tiggare såg man ganska få, ehuru eljest tiggeriet i Tyskland följer med katolicismen. I städerna håller man om söndagarna full marknad. Både salubodar och värdshus stå hela dagen öppna.

Förrän man kommer till Mainz, passerar man Bieberich, en liten vacker stad, med ett vackert slott, der hertigen af Nassau ofta residerar. Det ligger tätt invid stranden, har den skönsta utsigt och är bygd af en rödaktig sandsten, som ej ser illa ut. Denna sten brytes vid Neckar, uppmo Heidelberg. Äfven i Mainz finnas slott och kyrkor, t. ex. dōmen, byggda af denna stenart. Mainz föreföll vid en ruskig dag tråkigt nog. Dōmen är en sammansättning af mångfaldig stil, men stor och imponerande. Frauenlobs graf i densamma är en påminnelse för vår tids damer, huru våra sångare, som intet annat veta att tala om, än deras varma hjerta, deras ögons strålar, lockars glans, o. s. v., borde äras, nemligen bäras till grafven af de sköna händer, som de mindre kysst än besjungit. Vinet kunde dock lämpligare hållas i de arma

poeterna, medan de lefva, än slösas bort på deras graf, såsom på Frauenlobs, ty då finnes ej mera någon bot för den vattusot, hvaraf de kanske lidit. – Kyrkan är för öfrigt uppfyllt af biskopliga grafvårdar. Prelaterna se i afbildning samtligen rätt världsliga ut. Såsom prof på katolska altarprydnaders beskaffenhet må här anföras: ett krucifix, öfver hvilket en påfve med krona, äpple och spira thronar. En madonna, som bjuder barnet en svällande drufklase. Vittnande om presterligt öfvermod var en gammal tafla, föreställande en biskop mellan tvenne kejsare, hvilkas kröning han förrättat. Dessa voro i bredd med biskopen små pojkar, och han sträckte händerna öfver dem, som om han ämnat taga dem i lufven. – Theatern är en skön byggnad, och på platsen framför den står Gutenbergs, genom afbildningar kända, staty¹ af Thorwaldsen. Om tvenne gamla slott och stadens öfriga kyrkor är ej något att säga. Inom citadellet finnes ett lågt torn, en minnesvård öfver Drusus, uppfördt af hans legioner.

Invånarnes antal i Mainz är 31 000. Staden tillhör Hessen-Darmstadt, men har såsom förbundsfastning en besättning af 8 000 man, Österrikare och Preussare. Kontrasten emellan dessa båda länders krigare är märklig; Preussarne äro ungt, vackert och rödbrusigt folk i nätta uniformer; Österrikarne äro deremot bleka och förfallna, hafva långa och låga uniformshattar eller jemnrunda tschakåer, med en vinkelrätt utstående skärm, snäfvä byxor och kängor, samt se både löjliga och ömkliga ut. Man anser dem också, ehuru detta i afseende å Österrikarne i allmänhet är fördom, för enfaldigare än landets barn. Såsom prof berättas, att en Österrikare, som stod på Rheinbryggan, frågade en förbigående, i det han pekade på floden: »huru kallar ni den der?» Förvånad svarade den tillfrågade: »det är ju Rhein, vet jag.» – »Jaså,» genmålte Österrikaren, »hos oss kallar man honom Donau.»

Likasom Köln med Deutz, och Koblenz med Ehrenbreitstein, så förenas äfven Mainz med det på högra stranden belägna Cassel eller Castell genom en flottbrygga. Dylika finnas äfven vid Düsseldorf och Strassburg. Under Romarnes tid fanns vid Mainz en stenbro, uppbyggd, som det tros, af Trajanus. Sednare uppförde Karl den Store en trädbro på 25 stenpelare. Af den förra skall man ännu kunna se lemningar under vattnet. På andra ställen vid Rhein, såsom vid Bonn, Neuwied m. fl., har man så kallade flygande bryggor. Dessa bestå af tvenne vid hvarandra fogade större båtar, med gemensamt däck, hvilka medelst ett tillräckligt långt tåg äro ankrade på den punkt i floden, der strömmen är starkast, hvilken ej alltid inträffar med midten af densamma. Tåget uppbäres af 6, 7 å 8 smärre båtar, vid hvilkas främre del det är fästadt, så att äfven de vid bryggans svängningar vända sig snedt mot strömmen. Uppå sjelfva bryggan, eller färjan, löper tåget öfver en slags 8 å 9 alnar hög port, på hvars tvärbalk det fritt slingrar åt den sida, som för tillfället vetter uppåt strömmen, så att tåget alltid på den sidan har sitt fäste. När nu färjan skjutes ut, så bär det naturligtvis af med god fart, tills tåget ligger i linje med strömdraget. Men emedan den af tvenne styren alltid hålles i en åt förn trubbig vinkel mot strömdraget, så drifves den dels af den en gång vunna farten, dels af den vinkel strömmen gör mot dess sida, åter upp till den motsatta stranden.

Resan ifrån Mainz till Mannheim har intet att bjuda uppå. Den, som

¹ Piedestalen har på fransidan följande inskrift:

»Artem, quæ Græcos latuit, latuitque Latinos, Germani sollers excudit ingenium.
Nunc, quicquid veteres sapiunt sapiuntque recentes.
Non sibi, sed populis omnibus id sapiunt.»
Skada att ej Cicero fått fälla sitt omdöme öfver den!

ej skyr en litet högre kostnad och en tidsspillan af två à tre dagar, skulle göra illa, om han ej i stället valde vägen öfver Frankfurt och genom den berömda »Bergstrasse» till Heidelberg. Jernvägen mellan Mainz och Frankfurt gör resan mellan dessa städer till en lustfärd af 3/4 timme. På en dylik kan man äfven komma till Wiesbaden inom 15 minuter. Det första man nu har att betrakta, då man, i stället för att susa af på jernbanan, med ångfartyget går uppför floden, är mynningen af Mayn, som genast ofvanom Mainz faller ut i Rhein. Man ser på Mayns högra strand de berg, kring hvilkas fot Hochheimern vexer. För öfrigt ser man blott dess smutsiga vatten sticka af mot Rheins klarare. Så är äfven fallet med Mosel och Nahe, hvilken sednares vatten har ett nästan gulbrunt utseende. Stränderna antaga nu snart den skepnad, de fortfara att hafva ända till Mannheim, äro låga, utgöra flacka ängar, med några buskar här och der. Längre bort framskymta äfven så glest spridda byar. Redan vid Bingen upphörde preussiska området äfven på venstra stranden, och det Darmstadtska vidtog, medan högra stranden ända till Bieberich ännu tillhör Nassau. Men här befinner man sig med båda händer i storhertigdömet Darmstadt. Den fula trakten bär på venstra stranden, der bergen stundom skjuta fram, den goda Niersteiner-drufvan och kort derefter en gammal riksstad, Oppenheim. Till höger kan man se det tre mil aflägsna Darmstadt och längre hort Odenwalds berg, öfver dem alla Melibokus, som glänste i aftonsolen. Det var ändock något vackert, men man är bortsjämd och oräddvis, sedan man varit med från Bonn till Bingen. Nu lemnar man floden och far – dock ej på torra landet med ångbåten, utan – genom en bred kanal, som här genomskär landet mellan en stor krökning, hvilken Rhein gör åt öster. Kanalen gräfsdes från 1827 till 1829. Hvarföre det skedde, vet jag ej, men denna förändring är orsak till, att man endast på afstånd ser »die Schwedensäule», en stenpelare med ett lejon, som står här till minne af Svenskarnes Rhein-öfvergång den 7 Dec. 1631. Man passerar Gernsheim, med en flygande brygga, der passagerare till Darmstadt stiga af och inpackas i tillreds stående omnibus. Sedan bli utsigterna mörka, ty solen har redan gått ned. Från Worms, på venstra stranden, ser man endast ljusen glimma och kan tänka på den ädle Luther, eller på det blott för ädelt ansedda Liebfrauenmilch, som vexer här i närheten, i Liebfrauen-stiftets forna klosterträdgård. – Kort derpå färdas man mellan Rheinbaiern och Baden och är snart i en frihamn, vid Mannheim. Om den staden kan den, som blott dröjt der en natt öfver, intet annat säga, än att den är regelbunden och synes välbyggd, hvilket alla menniskor veta förut, och att der ännu klockan 10 på förmiddagen ser tomt och tyst ut.

IV. HEIDELBERG. RESA ÖFVER STUTTGART TILL TÜBINGEN. SCHWABEN; LANDET, SEDER OCH LEFNADSSÄTT, FOLKFESTER.

Jernbanan till Heidelberg var i olag, och resan dessa två mil skedde derföre i en diligens, nej icke i, utan på diligensen, på dess tak, i den så kallade imperialen, der jag genom byte skaffade mig en plats, i hopp att få något skåda. Också såg jag, så långt jag ville, en slätt, platt som bordet, med åkrar, ängar och byar. Neckar, den lockande Neckar, hvars namn ljuder som nektar, flyter här smutsig och obetydlig mellan likaså obetydliga stränder. Hvem kan vid allt detta göra sig någon föreställning, som duger, om Neckardalen och Heidelberg. Nu äro vi der. På några obetydliga trädgårdar följer en lång, visst icke välbyggd

gata. Nej, detta kan ej vara Heidelberg, det täcka, romantiska, beprisade Heidelberg.

Nå, då vandra vi ut genom den motsatta stadsporten, på bryggan öfver Neckar, utåt vägen, som utgör början till »Bergstrasse». Men ännu en blick på staden – den står qvar – nej det är icke den. Här flyter floden tätt under Heiligenberg, vid hvars fot vi stå, omgifna af små täcka landthus. Mellan dem vingårdar, som klänga uppför berget. Der till venster blicka vi in i Neckardalen, som först här tager sin början, en trädgård, emellan hvars af röda äpplen brokiga träd floden kryper fram. Framför oss, bakom den gamla, fasta bryggan, med dess bilder och torn, staden, hvars hus terassformigt höja sig öfver hvarandra, uppför Geisbergets fot, lemnande alla anspråk på en ståtlig och modern dräkt, men i stället behagsjukt framblickande under trädens gröna slöja. Öfver dem den herrliga, kolossala slottsruinen, äfven den omgifven af grönskande popplar och lindar, stundom välvilligt fostrande dem emellan sina väggar, för att under deras friska färgglans dölja de härjningens spår, dem tidens tand, i förening med eldens och människors raseri, gifvit dess fordom stolta murar. Ofvanom denna ännu den gräs- och löf-beklädda Königsthuls branta resning, till 1 500 fot öfver Neckar, och på dess spets ett torn, som blickar vida ut öfver Rheindalen och långt inåt den trånga, men rikt smyckade stig, på hvilken den blygsammare Neckar framdansar.

Ja, det är dock Heidelberg! Hvarje sak har tvenne sidor, och likaså Heidelberg. Det kommer blott an uppå, hvilkendera man väljer, för att der göra sitt intåg. Kommer man från Frankfurt och Darmstadt, så ser man staden från dess sköna sida, således från den rätta. Har man deremot tråkat sig fram öfver slätten från Mannheim, så kommer man till staden med den orätta blicken, och ser den dessutom från den orätta sidan.

Det gamla slottet, nu den största och präktigaste ruin icke blott i Tyskland, utan i Europa, består af flera stora byggnader, af hvilka de förnämsta omsluta en rymlig borggård. Ännu qvarstå dessas murar nästan oskadade efter den brand, som sednast 1764 förstörde slottet, sedan det efter trettiåra krigets och den fransyska generalen Melac's ännu vildare förhärjningar, under Ludv. XIV:s krig, blifvit ånyo uppbyggt. Ännu finnas äfven helt och hållet bibehållna rum uti en af dess flyglar, bland dem en stor sal, med åtskilliga antiqviteter, kallad riddarsalen. Det var fordom kurfurstarnes af Pfalz residens, och dessa täflade med hvarandra att utvidga och försköna det. Till en stor del är det byggt af den förr nämnda röda sandsten, som brytes här i närheten. Stora anspråk på bekvämlighet gjorde dessa furstar i andra afseenden icke, ty vägen upp till det högt belägna slottet är ännu ganska trång och knaglig. I en af dess källare, hvilka skola sträcka sig ända under staden, finnes det beryktade fatet, som rymmer 67 200 buteljer. Nyligen bragte det några soldater af den här församlade förbundshärs-afdelningen olycka, derigenom att den ställning brast, som är uppförd kring detsamma. Två personer, om jag mins rätt, blefvo dödade, flera skadade. Bland kurios a i närheten äro de forelldammar, en fisksäljare i Frankfurt här anlagt. Vattnet fås ifrån en i sagan berömd källa »der Wolfsbrunnen.» Sex dammar, uti hvilka fiskarne äro sorterade efter storleken, och mellan hvilka de årligen befordras, innehålla öfver 10 tusen foreller, de största till 8 à 12 Pfund, och i pris till 16 à 24 R:dr b:ko stycket.

Heidelberg har i det inre några större hus, såsom en kyrka, universitet, biblioteket, museum o. s. v., men öfver hufvud är dess inre

obetydligt. Antalet af innevånare är också blott 12 600. Den är helt och hållet en universitetstad. Studenternes antal utgjorde vinter-semesteren 1840–41 614, hvaribland funnos 373 blifvande jurister, 59 kameralister och 140 medici. Ty af universitetets *sextio* lärare tillhöra de flesta berömda namn dessa båda fakulteter. I den juridiska äro Zachariae och Mittermaier de förnämste, tillsammans med hvilka den aflidne Thibaut bildade ett triumvirat, som gjorde Heidelbergs juridiska fakultet till den första i Tyskland. Isynnerhet genom den sistnämnda stod Heidelberg i detta afseende i opposition mot Berlin. Thibaut, ehuru sjelf en heros i romerska lagfarenheten, yrkade nemligen ej lika ensidigt som Savigny 10 dess absoluta giltighet såsom grundval för Tysklands rättstillstånd, utan inklinerade för den gamla germaniska lagstiftningen, hvars förnämsta sakförare i Tyskland nu lærer vara professor Wilda i Halle. Sanguiniska sinnen vänta af denna egna riktning i det juridiska studium en reform icke blott för vetenskapen, utan för hela samhällsförfattningen. Af de medicinska vetenskaperna blomstrar här isynnerhet kirurgien. Tiedeman, Nägele, Puchelt, Chelius, äro alla berömda namn. Den sistnämnde är dock en ung man, som i Heidelberg ännu icke njuter det stora anseende, han eger i vår nord, der man ser hans arbeten i hvarje yngre läkares boksåp. Förf. hade också tillfälle att 20 erfara, att han, likasom en annan stor auktoritet hos oss, Kieser, var föga erkänd vid Österrikes universiteter, i Wien och Prag. Bland Heidelbergs teologer står kanske den gamle Paulus ännu främst. Ehuru öfver sjuttio år, är han allt lika rask arbetare, och oförsvagad i sina friare religiösa åsikter. Ännu klockan 7 på qvällen satt han i sin vindskammare vid sitt *Novum Testamentum*, studerande vid lampsken och utan glasögon. Mycket språksam, är han ögonblickligen färdig att kasta sig in på det ämne, som sysselsätter och alltid sysselsatt honom, skriftens utläggning. Han tadlade den nyaste filosofien, som enligt hans utsago »brådstörtat att öfva sin klyftighet uppå dogmer, om hvilka de 30 ej gjort sig försäkrade, huruvida de äro biblisk lära eller icke, t. ex. treenighetsläran.» I ett nu hade han anfört och kriticerat alla de ställen i nya testamentet, på hvilka man stödt denna dogm, men i hvilka han icke såg någon tillräcklig grund för densamma. Han talade också om den stora schism, som för närvarande rådde mellan vetenskapen och kyrkan, samt isynnerhet folktron, och ansåg den hafva sin grund uti »kyrkans och presterskapets förkärlek för det obegripliga, hvilket framställts såsom hufvudsak, medan man såsom bisak behandlat allt det i kristendomen, som kunde vara föremål för en förnuftig uppfattning.» Det är sällsynt, att en tysk lärde, som det heter, »låter pumpa 40 sig,» d. ä. öppet uttalar sin mening i de ämnena, som röra hans vetenskap. Men Paulus synes i detta fall ej tillhöra Tysklands lärda. Filosofien har i Heidelberg för närvarande icke ens en ordinarie professor. Vetenskapen föredrages af Reichlin Meldegg, f. d. katolsk teolog i Freiburg, men för sina åsikter tvungen att resignera, hvarefter han öfvergått till evangeliska kyrkan. Han läser lätt, till och med snillrikt, men anses icke ega djupare filosofiska studier. Jemte denne extraordinarie professor, finnes en hedersprofessor, Kapp, som äfven har rättighet att hålla föreläsningar. Docenten Fortlage har framför dessa båda gjort sig känd genom utgifna filosofiska arbeten. Förf. 50 öfverraskades af att hos honom, som är både älskare och kännare af folksången, höra sjungas »O Wermeland, du sköna, du herrliga land,» samt en bekant finsk folkvisa. Schlosser är, jemte Paulus, en annan vetenskapens veteran. Han, som sjelf endast kritiskt behandlat historien, synes obelåten med den nyare tidens sträfvanden att spekulativt

uppfatta dess utvecklingsgång. *Heidelberger Jahrbücher* ega ännu i honom en bland sina flitigaste redaktörer, och man ser i hans ofta korta och hvassa recensioner mången fläkt af hans missnöje med vetenskapens nuvarande behandling. Han säger stundom om den ena eller andra författaren: »åter en berömd häfdeforskare, om hvilken jag aldrig hört talas.» Till universitetets notabiliteter höra äfven Creutzer, archäologen, statsekonomen Rau och mineralogen Leonhard.

Universitetet i *Freiburg* utgör för storhertigdömet Baden ett komplement till det i Heidelberg. Bland dess 300 studenter funnos nyssnämnda termin 95 teologer. Dessa äro katoliker, likasom den teologiska fakulteten i Freiburg, hvaremot den i Heidelberg är evangelisk. I Bonn, Breslau och Tübingen har man utan olägenhet förenat tvenne teologiska fakulteter vid samma universitet. Förvånande är det, att antalet af filosofi-studerande i Heidelberg nämndesemester uppgick till endast 22 och i Freiburg till 12. Detta förhållande kan till någon del låta förklara sig, hvad den egentliga filosofien angår. I Freiburg läsa öfver hithörande ämnen en Trentowski, en Schreiber och en Eisengrein. Också har filosofiska fakulteten vid detta universitet ett ringa antal lärare. Men i Heidelberg räknar densamma flera utmärkta män. Baden ensamt, med en befolkning af 1 231 000 invånare, borde redan lemna ett mångdubbelt större antal ynglingar för dessa studier, än katalogerna upptaga. Man torde derföre få söka orsaken till dess universitets underlägsenhet i detta afseende uti någon fläkt af fransyska andan, hvilken gör, att man här mera uteslutande vänder sig åt de praktiska vetenskaperna. Närheten till Frankrike och den täta beröringen med dess krigare, hvilka alltid först kastat sig öfver denna del af Tyskland, hafva här icke blott inverkat uppå den politiska bildningen, utan äfven för öfrigt haft inflytande på de bildades tänke- och handlingssätt. Detta röjes redan mindre i det närgränsande *Württemberg*, ehuru man kan säga, att äfven här, mera än i det öfriga Tyskland, den konstitutionella författningen af folkets politiska bildning varit påkallad, och att denna, i den mån den förefinnes, är en ifrån Frankrike införd vara.

Förf. befann sig i denna del af Tyskland just under den starkaste uppbrusningen af båda nationernas krigiska mod, vid slutet af 1840 och början af 1841, som på båda sidor utgöt sig i rimmade hotelser och utmaningar. Uppenbart begingo de franska liberala tidningarne en oklokhet genom sina rop uppå venstra Rheinstrandens nödvändighet för Frankrike och dess sjelfbestånd. Hela Tyskland uppretades deraf, och det fanns väl knappt någon individ derstädes, som skulle hafva unnat Frankrike detta byte. Men tankarne om gagnet eller skadan af ett krig med denna makt voro icke lika odelade. I de stater, der hvarje opinionsyttring mot fransoserna var ett medel att visa tillgifvenhet för den bestående regeringen, felades sådana icke. Der sjöng man Beckers bekanta Rheinlied med verkligt furioso. Båern öfverträffade härutinnan alla öfriga tyska stater, och isynnerhet derifrån höjde sig tappra stämmor, lofvande att icke blott återsända de stackars fransoserna med skråmor på näsan, utan äfven, att i en handvändning återtaga *Elsass*, till och med *Lothringen*. Deremot hördes i *Württemberg* och *Baden* föga af sången, och blott på det sednare stället något skryt, såsom svar på dylikt ifrån *Strassburg* och det öfriga *Elsass*. Åt Rheinsången skrattade man såsom åt ett poetiskt fuskverk, och dref äfven i allmänna blad spektakel med dess författare, dennes emottagande i hans födelsestad och hans braskande orationer. Äfven hans »*freier, deutscher Rhein*» blef föremålet för många kommentarier, och ingen syntes vilja tro på sanningen af dessa ord. Ja till och med sjelfva kriget fruktade

man icke synnerligen, ehuru, till följd af gammal erfarenhet, den allmänna öfvertygelsen var den, att fransoserna i en handvändning skulle öfversvämma allt land mellan Mayn och Donau. En Würtembergisk tidning, »Der Beobachter», sökte till och med att i en mängd artiklar ådagalägga den ringa förlusten och den stora vinsten för Tyskland af ett blifvande krig. På någon vinst i politisk hänseende tänkte väl icke mängden; men, besynnerligt nog, man kunde finna, att äfven de jemförelsevis obildade icke serdeles fruktade kriget och fransoserna. Både borgare och bonde syntes endast tänka uppå förhöjda priser, och äfven för enskild del betrakta ett krig såsom ett lotterispel, hvilket kunde gifva hastig rikedom. Rättast kan kanske sägas, att man i dessa länder öfverhufvud var osäker om det patriotiska uti att önska ett krig, men likaså osäker, om den tyska patriotismen utan fremmande impuls kunde något uträtta. Förgätas bör dock ej, att här, likasom öfverallt i Tyskland, bland den bildade ungdomen funnos tyskifrare, hvilka öppet afskydde hvarje fremmande inblandning. Till dessa hörde äfven den från Hambacherfestens tider beryktade d:r Wirth, som nu ifrån Schweitz skref dundrande krigsförklaringar mot fransoserna. Men att äfven ibland dem, likasom hos de bildade öfverhufvud i hela vestra Tyskland, de franska politiska lärorna hafva starka sympatier, låter lika litet neka sig.

Det var känt, att för händelse af krig konungen i Würtemberg var designerad general en chef för förbundshären. På honom hade äfven fantasterne från 1818 kastat sina blickar, i fråga om tyska kejsaredömet återupprättande. I förra hänseendet berättades en nog rolig anekdot. Förbundsdagen hade ansett sig förbunden, att för artighetens skull erbjuda en annan konung, mera känd som poëtaster än fältherre, nämnda höga post, i det hopp, att denne, erkännande sin oförmåga, skulle afsäga sig förtroendet. Men i denna förhoppning misstog man sig. Den utkorade ansåg nödiga fältherreinsigter lätt kunna inhemtas, och började sin kurs genast med – ridöfningar. Vederbörande sattes genom denna oförmodade fermeté i en kinkig mellanhand. Huru de drogo sig ur spelet, kände man ej; men ridöfningarne upphörde, och konungens i Würtemberg utnämning till fältherre-posten blef allmänt bekant. Denne monark har i föregående krig med utmärkelse fört generalsbefäl. Würtembergska militärväsendet anses vara väl organiseradt. Isynnerhet berömmes af kännare artilleriet, som i rörlighet lär kunna täfla med hvilket sådant som helst.

Representativa författningen synes i Baden omfattas med mera intresse än i Würtemberg, der det tyska lynnet redan mera har öfverhanden, och man mera allmänt sjunger på visan: »hvad angå mig statens affärer.» Förf. träffade der äfven bland lärde män dem, som icke kände statsförfattningen och följaktligen för densamma hyste ringa deltagande. Sådant låter lätt förklara sig af trycktvånget. I Baden är redan censuren mindre sträng, än i Würtemberg, och den jemna kommunikationen med Frankrike och Schweitz ger här de liberala åsigtarna alltid sakförare. Isynnerhet verksamma äro de tyska tidningarne i Elsass samt åtskilliga i Schweitz, derifrån äfven en mängd förbjudna tyska böcker inpraktiseras. Lättheten för mängden att sålunda åtkomma förbjudna varor gör, att regeringen icke ens försöker hämma rörelsen genom beslag. Nuvarande storhertigen skall dessutom på grunden vara de liberala idéerna tillgifven, ehuru det såges, att han numera blifvit mer likgiltig både för det ena och det andra, samt endast fallen för vällefnad.

Likväl finnes i båda länderna dagbladslitteratur äfven för folket. Uti

alla bondstugor finnes en »Schwarzwaldler Bote» eller något annat annonsblad, som tillika innehåller inhemska och en eller annan utländsk nyhet, ekonomiska uppsatser, berättelser, verser o. s. v. »Kalendermannen», almanackan, vanligen i kvartformat, med en mängd uppsatser i hvarjehanda ämnen, utgör en vigtig periodisk skrift för allmogen. De talangfullaste män anse ej under sin värdighet att öfvertaga dess redigerande. En sådan kalenderman var »der Rheinische Hausfreund», som länge utgafs af den berömde Hebel, författare till »*Allemannische Gedichte*», och med lika nöje lästes af den bildade och obildade, samt derföre egde en utomordentlig afsättning. I afseende å en sådan bildande och underhållande läsning för allmogen, står norden ännu långt tillbaka. Detta slags författareskap fordrar också mer än vanlig talang och insigt, om företaget skall kunna hoppas framgång.

Vägen från Heidelberg inåt Schwaben är den herrligaste, så ofta den följer den egentliga Neckardalen. Men då den aflägsnar sig från floden, upphör den rika och omvexlande vegetation, som ger denna dess förnämsta behag. Vingårdar, maisfält, med mellan maisstånden liggande orangefärgade pumpor, de skönaste frukter, isynnerhet oförlikneligt goda päron i stort öfverflöd, åkrarne omvexlande med olika sädesarter, bland hvilka »Korn» och »Dinkel» i norden okända, ängarne besådda med klöfver, thimotei och den prydliga Lucern, hvars violetta blommor skönt afsticka mot klöfverns mörka grönska – allt detta ger en bild af söderns yppighet. Mandelträdet, som redan här trifves och ger frukt, fulländar detta intryck. Landskapets milda behag, de ända upp till spetsen med fruktträd och vinrankor prydda bergen, öfverst krönta af löfskogar, ofta äfven af en fruktträdgård, omvexlingen af kullar och dällder, som genomskäras af den lilla floden, aflägsnar det för ögat tröttande en odlad slätt eger. Ett par mil från Heidelberg, sedan bortom Heilbronn, från Lauffen till Besigheim, går vägen endast genom sådana trakter, men så snart den aflägsnar sig från floden, förändras landskapet och förlorar i omvexling, likasom i saftighet och friskhet.

Heilbronn, i Würtemberg, sex mil från Heidelberg, har redan något af den egna karakter, som utmärker städerna i Schwaben. Här far man första gången öfver en heltäckt brygga och ser floden genom bryggans fönster. Stadens hufvudkyrka, med dess torn, är en gammal byggnad, och det sednare, ehuru utan bestämd stil, serdeles lätt och prydligt. Midtemot kyrkan finnes Götz v. Berlichingens hus, på hvars gafvelspets ännu en fullrustad riddare paraderar, medan en annan figur ur ett vindsfönster skådar ned på torget. Vid stadens östra ända står ännu det torn, der den rättsinnige, tappre kämpen hölls fången. Den omtalade staden *Besigheim* har åter tvenne runda torn från romarnes tid. Muren är ett så kalladt *opus reticulatum*. Det ena af dessa torn, vid hvars fot ett vårdshus ligger, och till hvilket ur dettas öfra våning finnes en serskild ingång, hade fyra våningar, afskilda genom murade hvalf. Det första af dessa har i midten en rund öppning, som utgjorde den rätta uppgången. Till denna ledde nu ingen trappa. Men härifrån förde en trång svängtrappa upp till de öfriga etagerne, och ifrån tornets plåtå, som tillika var en liten trädgård, hade man en vidsträckt utsigt öfver den täcka, kringliggande trakten. *Ludvigsburg*, närmaste staden åt Stuttgart till, har ett kungligt slott, som af den nuvarande regenten aldrig skall besökas, ehuru det var ett favoritställe för hans företrädare, och hans efterträdare der blifvit uppföstrad. Staden är starkt befolkad af militär, och förhåller sig i detta hänseende till Stuttgart, som

Potsdam till Berlin. *Stuttgart* tillhör de alldeles mediokra städer, af hvilkas anblick man icke mottager något intryck. En del af staden är nymodig, större delen antik. Läget, vid foten af ett högt berg, men dock på jemn plan, gömmer hela staden, som också, oakadt de ofantliga odlade fält, man öfverser ända ifrån Ludvigsburg, först utanför stadsporten märkes, hittills skymd af stora trädgårdar och några låga kullar.

Stuttgart ligger nära en half mil vester om Neckar, och här aflägsnar sig vägen ännu mera från den behagliga floden. Invid staden stiger den genast i zigzag uppför det höga berget, och fyra miles väg färdas man öfver berg, genom skog, med blott få utsigter utåt Neckardalen och till den på dess östra sida sig utsträckande »rauhe Alp». Denna är en bergskedja, med 3 till 4 000 fot höga spetsar, som ifrån Bodensjön, sammanhängande med stora Alperna, drar sig åt nordvest. Först i närheten af *Tübingen* nedstiger man åter i dalen, hvilken här är 1/3 mil bred, samt förenar sig med Ammerdalen, nämnd efter en liten å, som faller i Neckar.

10

I föreningspunkten mellan båda dalarne, på de öfriga tvenne sidorna omgifvet af berg, ligger *Tübingen*. Staden är nästan hel och hållen byggd i äldsta stil, med ganska få nyare byggnader. Husens diameter tilltager med hvarje våning, så att den högre belägna alltid med ett stycke skjuter ut öfver den undra våningen. De luta sålunda öfver den trånga gatan, och taklisten är ofta midt öfver denna. Åtminstone kan man i regnväder icke, utan fara för takdropp och strålen från takränorna, gå på midten af gatan, utan måste hålla sig till dess sidor, der husen äfven för öfrigt gifva skydd. Rådhuset (från 1435) är ett *non plus ultra* af detta byggnadssätt. Flera hus äro också försedda med runda, rättare fyrkantiga, heltäckta altaner (Erker), något icke ovanligt äfven i norra Tysklands städer. En gårdstomt är en okänd sak. Husets nedersta våning företräder deremot ofta stall och fähus, och öfver den reser sig detsamma 4 å 5 våningar högt, hvartill ännu stundom komma mansardrum. Kyrka och universitetshus äro likaså gamla hus; det sednare bygges dock nu nytt. Ammer har man, för att gifva vattnet fall, långt öfverom staden ledt ur sin bädd midt i dalen, in i en kanal, som följer bergsslutningen, och den flyter nu genom staden dels i öppen bädd, dels under jord, drifvande mångfaldiga mjöl- och stampqvarnar, små sågar, spikhammare o. s. v. Långsät stadens östra sida flyter Neckar, med klart och skönt vatten och snabb ström. På berget söder om staden höjer sig ett stort gammalt slott, der nu universitetets bibliotek, museer, observatorium o. s. v. finnas.

20

30

40

Universitetet, anlagdt 1457 af Eberhard, den förste hertigen af Würtemberg, hade vintersemestern 1840–41 femtioåtta närvarande lärare, deribland åtta docenter, som tillsamman höllo 188 föreläsningar. Studenternas antal var litet öfver 700. Bland dem njuta ungefär 208 teologie studerande, 146 evangeliska, 62 katoliker, fria rum, uppehälle och undervisning i tvenne stift (katolska *konventet*; evangeliska *stiftet*.) De teologiska studierna äro också de för universitetet mest utmärkande. Äfvenså har den nyaste spekulationen, gynnad af en fri statsförfattning, och såsom basis för det teologiska studium i vår tids mening, de flesta anhängare här, näst i Berlin. v. Baur, teolog, Vischer, estetiker, Reiff och Zeller, docenter, den förre i filosofien, den sednare i teologien, äro män, hvilka dels redan ega, dels för framtiden kunna hoppas ett stort vetenskapligt anseende. Deras kollegier äro de mest besökta, bland dem isynnerhet, som icke läsas för examensläxan. Baur,

50

känd genom sina skarpsinniga och lärda arbeten i dogmernas historia, är en frisinnad teolog, med åsichter lika upphöjda och ädla som hans karakter. Han är en personlig vän till Strauss, ehuru ej fullkomligt ense med denne i åsichter. Strauss lefver numera i Stuttgart, endast för sina skrifter. Han var blott repetent vid evangeliska stiftet, med *venia docendi*, då han drefs från Tübingen. Såsom sådan sorterade han under ekklesiastik-styrelsen och dess fanatiska föreståndare, Flatt. Han är en ung man, vid 33 år, af ett vackert utseende, röd och hvit som en flicka. Af alla, som känna honom, är han aktad och afhållen. Hade han varit professor, så hade han endast i Bayern eller Hannover kunnat afsättas.

10 Vischer, Uhlands efterträdare, läser med en talang, hvilken man väl sällan återfinner. Att höra hans föreläsningar i estetik är ett verkligt *otium sapientis*. Äfven Fallati, i statsrätten, och Köstlin, docent i juridiken, behandla vetenskapen ur spekulativ synpunkt och lägga dervid den nyaste spekulationen till grund. Professorer i filosofien äro Sigwart, en eklektiker i ordets bästa betydelse och f. d. äfven Fischer, en half Schellingianer, som i sin metafysik sökt öfversätta katekesen till filosofiska termer. Denne har nu, såsom en säker man, blifvit kallad till

20 ordinarie professor vid universitetet uti Erlangen i Bayern. I alla vetenskapsgrenar eger Tübingen berömda namn, såsom, jemte de nämnda, i teologien Kern, Drey och Kuhn, de båda sednare katoliker, Michaëlis, jurist, v. Mohl, i statsvetenskap, Poppe, teknolog, Gmelin och Riecke, i medicinen, Quenstedt, mineralog, Gmelin, farmaceut, Ewald och Walz, filologer, m. fl. Såsom något serdeles förtjenar anmärkas, att här finnes en egen fakultet för statshushållningen (*die Staatswirthschaft*). Tübingerstudenterna äro i allmänhet lugna och sediga, och äfven deras yttre rekommenderar dem högeligen framför dem vid några andra tyska universitet. Ur det härvarande evangeliska stiftet hafva Schelling och Hegel utgått, hvilka då bodde i samma rum.

30 På den sednares sida fanns ännu vid en framskriden ålder den »gamla kordiala» vänskapen; men hos Schelling var denna icke pålitlig, såsom synes deraf, att han först efter Hegels död uppträdde med anathemer emot denne och hans filosofi, samt beskyllde honom att hafva för sitt utgifvit, hvad som i sjelfva verket tillhörde Schelling, hvilket också vore det enda dugliga i Hegelska systemet. Nu har Schelling uppträdt i Hegels lärostol. Hvad han der förmår verka, är icke svårt att förutse. Ty i Tyskland går intet filosofiskt system upp, som icke förut nedslagit det Hegelska. Men för att nedslå detta, fordras insigt uti detsamma. Det nya kan ej stå derbredvid utan deröfver. Schelling vill och kan endast

40 ställa något derbredvid, d. ä. hans filosofi har spelat ut. Nitiska ifrare skola harnas öfver denna spådom och anse den för ett foster af sjelfkär inbillning. Det fordras dock ingen stor insigt för att ledas till densamma; framtiden skall snart afgöra.

Med anledning af det sagda, nödgas förf. vidröra en skral sida hos Tysklands lärda i allmänhet. Tvenne vetenskapsmän med olika åsichter anses här *ex officio* förbundna att vara personliga ovänner, åtminstone att icke umgås med hvarandra. Till någon del kan detta hafva till orsak täflan om att vinna auditorer och med dem ekonomiska fördelar; hvilket allt ställer vederbörande på krigsfot. Men till stor del har det

50 också sin grund i Tyskarnes tillgjorda pathos, som bjuder dem att i det yttre representera sina åsichter (*»seine Ansicht zu vertreten»*). Man fruktar, som en diplomat, att genom ett besök eller ett vänligt samtal gifva *»verlden»* anledning till den tro, att de båda bålstora i sina principer närma sig hvarandra, och att således ett nytt tidskifte förestår denna lyssnande verld. Sålunda ersättes i skenet, hvad som ofta felas i

verkligheten, ett lefvande intresse hos vederbörande för deras vetenskapliga åsikter och för dessas förverkligande i lifvet. Det är klart, att detta förnämligast skall gälla idkare af de spekulativa vetenskaperna. Om den ena personen hittar en fluga, den andra en blomma, så kunna de lätt på det vänskapligaste sätt i verlden komplimentera hvarandra. Men då den minsta sats rubbar ett helt system, så måste en systematiker alltid vara beredd till strid och kan ej, utan fara för hela systemet, tillåta, att ett enda *jota* deraf asprutas.

Universitetet i Tübingen står, som det säges, för närvarande icke i kunglig nåd, emedan andan hos ungdomen icke är den behagliga. Thronföljaren, en 18 års yngling, studerade dock nu i Tübingen, d. v. s. han vistades der en termin och tog privat undervisning af några universitetslärare. Konungen gjorde från Stuttgart ett besök i staden till hans examen, men dröjde blott några timmar, och kuskade sjelf, med egna hästar, helt obemärkt tillbaka, likasom han kommit. Han är icke personligen så mycket omtyckt, som styrelsen förtjenar att lofordas. Statsinkomsternas förvaltning är isynnerhet på god fot. Inrikes och finansministern äro båda af obetydlig, borgerlig härkomst, och båda berömda. Den sednare, Heerdegen, skall isynnerhet vara en utmärkt man. Årligen besparas halfannan million fl. Rhein., och af denna besparing användas frikostiga summor till allmänt nyttiga företag, offentliga byggnader o. s. v. Dagbladscensuren är äfven här ganska sträng; dock kunna regeringsåtgärder i dem afhandlas, ehuru icke direkt tadlas. Toma spalter visa för hvarje gång, huru mycket censuren tillegnat sig. Klagomål mot ministrarne och autoriteter i sista instansen kunna inlemnas till kamrarne.

Württemberg har på 360 qv. mil en befolkning af 1 600 000 invånare, således 4 400 på qv. milen, d. ä. nära dubbelt flera på hvarje qv. mil, än Hannover, och nära 1 1/2 gång så mycket, som Preussen öfverhufvud. Af tyska länder hafva endast konungariket Saxen och Saxen Altenburg en tätare befolkning, samt Nassau och Hessen-Darmstadt en nästan liknande. Men i dessa länder finnas också ringa ouppodlad mark. Här deremot har större delen af landet, det egentliga Schwaben, skog och berg i mängd, så att i sjelfva verket folkmängden på hvarje kvadratomil i de odlade trakterna öfverstiger nyss anförda tal. Oaktadt jordbruket skötes med den yttersta omsorg, vore det naturligtvis otillräckligt, för att föda en sådan folkmängd. Manufakturer, isynnerhet verkliga handtverkerier, idkas derföre så väl i de många småstäderna, som på landsbygden, icke blott för landets behof, utan äfven i stor mängd till export. Krukmakare-, tenngjutare-, borstbindare-, handskmakare-, lakerare-arbeten och hundrade dylika tillverkas i smått och dock med fördel. Bönderne hafva oftast så små jordlotter, att de ej ens kunna hålla sig en häst, utan lega dessa vid behof af formän och sköta sitt åkerbruk för öfrigt med spaden och skottkärran, samt bära sitt behof af ved från skogarna. Små, men vatturika bäckar, vid hvilka byarne vanligen uppbyggas, drifva qvarnar, som stampa ben eller kalksten till åker- och ängsgödsel, hvilken kapptals säljes af qvarnegaren. Det affallna löfvet i skogarne hopsamlas och bäres i säckar hem, för att tjena till samma ändamål. En fårherde betalar för bete, men har åter viss betalning för hvarje natt, han låter sin hjord ligga på ett anvisadt åkerfält. Då jorden är sålunda fördelad, och arbetet i följe deraf drifves i smått, så har hvar och en arbete nog året om, med åker, äng, trädgård, vinberg och fruktskog. Endast de två à tre vintermånaderna lemna tillfälle till handaslöjd. Men sålunda föder också hvarje by en mängd handtverkare. Icke ens sitt bröd bakar bondhustrun sjelf, eller om hon

bakar det, så gräddas det likväl hos bagaren. Arbetsfördelningen går i det minsta; ingen åtager sig hvad honom icke tillhör, och hvar och en är stolt att känna sin sak, postiljonen öfver tonen ur sitt horn likasom urmakaren öfver sina ur. Allt går i sitt bestämda spår, med ordning och skick. Det är eget att se en forman, med sitt två- eller tredubbla spann, stanna utanför ett värdshus och, som en annan matador, obekymrad stiga in, öfverlemnande hästarnes ans åt husdrängen. Äfven förvånar den lydnad, till hvilken man genom ständig tillsyn bragt husdjuren. En svinahjord eller en skara gäss ser man vandra sedigt långs åt vägen mellan bördiga åkrar, kål-land¹ o. s. v. De förras buse är då vanligen en öfvad hund, de sednares endast ett långt spö, ur hvars område de dock lätt kunde förflytta sig.

Byarne i Neckardalen hafva vanligen 600 till 1 000 invånare, och man träffar ofta 3 å 4 sådana inom en half timmas väg. Hvar och en har sin kyrka och föder sin prest, ja endast få sakna en examinerad läkare och ett apotek. Skola och skollärare finnas naturligtvis i alla, och skolhuset är tillika rådstuga, der Schulzen med sina bisittare och kommunens äldsta hålla sina rådpläningar.

Jag önskade, jag kunde göra för läsaren åskådligt, huru fridfullt lifvet är i dessa dalar, just genom det hvimlande, men stilla och fredliga bestyret i den sköna omgifningen. Såsom sagdt begränsas Neckardalen åt ena sidan af Schwarzwalds djupa skogar, åt den andra af Rauhealps ofta kala och förunderligt formade spetsar. Men emellan dessa, som mot södern allt mera aflägsna sig från hvarandra, uppresa sig en mängd berg och bergssträckningar, af endast 200 till 400 fots höjd, hvilka ofta äro odlade ända till spetsen, som bär fruktskogar, under det sidorna beklädas af vinrankor, lägre ned af trädgårdsvexter och åter fruktträd samt vid den sluttande foten af bördiga åkrar. Den egentliga lågdalen, som är blottställd för öfversvämningar, intages af ängar. Ser man allt detta en vacker vårafton, då fruktträden stå hvita som snöbollar, ej blott på bergen, utan långsamt alla vägar och stigar; då rosenhäckar och narcisser sluta sitt skära hvitt och rött till hvarandra i de täcka trädgårdarna; då åkrarne para sin jemna, ljusa grönska till ängarnes brokiga drägt och de mörkgröna klöfverfälten; då vinrankorna åter bredt ut sina stora blad och lofva att under hvarje dölja en glädjens bägere; då en fyrstämig hornmusik från stadstornet klingar i en koralmelodi öfver fälten och, besvarad af aftonklockans ljud från byarne, kallar den trötta arbetaren till hemmet; då dessa från alla håll skymta fram uti alleerna, och med dem storkarne, seglande i sköna ringar, söka hvar sitt kyrktorn, på hvars spets man redt äfven dem ett bo; och då allt tystnar, ingen glädjestämman mera skallar, ingen landtlig sång, intet posthorn; då blott i en vid rundel kullarnes spetsar och på dem ett åldrigt torn eller ett hvitglänsande kapell belyses af solen, under det Neckars silfverband skimrar klarare fram ur den mörknande dalen, och näktergalen slår ur strandens småskog – då är der skönt, skönt, i detta land, som himlen välsignat med en rik, fridfull natur och med rika, fridfulla hjertan.

Uppe på Rauhealp finnas stora bergsplatåer, der man kan vandra ömsom mellan ljung och hafrefält samt oftast i en verklig Ossiansk dimma. Men dalarna mellan de utskjutande bergsgrenarne äro deremot oändeligen täcka. I dem drifves mindre åkerbruk än ängsskötsel. En sådan dal, mellan höga skogbevuxna berg, med en forssande bäck, som, ledd i mångfaldiga rännilar, med sitt krystallklara vatten ständigt

¹ Här finnas naturligtvis lika litet, som i det öfriga Tyskland, några gärdesgårdar.

uppfriskar de af fruktträd beskuggade, blomstrande ängarna, och som åter med samlat vatten drifver en qvarn, en såg, eller ett vackert pappersbruk, – en sådan dal förtjenar ett besök. Allt är här vild och vacker natur, och dock vid hvarje steg spår af konstflit och vårdande människohand. En den skönaste af dessa dalar är den, vid hvars mynning Reutlingen och den lilla staden Pfullingen ligga. En timmas väg längre bort höjer sig vid dalens brädd slottet Lichtenstein på en 800 fot hög klippa. Det är ånyo uppbyggt i götisk stil af en grefve af Würtemberg och känt genom en roman af Hauff.

Längre åt söder, på gränsen mellan Neckar och Donau samt Neckar och Rhein, höjer sig landet till ett högländ, vattenlöst och jemförelsevis ofruktbart. Den egentliga Schwarzwald har blott spridda fruktbara dalar, mellan de ofantliga skogarna. Men landet åt Donausidan är jemnt odladt, med undantag af de brantaste sluttningarne af Rauhe Alp. Vester om denna bergssträcka, i södra delen af Schwaben, ligga furstendömena *Hohenzollern*: Hechingen och Sigmaringen. Dessa båda små länder, som bestå af ett sådant högländ, sticka med sina torra, trädlösa slätter och kullar starkt af emot den rika Neckardalen. Donau såg förf. för första gången vid Tuttlingen, en liten württembergisk stad, full af knifsmeder. Floden är här obetydligt bredare, än Fyriså vid Upsala, och man har svårt att i detta stilla vatten, hvari gäss och ankor plaska, ana källan till den forssande vattenmassa, som strömmar förbi Wien. Men landet antager redan här den halft nordiska karakter, som tillhör en stor del af Donau-dalen. Flodens stränder omvexla med skogbevuxna berg och grönskande skuggrika ängar, medan odlingen gömmer sig i de många sidodalarna. Reser man härifrån vidare emot söder, åt Schweitz, så bibehåller sig denna karakter. Vingårdarne försvinna, och skogarne intaga deras plats. Byarne flytta sig upp på höjderna, och lockas mera icke, såsom vid Neckar, ned midt ibland dalens rikedom.

Klimatet är mildt, ehuru landet ligger högt. Sällan spörjas starkare stormar. Vintern 1840–41 var bland de strängaste i mannaminne. Snö föll redan i medlet af December. Men i medio af Februari kunde man åter sola sig vid öppet fönster. Neckar frös ej till under hela vintern, ehuru i den stundom en tunn is dref ned från dess öfra lopp. Äfven sederna äro sydländska. Allmänt har man sitt afskilda sängrum, som står oeldadt. Endast jernkaminer nyttjas, och dessa eldas utifrån. På få ställen finnas dubbla fönster. Men också får en nordbo frysa duktigt – i rum. Sommartiden lefva alla ute i det fria. Ingen fru tvekar att, med bart hufvud och sitt barn på armen, promenera fram och åter på gatan utanför huset. Husens utsida är garnerad med jernkrokar och utspända streck eller stänger under fönsterna, på hvilka klädtvätten upphänges till torkning. En ung skönhet kan här ogenerad låta sitt fagra anlete mönstras på samma gång som finheten af den dräkt, som närmast omsluter hennes fylliga former, och som nu hänger under samma fönster, vid hvilket hon sitter. På hvarje öppen plats finnas plaskande springbrunnar, kring hvilka bygdens tärnor bestämda tider på dagen och i qvällsstunden samlas för att glamma och skratta, medan de medhafda kärnen fyllas, och vanligen en god stund längre. Dessa kärll äro af opolerad koppar, väl formade, och bäras på hufvudet. Med ett sådant, innehållande 12 å 15 kannor vatten, springa och svänga de ikring, till och med utan att alls hålla uti det i den framstående nedra kanten, som tjenar kärlet till fot. Bland kvinnorna är vanan att bära på hufvudet allmän, och de från landet föra sålunda sina varor till torgs i stora flätade korgar, hvilka likasom vattukärnen i en behaglig böjning

vidga sig uppåt. Seden är pittoresk och ger dessutom könet en rak hållning och en jemn vacker gång. Romerska plogen med hjul är den ännu brukliga, och lian är bredbladig som dödens, med rakt skaft. Man tror sig se en afbildning efter de gamla, då man ser en sådan plog stundom dragas af två par oxar, en man styra plogen och en annan dragarne. Dessa styras likasom hästarne utan betsel, endast med ord och pisksmällar – i luften. Landtfolkets dräfter äro på qvinnosidan i olika trakter olika. Små tröjor, korta, vida kjortlar och långa, breda, stundom ända till hälen fladdrande svarta band i de dubbla hårflätorna äro den allmänna typen. Mörka färger äro likaså allmänna. Det utmärkande hos karlarne är en kort kapprock, med lika lång krage, samt en hatt, hvars breda bård på tre sidor är uppviken och formerar en trekant (der Dreyspitz).

En bild af så väl himlens som folkets sydländska natur samt den ålderdomliga anda här råder, kan läsaren få af följande. En Decem-berdag, då redan snö låg på marken, men solen dock sände varma strålar ned mellan murarna, visade sig på Tübingens torg ett skådespel, tillika sydländskt och till hälften från medeltiden. Kring det ojemna och mångkantiga torget stod och trängdes en brokig folkmassa. Öfver den lutade sig det fyra sekler gamla rådhuset med sina breda och låga fönster, sin urtafla som jemte tiden visade jordens ställning mot solen och månens emot jorden, med sitt torn och det nu öfvergifna stork-nästet på spetsen af det branta taket. De kringliggande husen bemö-dade sig att följa förmannens exempel, skjutande den ena våningen efter den andra fram öfver torget. Alla fönster voro öppna, och i dem trängdes hufvud vid hufvud. Mängden var vissa ögonblick så tyst, att springbrunnens porlande hördes, tills en regementsmusik åter dånade, eller stadens pojkar på en gång instämde i ett gällt hurra och sekunderades af de öfrigas dofva mummel. Under musiken stirrade 30 alla ögon uppåt. Der sväfvade midt öfver torget en kraftig karlfigur, på en fram och åter, nästan från den ena husraden till den andra, svängande lina, väl 20 fot öfver marken, då den var som längst. Än stod han, under det han med starka armar på midten sammandrog linan till en skarp bugt, och tumlade sålunda ikring den, än gjorde han sittande samma manöver. Nu inträffar en af de pauser, under hvilka publiken hurrar och sorlar. Konstmakaren binder tvenne alnslånga repstumpar, hvilkas ena ända, skodd med en jernring, omsluter linan, öfver sina fotknölar, och en stackars liten flicka, klädd i den vanliga tunikan och trikåen, klättrar på en stege upp till honom. Musiken begynner åter, 40 och linan svänger. Vid en stark svängning bakut faller han ryggglänges från linan, med flickan i sina armar – men hans fötter hänga fast vid de nämnda stropparna. Hastigt är han åter uppe, står i en nedhukad ställning på linan och kastar sig vid nästa svängning framåt handlöst mot marken. Flickan faller i samma ögonblick, ur hans famn – nej, han fasthåller henne i de spåda händerna, slutna mellan hans grofva näfvar, och hon sväfvar vid detta fäste öfver torget tillika med honom. Bådas enda säkerhet äro knutarne kring hans ben. Med ett kraftigt tag svänger han barnet åter upp på linan, sig sjelf efter, och den halsbry-tande manövern förnyas ögonblickligt under åskådarnes häpnad tyst-nad. Allt var vildt och kraftigt. Den atletiska mannens blottade armar 50 och nakna ben voro fårade af musklernas spänning, som på en Herkulesbild. Och denna scen midt på stadens förnämsta torg, mellan dessa vidunderliga murar, garnerade af nyfikna ansigten, från femte våningen under taklisten ända ned till deras fot, der qvinnornas svarta dräfter och band, karlarnes trekantiga hattar och bara barnhufvuden

hvimlade om hvarandra, medan massan här och der genombröts af en student, i den svarta, med snören behängda, forntyska sammetsrocken, öfver hvilken långa lockar nedfölla, och med munstycket till en blossande pipa mellan de yfvigt skäggomkransade läpparne – och detta på en vinterdag, öfver den snöklädda marken! Man skulle trott sig vara i en af Spindlers romaner eller se en skymt af Victor Hugos Alsatia i förädlad stil – så fantastiskt och drömligt blickade det hela mot ögon, som trodde sig hafva öppnats i nittonde seklet, och som aldrig skådat vintern i annat sällskap än pelsars och frusna näsors.

Folket uti Schwaben är i allmänhet godmodigt och jovialiskt, fastän på sednare tider en öfverhandtagande pietism här och der fördyrstrat sinnena. Vålvilja och förtroende äro i alla stånd hemmastadda dygder. En viss naiv munvighet synes vara allmän hos folket. Sång älskas och idkas, och Schwaben har i Tyskland alltid varit poesiens hemland. Schiller är i detta afseende landets största namn, samt i nyaste tid Uhland. Den minutiösa arbetsfördelningen måste väl dock åstadkomma någon tafatthet, som, oaktadt folkets i allmänhet goda naturliga förstånd, röjes så snart något ovanligare kommer i fråga. Renligheten i byar och städer kan icke lofordas. Tadlet sträcker sig dock mera till det yttre af hushållningen, än till det inre, ehuru äfven en bondstuga här icke kan jemföras med en svensk dylik. Husen bestå af två våningar, af hvilka den undra är för boskapen. Då denna renas, kastas allt i en hop ut på vägen eller gatan, vanligen tätt invid husets dörr. Så sker det till och med i städerna, der äfven på sydländskt vis nattetid månet och mycket genom fönstret utkastas på gatan. En snart sagdt lika osnygg sed är den, att förrätta en del af slagten ute på gatan och upphänga kroppar af svin, kalvvar och får på väggen utanför slagarbodarna. Det sednare ser man redan i byarne vid Rhein. Man skulle tro, att sådant förökar antalet af de många lytta, vanskapliga och dvergvesta menniskor, man ser i södra Tyskland. I allmänhet är folket i Schwaben icke fult. Isynnerhet på qvinnosidan ser man friska, behagfulla ansigten, fastän icke just sköna, och alltid en fyllig, starkt byggd kropp. Äfven här talas om kolonier från Sverige, hvilkas efterkommande ännu skola utmärka sig genom sin skönhet. Så sades detta om en by, Steinach eller Steinachthal (?), hvars kvinnor äro prisade skönheter. I sin dräkt äro båda könen snygga och hela. Tiggare visade sig blott i katolska orter, der alla barn dertill äro inöfvade, samt bland de talrika vandrande gesällerna och lärgossarna. Ett bevis på den jemnt spridda välmågan är, att en tiggare aldrig begär bröd, utan en vägpenning, eller säger: »jag har på tre dagar icke ätit något varmt.» Huru mången usling har ej norden, som knappt kan säga att han ätit något varmt tre dagar på året. Dock säger man, att mycket fattigt folk finnes, och årligen ske stora utvandringar till Amerika, öfver Bremen eller Havre. En missvext jagar hastigt upp priserna, och den mest brukade spanmål (*Korn*), som i vanliga år kostar mellan 3 och 4 fl. Rhein., har (jag tror 1833) kostat 18 fl. Kött och köttssoppa, den enda soppa man här känner, äter den fattigare bonden äfven här sällan. Mjölkmät och rotsaker företräda deras ställe, äfvensom han har råd på smör och ägg, för att nu och då bestå sig en kaka, samt stundom kan utbyta sin Most (fruktvin) mot en Schoppen (halfbutelj) vin. För ståndspersoners bord samt värdshusborden finnes god råd på tamt fjäderfä, hjortar, råbockar, harar, vildsvin och delikata foreller.

Förf. slutar denna beskrifning med att omtala ett par af de folkfester, till hvilka han var vittne, och som både för nyttan af och det sköna uti sådana förtjenade efterföljd.

10

20

30

40

50

Det är känt att i större delen af södra Tyskland så kallade folkfester, hufvudsakligen åsyftande att uppmuntra jordbruk och boskapsskötsel, firas hvarje höst. Vid dessa tillfällen anställes nemligen en exposition af alla möjliga jordbrukets alster, i de största och bästa exemplar, som kunna påfinnas. Likaså af kreatur. Ett sällskap, som styrer det hela, bildar genom sammanskott en fond för premier, och äfven regeringen betalar sådana för vissa slag, isynnerhet för häst- och hornboskaps-afveln. Magistraten på stället ombesörjer läktare, bänkar, bord och landtliga dekorationer på det fält, der sammankomsten hålles. Allmo-
 10 gen infinner sig högtidsklädd, expositionen beses, priserna utdelas, ett eller flera musikband traktera med musik, och restauratörer med mat och vin. På eftermiddagen följer somligstädes dans, äfven målskjutning och kämpalekar. Allt slutas i god tid, för att afböja möjliga excesser.

En annan fest är »Barnfesten», som i åtskilliga städer firas en vacker vårdag. Ungdomen samlas från alla skolor och tågar under musik, åtföljd af sina lärare och lärarinnor, högtidsklädd, bärande mångfärgade fanor och brokiga majstänger, ut till en promenad, en vacker äng eller dylikt. Der har man upprest ett »blomster-altare», kring hvilket de samlas och afhöra ett kort, enkelt tal af någon bland lärarne, hvilken
 20 uppmunar dem till tacksamhet mot den, som skapat världen så skön, och lägger dem på sinnet, huru blott den kan vara hjertligt glad, som icke har något att ångra. Så ungefär lät talet, vid det tillfälle förf. var närvarande. Före och efter detsamma sjöngos hymner af de äldsta bland barnen, 15 till 17 års ynglingar, och flickor om 12 à 14 år. På stadskassans bekostnad voro i en lång allé bord rangerade, serskildt för hvarje skola och hvarje klass, vid hvilka de unga trakterades med vin och bakverk, af det förra olika mått för olika åldrar. De förnämastes barn deltaga med de ringastes i ceremonien och välfägnaden, likasom
 30 derefter i ringdansen och lekarna. Musik fanns på stället, samt karuseller och svänggungor, att begagnas för en liten afgift. Hela stadens befolkning var i rörelse såsom åskådare, och förfriskningar för dem stod att fås hos för tillfället utflyttade säljare. Det sednaste kunde väl vara borta i norden, der sådant lättare skulle föranleda missbruk och scener, mindre passande för tillfället och barnens ögon. Hvar och en ser gerna derförutan dessa små glada öfver friheten, gräset, blom-
 40 morna, trakteringen, lekarna, sina fanor och sin öfriga utstyrsel. Det hela är så skönt, att det måste väcka en mild rörelse i hvarje menskobröst, en medkänsla för oskuldens glädje, parad med vemod vid åtankan på de tårar, som i en framtid skola fördunkla dessa ögons klara glans och bleka dessa rodnande kinder, och på de lidelsernas stormar, hvilka skola uppröra dessa nu lugna hjertans dunkla purpur-vågor.

En sådan fest öppnar också ett vackert tillfälle för välgörenheten, emedan väl ingen rik ville se sitt smyckade barn i bredd med den fattiges trasor. En klädning om året för denna vore en skänk, som icke
 50 heller alltför hårdt skulle angripa den förmögnares kassa, äfven om det egna barnet bidrog till afgiften genom att visa sig i en litet gröfre dräkt, med någon prydnad mindre, och i stället finge glädja sitt öga af den hulpne fattiges glädje.

V. BAYERN. AUGSBURG, MÜNCHEN: SKÖN KONST, LEFNADSSÄTT. MÅL-
 NINGSGALLERIER.

Bayerska landet är af ganska omvexlande natur. Emellan Bayerska

Tyrolens snöberg och de ofruktbara slätterna kring München finnas mångfaldiga gradationer. Salzburgs romantiska Alpland, öfra Bayerns nordiskt omvexlande skogiga höjder och odlade dälдер, det egentliga Frankens fruktbara slätter och Rhein-Bayerns vinberg. På en areal af 1 477 qv. mil räknar Bayern 4 1/2 millioner invånare, hvaraf öfver 3 millioner katoliker. Förf. beträdde Bayerska området vid *Lindau*, en liten stad på en ö i den vackra Bodensjön. Till denna, hvars stränder för öfrigt äro delade mellan Österrike, Schweitz, Baden och Würtemberg, gränsar Bayern endast med en liten landsträcka, en landtunga inklämd mellan Österrikiska och Würtembergska besittningar. På sjön gå numera 8 st. större ångbåtar af ungefär 40 hästars kraft, ehuru antalet af passagerare ej syntes vara serdeles stort. Men handeln ifrån de tyska staterna, öfver Constanz och Rorschach, uppå östra Schweitz, äfvensom härifrån med ost öfver Lindau och Schaffhausen lär vara temligen betydlig.

10

Första inträdet i Bayern var ej utan obehag. Lindau, ehuru berömdt för sitt sköna läge, likasom trakten för sin fruktbardhet, är en gammal, ruskig stad. Vårdshuset var skralt och höll Schweitzerpris. Mannen, som skulle visera passet, var rusig och oförsämd. En stackars bondgumma, som icke visade sig hugad att förut betala den lösen, han fordrade för ett betyg till henne, öfverhopade han med de ursinnigaste skymford. En högre tjensteman på stället måste tillkallas, och det visade sig verkligen, att den underordnade fordrat 6 kreutzer, i stället för de 4, honom tillkom. Förmannen lät så väl detta som hans rusighet passera oanmärkt, hvilket naturligtvis ger misstanka om någon återtjänst på den underordnades sida. Så snart den förre aflägsnat sig, utbrast denne åter i en skur af ovett, medan den gamla betalade, teg och gret. Någon dylik skamlöshet har jag eljest icke varit vittne till i Tyskland.

20

Posten går ifrån Lindau både direkte till München och till Augsburg, hvarifrån man på jernbanan lätt hinner samma mål. Förf. valde denna väg, för att få se den sednare staden. Nästan ända till Kempten hade landet en fullkomligt nordisk karakter. Små berg och dalar omvexla oupphörligt. I dessa saknades icke kärr; på bergen icke barrskog. Åkrarne lågo spridda på sluttningen af bergen. Man såg enstaka gårdar, stundom trähus, och – gårdesgårdar, så att likheten var fullkomligt illusorisk, blott man höll sina ögon från de i öster framskymtande Tyrolerbergen. En medpassagerare, synbarligen en affärsman, berättade följande nästan otroliga historia. Den rika barrskogens produkter afyttras härifrån på Franska Medelhafshamnarne (!!). Plan- 40
kor och bräder föras till Bodensjön, derifrån utföre Rhein till fallet vid Schaffhausen, och åter, sedan de landväg förts förbi detta, till trakten af Basel. Härifrån föras de åter landväg till någon bigren af Saone (kanske Doubs?) och så utföre Saone och Rhone till Medelhafvet. Jag vågade yttra några tvifvelsmål, men han syntes icke tveksam i sina uppgifter. Skogen här består af tvenne slags gran, »Weiss» och »Roth-Tanne», den sednare vår vanliga; den förra med skön, hög och slät stam, nästan som aspens, och med fina, uppåsträfvande grenar, är äfven talrik i Schweitz, skall gifva ett utmärkt godt virke och följaktligen betalas väl.

50

Kempten, som passerades sent uppå qvällen, är en ganska vidlyftig stad, med en mängd stora offentliga byggnader, ehuru den blott eger ungefär 6 000 invånare. Staden har stark handel med spannmål och linnevaror, samt dessutom transitohandel mellan Rheinländerna och Italien, öfver Tyrolen. Här ungefär börjar slättlandet, och i morgon-

gryningen sågo vi oss redan på alla håll omgifna af oändliga åkerfält. Man kunde på en gång räkna 15 till 20 serskilda kyrktorn och byar. Jemfördt med Neckardalen kan dock landet kallas glestbebodt. Här likasom på de ofantliga slätterna kring Leipzig, förefaller det gåtligt, hvarifrån alla de armar komma, som odla dessa åkerfält. I dessa delar af Tyskland äro byarne bättre byggda och renligare, ju närmare man nalkas bergstrakterna och Schweitz. Mellan München och Regensburg förvandlas husen i usla kojor, och redan här söder om Augsburg äro vackra hus i byarne sällsynta. Trädgårdsskötseln synes försummad; 10 eller kanske är klimatet och jordmånen dertill otjenliga, ty der frukt-träd finnas vid vägen, se de skrala och nödvexta ut. Sådana fruktträdgårdar, som i Neckar- och vissa delar af Rhein-dalen, såg jag i ingen annan trakt af Tyskland. Industrien i allmänhet står jemförelsevis icke högt i Bayern.

Allmän kärlek egde och förtjenade nuvarande konungens fader Maximilian Joseph. Dennes företrädare, Karl Theodor, var i början af sin regering berömd såsom gynnare af konst och vetenskap, men blef mot slutet deraf föraktad såsom svag och vällustig, och landet styrdes 20 då af en f. d. jesuit, Ignaz Franck, samt af statssekreteraren Lippert, i fullkomligt franskt manér à la Louis XV. Max Joseph, som tillträdde regeringen 1799, helsades derföre som en räddare ur nöden och verkade, jemte sin ungdomsvän och minister, grefve Montgelas, allt det goda de svåra tiderna tilläto. Efter 1815 började liberalismen spöka bland de bayerska ölstopen, och den utmärkte ministern tvangs, emedan han var de liberala ideerna obenägen, att lemna sin plats; hvartill äfven ultramontanisterne, hvilkas afgjorda motståndare han var, på sin sida bidrogo. Under hans efterträdare, von Rechberg, fick Bayern 1818 sin konstitution. Men på samma tid afslöts äfven ett 30 konkordat med påfven, hvars bestämningar konungen sjelf säges hafva ogillat, ehuru han af omständigheterna tvangs att bifalla till detsamma, och ifrån hvilket de ultrakatolska tendenserna datera sin seger i Bayern. Konung Ludvig, som 1825 kom på thronen, hade först till minister friherre v. Schenk. Denne, sjelf teaterförfattare, troddes hafva vunnit monarkens stora nåd genom att retouchera hans poemer och sörja för recensioner. Han hade också öfvergått till katolicismen – en handling säkert icke utan förtjenst, äfven på jorden. Den uppriktige kejsar Frans säges också vid ett besök, som han den tiden gjorde i München, hafva frågat: »hvem som skötte regerings-ärenderna, då konungen skref vers och ministern komedier.» I längden kunde detta 40 väl icke bära sig, eftersom ministern 1831 måste lemna sin plats åt fursten af Oettingen-Wallerstein, en kraftig och skicklig man. Under hans tid inträffade Hambacherfesten, trakasserier i Würzburg o. s. v., och han förlorade, genom af denna anledning påkallade stränga åtgärder, all popularitet. Till denna tid höra äfven de förföljelser, som öfvergingo flera vetenskapsmän genom dels fängelse, dels afsättning. Till sednare kategorien höra Sältl, historiker, och den modige filosofen Salat, båda berömda män, af hvilka den förre quiescerades redan 1827, vid universitetets flyttning från Landshut till München. Emellertid saknades denne minister, då han 1837 tvangs att 50 lemna sin plats åt von Abel. Anledningen var, att han, man vet ej af hvilka skäl, i ständernas församling motarbetade konungens plan att öfverlemna en statskassans besparing af 1 1/2 million åt grekiska regeringen. Om denna »furste» berättas det besynnerliga, att han fått korgen af en rik »Tandlers» (så kallas tapetserare eller möbelhandlare) dotter och sedan gifte sig med en trädgårdsmästares – ehuru Tandlers-

dotterns afslag i våra tider är något ej mindre underbart. – Efterträdaren, en son till den berömde juristen v. Abel i Wetzlar, skall ej sakna skicklighet, men är ytterst bigott. Dock tros det, att han har rosenkransen hängande öfver sitt arbetsbord lika mycket af politik, som af andelig ifver. Följden är i båda händelser densamma: att nemligen katolicismen och munkväsendet dag från dag göra större framsteg i landet. Ut i Bayern såsom i de flesta öfriga tyska stater fordras enligt lag kungligt *placet* för alla apostoliska förordningar, innan de få publiceras i landet. Men detta iakttages numera icke i Bayern, så att vägen står fullkomligt öppen för ultramontanska inflytanden. Också skall det protestantiska Öfverkonsistorium på allt vis befrämja katolicismens öfvertag. Dess chef, Roth, f. d. entreprenör för armeen, skall helt och hållet stå till ministerns disposition. Till bedröfliga tecken hörer, att Niethhammer, fordom den modige Fichtes vän och medarbetare, såsom ledamot af samma konsistorium härtill äfven lånar sin röst.

10

Ett dylikt tidens tecken är äfven bigotteriet i staden *Augsburg*. Fordom, såsom fri riksstad, ett bland protestantismens starkaste stöd, skall denna stad numera i katolsk ifver öfverträffa sjelfva München. Dess invånare äro af sjelfva Bayrarne ansedda för ett otålsamt, högmodigt och tråkigt släkte. Staden är ganska vacker. Isynnerhet ger den breda Maximiliangatan med sina fem springbrunnar en präktig anblick. Rådhuset är en skön byggnad, som äfven till sitt inre vittnar om stadens forna makt och rikedom. Dömen och St. Afra-kyrkan äro föremål för resandes uppmärksamhet, den förra för sina taflor, glas-målningar och prakten i dess fjorton kapell, den sednare genom sina djerfva hvalf ett af den götiska byggnadskonstens märkvärdigare monumenter. Augsburg hade i sina blomstringsdagar åttatio tusen invånare, nu endast 30 000. Varuhandeln är numera icke så stor, men i stället penningemarknaden blomstrande, så att staden räknar ett betydligt antal bankirhus, näst Frankfurt am Mayn och Wien de största i Tyskland. Öfver Augsburg går förnämsta handeln mellan Triest och Rheinländerna samt Holland.

20

30

Jernbanan mellan Augsburg och München är en bland de mest begagnade i Tyskland. Man gör resan mellan båda städerna, 8 1/2 tyska mil, på 2 1/2 timma. Den förra stadens vallar och närmaste omgifningar äro ännu gröna och trefliga. Men ifrån Lech, öfver hvilken flod jernvägen går en half timmes väg öster om staden, ända till Isar, färdas man nästan oupphörligt öfver en kal och ofruktbar slätt, den ödsligaste landsträcka man kan tänka sig. Så väl Lech som Isar äro grunda floder i en stenig bädd, och de ytterst låga stränderna äro, ofta på vida sträckor ifrån flodbädden, genom öfversvämningar beröfvade sin betäckning af jord samt framvisa endast otrefliga stenrösen, öfver hvilka en eller annan videbuske sorgligt hänger sin sparsamma löfbedrädnad. Hela trakten ser ut som den vore ett förgängelsens hem, men midt ibland denna ödslighet residera Bayerns konungar, samt sköna konsten och katolska propagandan i Tyskland.

40

MÜNCHEN.

50

»sieht aus wie eine grosse Stadt».
Saphir.

Hvem kan förtänka en menniska, som håller något på vetande och upplysning och hoppas något deraf, att han med en förutfattad

motvilja närmar sig München, detta motbjudande hem för obskuran-
tismen och den blinda papismen i Tyskland, som hvarje resande
afmålar såsom ett näste af den gröfsta liderlighet, endast lätt höljd af
det skimmer, konstens dyrkan kastar deröfver, det ena som det andra
ammadt och närdt från ofvan – från de jordiskt högtuppsatta. Men just
konstens trollmakt är stor. Den stämmer mildt, och ett för dess intryck
öppet sinne, som äfven i den skådar ett verk för evigheten, lemnar
säkert München icke böjd att fördöma, utan med handen på hjertat
beklagande mensklig svaghet.

10 Då man på jernbanan raskt skramlat fram öfver de ödsliga, ofrukt-
bara fält, af hvilka staden på alla håll omgifves, och som endast här och
der visa en odlad fläck med några spridda människoboningar, skymtar
lustslottet Nymphenburg, med dess ståtliga vattensprång, förbi den
resandes blickar, och den enkla bangården sluter honom snart inom
sina träplank. Genast öfver densamma har man ett af Münchens
nöjetstempel – ett ölbryggeri, och kommer man på qvällen, så är den
långa raden af bord på dess framsida fullsatt med glasmuggar, hvilkas
blanka tennlock glimma mot aftonsolen, under trägen vandring till de
20 törstiga läppar, som på alla sidor omgifva dem. Stadens lågländta läge
gör, att den från ingen sida väcker någon hög tanke om sig. Man kan
också genomtåga en hel förstad och hinna ett af de billiga värdshusen
nära Karlsthor, utan att ännu veta något om München. Men tager man
blott några steg ut på Esplanaden, ännu utanför den egentliga stads-
porten, så ser man till höger och venster långa rader af stora, nya, väl
putsade hus, med mellanliggande, trädbeskuggade promenader och
trädgårdar. Med ens kan man då öfverblicka en stor del af det nyss
uppvuxna München.

Den egentliga staden, som är gammal och skralt byggd, har så vext
tillsammans med de nyare delarne, att man på sina ställen endast
30 genom husens utseende kan skilja den från förstäderna. Nybyggnader-
na, ehuru af omvexlande stil, vanställas i allmänhet af låg grundval och
branta tak. Äfven saknas vackra taklister, och takrännan ligger tätt
öfver öfversta våningens fönster, som oftast äro mycket smärre, än de
i öfriga våningar. Husens nya och putsade utseende gör likväl intrycket
af det hela angenämt. Härtill komma ännu de talrika trädplantagerne,
hvilka, t. ex. vid Briennergatan, bilda små trädgårdar framför hvarje
hus och för öfrigt pryda de många öppna platserna. De offentliga
byggnaderna, hvilka i sådan mängd vuxit upp under den nuvarande
40 regentens styrelse, hafva så ofta blifvit beskrifna, att de nu kännas af
hvar man. Totalintrycket af dem är beundran, icke njutning af deras
skönhet. Man beundrar mängden och prakten, men knappt något enda
för sig retar till längre betraktande. Äfven Glyptoteket, fastän i ren
grekisk stil, gör icke något blifvande intryck. Byggnaden är liten och,
framför allt, för låg på den jemna plan, der den står. Man ser och ser,
måste medge att det är vackert – men det är ändå obetydligt. Berlins
museum är ett helt annat stycke antik. Pinakoteket står vida under flera
andra byggnader, äfven i München. Bland dessa är vestra slottsflygeln,
efter palatset Pitti i Florens, verkligen skön, och äfven den i antik stil
hållna façaden af Theaterhuset står värdigt vid dess sida. Men hvad
50 skall man säga om dessa gammal-italienska, half-byzantinska härm-
ningar: Biblioteket, Universitetet, Ludvigs- och Allhelgona-kyrkan
(hofkapellet)?

Eftersom jag nu en gång börjat att »säga», så säger jag, att de icke
äro vackra och dessutom svära mot tidens anda. Biblioteket prisas.
Förf. ser deruti ett varumagasin, med små och få fönster, utan

grundval, och med stora glatta ytor. Universitetet vanprydes af det slags mörka, i förhållande till bredden låga dubbelfönster, med små rutor, som man äfven ser på Akademiens för byggnadskonsten hus i Berlin. Såsom detta, framvisar biblioteket det råa teglet, och redan detta ger föreställning om ett hus endast för nyttan, utan glans, utan något för ögat. De sagda kyrkorna äro hvarken stora eller storartade, och isynnerhet Ludvigskyrkan har något lika brokigt i sin arkitektur, som i det brokiga, af färgadt kakel lagda taket. Ännu mera brokig är den nya protestantiska kyrkan, utanför Karlsthor, hvars torn är en verklig sockerbagarefantasi. I ren götisk stil är deremot Mariahilfskyrkan i förstaden Au; i ren byzantinsk, med takstol af måladt korsvirke, den stora, ännu blott half-färdiga Basilikan. Den förra är serdeles kort, i förhållande till höjd och bredd, och tornets framsida, som utan hvarje öfvergång tvärt afskär kyrkans skepp, ger åt dess yttre något opropor-tionerad, likasom bredden åt det inre. Eljest måste medges, att den är den mest helgjutna af de nya kyrkorna härstädes; men också den ger intrycket af ett blott försök att härma en storhet, till hvars upphinnan-de krafter felat. Men allt detta kan kanske vara likamycket utan vigt för dem, hvilka sett München, som för dem, hvilka ej besökt detsamma. Må det dock qvarstå såsom ett omotiveradt tadel mot allt det omotiverade beröm, man slösat på byggnadsföretagen derstädes.

Om det yttre icke serdeles slår an, så står deremot det inre i dessa byggnader genom rikedom och smak öfver allt, hvad en man i förf:s skor sett, och man har svårt att föreställa sig någon mera skön och glänsande inredning, än den i Glyptotekets och Pinakotekets loger och salar, i det nya residenset och Allhelgonakyrkan. Äfven Ludvigskyrkan och den östra flygeln af slottet, hvilka nu som bäst inredas, lofva att värdigt stå vid sidan af de förra. Öfverallt finnes en förvånande rikedom på guld, marmor, stukkatur, basreliefer, enkaustiska och freskomålningar. Allt är så väl och smakfullt ordnad, att det ingen-städes förefaller öfverlastadt, icke ens i hofkapellet, der likväl ögat icke mötes af annat än guld och freskobilder. Enkaustiska måleriet är en åter ny, gammal konst, som finnes använd i residenset och i Pinako-tekets loger. I Aukyrkan ses *Ainmillers* berömda glasmålningar, en annan dylik nyuppväckt konst. Så har den nya tiden från forntiden tillegnat sig redan försvunna uppfinningar och glömda färdigheter. De förnämsta fresker finnas, i Ludvigskyrkan och Glyptoteket af *Corne-lius*, i residenset af *Schnorr*, *Zimmerman* och *Petter Hess*, samt i hofkapellet af *Heinrich Hess*, som uteslutande håller sig till det heliga måleriet och nu som bäst arbetar i Basilikan.

Det förnämsta af allt detta är utom allt tvifvel Corneli Yttersta Dom i Ludvigskyrkan. Må man säga hvad man vill om teckning och färg – medges, att figurerna öfverhufvud äro långdragna och stela och färgen matt, ja ännu, att kompositionens betydelse icke alltid ligger klar för ögonen – men det hela är så värdigt, sinnrikt och enkelt, och uttrycket hos personerna så mästerligt talande, att man gerna ser om och åter om, allt mera intagen för hvarje gång. Öfverst ses på den nämnda altartaflan Gud Fader och framsför honom Sonen, båda i sittande ställning på molnens stol, omgifna af englar. En sådan, kolossal, med ett ansigte fullt af allvar och vemod, och med det barthuggande svärdet i handen, skiljer mellan de saliga och osaliga. De förra fira återseendets glädje. Oändligt skön är isynnerhet en grupp, en engel, som förenar en ung man (porträtt af en målare ur italienska skolan) med hans älskarinna. Hennes blyga glädje och engelns saligt kärleksfulla leende äro ööfverträffligt uttryckta. I allmänhet förtjenar

på denna sida af taflan hvarje ansigte att för sig betraktas, ty alla äro fulla af frid och salighet. Bland porträtt förekommer äfven Dantes och – majestätets. Då detta ej är serdeles smickradt, så finnes, att ofvanstående »alla» ej saknar undantag. Kontrasten är så stor, att det förundrar betraktaren, huru det fått stå kvar. – På motsatta sidan, dit de fördömda drifvas af (trol.) erkeengeln Michael, utgöras hufvudgrupperna af Beelzebub, som under sina fötter trampar Judas's och en annan figurs (fäderneslandsförrädarens) hufvuden; af en hans tjänare, som föser framför sig tvenne protesterande skrymtare i munkkåpor, samt af en annan, som rått griper om en naken kvinna (en äktenskapsbryterska), hvilken, söndersliten af smärta, med fasa och förtviflan målade i sitt ansigte, fattar sin flyende medskyldiga i håret. Äfven allt detta är utan karrikatur, uttrycksfullt, och väcker vemod, hvilket ej vanligen är händelsen med dylika skildringar, som oftare hos den bildade väcka förargelse och åtlöje, Nederst, der de båda regionerna närma sig, söker en knäfallande ung kvinna att komma öfver till de saligas land – och en medlidsam engel sträcker derifrån mot henne en hjälpende hand. Så finnes äfven här försoning.

Med denna enkla komposition, hvars öfriga bipartier förf. ej mera (efter 1/2 år) kan erinra sig, må man jemföra Rubens berömda »Yttersta Dom» i Pinakoteket, och man skall finna, huru litet intryck denna, oaktadt allt dess mästerskap i färg och clair-obscur, gör i jemförelse med den förra. Ludvigskyrkan innehåller en mängd andra fresker, som efter Cornelii dessin utföras af hans lärjungar, och bland dessa sådana, som i sjelfva måleriet vida stå öfver altartaflan, den nämnda Yttersta Domen. Bland freskerna i Glyptoteket äro förnämst Priami död och striden om Patroklos' lik, båda kraftiga, fulla af eld och lif, den förra genom sjelfva kompositionen, likasom Virgili beskrifning, retande sinnet till harm mot Grekerna. Man tadlar här öfverdrift och saknar skön form. Det må vara, men det hela gör intryck och skänker mera njutning, än mången blott formskönhet. I allmänhet är det grekiska, blott formsköna, uttryckslösa konststycket något, som icke utan en viss hedendom i tänkesättet kan njutas. Jag menar dermed icke skepticism eller liknöjdhet i afseende å kristendomen, utan en naturalism öfverhufvud, som icke erkänner andens absoluta värde. En sådan blott formförgudning har genom Göthe i Tyskland blifvit modern, och det är i min tanke emot den, som den nya tyska målareskolan arbetar. Den står häruti i förbund med den tyska bildningens djupare anda öfverhufvud. Att den till en del vändt sig till katolicismen och medeltidens religiösa lif, synes icke vara ett blott bemödande att härma de äldre Tyskarnes sträfvanden eller måleriets italienska mästare, utan framgå ur ett inre tvång att fylla kompositionen med lefvande anda. Denna åter finnes icke i det närvarande, emedan andens försoning med sig sjelf, dess medvetande om det oändligas närvaro i dess egen ändliga tillvaro, i nutidens nyskapade former, ännu icke genomträngt släktet, blifvit ett allmänt medvetande. Vid ett sådant förhållande, då innehållet sökes från en förfluten tid, hvars anda äfven hos konstnären blir en lånad, utan sammanhang med hans lif i det närvarande, måste äfven harmonien och formen saknas.

Man säger: vår tid är så prosaisk, den eger ingen skön form. Det religiösa vetandet lemnar det historiska, den sinnliga formen, och förflyktigas i abstrakta ideer. Den politiska handlingen förvandlas i ord, hjelten bortlägger svärdet och bestiger tribunen. Sådant duger icke för marmorn, duken eller sången. Men ser man till tidens sträfvanden i poesien, så synes romanen vara den enda form, som för densamma är

egendomlig. Det högre dramat har få representanter, och om äfven dessas arbeten rosas af kritiken, så anslå de ej sinnena. Fordna mästestycken tillfredsställa lika litet – de studeras, men njutas icke af mängden. Lyriken har väl blifvit en allmän konst, men sjelfva dess allmänlighet vittnar redan om dess brist på egendomlig anda. Romanen åter, likasom nu måleriet, har gått tillbaka till medeltiden och öfverhufvud till en äldre tids historia. Men den har återvändt derifrån och behandlar redan det enklaste, alldagligaste lif, i det närvarande, icke blott beskrifvande, utan söker i detta hvardagliga ett djup af känslor och ideer, som man fordom icke trodde sig kunna finna annorstädes, än under seklers mörka täckelse, i deras poetiska halfskymning. Snart skall man också söka verldshändelsernas drifhjul, det dunkla ödet, i samma människobröst, hvilket, såsom tillika passionernas hemvist, krossas af dess makt. Man skall finna, att hennes sträfvanden, just derigenom att de upplösa sig sjelfva och förete sin ändlighet, i sjelfva verket adlas till oändliga, upphöra att vara individens och öfvergå till mensklighetens. Så skall äfven dramat finna poesi nog i dagens händelser, och en poesi, som anslår hvarje bröst, emedan den i dem lefver. Lyriken skall upphöra att vara en ängslig veklagan, som hvar och en vid minsta skoskaf kan uppstämman, och skall såsom förr uttala det i stunden eviga, det himmelska i det alldagliga, jordiska, hvars närvaro ligger öppen för siaren, ej för hvarje mullvadsblick. Det är dock ej sagdt, att endast nutidens förhållanden borde blifva konstens föremål. Hvarje tidevarf, hvarje verldsåskådning stämplar äfven det förflutna med sin prägel, och uti en sådan ständig omskapning består det förflutnas lif i det närvarande, dess eviga utveckling. Men om en poesi sålunda kan uppstå, som anslår tiden, hvarföre också icke en skulptur och ett måleri? Finnes andan, så skall den snart ge sig form. En madonna med klädning och halsduk, ett helgon i byxor, en påfve med krona skulle säkert ej anslagit Grekens skönhetssinne, och nu stå de för oss beundrade i Italienarnes mästestycken. Äfven dessa yttre tillfälligheter kunna ej sakna en sida för skönhetssinnet, åtminstone ej vara helt och hållet slutna för en idealiserande, poetisk uppfattning. Men det är ej dem, det isynnerhet gäller, utan den sköna människoformen. För vår tid måste denna bestämmas af uttrycket, endast troget framställa den verksamma, handlande anden. Gör den detta, så är den i och för sig skön, och närmar sig antikens formskönhet i den mån, den har att framställa en skön själ, i ädel handling. Skulpturen skall kanske icke kunna uppehålla sig såsom statybildhuggeri, men den skall deremot med förut icke uppnådd konst bilda grupper och framställa handling, likasom måleriet. Till form skola båda hinna, så snart konstnären kan dikta ur fullt bröst, kan uttala en anda, som hos honom verkligen lefver och har varelse. Då denna nödvändigt endast är den närvarande tidens, så måste äfven formens skönhet utbilda sig i det närvarande, detta genom den anda, hvaraf det lifvas, i konstnärens själ antaga en motsvarande form. Poësiens och den bildande konstens tillbakagående till forntiden är derföre icke, såsom sagdt, ett sökande efter skön form, utan efter innehåll och anda. Tyska målareskolan synes redan hafva frigjort sig från den härmning af formen, hvarvid arkitekturen, då den härmar, är och måste vara bunden, emedan den blott kan låna denna, men af sin tid har ändamålet, ideen. Den förra sträfvat efter en lifvande anda, och då denna engång funnits, icke bland afdöda skuggor, utan i konstnärens af det närvarandes oändlighet uppfyllda själ, skall den äfven framträda i en skön och ädel form. Tildess är det obilligt att förbise det mått af anda, som redan finnes,

för formens bristfällighet.

Landskaps-, porträtt-, djurmålning o. s. v. äro mindre beroende af den allmänna utvecklingen. Historie-målning och genren äro deremot de, om hvilka här närmast varit fråga. Båda drifvas ifrigt i München. Hithörande arbeten äro freskerna efter Niebelungenlied af Schnorr, scener ur Barbarossas, Karl den Stores och Rudolfs af Habsburg lefverne, dels af honom, dels af Zimmermann och Hess. Till att betrakta allt detta, som finnes i residenset, har man för litet tid, om man ej gör besök flera gånger, hvartill förf. ej fick tillfälle. Första
10 anblicken retar ej serdeles. Utom Niebelungen-scenerna, hvilka till en del göra ett djupare intryck, synes i flere af de öfriga kompositionen alltför sammansatt och figurerna hopade. Bland historiemålare hyser man största förhoppningar om *Kaulbach*, och han är kanske den, som närmast kommer att fortsätta i Cornelii anda. Redan hos Cornelius röjes ett moderniserande af ämnet. Så i den ofvan beskrifna altarmålningen kärlekens återseende, fäderneslandsförrädaren såsom den gröfsta brottslingen, munkarne bland de osaliga, den unga qvinnans räddning, d. ä. ånger och försoning bortom grafven, o. s. v. I Kaulbachs kompositioner är t. ex. därhuset redan ett modernt ämne.
20 »Die Hunnenschlacht», som efter sagan föreställer de fallnes fortsatta strid i luften öfver valplatsen, natten efter slaget, är en fantastisk komposition, likasom den förstnämnda, ett drag af den nyaste romantiken. Den förra finnes i stentryck; den sednare enkaustiskt målad i residenset och, som jag hört, utförd i olja i Berlin. I hans atelier såg förf. blott en karton deraf, likasom af ett annat, ännu utfördt stycke: »Jerusalems förstöring», helt och hållet allegoriskt, och som sådant efter nutidens åsigter. Så kan man säga, att det äfven till en del förhåller sig med Cornelii »Priami död». Kaulbachs teckning och form står otvifvelaktigt öfver Cornelii. Äfven hans färg, hvarpå prof sågs i några
30 porträtter, smärre fantasistycken, och äfven i en fresk uti arkaderna, är på en gång frisk och vek. Men huruvida hans ansigten t. ex. i »Jerusalems förstöring» hafva samma innerlighet och uttryck, som man finner hos Cornelius, derom torde låta sig tvista. Cornelius vistas, som kändt är, för närvarande i Berlin, der hans första arbete lär blifva att med fresker pryda peristilen af Berlins Museum. Kaulbach är en ännu ung, utmärkt artig man, om ett par och tretio år, med ett vackert utseende. Hans artistiskt, med litet koketteri utstyrda atelier hade vid förf:s besök ännu en dylik prydnad i den berömda och aimabla skådespelerskan, Fräulein Charlotte v. Hagen från Berlin. Född i
40 München, gjorde hon der sin debut, samt vann, såsom malisen påstår, bifall äfven högt uppe. Men någon indiskretion hade till följd ett förbud för henne att vidare uppträda, och hon fick icke ens nu gifva gästroller, hvilket hon sade sig gerna önska.

Äfven i skulpturen synes den tyska konsten lösgöra sig från blotta härmningen af antikens form. Utom de många basreliefer här finnas, är isynnerhet arbetet för Valhalla, det tyska Pantheon, om konung Ludvig uppfört vid Donau nära Regensburg, ett prof derpå. I *Schwanthalers* atelier fanns redan en stor grupp, bestämd för ett af byggnadens gafvelfält, färdig i marmor, föreställande Arminii seger öfver Varus,
50 »die Herrmanschlacht». Det är intressant att jemföra denna grupp med de Eginetiska i Glyptoteket. Ingen vill väl förneka dessa en ojemnförligt skönare form, än hos figurerna i den förra. Men likaså onekligt är, att denne röjer mera frihet och omvexling i grupperingen. Handlingen i de grekiska konstverken är fördelad mellan två och två personer, och dessas ställningar äro utstuderade, atletiska positurer, enformigt

återkommande. Herrmansstriden deremot är ett helt, och figurernas ställning så omvexlande, som deras olika deltagande i densamma fordrar, bestämmas af handlingens enhet såsom ändamål. Grekernas fånigt leende ansigten i bredd med dessas uttryck af vrede, vildt mod, ångest och medlidande, bilda de största kontraster. Dock äro här så väl ansigtsuttryck som ställningar icke nog kraftiga och lefvande, så att blott det hela, icke hvarje bild för sig, gör intryck. Till följe häraf saknas äfven den högre formskönhet, som karakteriserar de grekiska verken. Här röjes en anda, som blott är lånad, blotta sträfvandet till en 10
djup patriotisk medkänsla för tyska namnets storhet och dess triumfer, hvilken icke ännu finnes i nationens medvetande, och den bristfälliga formen är ett uttryck deraf. Emedlertid skulle förf. anse, att äfven i denna skapelse, ehuru i mindre grad, samma sträfvande röjes, som i det tyska måleriet, att nemligen, med undvikande af all formhärming, ur en djup uppfattning af andan arbeta ut en motsvarande form. För likheten i tendensen med dessa arbeten nämna vi äfven den ofantliga, 54 fot höga, Bavaria, det personifierade Bayern. Modellen, också ett arbete af Schwanthaler, står redan färdig i ett enkom för densamma uppfördt hus vid Stieglmayers gjuteri. Det är omöjligt att säga, huru detta arbete skall taga sig ut, då man af dess nuvarande trånga plats 20
hindras från att se det i dess helhet. I den mindre modell till detsamma, som finnes på stället, är ansigtet icke skönt ehuru med ett uttryck af mildt allvar. Sex år sades ännu åtgå förrän bilden blefve färdiggjuten. Den kommer att öfver en 22 fots hög fotställning placeras på det fält utanför staden, der folkfesterna firas (»Theresienwiese»). I Stieglmayers gjuteri ses äfven sju af de fjorton¹ Wittelsbachska husets furstar, som skola få sin plats i den nya thronsalen. De äro af brons, helförgyllda, i mer än naturlig storlek, samt äfvenledes modellerade af Schwanthaler. Endast det praktfulla i anblicken gör här intryck. Blotta förgyllningen för hvarje bild fordrar 500 dukater. 30

Lefnadssättet i München bär intet spår af det konstsinne, om hvilket dess byggnader och samlingar vittna. Konstnärernas antal skall stiga till ungefär 1 000, från alla Tysklands landsändar. Men konstnärslifvet är icke alltid ett förfinadt. Minst kan det verka utom sin krets. Konsten åter i *München* är ett sträfvande, framkalladt af en enda persons vilja, och har ingen rot i folkets bildning. Den är här en exotisk planta, fostrad i drifhus och färdig till flyttning. Konstföreningens exposition besökes knappt af andra än konstnärer och konstnärinnor. I museerna ser man endast nyfikna resande. Münchnarens nöjen deremot äro kaffehusen och ölkällrarna. I de förra drickes blott öl, likasom på de 40
sednare. I ett kaffehus fås dock äfven spisning; men på ett ölbryggeri, af hvilka de utanför staden belägna besökas äfven af de högre klasserna, af herrar och damer, fås i huset endast salt och bröd. Kringvandrande gummor utbjuda dertill ost och rättikor, och så drickes öl i mängd till denna enkla spis. Om duk, servietter eller andra bekvämligheter är ej fråga. Knif förer hvar och en med sig. Uppassning finnes också vanligen icke, utan hvar och en går med sitt ölkrus till disken, för att få det påfyllt. Man dricker nemligen på bryggerierna ölet ur stora krus eller muggar med tennlock, medan det på kaffehusen nedsköljes ur hälften mindre glasmuggar, om en »Schoppen», en 50
halfbutelj. Man skulle väl tro, att de högre klasserna ej i detta lif borde finna nöje, men vissa af dessa bryggerier besökas uteslutande af dem. Förf. gjorde en sådan visit i sällskap med ett hofråds i öfrigt gentila

¹ Bland dessa äro äfven svenska konungarne Carl XI och Carl XII.

familj, som här visade sig helt och hållet hemmastadd. Fruntimren hedras blott med glas, i stället för krus. I staden besökas endast de vanliga kaffehusens trädgårdar af fruntimmer. Men dessa hafva äfven sina egna kaffehus, der de infinna sig utan manliga ledsagare. Det är besatt löjligt att se ensamma damer, gamla och unga, matronor och flickor, stiga in, requirera sin kopp kaffe eller sitt glas öl och sätta sig vid detta med en tidning i hand eller diskutera med någon bekant. Dock är det skäl förmoda, att dessa fruntimmers-kaffehus endast besökas af bourgeoisie. Bland denna kan man också få se något af de skönheter, för hvilka man stundom hör München berömmas. Så såg förf. en afton i den så kallade Pratern, en ganska nätt trädgård med lusthus, danssalong o. s. v., på en holme i Isar, en verklig utvald samling af vackra ansigten. Vid tillfället gafs musik och fyrverkeri, det sednare på en annan holme, skild från den förra genom ett vattenfall och en skummande fors, hvilka, belysta af fyrverkeriets eldar och i skilda repriser öfversådda med svärmare, gáfvo en utomordentligt skön anblick. Trädgårdens eklärering och musiken voro äfven ganska bra, och det hela den vackraste tillställning jag såg i München. Entreen var ungefär 12 sk. banko. I norden, t. ex. i Stockholm, der man alltid fordrar en plump vinst, skulle en sådan herrlighet kosta 1 rd. samma mynt. Vid detta tillfälle utgjordes förfriskningarna som vanligt af öl, smör och bröd, ost och rättika, som borde hopsamlas från skilda håll. De besökandes antal var så stort, att en mängd törstiga själar fingo stå vid disken och vänta på lediga krus, emedan hela förrådet deraf var upptaget. Anlände ett sådant, så var det ej ens fråga om att tvätta eller skölja det för den nya gästens behof, utan denne grep med begärlighet efter detsamma, sådant det var. Ett prof på den cynism, här råder, såg förf. på aftonen efter den stora »Frohnleichnams»-festen, hvarom nedanføre. På denna högtidsdag iskänkes ett slags starkt öl, »Bocks-bier», hvilket såsom »Salvators-ölet» och andra dylika högtidsdrycker, endast på vissa bestämda tider och dagar får säljas, samt tillverkas af enkom privilegierade bryggare. För att få se, huru vid dessa tillfällen går till, och för att smaka på ölet, sökte jag upp en källare, der det utdelades. Det var ett obetydligt näste, utmärkt af en tallruska. Derinne funnos åtskilliga små rum, alla, sådana man kan föreställa sig dem på den sämsta krog, ehuru för tillfället litet uppsnyggade. Ett af dem var uppfyllt af sjungande studenter i skjortärmarne, andra af annat muntert folk. Man måste föreställa sig förstugan trång och låg, med stengolf och svarta väggar, samt ifrån denna skilda ingångar till de små kyffena, och en trätrappa, som ledde upp till ett enstaka rum i andra våningen, fullkomligt likt de öfriga, blott något rymligare. Hit ställde jag min kosa och fann der en familj, män, qvinnor och barn, förtroligt tillsammans vid ett bord, samt några officerare och några stadens sprättar, hvilka jag igenkände från det förnämsta kaffehuset i Bazaren, vid ett annat. Något sednare anlände en yngre civil man med sin fru, bekantskaper, såsom det visade sig, till ett par af officerarne. Hvarannan af dessa titulerades grefve eller baron. De och deras sällskap förde dock ett muntert supplif, och det kom så långt, att en af dem hann rusets högsta stadium och, under de öfrigas högljudda löje, der han satt, aflastade en del af den intagna ölportionen. Med plats hann den nämnda frun, som satt midtemot, rädda sig och sin klädning undan störtfloden. Jag vet ej, emedan jag genast grep till reträtt, om damerna funno rådligt att längre dröja, men säkert är, att de ej sågo serdeles brydda ut, utan tvärtom uppträdet syntes förefalla hela societeten som en vanlig småsak. *Prosit!*

Rättvisan bjuder nämna, att förf. äfven var vittne till hyggligare allmänna samkväm. Så infördes han af sin värd på en borgerlig bal, der blott fremlingens namn behöfde inmatrikuleras, för att göra honom till medlem af sällskapet. Det var en »Rosenfest». En fördjupning i danssalen var eklärerad med färgade lampor, prydd med blommor och försedd med ett altare samt deröfver en kupidonisk transparent. Hvar och en af de unga damerna hade valt sin kavaljer och drog sedan en lott ur en ödets urna, då den, som på sin lottsedel hade en ros, högtidligt framför altaret kröntes med en rosenkrans och förklarades för »Rosenköniginn» samt dermed för balens drottning. En inskription på transparenten lydde äkta tyskt:

10

»O holde Rosenköniginn!
Vergiss nicht dieser Stunde hehren Sinn.»

Hennes kavaljer, hvilken, såsom ofta brukas, var detta för hela aftonen, blef naturligtvis i och med detsamma anförare i dansen. Det hela var ganska nått, men damerna voro ej vackra, och hela aftonen dracks det fördömda ölet.

Den förnämre verlden deltagar i den icke förnämjas nöjen blott om lördagarne, då kunglig frikostighet låter ett par musikkorpsor spela upp i »englischer Garten», en stor vacker park, som genomskäres och lifvas af flera forssande armar af Isar. Musiken uppföres här i närheten af det så kallade kinesiska (träd-) tornet. Den förnämre världens vagnar samlas kring stället. En del skådar medlidsamt verdens bestyr ur dem, en annan del stiger ur och deltar i dess nöjen – d. ä., utom musiken, uti att dricka öl till en spisning, sådan den ofvan blifvit beskrifven. Onsdagarne består en dylik rolighet i »Schlossgarten», då man också ser glacer ätas och sockervatten drickas utanför det närbelägna kafé't i Bazaren. Hufvudsaken är äfven här öl. Men här har blott en ringa del af publiken plats, då på förra stället flera hundra personer kunna lugnt sitta vid den älskade ölmuggen och pipan eller cigarren. Äfven de sednare äro förvista ur Schlossgarten. Soireerna här besökas derföre mest af barnen, med deras vårdarinnor, under det att den mera sansade publiken vandrar ut till ölbryggerierna.

20

30

Man kunde finna det onödigt att beskrifva värdshuslivet. Men i södra Tyskland är detta liktydigt med sällskapslivet. Endast i de förnämaste kretsar föres detta mera inomhus. Men i medelklassen, både af borgerskap och tjenstemän, går man hvarje afton »in's Wirthshaus». Dock kanske ej i München så allmänt, som t. ex. i Schwabens smärre städer, eller i de österrikiska, stora och små. Deremot går det dervid i München vida mera rustande till, och drickandet synes vara hufvudsak. Smaken för ölet har härifrån utbredd sig åt vester, så att numera äfven i Rheinländerna och i sjelfva Frankrike drickes öl i ymnighet. Det bayerska ölet, som man öfverallt anser för det bästa och söker att eftergöra, innehåller ganska litet kolsyra, men är deremot starkt af malt och humla. Det brygges på hvete. Drycken förlorar sin friskhet genast, om blott kärlet varit en dag öppnad. Detta måste derföre omedelbart tömas. Hvad som för qvällen ej går åt, blir, der man är rätt nogräknad med smaken, säljarens förlust, ty fatet måste alltid vara »frisch angestochen». I München har man i detta hänseende en så delikat smak, att redan drycken ur ett 1 à 2 timmar öppet fat ratas; och då på bryggerierna taljan, hvarmed faten upphissas ur källaren, höres gnissla, drickas krusen ut, under allmänt jubilerande, medan hvar och en skyndar att få sig en tår af det nya

40

50

fatet. Den, som är ovan, kan redan af 2 à 3 Schoppen (1 à 1 1/2 butelj) hafva sig ett litet rus, men de vana dricka utan fara i hvardagslag 8 à 10, äkta drinkare ända till 20 Schoppen och derutöfver. Det låter otroligt, att en menniska på några timmar skulle kunna förtära tre à fyra kannor öl, emedan qvantiteten, styrkan oberäknad, ej borde finna rum. Men detta blir möjligt derigenom, att drycken är starkt drifvande. En fremling bör derföre akta sig att deraf förtära ett enda glas, om han t. ex. straxt derpå sätter sig i en postvagn eller, ännu värre, skall resa på en jernbana. Smaken är något bask och på intet vis behaglig. Dessutom
 10 är dess källarkyla, isynnerhet om vintern, obehaglig. Man kan känna sig yr i hufvudet deraf och likväl frysa, så att tänderna skallra en i munnen. För den arbetande klassen är drycken likväl nyttig, emedan den undantränger bränvinet samt tillika är närande och, måttligt njuten, stärkande. Priset på de bästa sorter är också blott ungefär 8 sk. rgs. pr butelj. Men man erfar lätt, att den ej såsom vinet lifvar fantasien och känslan. Med rätta parar man derföre tröghet och slöhet med öldrickande.

München är, som hvar man vet, beryktadt för serdeles lättsinnighet i förhållandet mellan könen. En fremling kan dock ej finna, huru
 20 härmed förhåller, annorlunda än genom de statistiska uppgifterna. Ty här har lifvet i detta hänseende ej den offentlighet, som t. ex. i Hamburg och till en del i Köpenhamn. Kyrkorna (de katolska) och Teatern anses likväl allmänt för rendezvous-orter. I de förra, som, i olikhet med bruket uti en del katolska länder, blott vissa tider på dagen stå öppna, finner man också vanligen andäktiga unga damer. Utan skydd af förkläde ligger en sådan knäfallande och med hopknäppta händer i kyrkstolen, under det att hennes blick granskande följer dem, som vandra i gången. Modren, kyrkan, förlåter så lätt alla svaghetssynder, att de svaga icke hafva någon fruktan för att låta henne till dem vara vittne. Renlärigheten är i hennes ögon en förtjenst, som öfverväger alla
 30 brister. Den säges också gå så långt, att de sköna ofta pröfva sina tillbedjare genom en gemensam bön, då de i hans sätt att göra korstecknet och niga med säkert öga skilja kättaren från den rättrogne. Å andra sidan påstås, att skickligheten i dessa öfningar hos mången kättare skall vara så stor, att icke ens en inquisitor skulle i hans nigning kunna se något misstänkt. – I teatern ser man mera sällan ensamma unga damer, men deremot besökes den af en mängd skönheter, som två och två vid hvarandras arm trotsa hvarje ungarls håg att skilja dem. Seden är den, att äfven högst anständiga unga fruntimmer sålunda
 40 utgöra tillräckligt skydd för hvarandra, blott de vid hemgåendet åtföljas af en domestik.

Jemför förf. lifvet här i detta hänseende med det ej mindre beryktade i Wien, efter den underrättelse om båda, han på stället erhållit, så är skilnaden densamma, som i de båda hufvudstädernas umgängeslif i öfrigt. I München räknas vid en förbindelse utom ordningen ej, såsom i Wien, uppå en glad sammanlefnad i det allmänna, vid offentliga nöjen o. s. v. På förra stället måste den derföre vara inskränkt till det groft sinnliga och af kortare varaktighet, samt följaktligen lättare kunna ingås. Wienaren deremot har, så länge en sådan förbindelse varar,
 50 ingen glädje, ingen förlustelse – och lustigheten är hans lif –, som han ej delar med sin böjelses föremål. Storstadslifvet och vanan gör, att sådant der kan passera utan uppmärksamhet, men München är en alltför liten stad för att tillåta det, äfven om andra nöjen än öldrickandet funnos. Så tror förf., att saken på båda ställen är densamma, men lifvet i München i grunden osedligare. Det finnes lätt, att genom den

form den har i Wien, många samhällsklasser skola indragas i hvirfveln; men sakkunnige göra också i München icke undantag för någon klass. Exemplet uppifrån, bigotteriet och stadens egenskap att vara den bildande konstens säte verka här detsamma, som lefnadsluten och toleransen i Wien.

Om vi från detta ämne öfvergå till »Frohnleichnahms»-processionen, så torde steget ej vara så stort, som det synes. I alla händelser är det ej en religiös handling, utan ett offentligt spektakel, hvarom fråga är, ehuru dagen benämnes »Herrans lekamens dag». *Frohn* är nemligen ett nu eljest obrukligt uttryck för Herre; hvarifrån orden »frohn» och »fröhn», tjena en herre, träla. Dagen firades fordom (d. 18 Juni) öfver hela den katolska kristenheten, nu endast i vissa länder och orter, med processioner. År 1841 måste ceremonien i München för regnig väderlek uppskjutas flera serskilda gånger. Slutligen ringde en morgon alla klockor, trumslag och musik hördes från alla håll, och stadens militär, både den krigiska och den fredliga, denna bestående af välfödda borgare, var i rörelse. En del af deltagarne i uppträdet bivistade gudstjensten i Metropolitan-kyrkan; de öfriga stodo väntande på gatorna mellan en haye af dels infanteri, dels kavalleritruupper. Processionens bestämmelse var, att genom de förnämsta gatorna tåga till fyra serskilda öppna platser, der altaren voro uppresta, vid hvilka ett kapitel ur de fyra Evangelierna upplästes och välsignelsen utdelades. I densamma deltog 1:o de skilda skråna ock embetena med deras fanor. Mästarna sjelfva gjorde till större delen militärtjänst, och hvarje skrå representerades derföre af några få personer. Gesäller och lärgossar buro de merendels gamla och söndriga fanorna. Allt detta tog sig lappigt ut. Fanorna hade dock till en del historiska minnen i sina flikar och voro skrået skänkta för fordna verkligen krigiska bedrifter vid stadens försvar. Andra voro putslustiga. Så hade slagtarne på en fana: Abraham med knifven i högsta hugg öfver Isak; på en annan: den gode herden och språket: »en god herde låter sitt lif för fåren»; på hofslagarnes fana sågs den helige Eligius, som tager foten af en häst, skor den och åter sätter den på sin plats. 2:o komma de andliga brödraskapen, bestående till det mesta af borgare. Dessa brödraskaps ändamål är vanligen välgörenhet eller underhållet af något kapell i kyrkorna. De föra titlar såsom t. ex. »die fünf Wunden-Bruderschaft bei St. Elisabeth», »die Hof- und Erz-Bruderschaft des heiligen Lorenz», »die neun Chöre der Engel-Bruderschaft in der heil. Geistkirche» o. s. v. Deras drägter äro hvita eller svarta kåpor med bjertfärgade hängkragar, i stället för munkarnes kapuchonger, och framför dem bäras fanor, bilder och taflor ifrån de kapell, de tillhöra. Skönaste anblicken gifva de flickor af skolungdomen, som hvitklädda och prydda med band af brödraskapets färger, bärande gröna qvistar, kransar o. s. v. i händerna, gå framför hvarje afdelning af bröderna, medan skolornas manliga befolkning sluta truppen. 3:o följa gymnasister och seminarister samt midt ibland dem de »barmhertiga systrarna». 4:o Munkar och andliga. 5:o Under en baldachin Majestätet och prinsarne näst efter »det Aldraheligaste», d. ä. hostian, som ger hela festen sitt namn, och hvilken bäres af erkebiskopen, omgifven af hans stat, samt efter dem hof-, militär- och civiltjenstemän i full uniform. 6:o En mumlande folkmassa, till det mesta bestående af gamla käringar.

Hela denna tillställning hade åtminstone kunnat gifva ett vackert spektakel, – om det ej gifvit ett löjligt, ja motbjudande. Mellan till en del med löf, blommor och tapeter smyckade hus, mellan militärens leder, skred tåget fram, medan i husens fönster och på gatorna trängdes

otaliga åskådare – det var allt vackert att åse. Men såg man själfva processionen närmare: handtverkens fanor och deras öfverhufvud bräckliga uppträdande, de grofva fysionomier, som framstucko ur brödraskapens kåpor, halft förlägna, halft stolta öfver den lånade dräkten, de mångahanda på sina ställningar vacklande bilderna, med deras klädningar och qvinliga prydnader, slutligen själfva majestätets glada steg, uppsyn och nickningar, samt embetsmännens hviskningar och betydelsefulla leenden, så föreföll hela maskeraden med dess tillgjorda allvar endast löjlig. Beträktade man åter närmare de »barmhertiga systrarnas» bleka ansigten och stelt nedsänkta blickar, det högre presterskapets välgödda figurer, franciskanernes verkliga bofysionomier och sist den vildt, ifrigt men tanklöst, pladdrande skaran af äldriga, fattiga och krymplingar – då blef alltsamman innerligen motbjudande, och man stod sorgsen bland den sorlande, rörliga, lättsinniga massan utanför soldatledet. Det var klart, att största delen af de uppträdande, dels af intresse, dels nödtvunget lånade sig åt gycklet, för att bedraga den stora massan – men de syntes endast hafva lyckats med några få ur samhällets lägsta klasser. Ty utom den nämnda hopen af pöbel, som trängdes sist i processionen, såg man ganska få andäktiga bland åskådarne, medan de flesta voro intagna endast af nyfikenhet, behagsjuka o. s. v., samt många ungdomssinnen, blickar och händer upptagna af intriger. Efter slutadt spektakel passerade kungen i en ståtlig statsvagn ännu en gång militärens leder. Trummorna rördes, gevären skyldrades, och de skilda korpserna aftågade, likasom mängden, för att få mat i magen; hvarefter de lyckliga Münchnarne njöto den efterlängttade fröjden af ett rus i »Bocks Bier». Det är dock att hoppas, att allt detta skall för en framtid bära den frukt, som i festprogrammet antydes, då det berättas: »Den 8 Juni 1743 var Karl VII närvarande vid »Frohnleichnamss» procession i Augsburg, under hvars förlopp en arg strid uppstod vid Friedberg mellan den Bayerska och fiendtliga krigshären, så att man i staden kunde höra kanondundret. Adjutanter aflemnade tid efter annan underrättelser om stridens fortgång, men Karl VII, ehuru med djup sorg i hjertat och i anletsdragen, vek intet ögonblick ifrån – det Aldraheligaste, utan hemställde sitt och landets öde åt konungarnes konung, hvilken kristliga förtröstan af Gud ärorikt belönades – uppå hans efterkommande, äfven uppå vår öfver allt älskade, fromma och visa konung, Ludvig.»

Uti själfva München finnas inga andra munkar, än de nämnda franciskanerna, men i landet föröfrigt gifvas flera nyinrättade kloster, ibland hvilka det så kallade Redemptoristernas säges vara befolkadt af förklädda jesuiter. Obskurantismens välde befordras dock ej blott af regeringen, utan äfven en vetenskap har uppstått, som söker bevisa vidskepelsens sanning och djupa betydelse. I spetsen för denna står Görres, franska liberalismens f. d. apostel i Tyskland och sednare en bland romantikens f. d. chorförare. Icke blott de mest krassa af katolska kyrkans dogmer behandlar han såsom vore de höjden af all vishet, utan äfven de mest absurda munklegender, helgonunderverk och uppenbarelser betraktas af honom såsom verldsvigtiga tilldragelser. Kanske intresserar det läsaren att se, huru en tysk lärd förklarar brödets och vinets förvandling. Han säger:

»Den, hvars ord fordom, inträdande i den vegetativa processens stad och ställe, förvandlade vatten i vin och lät brödet tillvexa, har här på samma sätt inträdt i stället för den animaliska lifsprocessen och förvandlat (»transsubstantierat») brödet och vinet i sin lekamen och

blod, utan att upptaga dem i sig. Han har alltså till det yttre likasom utvidgat och fortsatt sin personliga kropp uti båda, på det att han, sedan han i döden hängifvit och återtagit densamma, likväl genom denna flytande expansion för alltid skulle kvarblifva på jorden, och på det att det nya slägte, hvilket hans kropp tjänar till föda, också på sin sida måtte finna sig införlifvadt med honom derigenom, att det med sig assimilerar denna spis.» Det gör väl den djupsinnige mannen litet bekymmer, att, medan substansen förvandlas, sjelfva accidenserna, det synliga brödet och vinet, »både före och efter ätandet» förblifva, hvad de äro. Men han säger för det första: »att det, som föregår i väsendet, väl kan, men ej nödvändigt måste reflekteras i fenomenet», och för det andra: »att helgonens historia lemnar historiska otvifvelaktiga bevis på sjelfva accidensernas förvandling, uti hostians och deras, som deraf ätit, glorifikation», d. ä. att icke blott brödet och vinet verkligen blifvit kött och blod, utan äfven att helgonen kroppsligen förvandlats till Kristi lekamen.

10

Man himlar sig öfver halfvridna lärdas stupiditet i fordna dagar, då det t. ex. allvarligt striddes om, huruvida en råtta, som händelsevis förtärt af hostian, verkligen njutit Kristi lekamen; men vår tid har, såsom synes, icke total brist på lärdom af samma art. Sjelfva språket och bevisningsmetoden i det anförda profstycket är karakteristiskt för en hel skola af spekulanter och saknar icke motstycken i vissa skrifter på svenska språket. Man skulle ej tro, att dylika plumpa hokus-pokus kunde förvilla de bildades omdöme, men förf. såg och hörde i München prof uppå motsatsen. Görres saknar der ej anhängare, och hans föreläsningar äro talrikt besökta. Vid förf:s dervaro var han nyss återkommen från en resa i Tyrolen, der han sökt förjaga den svärmordighet och sinnesoro, hvaraf han varit angripen. Det hade äfven lyckats honom, och han skulle åter börja sina föreläsningar.

20

Ludvig-Maximilians-Universitetet i München räknade, vintersemestern 1840–41, tillsammans 66 lärare, fördelade på fem fakulteter, och 1 371 studenter. Föreläsningarnas antal, 133, var i förhållande till antalet af lärare betydligt ringare, än vid andra tyska universitet. Läger man till uppgifna studentantal det för samma halfår i Würzburg, 443, och i Erlangen 311, vid hvilka universitet, likasom vid det i München, endast få utlänningar studera, så kunna för Bayern räknas ungefär 2 000 studenter, d. ä. i förhållande till befolkningen något mindre än i Sverige. Isynnerhet universitetet i München har dock hittills räknat flera berömda namn. Så ännu i filosofiska fakulteten Thiersch, Ast, Schubert, Gruithuisen, Steinheil. Franz Baader dog under nämnda tids förlopp, och Schelling är, såsom bekant, numera i Berlin. Den förre hade, för sommarsemestern 1841, intimerat: »Philosophie und Theosophie», den sednare: »Philosophie der Mythologie», utan att likväl läsa deröfver. Ast och Thiersch läste estetik, samt Buchner och Erhard moral. Läger man dertill Görres föreläsningar i mystik, så har man all den filosofi, hvarpå universitetet hade att bjuda. Logik, metafysik, psykologi, statsrätt, naturfilosofi, intet sådant bekymrade man sig om. En professor Döllinger i teologiska fakulteten hade intimerat »Religions-philosophie», och en docent uti den statsökonomiska, Prand, ett privatissimum i »Staatslehre»; men huru dessa föreläsningar äro beskaffade, låter sig lätt förmoda. Såsom prof på den farhåga att blifva förkättrad, man här hyser, må anföras följande. En professor i teologien, Kaiser, hade, jag vet ej om såsom praeses eller opponent, deltagit i en doktorsdisputation öfver tesen: »Sacramenta novæ legis moraliter operantur». Hans embetsbröder hade i hans

30

40

50

yttranden vädrat kätteri och försummade ej att på det bevekligaste därför varna sina åhörare samt på det grundligaste visa ogudaktigheten af den nämnda professors satser. Denne, härom underrättad, anhöll i fakulteten om undersökning och, då sådant vägrades, införde i tidningarne en berättelse om förloppet och en försäkran om sin renlärighet. Han finner genom de öfrigas förfarande »sitt goda rykte vara i högsta grad förnärmat» och uppmanar dem att bevisa, det han lärt något emot »kyrkans stadganden». Det minsta snedsprång förbi kyrkomötenas beslut och påfliga dekretaler är sålunda tillräckligt att göra en

10

Schelling, verkligt geheimeråd, ordförande i vetenskapsakademien, general-konservator för alla vetenskapliga samlingar i München o. s. v., såg redan åldrig och förfallen ut. Fåfängt sökte man hos den lilla hopkrumpna gubben något spår af den unga modiga man, med den modiga hållningen, den eldiga blicken, som hans porträtt vanligen framställa. Deremot finner man någon likhet i följande beskrifning:

20

»Der Mann, mit dem starren, stieren Auge, dem gespenstigen Blick und dem blassen, unbeugsamen Kopfe» – Så mycket oss är tillåtet att ana angående denna väldiga andes tjuguåriga hvila, så har den icke varit

30

sjelfvald, utan tvungen – ett barn af förhållandena. Ifrån början fallen i den gamla dualismen mellan kropp och själ, materie och ande, försökte han fäsfängt att häfva den genom ett förutsatt *Tredje*, det absoluta såsom *tertius interveniens*. Detta förblef vid den Spinozistiska substansen, vid ett Något, som genomgick naturens och andens lif, som fanns före dessa båda, såsom deras enhet, men uti ingendera af dem framträdde såsom sådan, utan i dem blott hann en approximativ verklighet. En sådan lära kunde lätt lemna mindre inskränkta hufvuden, än Jacobi's och hans vederlikars, tillfälle till beskyllningen för atheism. Anfallen, behandlade Schelling väl Jacobi som denne förtjen-

40

te, och med den öfverlägsenhet man borde vänta. Men, tvungen till sjelfförsvär, förvandlade han det opersonliga Absoluta till en ande utom anden och försatte i denna den dualism, han förut förlagt utom det Absoluta, i dess manifestation såsom natur och ande. Dermed voro hans mod och styrka brutna. Han hade gjort sin forskning beroende af den skriande mängdens domslut. Hegel, hittills hans lärjunge, insåg hans felsteg och var fast nog att icke söka förmedlingen i det toma och föreställda, då i sjelfva verket ingen annan medlare mellan natur och ande finnes, än anden sjelf. Den skenbara lätthet, hvarmed han löste knuten, under det Schelling ännu förgäfves arbetade att rena det

50

gudomsbegrepp, han i sin nöd skapat, från den inskränkning och ändlighet, som vidlådde detsamma, drog de tänkande från den sednare till den förra, medan den tanklösa hopen, då den hörde talas om en absolut ande, fann sig lugnad och icke begrep, att detta ville säga: anden är det absoluta. De många pseudo-schellingianerne bragte ännu genom sina radoterier hela denna filosofiska metod i vanrykte; och ett systems metod är systemet. Detta fullbordade Schellings nederlag. Dertill kom, att den framåtsträfvande Hegel lefde och lärde i Berlin, under preussiska monarkiens skönaste dagar, då denna högt förklarade tankens frihet och vetandet för sitt bestånds grundval, under det att Schelling fästades vid Bayern, der den ultra-katolska propagandan med

hvarje dag vann mera insteg och snart obskurantismen blef gällande statsmaxim. Huru var det under dessa förhållanden möjligt, att Schelling skulle åter kunna uppträda sjelfständigt, äfven om han icke sjelf våldsamt afskurit den tråd, som ledt honom på forskningens väg. Ett bevis, huru förlamade den fordom starka andens vingar voro, är

det, att han under tvenne decennier icke förmådde åt sig uppfostra en enda lärjunge. Stahl tog sig före att vilja gälla såsom sådan; Schelling förnekade honom, och ingen annan lät höra af sig.

Orättvist har man påbördat det Schelling som en bakslughet, att han först efter Hegels död höjde sin röst emot denne. På sin höjd kan detta anses för bevis på den modlöshet, hvori han under den föregående perioden försjunkit. Hegel slöt kanske i rättan tid sina ögon. Han undvek derigenom vådan, både att under det sjelfförsvar, man då snart skulle aftvingat honom, vidhålla de inkonsekvenser, han redan låtit komma sig till last, och drifvas till nya, samt att, såsom Kant och Schelling, upprifvas af sina egna lärjungar och anhängare. Först vid tidpunkten af hans död började man kunna öfversätta den Hegelska termen: »den absoluta anden», och, ehuru man lika litet förstod öfversättningen: »anden är det Absoluta», klingade dock denna alltför misstänkt i en mängd öron på kyrkans nattväktare och de politiska patrullerna, för att man längre skulle velat tåla förnuftsens oförbrutna gudstjenst. De auktoritetstrons flämtande lampor, Göschel på dess altaren uppställde, tjenade till att vägleda de anfallande. Richter, Strauss, Michelet, Feuerbach o. a. både, då det redan var klar dag, att lamporna skulle släckas. Då ropade den teologiska menigheten, ovan vid dagens ljus, att stat och kyrka ovilkorligen skulle bryta af sig benen i det hiskliga mörkret. Först då repade Schelling åter mod, och de gynnande omständigheterna lockade honom att åtaga sig det svåra värfvet, att återgifva teologerna deras ögons bruk, och det ännu svårare, att lära filosofien sola sig i lampsken. Han är nu som bäst i Berlin sysselsatt att utföra detta konststycke, som kallas »Uppenbarelsens filosofi». Skall det lyckas? I Schellings antecedentia finnes intet ja till denna fråga. Han synes ämna bygga upp ett splitter nytt system *bredvid* det Hegelska. Så kan det ej lyckas; ty endast *genom och öfver* detta går vägen för tyska filosofiens vidare fortkomst. Och härmed torde komma att dröja tills i Tyskland vetenskapen och verkligheten närmat sig hvarandra öfver det svalg, som nu åtskiljer dem. Den förra kan icke gå tillbaka, men den sednare kan i ett steg framåt tillryggslägga samma väg, hvarpå vetenskapen räknar sina mödosamma tio.

Thiersch är en liten, ännu kry gråhårsman. Hans föreläsningar synas icke motsvara hans stora rykte i öfrigt. På sednaste tid har detta lidit något afbräck, emedan det kommit i dagen, huru plumpt den tyska professorn på sin beskickning till Grekland, före konung Ottos utväljande, låtit lura sig af de illistiga Grekerna. Men med dem hade detta väl kunnat hända hvarje professor i Tyskland.

Universitetets samlingar lära ej höra till de utmärktaste. Desto mera utmärkt är kungliga biblioteket, det största i Tyskland, innehållande 500 000 serskilda verk, hvilka man uppskattar till ungefär 800 000 volumer,¹ deribland 15 000 inkunabler och 50 trädtryck, samt 18 000 manuskript, deribland ett från 6:te seklet. Åt frémålingar visas en mängd kuriosa: papyrusmanuskript, en messbok skriven på purpurpergament med guld och silfver, handskrifna biblar i dyrbara band o. s. v.

¹ J. E. Rydqvist uppgifver i sin »Resa i Tyskland m. m.» 600 000, utom 120 000 akademiska dissertationer. Förf., som annorstädes äfven funnit uppgiften 500 000, har den i texten anförda af bibliotekets kustos, *Fähringer* (om förf. icke hörde namnet orätt). På finska språket finnes ingen enda bok. Hr. F. utbad sig uppgift uppå lexika och grammatikor. Förf. lemnade titlarne till Beckers Grammatik, Renvalls Lexikon och Kalevala. Svenska litteraturen är ej alltid stort bättre lottad. På universitetsbiblioteket i Tübingen funnos endast några volumer af Vetenskaps-Akademien Handlingar.

Intressantare äro några minnesmärken af Tysklands äldsta måleri, såsom den så kallade Wessobrunner bönboken, Evangeliiböckerna från Tegernsee och Niedermünster m. m. Från sednare tid finnas ett psalterium med sköna pennritningar af Dürer och Cranach d. ä., den förres, genast vid första anblicken synbart mästerligare, i blått, den sednares, stundom putslustiga kompositioner, i brunt, samt det på konstens vägnar utmärktaste af alltsamman, en bönbok från 16:de seklet, i silfverkapsel, med utomordentligt sköna miniatyrmålningar, som det tros, af flera Italiens yppersta mästare.

10 Münchens konstsamlingar fordra kännareskap, för att med nytta beskrivas. Det saknas i denna bok, likasom utrymme. Glyptoteket försummar ingen resande att besöka. Dess skatter äro så väl ordnade, jemte det, att de äro föga talrika, så att man med katalogen i hand på ett par timmar kan orientera sig. De Eginetiska bildverken, Apollo Citharoedus, Barberinska Faunen, en Silenus med Bacchus på armarna, Niobiden, Venus från Knidos och ett Medusahuvud tillhöra det utmärktaste, lätt i ögonen fallande. Den stora kopparstickssamlingen deremot, som finnes i jordvåningen i Pinakoteket, erfordrar både lång tid och studier, för att med någon nytta beses. Förf. hade för München
20 blott fyra veckors tid och använde den hufvudsakligen att studera målningsgalleriet. En kort uppgift på det märkvärdigaste derstädes följer här nedan.

Funnes icke denna rikedom på konstens alster, så vore München icke München, och ingen fremling skulle väl eljest dröja två dagar i den tråkiga staden, med dess otrefliga omgifning och ombytliga väderlek, som på ett par timmar förderfvar den skönaste sommardag med köld och regn, från Tyrolens härifrån synliga snöberg. Man ser den stora staden, men den ser endast stor ut, utan storstadstrafik, utan storstadslif. Dess 100 000 invånare tappa bort sig på de stora öppna platserna,
30 som stå öde, och de otaliga ölstånkorna fängsla dem om aftnarne på så många spridda håll, att intet offentligt lif, inga allmänna nöjen finnas. Och likväl saknas i hela södra Tyskland, isynnerhet den vackrare årstiden, äfven all privat sammanlefnad. De ruskiga kaffehusen utan hvarje konstens, och de i förstäderna belägna ölbryggerierna utan alla naturens behag, der aldrig ens en vef-orgel ljuder, der ölet, serveradt af strykfula källarflickor eller af plumpa kypare, är allt det nöje fremlingen bjudes, kunna ej intaga honom till Münchens fördel. Äfven teatern har numera föga utmärkt. Konstskatterna, de från forntiden, de nya,
40 de som hvarje dag uppstå – de gifva en vistelse i München dess enda och stora värde. Med glädje bugar derföre äfven fremlingen för konung Ludvig, då han svängande sin halmhatt, i sin mörkbruna bonjour, med paraplyen i handen, raskt skyndar förbi, helsande åt alla sidor, endast stundom uppehållen af någon gammal bekant eller af någon vacker flicka i nationaldräkt, som han kanske skickar till slottet för att porträtteras. Han har gjort Bayerns hufvudstad till allt hvad den är, och man skall, då tiden bragt till utveckling hvad man anser honom hafva försummat eller motarbetat, glädjas äfven öfver hans verk, ehuru
50 då det låga och äckliga smicker tystnat, hvilket Bayerns skriftställare nu i sådan mängd utösa, och som synes vittna, att de icke ens förtjena det så väl, som dem ödet nu beskärt.

MÅLNINGSGALLERIEN I MÜNCHEN, WIEN, DRESDEN OCH BERLIN.

För den, som med en kurs i konsthistorien vill förena åskådningen,

d. ä. som i konststudier är nybegynnare, erbjuder sig utan tvifvel München såsom den lämpligaste ort i Tyskland. Både skulpturens och måleriets alster äro i härvarande samlingar ordnade i historisk följd, och man saknar mindre än annorstädes länkar i kedjan. Målningsgalleriet i Berlin vore det enda, som i detta afseende kunde täfla med det i München, kanske framför detta rekommendera sig genom ett större antal taflor ur de äldsta italienska skolorna. Men dels saknas der de flere prof från Italienarnes mästartetid, som finnas i München, dels står samlingen af tyska måleriets produkter både i mångfald och värde efter Münchner-Pinakotekets. Hvad åter skulpturen angår, så har München ett stort företräde framför Berlin uti konstverkens både uppställning och konsthistoriska betydenhet, ehuru på det sednare stället antalet af statyer är öfvervägande. Taflesamlingarna i Wien och Dresden äro, den förra genom ofullständighet, den sednare genom dålig anordning, helt och hållet olämpliga för ett historiskt studium. Kan man så inrätta sin resa, att man först besöker München, sedan Wien och Berlin samt sist Dresden, så har man för konststudier i Tyskland följt den tjenligaste ordning. Man kan naturligtvis ej hoppas, att utom Italien lära nogare känna den antika och italienska konsten, då antalet af dess alster i Tyskland öfverhufvud icke är stort, och äfven bland detta antal månet och mycket lärar vara orätt angifvet och ofta bestå af till och med dåliga kopior. Också i detta afseende torde Pinakoteket i München stå framom andra tyska gallerier, emedan här uppgiften på författarne strängare håller sig vid sanningen. De sköna salarne och kabinetten, samt den lyckliga belysningen uppifrån i de förra, göra också en längre vistelse i Münchens pinakotek angenäm. I Berlin, Dresden och München är numera tillträde till målningsgallerierna fritt alla dagar, i Berlin och Dresden med undantag af söndagen, i München med undantag af lördagen, samt här, som det heter, blott för artister och resande, hvaremot det för stadens invånare står öppet endast om söndagarna. Den närmare praxis synes vara, att alla välklädda personer ega inträde om hvardagarna, ty man begär aldrig några upplysningar om personen. Förordningen att hållas på mattan, hvilken löper tvärs öfver salarna, gäller endast för dem, som ej medhafva någon katalog. I öfrigt är man oförhindrad att ifrån kl. 10 till 3 på dagen röra sig efter behag, fram och åter i rummen. I glyptoteket deremot, som blott tvenne dagar i veckan kan beses utan inträdeskort, måste man alltid vandra åt en led, mot solen, emedan här de midt i rummen stående bilder och grupper lättare förorsaka trängsel.

Beskrifvandet och än mera bedömandet af det, som redan hundrade gånger blifvit bedömdt, vore endast tröttande och onyttigt, äfven om förf. för bedömandet egde den nödiga vidsträcktare erfarenhet, som han nu saknar. Om han derföre här uppräknar några de förnämsta stycken, i de skilda gallerierna, så sker det blott för att dermed gagna de resande, som antingen hafva för kort tid eller sakna historiska notiser, att bland mängden uppsöka det bästa. Att sålunda oftast saker, dem man framförallt skulle önskat se, förblifva osedda, vet hvar och en, som besökt gallerier. Ty skönheten ligger ej alltid så i öppen dag, att ens en kännare, utan längre åskådning, skulle finna henne. Det är också en allmän regel, att i ett galleri endast bese få saker, men dessa ofta och förnyadt. Ty ej blott saknar man allt minne af det, man endast flygtigt sett, utan skönhetssinnet förvirras, och förmågan att njuta mattas, om man ilar från det ena till det andra. Förf. skall i nedanstående förteckning följa icke sitt subjektiva tycke, utan sakkunniges bedömande, så vidt detta är honom bekant.

Uti *Pinakoteket i München* finnes, som sagdt, en utmärkt samling af tyska skolornas arbeten, tillkommen förnämligast genom inköp från bröderna Boisserees galleri. Det utmärktaste är sammanställt i kabinetten I-VIII.¹ Här förekomma berömda stycken efter *Byzantinska* mönster, från 12:te eller början af 13:de seklet, samt af *Alt kölnische Meister*, som det föregifves äfven af *Wilh. v. Kölln*. Sedan af *Flandriska* och *Nedertyska* skolan, hvaribland isynnerhet märkvärdiga dess stiftare, *Joh. v. Eyck* (1445) och hans lärjunge *Hans Hemling*. Härvid bör märkas, att bland de taflor, som i katalogen (af Central-Galleri-Direktören *Georg von Dillis*, München 1839) tillskrifvas Eyck, k. 35, 36, 37, af somliga ansetts tillhöra Hemling, och tvärtom k. 48, 49, 54 vara af Eyck. Men om de förra jämföras med dem i Berlin af bröderna Eyck (se nedanföre), så är man hugad att lita uppå katalogens utsago. Säkert af Eyck är (k. 42) »Lucas målade den hel. jungfrun», och af Hemling (k. 63) »Marias sju fröjder». Alla dessa taflor äro högst märkvärdiga, emedan de visa en riktning i den tyska konsten, som snart försvann, och en fullkomlighet, som för denna tid är förvånande. Uttrycket är ädelt och ansigtens sköna, figurerna äro, om ej utan fel, dock väl hållna; målningen är konstrikt, isynnerhet hos Eyck (k. 35) »de trenne konungars tillbedjan», bland hvilka tvenne äro porträtt af Philip och Karl af Burgund, och färgerna utomordentligt sköna, såsom vore dessa snart fyrahundraåriga bilder nyss målade. Glömmas bör ej en annan tafla i samma ämne (45, i första salen), som tillskrifves samma mästare och säkert eger stort konstvärde. De hafva äfven sköna landskap, såsom k. 42, der man ser ett sådant genom ett fönster, och 54, som föreställer den hel. Kristoffer, bärande Jesusbarnet öfver ett vatten i ett landskap, belyst af den uppgående solen, allt utmärkt skönt och lifligt. Man behöfver blott gå vidare, för att se, huru litet intagande i bredd med dessa äro så väl *Nederländarne: Quentin Messis, Schooral, Coxcie, Hemskerck* och den otäcka *Mabuse*; hvilka lefde öfver ett halft sekel sednare, som den *Öfvertyska* skolan (slutet af 15:de seklet), *Schön, Holbein d. ä.*, och de yngre (i början och medlet af 16:de seklet) från *Ulm, Zeitbloom, Schaffner, Asper Amberger*. Ur den förra skolan förtjena att nämnas såsom landskapsmålare *Bles* (k. 90) och *Patenier* (k. 94). Hos dessa alla synes redan det rena och sköna uttryck gått förloradt, hvilket Eyckska skolan lånat från Byzantinerna, jemte det den tillika mildrade dess stelhet. *Holbein d. y.*, (i Augsburg), tillhörande öfvertyska skolan, för hvilken hufvudsakligen borde göras ett undantag, har här endast porträtt, ett berömdt (77 i 2:dra salen). *Albr. Dürer* (1528), af hvilken tyska konstens heros öfverhufvud icke alltför många målningar finnas, har här sina berömda »Apostlar» (71, 76), sitt eget »porträtt» (k. 124), sin lärares (k. 139), samt för öfrigt »riddare» (1, 3), verkliga riddare af den bedröfliga skepnaden, en stel »*Lucretia*» (93) o. s. v. Det kan vara förmätet att yttra något sådant om en Dürers verk, i händelse de verkligen äro hans, men jämför man det nämnda fint målade porträttet, de starkt modellerade apostlarna och de förunderligt tecknade riddarne, så skulle man tro sig här hafva trenne skilda målare. Af hans lärare *Mich. Wohlgemuth* (från Nürnberg) finnas flera stycken. Också Dürers lärjungar *Aldegraver, Altdorfer, Gruenewald*, slå icke serdeles an, ehuru tyska måleriet från honom anses räkna en ny period af uppblomstring. Hos dem skönjes dock tydligast, jemte större

¹ Hela galleriet är fördeladt på 9 salar och 23 kabinett. Numreringen fortgår serskildt för salarna och för kabinetten, hvarföre här ett nummer i kabinetten utmärkes med bokstafven k.

frihet i kompositionen, framstegen i teckning. Lärorikt i detta hänseende är »slaget vid Arbela» (k. 169) af Altdorfer. *Lukas Kranach* (förra hälften af 15:de seklet) har här ett bland sina skönaste stycken, »äktenskapsbryterskan inför Kristus» (56), af hvilket man genast lär sig att känna igen honom, ty hans qvinnor med deras brandgult slitsade drägter äro alltid desamma.

Vi förbigå de följande kabinetten IX-XI, som upptagas af *Nederländska* målare, hvilka talrikt återfinnas i alla gallerier, erinrande blott om den yngre Teniers kuriösa »apstycken» (k. 194, 195) samt om ett verklig humoristiskt stycke (k. 250) af hans medtäflare, *Steen*, »den lustige värdshusvärden», som skötte detta yrke för sitt nöje och bjöd sina gäster, tills han blef fattig, och af *Brouwer* (t. ex. k. 262, 273). Likaså lemna vi salen III, hvars förnämsta prydnad äro *van Dyck's* porträtt, för att från de äldre Tyskarne komma till galleriets andra (eller första) märkvärdighet, hans lärare *Rubens'* (1640) arbeten, hvilka här finnas till ett antal af 88 större och mindre stycken. Om åtskilliga af dessa talar katalogen förtjusta ord. Förgäfves bemödade sig förf. att beundra komposition och uttryck i den »stora yttersta domen» (263) eller färgblandningen och clairobscuren i »de osaligas fördömmelse» (256), som för förf. förblef en oredig massa. Mera begripliga voro honom: »*Rubens'* och hans gemåls porträtt» (261), »en barngrupp» (268), »*Phoebe's* och *Elairas* bortröfvande» (297), »den helige *Laurentii* martyrdöd» (298), ett par »jagtstycken» af *Rubens* och *Snyders*, samt den »lilla yttersta domen» (k. 297), ehuru blott en skizz. Intrycket af de köttiga figurerna, de blåroda skuggningarna, måtte blott kunna öfvervinnas af ett fullkomligt konstkännarskap. Såsom af intresse för Svenskar, må ännu nämnas ett porträtt i hel figur och kroppsstorlek af konung *Sigismund* (286), samt ett porträtt af *Gustaf Adolf* den Store (k. 338), måladt af v. *Dyck*. I samma rum af samma mästare *Tillys* och *Wallensteins* porträtt (k. 347, 348). Åter följa i salen V porträtt af v. *Dyck*, samt af *Rembrandt* (1674), *Franz Hals*, och *Ferdin. Bol*, som jemte *Eckhout*, *Gerard Dow*, m. fl., tillhöra *Holländska skolan*. Redan i salen III finnas flera stycken ur denna skola, och i kabin. XI isynnerhet en mängd taflor af *Rembrandt*, utmärkande för hans manér, men icke bland hans bästa. I samma rum en utmärkt vacker tafla (k. 285) af *Slingeland*, ur samma skola. Vi nämna, utom dessa porträtt, i femte salen endast ett skönt landskap af *Berghem* (299), ett annat (315) af *Wynants*, ett ännu skönare af *Ruysdael* (328), samt ett par eldskensstycken af *Schalken*. Bland mängden af genre-målningar ur nyare Nederländska skolan, kabin. XIII-XVII, som hvar i sitt slag äro förträffliga, kan icke lätt något enskildt stycke utmärkas. Bland mångfaldiga stycken af *Wouwermans*, med hans gråa skymmel, är en »plundring» (k. 442), af gripande effekt. En »fäktning» (k. 428), mellan svenska och tyska ryttare, med hela svenska arméen i slagtordning, lär ingen svensk vilja gå förbi. Ännu ett skönt »landskap» (k. 435) af *Berghem*, bör ej förbises; också icke ett annat af *Everdingen* (k. 501), och ett »vattenfall» af *Ruysdael* (k. 475). Hela kabin. XVI är upptaget af bibliska föreställningar af v. *der Werff*, i ett eget slickadt manér, glänsande af fennissa. För att fullborda samlingen saknas också icke heller några kor (k. 511) af *Potters* pensel.

Det förnämsta i salen VI äro några »tiggarscener» af *Murillo* (1682), som här är bäst representerad bland sina spanska medbröder *Spagnoletto*, *Velasquez*, *Zurbaran*, samt bland stycken af *Poussin*, *Joseph Vernet* och *Claude Lorrain* (1682), m. fl., en »morgon» (404), och en »afton» (418), af den sistnämnda.

Af de gamle *Italianarne* äro väl här flera representerade i enskilda exemplar. Berlin har likväl, åtminstone till namnet, ett större antal målningar från denna tid. Märkvärdiga äro i München af *Cimabue* (1300) en »Mariæ bröstbild» (k. 557), troligen det äldsta minnesmärke af italiensk konst i Tyskland. Bilden, målad på trä, har guldgrund, likasom den gamla nederreinska skolans målningar. Af hans lärjunge *Giotto* finnas i kabin. XIX sex skilda stycken. Emot de karakteristiska och mörkt skuggade ansigtena hos denne, som derigenom mera öfverensstämmer med de äldsta Tyska¹, afsticka de i *Fiesoles* (k. 600 f.f.) och *Gentile da Fabriano* (k. 542), båda nära ett århundrade sednare än de förra, hvilkas sträfvande att göra uttrycket passionsfritt och heligt äfven gjort ansigtsfärgen ljusare, och, i synnerhet hos *Gentile*, målningen lik emalj. Jemför man åter dessa med deras samtida *Eyck* och *Hemling*, så stå de sistnämnde högt öfver dem uti teknik. Men italienarena hade redan från början mera sjelfständighet, subjektivitet, idealitet, under det att ännu *Eyck'ska* skolan något fasthänge vid Byzantismens stereotyper. En sådan sjelfständighet rörde sig liktidigt hos de *Toskanska skolorna*, genom friare komposition, nakna figurer och sträfvandet till natursann form. Hit höra *Uccello*, (k. 548), *Masolino* (k. 563), *Masaccio* (k. 549–50), *Filippo-Lippi* (557, k. 568), sednare *Ghirlandajo* (559–60), och *Andrea Verocchio*, som arbetade efter antikens skulptur, (546, k. 562), alla i 15:de seklet. Men medges måste att, med undantag af den sistnämnde, hvad af dessa och deras förvandter här och i Berlin ses, ej lyser af sköna former. – Det af dem försummade sköna ansigtsuttrycket ersattes i de *Sienesiska mästarenas* (*Fiesole*) anda af skolan i *Umbrien*, hvars förnämste voro *Perugino* (1524), *Rafaëls* lärare, (isynnerhet taflan 561), och hans samtida, *Francesco Francia*, hvars tillbedjande madonna (579 – i Berlin en kopia) är för denna tid utomordentligt skön. På samma tid började *Squarcione* (1474), *Mantegna* (k. 564, 599), i Padua, samt *Giov. Bellini* (1516) »Jungfrun med barnet och helgon» (562) *Cina da Canegiano* (k. 598), i Venedig, dit oljemålningen kommit genom *Antonello* från Messina, *Eycks* lärjunge, skolor, som i teckning bildade sig efter den plastiska antiken, och sednare utmärkte sig genom draperier och färg. (De äldres arbeten äro målade i *tempera*, en vattenfärg med gummi.) Sedan komma de stora mästare, som förenade formens fulländning med det ädla uttrycket. Deras arbeten underlåter ingen att uppsöka i katalogen. Vi anmärka här åtskilliga kuriosa. Så den fula »Madonnan» (367), som tillskrifves *L. da Vinci*, (1519, lärj. af *Andrea Verocchio*), med hvars »*Cecilia*» (550), en skön figur, den ingen likhet har. Denna sednare tafla har deremot i maneret ett slående tycke af *Madonnan* i *Estarhazyska* galleriet uti Wien, hvilken likväl några påstått tillhöra *Luini*. Af denna da *Vincis* lärjunge förekommer en underbart skön »madonna» (589), på hvilken en icke kännare, som förf., nästan hellre ser, än på själfva *Rafaëls* (1483–1520) »della tenda», så kallad af den gardin, som utgör grunden, hvilken tafla kostat konung *Ludvig* 64 000 fl. Rhein. Af nämnde målarfurste finnas här tvenne föregifna egenhändigade porträtt, det vanliga (585) troligen äkta, och ett annat detta helt och hållet olikt (k. 577). Af *Mich. Angelo Buonarrotti* (1563, *Ghirlandajos* lärj.) ses en dubbeltafla (k. 569), föreställande frälsaren på oljoberget, först bedjande, sedan närmande sig de sofvande lärjungar-

¹ Dock såg förf. på exposition i Köln ljusa och genomskinliga helgonanleten på taflor, som tillskrefvos *Alt-Kölnische Meister*, och *Dombilden* närmar sig detta slag.

ne, ehuru känt är, att af honom blott finnes en enda säker oljemålning, i Florenz. Af Florentinska skolan ses för öfrigt utmärkta, en madonna af *del Sarto* (548), och en helig familj af *Fra Bartolomeo* (554). Under *Giulio Romanos*, Rafaels lärjunges, namn ser man i Tyskland intet, som serdeles skulle slå an, utom hans madonna med bäckenet i Dresden, der äfven för öfrigt utmärkta stycken ur Romerska skolan finnas. Likaså har Dresden det förnämsta af *Correggio*, (1534), ehuru äfven bland det i München förekommande »Madonnan, uppenbarande sig för helgon» (582) torde vara äkta. Åtminstone förefaller madonnan nästan skönare, än någon af dem i Dresden. Märkeligt och vackert är äfven ett »englahufvud» (k. 539 a), måladt al fresco. Skön är en »H. Franciscus», (k. 560), af *Pacchiarotto*, såsom Rafael en efterföljare af *Perugino*. Venetianska skolan har de bästa representanter i Wien och Dresden, fulltaligast på förstnämnda ställe. I München äro, utom flere utmärkta porträtt af *Tizian*, (1576 – död vid 99 års ålder), en »Jupiter och Antiop» (k. 634) och »Venus för en Bacchantinna afslöjande kärlekens mysterier» (524) det utmärktaste. Det sednare stycket har i kompositionen mycken likhet med den tafla i Wien, som bär namn efter del Vastos älskarinna. Likaså böra ej förbigås: ett »musicerande sällskap» (486) af *Pordenone*, och ett »fruntimmersporträtt» (487), af *Tizians* lärjunge *Paris Bordone*. Det är utmärkt väl måladt och visar originalet till de feta, gullockiga qvinnor, hvilka förekomma i hans arbeten uti Wien. Porträtt af *Tintoretto* (1594) ser man såsom här i alla samlingar, och *Paolo Veroneses* (1588) härvarande stycken kunna ej mäta sig hvarken med dem i Wien eller i Dresden. Deremot finnas af konstens restaurator, *Annibal Caracci* (1619) ett bland de bästa stycken: »Eros och Anteros» (520), samt bland öfriga Eklektikers (*Bolognesiska skolans*) arbeten otvifvelaktigt det bästa Tyskland eger af *Guido Reni* (1649): »Mariae uppstigande till himla» (531), en helig »Hieronymus» (450), en »ångerfull Petrus» (k. 622), och en »Johannes» (k. 632) – alla förträffliga stycken – äfvensom goda stycken af *Dominichino*, *Guercino*, *Albani*, *Sassoferrato*, *Carlo Dalce* m. fl. De så kallade Naturalisterna, (*Neapolitanska skolan*) äro äfvenså talrikt representerade; främst *Michelangelo Caravaggio* (1609), af hvilken en effektfull »herdarnes tillbedjan» (521); vidare den redan nämnda Spagnoletto, *Salvator Rosa*, med flera landskap, bland hvilka i synnerhet en flod med drickande krigare i en djup bergsklyfta (k. 611), *Michelangelo Carquozzi*, *Luca Giordano*, *Palma* d. y., m. fl.

Leuchtenbergiska galleriet i München har en liten utvald samling af förnämligast italienska, nederländska och nyare mästaresha arbeten. Kanske största värde i konsthistoriskt hänseende har en kopia, i originalets storlek, af *Leon. da Vincis* »Nattvard», utförd med krita på papper af *Joseph Bossi* (1816), som eger alla kännarens bifall och är så mycket dyrbarare, då af originalet endast få otydliga fragmenter återstå. En madonna, fullkomligt lik den i pinakoteket, och lika litet intagande som den, bär *Leon. da Vincis* namn. Flera stycken nämnas efter *Luini*, dock intet så skönt, som den nämnda madonnan i pinakoteket. Af en annan Leonardos lärjunge, *Andrea Salaino* finnes äfven en »madonna, med barnet, sittande i d. h. Annas famn», som eger mycken likhet med den förras arbeten och äfven i skönhet står vid deras sida. Ett porträtt af en kardinal tillskrifves *Rafaël*. Herrliga äro en »engel tillbedd af en biskop» och en »madonna» af *Murillo*, hvilken man i dessa stycken, så till anda som färgton, lär att känna på en helt annan sida, än ur hans taflor i pinakoteket. En »madonna med barnet, vid hvars sida Johannes döparen och den hel. Georg», af *Tizian*,

förtjenar serskild uppmärksamhet, icke blott såsom utmärktare än någon af dem i pinakoteket och Wien, utan äfven emedan en sådan omgifning är karakteristisk för Tizians heliga familjer. Här finnes också en annan dylik, der Paulus företräder S:t Georgs ställe. Bland de många ur Nederländska skolan nämner förf. endast af *van Dyck*: en tafla med »Karl II:s, Jacob II:s och prinsessan Marias bilder» såsom barn, en skön målning. Bland de nyare finnas flera fransoser, såsom *David* (1826), *Vernet* (Karl) (1837), *Gerard* (1837), *Richard*, hvilkas arbeten i Tyskland äro sällsynta. Ett putslustigt stycke af den sistnämnde föreställer, huru Henrik IV strör konfekt för hertigen af Bellegarde, hvilken gömt sig under hans Gabriellas säng, med de orden: »allt måste hafva något att lefva af!» *Hess* (Peter), historiemålaren, har här flera goda stycken. Äfven svenskarne, hvilkas arbeten väl i utländska gallerier äro sällsynta gäster, hafva här representanter uti en »utsigt af Gripsholm» af *Fahlerantz*, och en af »hamnen i Kalmar» af *Berger*, det förra ett litet, utmärkt vackert stycke. En ännu större sällsynthet är ett eldskensstycke, en »Italiensk Osteria», af finnen *Alexander Lauræus*, (död i Rom 1825, 37 år gammal), som väl ej torde taga sig illa ut vid sidan af dylika utaf Honthorst eller Schalken. I katalogen heter han: »*Lareus A.* (Schwede)». Ännu har det Leuchtenbergska galleriet värde af några skulpturarbeten, bland hvilka *Canovas* trenne »*Gratier*» intaga första rummet. – Galleriet är öppet alla torsdagar. Deremellan vinnes inträde på *föregående* anmälan hos intendenten, hvilken, för att föröka sin dessutom nog stora inkomst såsom *cicerone*, noga tillser, att ej skilda sällskaper få inträda på samma gång. Och om en ensam person anmäler sig, så är denna för honom *ett* sällskap.

Det kejserliga, kungliga (K. K.) *Österrikiska målningsgalleriet i Wien* befinner sig uti ett, efter den franskt-italienska smaken uppfördt, och dock ganska vackert lustslott, *Belvedere*, i förstaden Landstrasse. Näst galleriet i Dresden, som enligt katalogen räknar 2 000 nummer, är detta galleri det största i Tyskland, med ungefär 1 600 nummer; då det i Berlin innehåller 1 268 och det i München 1 269 taflor. Vid sådana massor är det omöjligt att gifva den besökande någon tillräcklig ledning. Men sjelfva svårigheten att bland denna mängd utleta det dyrbaraste och mest lärorika, bör göra äfven en kortare anvisning välkommen för den, som ej är konstkännare *ex professo*.

Jemfördt med galleriet i München, erbjuder det i Wien största rikedom ur Venetianska och kanske Neapolitanska skolorna. Äfven hvad här finnes ur den Nederländska har till en del intet motsvarande i öfriga Tyska gallerier. Likaså är samlingen af nyare Tyska, isynnerhet Österrikiska, konstnärers arbeten synnerligen värd uppmärksamhet. Icke så de egentligen Tyska skolorna, ehuru antalet af deras arbeten icke är så ringa. Men den innehåller blott enskilda stycken, som förtjena serdeles uppmärksamhet. Det bästa af Italienare och Nederländare finnes i slottets medlersta våning, och det är till denna vi hufvudsakligast hålla oss. För öfrigt vill man i Wien ega närmare historiska notiser om hvarje utmärktare tafla, än annorstädes är fallet, så att äktheten äfven på historisk väg kan utredas. Några prof härpå meddelades förf. välvilligt af Galleri-direktorn, Peter Krafft, sjelf berömd målare. Också vittnar katalogen om sanningskärlek, emedan uti densamma flera målningar, ehuru de bära berömda mästars namn eller monogrammer, betecknas såsom understuckna. Och dock vilja kännare påstå, att här ej står så rätt till.

Vi vilje, för redighetens skull, följa den ordning, i hvilken salarne äro

numrerade¹. Första och andra salen i medlersta våningen äro upptagne af Venetianska skolan. I den *första* är det mesta af *Paolo Veronese*, dock till en del underlägset hvad som af honom finnes i Dresden. Det bästa torde vara: »Christus och den botfärdiga Magdalena» (1), »de tre vise män» (30), och en »Judith» (34). En »herdarnes tillbedjan» af hans »arfvingar» (måleriets historia upptager en son *Carlo Caliari*) är ganska utmärkt. Den har en friskare färg än Veroneses egna, som öfverallt visa sig förfärligt »nachgedunkelt», och i hvilka nu en grönbå teint är den rådande. Af *Giorgione*, Tizians medlärjunge (hos Bellini) torde de så kallade »Landtmätarne från Österlandet» (6) vara det bästa, ehuru 10 äfven en »krigare» (36) i form och färg är utmärkt. Stycken af *Palma d. ä.*, en annan lärjunge af Bellini, af Tizians lärjungar, *Bordone*, (hvars taflor, både här och i följande sal, med den nämnda qvinnofiguren), samt *Tintoretto* (isynnerhet sköna porträtt), och af *Bassano*, Veroneses lärj., fylla det öfriga af salen. – I den *andra* är *Tizian* hufvudpersonen. Berömdt är hans »Ecce homo» (19); nästan skönare än någon Venus i Dresden hans »Danaë», samt präktig den allegoriska målning, med det ofvannämnda porträttet af del Vastos älskarinna, (61), som tydligen är en fri öfversättning af Venus och Bacchantinnan. Förvånas man redan öfver de madonnor af honom, man ser i pinakoteket och i Leuchtenbergska galleriet i München, så är detta ännu mera fallet här, der trenne sådana finnas (39, 41 och 45), ty de visa uti intet afseende någon likhet med hvad man för öfrigt ser, och hafva intet intagande, ehuru färgen mindre lidit och ser frisk ut. Lyckligtvis bära de ingen namnteckning. Nästan än mera förvånande är en stel »Lucretia» (4). Så mycket vackrare äro några porträtt, bland hvilka en »Carl V:te», som äfven finnes i München. »Äktenskapsbryterskan» (21), af *Alessandro Varottari* (1650), en målare, som, jemte *Palma d. y.*, föres till de sednare naturalisterna, lider icke af jernförelsen med samma scen under Tizians namn (62). Märkvärdiga äro äfven Tyskarne *Loth* och *Calcar*, den 30 sednare Tizians lärjunge, den förra, som lefde ett århundrade sednare, både här i »Jacob välsignande Josephs söner» (28), samt uti flera stycken i München, enkel och storartad. Bland äldre Venetianer är *Bellini* »en ung qvinna» (43), märkligast. *Tredje* salen har målningar ur Romerska skolan, främst tre märkvärdiga af *Rafaël*. Vidare: med *Peruginos* namn en »madonna med barnet» (12); »Evangelisternas attributer» (18), ett litet, raskt utkastadt och originelt stycke, som nämnes efter *Giulio Romano*, samt likaså en »Pluto» (37), hvilka dock båda endast för stora kännare måtte ega sitt höga värde. Från sednare tider af *Salvator Rosa* »romerska bataljstycken» (54, 56), samt en »H. Wilhelm», (»bülssender Krieger», 36), af *Carlo Maratta* (1713), de 40 *Rafaëliska* »stanzernas» återställare, räknad till Eklektikerna, och af *Rafaël Mengs* (1779) flera berömda stycken.

Den *fjerde* salen, som kallas efter Florentinska skolan, har ett par icke serdeles utmärkta arbeten af *Fra Bartolomeo* och *del Sarto*, (blott »efter» Mich. Angelo och »efter» da Vinci), men för öfrigt original endast från konstens förfall eller från en sednare tid efter dess restauration. Från denna sednare period är en »Judith» (20), af *Christoforo Allori* (1621) berömd. En »madonna med barnet» (38), i katalogen: »Schule des Fransesco Vanni» (denne föres till perioden af 50

¹ Både i jordvåningen och i den medlersta, en trappa upp, finnas Italienarne i salarne till höger för den inträdande, Nederländare och Holländare till venster. I öfversta våningen hafva de äldre Tyska skolorna sin plats till höger, nyare tidens målare till venster. Numreringen på taflorna fortgår endast för hvarje sal.

konstens förfall), har ett mildt Rafaëlskt behag. *Femte* salen, Bolognesiska skolan, innehåller Carracciernas och deras efterföljares arbeten. Af *Annibale Carracci* utmärktare: en »Venus och Adonis» (13), samt flera af *Guido Reni* och *Guercino*. Af Carraccis finnes ännu i nästa *sjette* sal, men hufvudsakliga prydnaden är här *Correggios* taflor, och bland dem »Io» (19), dupletten till den i Berlin, utan att man vet, om någondera af dem är kopia. Af hans efterföljare, *il Parmigianino* (Franc. Mazzuoli), en »S:ta Catharina med tvenne englar», frapperande skön. *Sjunde* salen innehåller arbeten från åtskilliga skolor. – Sällsyntare äro de många af *Andrea Schiavone*, Tizians lärjunge, samt några ur Neapolitanska skolan af *Antonello di Messina* (15 seklet), *Solimena* (1747). Flera goda taflor finnas af Luca Giordano (1705).

Bland de många arbeten af redan nämnda mästare, som äro uppställda i nedersta våningen, nämna vi en »Lucretia» af *Tizian* och en annan af *Paolo Veronese*, endast för det misslyckade i båda. Ämnet synes i sanning hafva trotsat all konstnärsförmåga, såsom äfven kan finnas på den i München af Dürer. Tizians tafla har ett »*Sibi Titianus F.*». Veroneses Lucretia har dock ett vackert ansigte. Ett »landskap» (2 salen, 18) af *Tizian* är en sällsynthet. I samma rum finnes en skön »madonna med barnet och helgon» (2) af *Cignaroli*, en sednare tidens målare, död 1770. I 3:dje salen (4) ser man ett annat exemplar af den tafla, »Christus vid oljoberget», som i München tillskrifves Mich. Ang. Buonarotti, men här också blott utgifves för efterbildning. Derstädes och i 4:de salen ses också ett stort antal arbeten ur Neapolitanska skolan af *Spagnoletto*, *Salvator Rosa*, *Luca Giordano*, m. fl., samt af Tysken *Rosa di Tivoli* (Phil. Roos, 1705), hvars stycken utom Dresden äro mera sällsynta.

Arbeten af Nederländska målare äro här ganska talrika. I mellanvåningen, der de förnämsta hafva sin plats, har man först den egentliga Holländska skolan, med en mängd porträtt af *Rembrandt*, stycken af *Gowaert Flink*, *Hoogstraten*, *Koning*. Sedan i *andra* salen endast landskapsstycken, dock äfven utom Nederländska skolan. Af de äldsta landskapsmålare *Patenier*, *Bles* och *Corn. Matzys*, alla i början af 16:de seklet, får man se karakteristiska arbeten bland Tyska skolans härstädes. Genom *Johan Breughel* (1525, »sammets»- eller »blomster»-B) och hans efterföljare, *Fouquiers*, *Savary*, *Vinckebooms*, m. fl. blef landskapet blott en dekoration, en tapet såsom bakgrund för taflans hufvuddel, en qvinnobild, allegori o. s. v., såsom det redan varit hos de äldsta Tyskarne, hvilka satte landskapet i stället för Byzantinernas guldgrund, jemnfärgade eller rutiga botten, dock med något iakttagande af perspektiven. *Rubens* gjorde landskapsmålningen till en härmning efter naturen. Hans efterföljare voro: *Bril*, *Elzheimer*, *Lys*, *Poelemburg*. *Caspar Poussin* (1675) idealiserade, med iakttagande af naturenlighet, och valde äfven till staffage antik arkitektur samt scener ur den antika mythen. Af honom och hans efterföljare, *J. F. van Bloemen* (Orizonte, 1748), finnas här flera goda taflor. Likaså af *Ad. Pynacker*, *Fr. Moucheron* och *Jac. von Artois*, lärjungar af *Claude Lorrain* (1682), som, i stället för Poussins romantiska utsigter, har dem vidsträckta, med trädgrupper och effektfull belysning. Alla dessa imiterade sydliga landskap, *Zachtleven* (eller *Saftleven*, 1685), af hvilken här N:o 44, deremot Rheintrakter. Tvenne stycken af honom finnas i det så kallade gröna kabinettet (81 och 82). En gren af det idealiserande landskapsmåleriet är det idylliska. Äfven dess äldsta bearbetare *Wynants* och *Weenix* äro här representerade, ehuru ej i nämnda, för dem mest karakteristiska stil. Den sednares lärjunge, *Nicol. Berghem* (1683), är i

denna art den utmärktaste. (Af honom här flera små taflor, 39, 47, 86, 92, 93 i gröna kabinettet.) Äfven den nämnde *Rosa di Tivoli* hör hit. Samtidigt med Poussin, Claude och Berghem lefde *Jac. Ruysdael* (1681), en trogen afbildare af naturen, men af dess majestät och makt öfver människoverk. Af honom ses tvenne mindre stycken (29 och 36), ett af hans lärjunge *Hobbema*, och ett vackert »månshensstycke» (16), af *Arthur van der Neer*, som också tillhör denna skola. Vidare: sjöstycken af *Bonaventura Peters* och *Backhuysen* (1705). – Den följande tredje salen innehåller en samling af *van Dyck*'s porträtt och ett sällsynt antal historiemålningar af samma mästare. Vi våga ej afgöra, huruvida hans tvenne »nedtagningar från korset» i Münchner pinakoteket öfverträffa dessa, som icke taga sig rätt väl ut; men i Berlin finnes en »den hel. Andes utgjutelse», som utan fråga tillhör hans bästa historiska kompositioner. Fjerde salen förvarar taflor af hans mästare *Rubens*, bland hvilka de förnämsta: »Loyola, som botar de besatta» (1), och den »undergörande Frans Xaver» (3) – kanske det yppersta af *Rubens*, som man ser i här upptagna gallerier, må man än göra, hvad väsende man vill, med det artistiska i de nämnda taflorna uti München. Bland de många genremålningarne fästa vi blott uppmärksamheten på några serdeles subtila af *Fr. v. Mieris* och *Terburg*, i gröna kabinettet, der, likasom i sjette salen, äfven flera »interieurer» af *Steenwyck* d. ä., samt i den femte goda porträtt och sällsynta landskapsstycken (4 och 13), af *Rubens*, ej böra förbises. En intressant sammanställning utaf blomsterstycken, af *Seghers*, *Thielen*, *Mignon*, *Heem*, alla från 17:de seklet, samt *Huysum* och *Rachel Ruysch*, från det 18:de, m. fl., finnes i det så kallade hvita kabinettet.

De äldre Tyska skolornas arbeten hafva sin plats i tredje våningen. Från äldsta tider finnes ganska obetydligt, men samlingen från den äldre Öfvertyska och Nederländska skolan är talrik nog, ehuru ej utvald. Det märkvärdigaste ur den förra, i första salen, är en altartafla af *Michael Wohlgemuth* (1519), med dubbla, på båda sidor målade flyglar (47), allt framställningar af helgon och kyrkofäder. *Albrecht Dürer*, den förres berömda lärjunge, lär man här känna på en ny sida uti tvenne taflor (15 och 18), föreställande den ena »10 000 martyrer», den andra »treenigheten». Figurerna hafva uti teckning mycket tycke med dem, på några taflor i München, (pinakot. k. 571, 576, 583) som tillskrifvas *Rafaël*, från hans första tid. På båda taflorna finnes *Dürer* själf afbildad. För öfrigt är det omöjligt att igenkänna samma hand i dessa stycken som i någotdera af samma mästareshan omnämnda arbeten i Münchner-galleriet, hans »apostlar» nemligen, »hans porträtt» och »*Lucretia*». Denna sistnämnda och hans riddarefigurer äro i samma stil, som här tvenne madonnor (26 och 28). Ett par porträtt vittna deremot mera om den store mästaren. För öfrigt innehåller rummet en mängd stycken af *Cranach* d. y., *Holbein* d. y., och flera arbeten ur Öfvertyska skolan, samt, utom flera porträtt, en »omskärelse» (73), af *Dürers* lärjunge *Aldegraf* (*Aldegrev* 1560), som synnerligen utmärker sig. En tafla (82), tillskrifven *Hemling*, torde ej kunna försvara sitt namn. I 2:dra salen, med taflor ur gamla Nederländska skolan, förtjena, af fyra stycken, som tillskrifvas bröderna *Eyck*, en stående »madonna» (15) och ett »porträtt» (12) af *Joh. v. Eyck* synnerlig uppmärksamhet. Bland de öfriga påminna vi om ett »landskap» (43) af *Paténier*, med Jesu döpelse, och trenne (73, 74, 75,) af *van Bles*. Vidare tre taflor (54, 56 och 64) af *Hemessen*, en mindre känd målare från medlet af 16:de seklet, alla föreställande *Mathei* kallande till apostlaembetet, af hvilka isynnerhet det sednaste numret samt ett

10

20

30

40

50

»helgon» (63) af samma man äro sköna stycken. De båda följande salarne, med arbeten af sednare Nederländska och Tyska mästare, hafva flera märkvärdiga stycken från den vanligen nedsatta perioden af Tyska skolans härmning efter Italienarne, som visa, att de hit räknade målares arbeten stundom ega ett icke obetydligt värde. Så tvenne praktfulla stycken (34, 35) af *Franck* d. ä. (1606), i tredje salen; ett af *Rottenhammer* (1608), fjärde salen Nr 8. Deremot visa flera af *Fr. Floris* (de Vriendt) och *Octav. van Veen* (Ottovenius) ett uppenbart konstens förfall. Fjärde salen upptages äfven af en mängd målningar från 18:de seklet, hvilka tillsamman med den stora samling af måleriets nyaste alster, som finnas till venster i samma våning, bilda en skala för den nyaste Tyska konstens utveckling, som icke igenfinnes i Tysklands öfriga gallerier. Utrymmet förbjuder oss, att bland dessa utmärka de många utmärkta och förtjenstfulla. I allmänhet är man fallen att i de nyares arbeten låta sig mutas af färgens friskhet och glans, af det skarpa afbrottet mellan ljus och skugga, som ger utförandet ett sken af kraft och karakter. Förf., som förde en ung dam ikring i detta galleri, hade yttersta möda att förmå henne öfvertyga sig om de äldre mästarens företräde. Fram- och åter-vandringar, från de nya till de gamla och tvertom, tjänade till intet. Först sedan hon någon tid i ro fått betrakta de nyares arbeten, sade hon: »dessa äro dock *alla lika*; jag tror, att de gamla göra mig mera glädje». Hennes naturligt goda omdöme hade träffat rätta punkten. Endast det inre, djupet, förmår alltid med ny tjusning fängsla blicken och sinnet.

Esterhazy'ska galleriet, uti det furstliga sommarpalatset i förstaden Mariahilf, eger arbeten af stort värde. Främst stå en »Maria med barnet och tvenne kvinnliga helgon» (Museum 36¹, nu i 11:te rummet), under *Leonardo da Vincis* namn, samt den berömda »handtvagningen» (2:dra rummet, 58), af *Rembrandt*. Den förra taflan hafva kännare velat tillskrifva B. Luini. Har man af båda mästarena ej sett annat, än af Vinci »den H. Cecilia», och af Luini »madonnan med barnet» i München, så finner man hos den ifrågavarande taflan påtaglig likhet i maneriet med det förra af dessa arbeten. Den *skall* här ej vara den enda af da Vinci, utan har trenne föregifna medsyskon, af hvilka dock intet har syskontycke. Bland dessa bär ett mästarens porträtt (Museum 44, nu i 11:te rummet) till inskrift: åt della Torre af L. d. V. Här finnes också tvenne stycken med Luinis namn, af hvilka »en helig familj» (11:te rummet, 16) är ganska skön, ehuru ej jemförlig med den nämnda, ojemnförligt sköna madonnan. I »madonnan med barnet och Johannes», som tillegnas Rafaël, anses endast barnet vara af dennes hand. Galleriet innehåller dessutom en stor mängd landskapsstycken, från olika tider, samt en skön och sällsynt samling af Franska och Spanska mästars arbeten. Anmärkningsvärda äro också en »Petri befrielse ur fängelset», af *Steenwyk* d. ä., som förekommer i alla samlingar, men här i ett utmärkt exemplar, samt ett stycke (2:dra rummet, 13) af *Potter*, en raritet i hvarje samling.

Lichtensteinska galleriet uti furstliga slottet, i förstaden Rossau, lär vara en bland de största privata samlingar. Bland mängden måste finnas ett och annat godt, men större delen synes samlad utan stort urval. Förf. hade blott tillfälle att en gång besöka detta galleri och saknade dertill all föregående kunskap om dess märkvärdigheter, äfvensom katalog. I greffliga Fries'ska samlingen, hvilken förf. icke fick se, skall finnas en »Mariæ död» af *Dürer*, med porträtt af Maximilan I

¹ Se katalogen.

och Maria af Burgund, som är synnerligen berömd.

Knappt vågar förf. vända sig till *Dresdener galleriet*, hvars rikedom på utmärkta stycken motsvarar det stora antal af målningar, det innehåller. En blick på katalogen säger, att man här ej har att söka prof från måleriets äldsta tider, utan det mesta förskrifver sig ifrån dess blomstrande period, samt tillhör, till dess utmärktaste del, den italienska skolan, ehuru denna i nummertal blott upptager hälften mot de förenade Tyska, Nederländska och Franska skolorna. Galleriet är indeladt i det yttre och inre, det sednare innehållande Italienarne och, med undantag af Rafaëlssalen, bestående af de rum, som ligga inåt borggården af det palats, uti hvilket galleriet är uppställt. Nummerföljden är serskild för hvardera afdelningen.

10

Hvem skulle kunna utmärka något annat i Rafaël's-salen, dit hvarje besökande genast hastar, än mästarrens »madonna di San Sisto», ehuru omgifven af mästarstycken denna tafla är. Man stadnar häpen inför den, och det förefaller en, som skulle man för första gången se en skön målning; så vidt står detta underverk öfver allt, hvad man i Tyskland kan se. Man tviflar uppå, att afståndet kan vara så stort, man ser omkring sig, man anstränger minne och inbillning – det är allt förgäfvets; något liknande finner man icke ens bland hvad man sett af Rafaël sjelf. Såsom bekant, plär man indela hans verksamhet i trenne perioder med skildt manér: *den första*, då han närmast följde sin mästare Perugino, och på hvilken tid uttryckets innerlighet är hufvuddraget i hans arbeten. Hit höra de nämnda småtaflorna i Münchnerpinakoteket (k. 571, 576, 583) samt i Berlin en »madonna» (223), en »madonna med helgon» (225), och en berömd »de tre konungars tillbedjan» (III Afd. 100, kallad »bilden fr. huset Ancajani»). Endast i den sistnämnda, ehuru illa medfaren målningen är, förmår äfven icke kännaren upptäcka spår af den pensel, som målat Sixtinska madonnan. Förf. skulle våga ställa den, jemte del Tempi i München, i uttryckets skönhet näst denna. I Berlin ses också en »Kristus stående i grafven» (226), som skall vara från tiden af hans öfvergång till *den andra* perioden, då han i Florens, der han var nära förenad med Fra Bartolomeo, tillagnade sig den Florentinska skolans friare form, hvars skapare da Vinci var. Till denna tid föras i München: »madonna del Tempi» (k. 603) och en »helig familj» (538), i Wien »Madonna im Grünen», som är betecknad med årtalet MDV eller MDVI, det sednare året bestämdt tillhörande tiden för Rafaëls vistelse i Florens. Det andra i ordningen af dessa stycken fick förf. icke se, emedan det som bäst kopierades för en målning på postlin, men de båda öfriga tilldraga sig i hög grad åskådarens beundran, ännu mera genom uttryckets skönhet än konstnärskapet i målningen. Härtill kommer ännu en »madonna» (256, »Rafaël di Casa Colonna») i Berlin, som anses vara målad i Florens 1508, samma år Rafaël begaf sig till Rom. Från *den tredje* perioden, tiden af Rafaëls vistande i Rom, der Mich. Angelos karakterfulla och storartade enkelhet anses hafva haft inflytande på hans utbildning, härleder man »della Tenda» i München, och från tiden af hans största fulländning Dresdner-madonnan. Till en sednare period måste väl äfven föras »d. H. Margareta» och den så kallade »hvilan i Egypten» uti Wien, hvilka arbeten förf. icke sett recenserade, men som i manéret närmast likna »della Tenda». Isynnerhet den förra af dem utmärker sig genom en färgprakt, som uti intet annat af här nämnda arbeten återfinnes, och båda hafva, ehuru effektfulla, ett *något*, som helt och hållet skiljer dem från dessa. »Della Tenda», synbarligen en

20

30

40

50

mästerlig målning, blott till en del ovanligt starkt modellerad, har åter intet af det öfverjordiska uttryck, som finnes hos madonna Sixtina och den för henne knäböjande Barbara, ehuru kanske en icke-kännare med förf. skulle kunna vilja sätta Christus-barnet på den förra taflan lika högt, som det på den sednare. Men hvem vågar här bedöma, der man stöter emot kännares förtjusning, hvilka i det sednare barnet vilja se det mästerligaste af alltsammans.

Uti samma rum finnes *Correggios* verldsbekanta mästerverk, ibland dem »Natten». Bland arbeten af Rafaëls lärjungar utmärka vi *Giulio Romanos* »madonna med tvättbäckenet», det förnämsta af denna målare i Tyskland, och en skön »madonna med barnet och flera helgon», af *Bartol. Ramenghi* (Bagnacavallo). Skön är också en »Magdalena» (469), af *Battoni*, en Romare från början af 18:de seklet. En »Cecilia» (493) af *Carlo Dolce* är mindre vek, än hvad som vanligen ses af honom. Ännu må nämnas en kopia efter Rafaël af *Rafaël Mengs* (1779), kanske skönare än något af dennes original, här eller i Wien, samt anmärkas, att den kopia af »madonna della Sedia», som föregifves vara gjord under Rafaëls ögon och med hans biträde, af de flesta kännare anses vara utan värde, så att åskådaren med lättadt samvete må lemna bilden, äfven om han såsom förf. förgäfvdes sökt finna den mästerlig.

Vi begifva oss så till det egentliga inre galleriet. Här mötas vi först af några få äldre Italienare, bland hvilka vi hålla oss till *Venetianska skolan*, såsom den fullständigaste. Paduanerne *Squarcione*, *Mantegna*, samt de egentliga Venetianerne *Giov. Bellini*, hans lärjungar *Gentile Bellini*, *Girolamo di Santa Croce*, af honom serdeles skön tafla, »Joseph och Maria tillbedjande barnet» (38), *Cima da Conegliano*, *Vicenzo Catena* m. fl. representera skolans äldre period. I samma rum som dessa finnas äfven stycken af den älskliga *Francesco Francia*, igenkännligast i en »madonna» (6). I följande rum upptager *Tizian* all uppmärksamhet. Icke mindre än tre »Venusbilder» lysa här emot den inträdande. Nära förgäfvdes söker man dock i dessa det, som borde gifva dem den mesta tjušnjingskraft, formernas veka rundning genom en clairobscur med hvitt på hvitt, emedan hela bilden grånat eller gulnat af ålder. Märkligare är den sköna inkarnationen på den nämnda Danaë i Wien. Såsom kanske det förnämsta härstädes anses »skattpenningen» (il Christo della Moneta 62). Berömd är också en »altartafla» (60). I detta rum finnas äfven stycken af *Tizians* medlärjungar, *Giorgione* och *Palma Vecchio*, af den sednare tvenne goda (73 och 76). Bland taflor af hans efterföljare förtjenar en »Mathei kallelse» (31) af *Pordenone* serskild uppmärksamhet. I nästa stora sal intager *Paolo Veronese* bildligen första och i verkligheten största rummet. Berömdast äro »bröllopet i Cana», ehuru samma ämne finnes uti en ännu berömdare framställning i Paris. Dermed täfla i prakt »Kristus, bärande korset», (»die Kreuztragung»), och »Kristus i Emaus». Den förstnämnda taflan är 16 fot bred, 7 1/2 fot hög; den i Paris har 40 fots bredd, 20 fots höjd. Äfven om den färgprakt, dessa arbeten egt, kan man numera blott göra sig en ungefärlig föreställning. Också är detta så kallade »inre galleri» alltför mörkt. Motstycken till Veroneses arbeten äro, i salens andra ända, de af *Annibale Carracci*, likasom de förra, de utmärktaste af denna mästare i Tyskland. Kring Veronese ordna sig sednare Venetianare: *Giacomo*, *Leandro* och *Francesco da Ponte* (Bassano), af den sistnämnda »herdarnes tillbedjan» (114), *Domenico Feti*, en »David» (141), *Palma d. y.*, *Varotari* m. fl.; kring Carracci taflor af farbrodern *Lodovico* och brodern *Antonio* (Agostino?), *Dominichino*, *Albani*, »Ve-

nus och Vulkan». (257), *Schidone* och andra Eklektiker. Bland Annibales kraft- och praktfulla stycken äro »Maria på thronen» (249) och Mariæ himmelsfärd» (267) rikast uppå effekt. Mellan dessa båda serier upptages rummet af andra skolor i öfra Italien. Vi fästa uppmärksamheten uppå »tvenne gamla» (203, 204) af *Nogari*, »Petrus och Paulus» (242) af *Niccolo del Abbate* (Giulio Romanos lärjunge), och »Åkten-skapsbryterskan» (232) af *Biscaino*. I nästa rum fortsattes med Eklektikerna. Bland dem förnämst *Guido Reni*, samt dernäst *Albani* och *Franc. Barbieri*, (Guercino da Cento), af hvilka alla finnes en mängd stycken. Sist följa Naturalisterna (nyare Neapolitanska skolan), med *Caravaggio* i spetsen, isynnerhet en stor mängd taflor af *Spagnoletto*, *Luca Giordano* och *Solimena*. Af Giordano är kanske bäst en »Perseus» (362), samt »Jakob och Rachel» (366). Uti »Sabinskornas bortröfvande» (367), närmar han sig, i form och kolorit, på ett märkvärdigt sätt Rubens. Glömmas bör ej en »sjöstorm» (357) af *Salvator Rosa*.

10

Om redan de ofvan uppräknade äro få i förhållande till den stora mängd, som förefinnes, så måste detta ännu mera blifva händelsen med det öfriga af galleriet – bestående af cirka 1 200 stycken, utan att räkna ett stort antal porträtt från nyare tid samt pastellmålningarna. Men öfvertygad att den, som på förhand icke gjort ett urval, äfven med en måleriets historia i hand här behöfver flera dagars tid för att orientera sig, fortfar förf. att angifva några hufvudstycken. Ingångssalen, A., har, jemte flera utmärkta taflor af *Nicolas Poussin*, tvenne sköna landskap af *Caspar Poussin* och trenne af *Claude Lorrain*, af hvilka N:o 30, 31 utomordentligt herrliga. En »helig familj» af *Le Brun*, en »Napoleon» af *Gerard* (Frans), samt, såsom raritet, en »soldatscen» af *Callot*, böra ej förbigås. Uti B finns ett stycke (152), som tillskrifves *Joh. v. Eyck*, men dock ej tål jemförelse med dem i Berlin och München, ett »porträtt» (77) och »en kanin» (135) i aquarell af *Dürer*, hvilka ej, såsom flera andra taflor härstädes af samma mästare, sätta betraktaren i förlägenhet. Vidare af *Cranach* d. ä. en stor mängd, och af *Holbein* d. y. bland annat en serdeles skön »madonna, med ett dött barn på armen, framför hvilken en man knäfaller» (74). Det är ett i högsta grad utmärkt stycke. Rummet C har stycken af *Mengs* och af *Rosa di Tivoli*, de sednare isynnerhet rara utom Dresden; D en skön »Vestal» (271) af *Angelika Kauffman*, serdeles goda arbeten (åldriga ansigten) af *Denner*, samt en mängd landskapsstycken af redan nämnda (Se sid. 242 f.) skolor och mästare. Så af Rubens efterföljare *Snayers* (335), *Bril* (353, 368), *Poelemburg* (327), af hvilka längre fram flera arbeten förekomma, samt ett bland *Ruysdaels* utmärktaste stycken (365). Galleriet innehåller af honom utmärkt sköna. Berömdast äro »Jagten» (723), »Judekyrkogården» (656) och »klostret» (648); ehuru äfven tvenne »vattenfall» (365, 594) och »skogstrakter» (442, 593) äro förträffliga. Isynnerhet »Jagten», med figurer af *van der Velde*, är den mest lefvande natur, man någonsin kan se. På landskap är galleriet i öfrigt serdeles rikt. Vi nämna ett (455) af *Wynants*, en af de äldsta idyllmålare; flera (510, 976, 734), det sednaste serdeles skönt, af *Everdingen* (1675), en *Ruysdaels* efterföljare, som målade nordiska landskap; bland en mängd af *Berghem* tvenne större stycken (670, 676); trenne (426, 635, 666) af den rara *Potter*; ett utomordentligt antal landskap af *Zachtewen*; ett ungefär lika stort af *Wouwerman*, med hans ryttaire- och jagtgrupper; flera af *Adrian van der Velde* och *Jan van der Meer*, som också tillhöra de idealiserande idyllmålarna; trenne (824, 926, 986) af *Waterloo*, ett (843) af *Hackert*, den förra från slutet af 17:de, den sednare i 18:de seklet; tvenne månsken (1 006, 1 007) af

20

30

40

50

Arthur van der Neer m. m. *Rubens* har här berömda stycken: en scen ur *Virgilius*, »*Quos ego*» (920) och »*der Liebesgarten*» (747), ett täckt stycke, något hos denna mästare ovanligt. Mera än af den förstnämnda taflan torde dock de flesta åskådare anslås af en »*Meleager och Atalanta*» (682), »*den druckne Herkules*» (691) samt »*Paris' dom*» (731). Dessutom af honom en mängd sköna porträtt samt ett landskap (917). Af *Rembrandt* och hans lärjunge *Ferdin. Bol* finnas utmärkta stycken. Bland den förres äro »*Monoah och hans hustru*» (478), tvenne porträtt (472, 575) och »*mästaren sjelf med sin hustru*» (718), en serdeles humoristisk komposition, de främsta. Ett »*landskap*» (523) af honom är en sällsynthet. »*Jacobs dröm*» (530), en »*läsande man*» (531), »*David och Uria*» (719) samt »*Josef inför Faraos*» (720) af *Bol*, täfla med den förres och öfverträffa dem stundom i effekt. Dessa bådas arbeten finnas numera alla tillsamman i salen *E.*; *Rubens* i salen *G.*, der nu äfven de flesta af *Ruysdaels* stycken äro uppställda, medan nummerföljden i katalogen upptager dem spridda. Bland de många af *Rubens'* efterföljare fästa vi uppmärksamheten på en »*madonna*» (708) af *van Dyk*, några effektfulla stycken af hans medlärjunge *Jordaens*. Vidare ur *Nederländska skolan* en »*Magdalena*» (634) samt »*Abraham och Hagar*» (639) af *Adrian van der Werff*; tvenne synnerligen goda stycken (735, 938) af *Mieris*; tvenne »*unga flickor*» (1 010, 1 011) af *Schalken*, båda eldskensstycken¹, med hvilka man här äfven har tillfälle att jemföra flera dylika af *Honthorst*. Slutligen påminna vi om: »*en kvinna med sitt barn*» (539) af *Murillo*; en »*Magdalena*» (541) af *Zurbaran*; »*de vise mäns tillbedjan*» (534) af *Chiari*; en serdeles skön »*madonna*» (553), af obekant hand, som det tros, ur *Rafaels skola*, samt några perspektivstycken af *Canale och Canaletto* (*Bern. Bellotto*), bland hvilka en »*utsigt af Verona*» (555) synnerligen utmärker sig – alla (med inre Galleriets nummerföljd) i salen *H.*, som innehåller arbeten ur särskilda skolor. Bland de talrika pastellmålningarna finnes en skön »*Amor*» (13) af *Rafaël Mengs*. I sammanhang med galleriets taflor förtjena att nämnas de utsigter af *Dresden* och af serskilda orter i *Sachsen*, dels utaf *Canaletto*, dels af *Thiele*, som finnas i f. d. *Brühlska palatset*. Detta innesluter dock en ännu större märkvärdighet, nemligen sex tapeter efter *Rafaël*, hvilka af kännare anses stå i bredd med de för original ansedda uti *Rom*. Samma intryck, som en målning, göra de icke, och det torde fordras ett speciellt studium af *Rafaël* för att gifva dem deras rätta intresse.

40 *Målningsgalleriet i Berlin* är med sådan ordning uppställt, dess indelning i smärre rum för hvarje serskild skola underhjelper så mycket en allmän öfversigt, att här en handledning blir mindre nödig, och det utmärkta faller här så lätt i ögonen, att det knappt kan förbises.

För studium af de äldre italienska skolorna erbjuder *Berlin* kanske det lämpligaste tillfälle af alla *Tysklands gallerier*. Men man måste då, för detta ändamål, göra en serskild kurs genom en del af de rum, som upptagas af italienska mästares arbeten, emedan uti hvar ett och ett af dem sednare mästare förekomma jemte de äldsta. Desslikes bör den serskilda samling genomgå, som i katalogen är upptagen under:
50 »*Dritte Abtheilung. Erste Classe*». Den har, om den är äkta, ett stort värde. Man får, på serskild tillsägelse till betjenten, tillträde till densamma och instänges då för behaglig tid. Förf. eger en mängd anteckningar, hvilka dock här kunna vara så mycket mer öfverflödiga,

¹ Alla dessa i *Rubenssalen*.

som målningar från äldsta tid hufvudsakligen blott gälla genom deras historiska betydelse, och dertill katalogens uppgifter, angående de skilda skolorna, redan lemnar den besökande en god handledning. Att försumma detta studium, som öfverhufvud är så belönande för förståendet af sednare tidens fullkomligare verk, vore så mycket mera obetänkt, som Berlin icke eger något större antal af dessa sednare. Dock kan man naturligtvis af detsamma icke draga någon större nytta, utan studium af måleriets historia. Vi rekommendera för detta ändamål: »Handbuch der Geschichte der Malerei von D:r *Franz Kugler*».

Till berömda taflor, hvilka vi efter nummerföljden vilja uppräknat, 10
höra här: af *Tizian* »Tizians dotter» (75, a), kanske den kvinnobildning och den inkarnation, som af allt, hvad man i Tyskland ser, bäst motsvarar den föreställning, man gjort sig om tjusningen af Tizians pensel. »Äktenskapsbryterskan» (82) af *Pordenone* samt en »Madonna med »barnet» (92, a) af obekant mästare, förtjena äfven närmare uppmärksamhet. Likaså några stycken (103, 108, 110) af *Lorenzo Lotto* (1544, Tizians medlärjunge) och ett »Mariehufvud (129), som tillskrifves *Luini's* skola och har mycket af hans milda behag. Af *Correggios* »Io» ses här en dubbelbild (109) till den i Wien, utan att kännare kunna afgöra, hvilcendera som är original, eller om de äro det båda. Vidare hans lika berömda »Leda» (107), hvars ena arm förf. icke kunde förlika sig med. Vid denna tafla bör man ej låta hufvudfiguren leda blicken från bipersonerna, bland hvilka finnes en den skönas leksyster, skönare, än Leda själf, med ett uttryck af oskuld och fruktande lust, som är obeskrifligt. *Rafaëls* härvarande arbeten äro ofvan nämnda. I samma rum med hans Madonna »di Colonna» finnes en »Maria med barnet, helgon och englar» (253), det skönaste stycke af *Andrea del Sarto* i Tyskland. Det har mycken likhet med van Dycks bästa historiska bilder. »Tvenne älskande» (289), som tillskrifvas *Giulio Romano*, förtjena för namnets skull att betraktas. Utom flera andra stycken af 20
Caravaggio, berömdast hans »Amor» (396). Af *Guido Reni* »Paulus och Antonius» (383) och en »Fortuna» (387). Af hans mästare, *Annibale Carracci*, samt hans medlärjungar *Dominichini* och *Albani*, serdeles berömda och berömvärda bilder af Kristus, Maria, Johannes döparen och de tolf apostlarna (391–395, 399–403, 407, 410–413). Förbigås böra ej heller »Kristus spisande 5 000 män» (377) af *Ludov. Caracci* och en »Madonna» (381) af *Schidone* (1615) med förträfflig belysning. En kuriositet äro några landskap (390, 408, 414) af *Annib. Caracci*. Ett landskap (420) och ett annat (437), med en Silenus, af *Claude Lorrain* 30
visa dennes egendomlighet i sköna exemplar. 40

Till det märkvärdigaste i tysk målarekonst hör den sammansatta taflan: (1–12), ett fragment af den beryktade altartaflan uti Gent, af bröderna *Hubert* och *Johan van Eyck*. Den är detta ej blott såsom historiskt minnesmärke, utan äfven delvis såsom verkligt skön. Så de musicerande englarne med deras oförlikneliga ansigten, de mästerligt målade träden i N:o 5 o. s. v. I stället kan man hjertligen skratta åt de sjungande englarne. Flygeltaflorna, som äro målade på båda sidor, vändas om en gång dagligen. Skönt är också ett »Christus-hufvud» (26) af *Joh. van Eyck*. Åtskilligt af *Hemling* (här *Memling*), hvaribland en »altartafla» (19, a, b, c), märkelig äfven derföre, att på den dragter 50
finnas, fullkomligt liknande dem, man ser på den *Joh. v. Eyck* tillskrifna altartaflan i München. Men i öfrigt kunna de hvarken jemföras med hvad på sednare stället finnes af *Hemling*, eller med de *Eyckska* målningarna derstädes, som uppenbarligen äro syskon till altartaflan från Gent. För öfrigt ses här ganska litet utmärkt ur de äldre

tyska och nederländska skolorna. Serskildt förtjena dock nämnas en »Madonna» (28) af *Jan Mostaert* (1555), ett utmärkt godt »porträtt» (67) af *Amberger* och ett annat (71) af *Georg Pens* (1550), som hade till lärare både Dürer och Rafaël. Likaså har *Cranach* d. ä. här åtskilliga berömda arbeten: »Christus vid Oljoberget» (60), »Venus och Amor» i tvenne exemplar (52, 54), »Ungdomsbrunnen» (56), en originell och humoristisk, ehuru temligen stelt utförd komposition, samt goda porträtt, »Fredrik den Vises» (99), »Katarina von Bora» (100), »Luther» och »Melanchton» (63, 62), af hvilka båda sistnämnda exemplar 10 äfven finnas i Wien och München. Bland härmningar af italienska måleriet utmärka sig: en »Venus» (157) och »Loth» (160) af Nederländern *Frans Floris* (1570); en »ung qvinna» (148) af *Peter Aertzen*, likasom flere här förekommande, en mindre känd målare; en »tiggarscen» af *David Vinckebooms* (»il Bamboccio»), samt en »Bacchusfest» af Tysken *Rottenhammer* (1608) och *Jan Breughel* (»Blumen-Br.»). – I »tredje klassen» af denna »Afdelning» följa mästerstycken: af *Rubens* »Kristus-barnet med Johannes och en engel» (275), ett oändeligen täckt och lent stycke. De på taflan förekommande frukter äro af *Frans Snyders*, djurmålaren, som ofta var *Rubens*' biträde, hvarpå här ses 20 ännu tvenne exempel, i den mästerligt enkla »Kristus med Maria och Martha» (310) samt i ett »jagdstycke» (452), och i München mångfaldiga. »Den Helige Andes utgjutelse» (279), »Maria med barnet och de tre botfärdiga syndare» (307) samt »Carl I:s barn» äro sköna stycken af *van Dyck*, det första och sista märkbart skiljande sig från det andra, som är starkt i *Rubens*' manér, sådant detta visar sig i hans nyssnämnda arbeten. Icke jemförligt med något annat, än »handtvagningen» i Esterhazyska galleriet är »hertig Adolf af Geldern och hans far» (299), denna snarlik »Moses» (296), båda af *Rembrandt*. Hans lärjungar, *Ferdin. Bol*, med ett »porträtt» (270, b) och en »spående Zigenerska» 30 (300), samt *Govaert Flinck*, med en »Abraham och Hagar» (301) och »H. Anna med Maria» (301, a), sluta sig med rätta till nyss uppräknade stormästare. Af hvad som vidare förefinnes, utgöres större delen af landskapsstycken af nästan alla ofvan nämnda mestare i denna gren af måleriet. En »storm» (356, a) af *Backhuysen* är utomordentligt skön. Ett »sjöstycke» (353) af *Ruysdael* är en sällsynthet – och en vacker.

Uti serskildt rum äro, liksom af italienska skolorna, äfven för konsthistorien vigtiga stycken från tyska måleriets äldsta tid uppställda (»Dritte Abtheilung – Dritte Classe»). De tillhöra nästan alla Kölner-skolan.

40 Ännu återstår att påminna om en mindre samling ur alla skolor från 18:de seklet, i nummerföljd med italienska afdelningen såsom dess »Sjetta Klass – Akademiker». Till densamma höra goda stycken af *Nicolas Poussin*, *Adrian van der Werff*, en »Madonna» (472) af *Mengs*, af *Angelika Kauffmann* hennes eget skönt målade »porträtt» (475) samt några »stadsvuer» af *Canaletto*.

Förf. ser med ledsnad tillbaka på det ringa antal, han känner och förstått att utmärka bland dessa rika samlingar. De nämnda taflorna äro dock, jemte flera utmärktare ur nederländska skolan, hvilkas upptagande utrymmet ej medgifvit, de enda, förf. erinrar sig och för sin 50 fantasi kan återkalla, ehuru han använde en tid af fyra månader nästan uteslutande för samlingarnes studerande. Men just den erfarenhet, förf. gjort, af svårigheten att vända sig skådandet till gagn, der tusendetal bilder från hvarandra locka beskådarens blick, har uppmuntrat honom att med dessa förteckningar söka gagna andra besökande, lika nybegynnare, som förf. sjelf, ehuru han kunde förutse, att han skulle afsluta

förteckningen med samma obelåtenhet, som den hvaraf sista afskedet från något af de beskrifna gallerien åtföljes.

VI. WIEN. NOTISER OM ÖSTERRIKE. THEATER.

Wien ist eine grosse »Stadt».
Saphir.

Wien — ja Wien är en stor stad och en skön stad, då man hunnit till dess inre och der blifvit hemmastadd. Men då man kommer neddängande med en ångbåt långsamt Donau, använder man för lång tid af den korta, som ström och ånga bestå, för att betrakta Kloster Neuburg och Leopoldsberg, och den blick, man kastar på Wien, visar en endast Stefanstornet med några stycken dess barn. Reichard försäkrar, att staden »se présente majestueusement dans toute son étendue», men man bör kanske då ej låta sig locka af närmaste omgifningar, t. ex. af de nämnda, eller af någon angenäm bekantskap om bord, eller kanske skall man klifva upp i masten — sannerligen jag mera vet, om Donaufartygen ens hafva en mast!

Man har för resan från München till Wien att välja mellan tre serskilda vägar. Af de tvenne direkte till Linz föredrages vanligen den öfver Salzburg för landets prisade skönhet, i trakten af denna stad samt mellan den och den förra staden. Förf., som nyligen sett det skönaste alpland, och som icke förstår sig på att njuta af ett sådant instängd i en postvagn, valde en tredje väg, till Regensburg och derifrån på Donau, ända till Wien. Man har då tillfälle att kasta en blick på den innersta delen af Tyskland, och nöjet af åtminstone tvenne dagsresor på floden. Landet närmast till München är äfven åt nordnorden af samma ödsliga och ängsliga beskaffenhet, som åt vestern, mellan denna stad och Augsburg. Först i trakten af Landshut, en nätt och välbelägen stad vid Isar, med ett kyrktorn, 456 fot högt, d. ä. af precis samma höjd som St. Michelstornet i Hamburg, och högre än Münstertornet i Strassburg (445 f.) eller Stefans-tornet i Wien (420 f.), får landet ett fruktbarare och behagligare utseende. Till och med vinrankan, fruktbarhetens insegel, visar sig åter, åtminstone i trädgårdarna. De usla kojor, man här till sett, förbytas småningom i gladare byar, och man erinrar sig åter, att man är i det bördiga Tyskland, hvilket man i Münchens omgifningar hunnit glömma. *Regensburg* är det bäst att besöka med tillslutna ögon, ty dess yttre är obehagligt, ruskigt och dystert. Blott bryggan, uppförd 1146, den enda af sten öfver Donau, som här har ungefär 900 fots bredd, må man bese. Invånarnes antal är 24 000. Härifrån styrdes tyska riket till 1806, i etthundradesextiofyra års tid, en tid af ingalunda lysande öden för Tyskland; så att, rätt besinnadt, utsigten är lika litet inbjudande för slutna, som för öppna ögon.

Derföre ut på floden, näst Rhein Tysklands stolthet, ty Tyskarne äro större entusiaster för landets vatten, än för sjelfva landet. En tysk sångare har sällan mycket att säga om det sednare, men om de förra, om Donau och isynnerhet om Rhein, kan han qvåda från morgon till qväll. Verkligen är också icke en resa på båda dessa floder så angenäm, som man någonsin kan önska sig den. Att hafva sett den ena af dem, minskar ej nöjet af att se den andra. Ty Donau har ett helt annat skaplyne än Rhein. Den sednare intager mest genom sina stränders rikedom, bergen äro omslutna af bördiga rika dalar, och deras ruiner höja sig midt ibland vingårdar. Sjelfva floden har ett jemnt lopp, nästan

alltid samma bredd, samma djup, bädden är fri från grund och stenar, och vore man säker, att ingen slump skulle drifva fartyget mot ett annat dylikt, ingen tillfällig vindpust föra det mot stranden, så kunde det lemnas på egen hand, för att göra resan från Strassburg till Rotterdam.

- Annorlunda förhåller det sig med Donau. Här finnas sandbankar, klippor midt uti floden, verkliga fall och forssar, till och med vattenhvirflar, och man får verkligen gunga på dess böljor samt höra deras brusande dån, hvilket på Rhein endast erfäres – i beskrifningarna och i poetiska utgjutelser till Rheingudens ära. Med denna flodens karakter står dess stränders i öfverensstämmelse. Donautrakten kring Regensburg är väl en öppen odlad slätt, och denna sträcker sig nedåt floden ända till Straubing och mynningen af Isar, så att blott på venstra stranden spridda berg och landthöjder visa sig, bland hvilka sednare en, vid Donaustaufsen, ungefär en mil nedom Regensburg, bär det blifvande tyska pantheon, »Valhalla».¹ Men ungefär vid nämnda punkter vidtagna de vanligen skogbeklädda, här och der med slott, ståtliga kloster och ruiner af forna borgar bekrönta berg, som ända till närheten af Wien på båda sidor innesluta Donau-dalen, än speglade sig i dess vatten, än aflägsnande sig från dess stränder, för att låta dessa pryda sig med behagen af ett alplands dalar. Så genomfar man en bergränna, afbruten af täta sidodalar, uti hvilken vattnet brusar fram mellan klippor och stenar, der det fordras skicklighet hos styrmannen, för att föra den snabba ångbåten helbregda ned till det lugnare vatten, som vidtager vid Passau. Denna stad har ett det mest romantiska läge på en udde vid Innflodens utlopp i Donau. Midt emot de berg, vid hvilkas fot staden utbreder sig, reser sig, på venstra Donaustranden, der den lilla floden Ilz i den utgjuter sitt vatten, en brant klippa, täckt af en befästning, Oberhaus, som beherrsakar de tre floderna, staden och den kringliggande nejden. Uppåt består denna i den trånga flodrännan, men nedom Passau utbreder sig ett det täckaste, i frisk fågring grönskande landskap, omslutet af en ram af pittoreskt formade berg. Strömmen är så stark, att fartyget ej kan vända midtför staden, utan måste följa med ett stycke nedåt, för att åter arbeta sig upp i det lugna vattnet mellan båda flodernas strömfåror. Anblicken af staden och nejden är öfverraskande, och förf. tvekar ej att sätta denna utsigt från floden öfver den vid Koblenz, med hvilken stads läge Passaus har mycken likhet. En dylik öfverraskning väntar den resande snart åter. Bergen sluta sig ånyo tillsamman, och efter någon tid befinner man sig i en ny bergränna med 5 à 600 fot höga väggar. Ser man sig tillbaka från slutet af denna, som der en half mil löper fram i rak linje, så har man framför sig en den mest romantiska, ehuru något dystra dal, på hvars sidor ruiner titta fram ur den täta skogen, och i hvars fond vid dalens ändpunkt ett skönt slott majestätiskt blickar ned öfver dalen och flodens hela lopp. Knappt har man hemtat sig från första intrycket af denna syn, så vika plötsligt bergen åter undan, och ett vidsträckt land, med odlade fält, löfbekransade kullar, skönt gröna, från de skogiga bergspetsarne nedhängande gräsmattor,² fäster och tjsar blicken. Så kommer åter en bergpassage, vid inträdet i hvilken man omgifves af de så kallade Maximilians-tornen, en kedja af bombfria blockhus. På några minuter är den genomfaren, och så har man åter för sina ögon ett stort skönt landskap, vid hvars början staden Linz ligger på flodens

¹ Byggnaden är ännu kringbyggd med ett trädskjul, och från floden kunde man blott se detta samt den kolossala trappa, som leder ned mot flodbrädden.

² »Die Matten» kallas i Schweitz betesmarkerna uppe i bergen.

högra strand. Det är ett oupphörligt vexlande sceneri, mera storartadt och mera öfverraskande än något vid Rhein.

Linz är en genom sitt sköna läge vacker österrikisk gränsstad, med 26 000 invånare, som äfven har ganska vackra öppna platser och några breda, glada gator. Staden är synnerligen berömd för dess sköna, junoniska fruntimmer, och för den sköna utsigten från den bro, som här är lagd öfver Donau. Mellan Linz och Wien visa Donaus stränder öfverhufvud fyra stora scenförändringar. Först vidsträckta ängsfält med löfrika lundar och spridda byar – taflor sådana de ses af Berghems mästarehand. Vattenmassan, som redan betydligt ökats af Isar och Inn, vinner nedom Linz tillvext af en mängd bifloder, såsom Traun, Ens, Ips m. fl., och i hvarje stund tilltager floden i storhet och styrka. Nu följa sakta sluttande, skog-, gräs- och blomsterklädda berg, här och der köpingar och byar vid deras fot, samt enstaka herresäten, hängande på sluttningarna i trädens skugga. Vid de beryktade vattenhvirflarne når detta landskap sin största skönhet. Bergen tilltaga i höjd och lutning; vilda, romantiska sidodalar öppna sig för blicken; den sammanträngda vattenmassan brusar pilsnabbt fram uti klippbädden. Här funnes arbete för Ruysdaels pensel. Derefter framträder en verklig Rheintrakt, full af skoglösa berg, vingårdar, ruiner, städer, slott och ståtliga kloster – ett af Saftlevens landskap. Slutligen utbreder sig landet i odlade slätter, med långsträckta kullar, ordnade trädgrupper, – i Claude Lorrains manér. De rika klostren lysa som furstliga palats från kullarnes spetsar; städerna tillvexa i antal och betydenhet, och floden flyter lugn fram mellan låga stränder med en bredd, som anstår fursten bland Europas floder, såsom en sjö omslutande talrika grönskande öar.

Men allt detta är nu förbi – en tvenne dagars skön dröm. Vid Nussdorff, der fartyget lägger till, ser man ett skjul för tullbevakningen, några spridda hus, en mängd folk och vagnar och ett par polis-soldater. Passen aflemnas, effekterna visiteras artigt och lätt, och – här håller mig omsorgen för läsarens bästa qvar vid prosan. Den, som vid ankomsten ej öfverlemnar sina effekter i ångbåtsdirektionens vård, för att inom tvenne timmar hafva dem kostnadsfritt midt inne i staden, handlar icke visligt, isynnerhet om hans kappsäck innehåller en bok, ett par nya handskar eller något dylikt. Ty endast i händelse han detta gör, sker visitationen genast och, som sagdt, lätt och artigt. Men vill man nödvändigt medföra sina saker, så undersökas de vid barrieren, och jag var vittne till, huru man här vände ut och in på hvarje stycke. Ur damernas askar framplockades alla toilettens *arcana*, och ur deras koffertar – nog af, de sköna sjelfva och alla de ting, som lika mycket gagna till att dölja som att framvisa deras behag, sågo här jemmerliga ut. Herrarne sågo snopna på sina cigarrer och cigarrdosor, och Heines Salon vandrade i sällskap med Hegels Philosophie der Geschichte till censuren, derifrån de väl aldrig vände åter. Värst deran var dock en sångerska, som måste låta hela sin theaterparure vid dagsljus passera de nyfiknas mönstring.

Detta såg jag, sedan jag förut sett en skönare syn, den skönaste man se kan. Mitt täcka resesällskap från Regensburg stod nedslagen och betänksam vid min sida, ty hon hade förgäfvets bland mängden spejat efter den väntade. Vi öfverlade som bäst, om vi skulle fara af uti en af de Gesellschaftswagen, hvilka för ångbåtens räkning föra de resande kostnadsfritt till bestämda allmänna platser i staden, eller om vi skulle taga egen vagn. Jag var onödigtvis dum och förlägen, ty jag fruktade att såra henne. Hon hade ännu en gång kastat en blick utåt vägen, släppte plötsligt min arm, ropade: »Carl!» och flög en ung hygglig man

till mötes, i hans armar, kysste honom och kysste om igen – det var hennes bror. Hon kände genast igen honom, men han kunde ej i den vackra, blomstrande jungfrun se den lilla, ystra flicka, han för åtta år sedan lemnat i Erfurt. Min roll var nu utspelad, och jag slutade den med att ur diket upptaga hans hatt, som under den häftiga omfamningen fallit af, räckande den åt systemen, då hon med sina varma, tårade ögon såg sig om efter mig. Presentationen och tacksägelserna visste säkert den glade och kärleksfulle brodern ej mycket af; han förde systemen till sin vagn, och så hade jag endast att tänka på egen fortkomst.

10 Dervid fordrades ej mycket besinnande. Klifva i en sällskapsvagn och låta det bära utaf, går temmeligen utan hufvudbry. Den jag råkade uppå gick enligt serskildt aftal till värdshuset Dreyfaltigkeits-Hof, inuti staden och i närheten af Neumarkt. De herrar, hvilka här skulle taga in, försäkrade, att stället var godt och billigt. Sinnad att följande dag (nu var det söndag) förskaffa mig privat logis, var jag likgiltig, hvart det bar. Genom förstäder, hvilkas namn jag hörde och glömde, och som sågo skralla nog ut, kommo vi till Alster-Vorstadt, förbi Josephinum, der staden redan börjat antaga ett regelbundnare utseende och der vid den raka, temmeligen breda gatan sågos endast stora hus.

20 En oupphörlig rad af vagnar mötte oss, isynnerhet utanför linien (så kallas här barrieren), der Zeisel- och Stell-vagnarne ökade deras antal. Jag trodde, att någon serdeles festlighet drog Wiens befolkning åt denna trakt; men det var endast söndagen, som lockade det glada folket ut på landet, till Kloster Neuburg och dess omgifningar. Brigittenfesten, den största folkfest i Wien, hade väl i dag tagit sin början, men Brigittenau, der den firas, låg åt en annan sida, närmare staden. Då jag hörde talas härom, erinrade det mig, att jag var i en stor stad. Snart kommo vi ut på glacis'n, som på denna sida, der man ser

30 Alster-, Josephs-, St. Ulrichs-, Spittelberg- och Marienhilf-förstäder, hvilka alla åt glacis'n garneras af stora offentliga byggnader och palatser, ger en storartad anblick. Inkomna genom Schotten-thor halkade vi jemnt fram på de trånga gatornas sköna stenläggning, begrafna i en halfskymning af de höga husen och ett nedstörtande hällregn. Så tog sig stadens inre ej serdeles inbjudande ut.

Helt annat var det följande dag. Gatorna hållas så rena, äro så väl lagda; magasinerna breda så omsorgsfullt ut sin rikedom; folket är så väl klädt, ser så gladt och välmående ut; man har ej gjort hundra steg, förrän man tycker, att Wien är en glad och trefflig ort.

40 Jag kan ej påfinna andra omständigheter, än de nämnda, hvilka helt och hållet aflägsna det obehag, som man erfar på en trångt byggd stads mörka och smala gränder, och hvilka göra äfven sjelfva stadens gator i Wien till den angenämaste promenad. När och huru ofta de sopas vet jag ej, men regnet gör de flata, fyrkantiga stenarne aldrig smutsiga. I vackert väder begjuter man dem vanligen med vatten morgon och afton, för att skydda magasinerna för det uppstigande fina dammet. Detta bidrager äfven till svalkan, som dessutom befordras af skuggan från husen och de tält, hvilka på solsidan utspännas öfver magasinernas fönster och dörrar. Gatorna tillåta inga trottoirer, men hela gatan är här bekvämare för en fotgångare, än annorstädes trottoirerna.

50 Husen äro ej vackra, och trängseln hindrar äfven ögat att fröjdas åt de vackrare. Men hvarje hus är garneradt med stora vackra skyltar, med alnshöga gyllene inskriptioner. Fönstren i jordvåningen äro öfverfyllda med alla möjliga konstens och idoghetens alster. Man har ej af nöden att gå in i boden, för att söka, hvad man önskar, utan kan göra sitt val på gatan, äfven der underrätta sig om priset, som ofta finnes utsatt å

hvarje stycke. Tyghandlaren viker sina vesttyg i form af vestar, sina halsdukar efter nyaste modet o. s. v. och uppradar dem i fönstret. Modehandlaren fäster blommorna på hatten, kastar voilen deröfver och hänger den tätt öfver shawlen, så att man lockas att söka skönheten, som gömmes derunder. Skräddaren hänger till hvarje frack dithörande inexpressibles, till hvarje vest den rätta duken m. m. Hvarje hus och magasin har sitt namn, och en oljefärgstafla vid dörren, mången gång icke utan värde, visar skyddspatronen eller patronessan. Vid en modehandel står »die schöne Wienerin»; vid ett kaffehus svärfvar »Iris» öfver regnbågens glitter; för en skräddarebutik står »König Leopold» stolt och rak; utanför tobaksboden drar en Turk sina väldiga rökar o. s. v. Knappt en fläck på väggen är tom. I sjelfva dörrarne och utanför dem äro varor uppstaplade, mellan hvilka en modernt klädd ungherre bockar eller en täck säljerska blickar dig till mötes, beredd att på det artigaste uppfylla hvarje billig önskan. Dörrarne till kaffehus och vinkällare stå vidöppna; der utrymmet tillåter, sitter man, äter och dricker, röker och läser tidningar på öppna gatan. Så har »der Graben», den mest lifliga öppna plats i staden, tvenne stora, gentilt dekorerade glacebutiker, uppförda midt på torget, omgifna af flera rader vackra stolar, der vandrande och åkande af båda könen, på öppet torg, under bar himmel, svalka sig med »Eis» och limonader. Denna omgifning gör, att endast de förbifarande åkdonen påminna om, att man befinner sig på gatan. Dessa fara raskt; men den stränga polisordningen har gjort kuskarne försigtiga, och olyckshändelser i följd af deras framfart äro högst sällsynta. Genom den jemna gatläggningen är äfven bullret af åkdonen ringa, och fotvandranden har derföre af dem hvarken fara eller obehag. Det är tvärtom ett nöje, att vid sitt kaffeglas eller glaceassiette betrakta de eleganta ekipagen och de brokiga, pratande och skämtande grupper, som i dem röras fram och åter. Till behaget af Wiens gator hör vidare, i första rummet, ehuru vi sparat det bästa till sist, stadens vackra, välklädda befolkning. Der en modern dräkt endast är undantag, der väcker den endast uppseende, utan att behaga, och förvandlar den, som bär den, ofta till en narr. Är deremot den moderna klädseln, såsom namnet uttrycker, den sedvanliga, så fägnar den ögat på samma gång genom sin nyhet och genom att vara som den vara bör. I en stor stad är det lätt att vara modern, ty dertill hör blott en rock och en Gud, som man säger. Hvarje skräddare följer der modet åt, och krämaren säljer endast moderna varor. En modern dräkt är derföre icke kostsamare än en urmodig. Fasonen och nyheten betalas ej, der det endast ges nytt och fasonerad. Wien är nu äfven i detta hänseende en stor stad. En modern dräkt gör der skäl för namnet – alla äro moderna. Vi tala då icke blott om dem, hvilkas hufvudsak toilett är, utan om grefven och kammartjenaren, hofrådet och skrifvaren, grosshandlaren och kyparen artisen och gesällen, med alla dessas damer, hustrur eller älskarinnor. Endast åldern gör en åtskilnad, och modernt klädda gubbar ser man i Wien, likasom annorstädes, endast i de högre stånden – om fruntimren tåga vi, ty dem och åldern bör man aldrig nämna tillsammans. Att nu se sig omgifven af endast välklädda personer är isynnerhet för nordbon, som alltid bredvid sidenkappan har trasor och nakenhet för ögonen, en högst angenäm syn. Man ledes af denna jemna yta att tro på en jemnlighet i bildning och yttre vilkor, en tro, hvilken äfven vid en närmare undersökning icke visar sig så illusorisk, som mången kunde förmena. Läger man nu härtill den fröjd af lifvet, belåtenhet och välvilja, som framlyser ur hvarje ansigte, samt täckheten öfverhufvud hos Wiens

qvinnliga befolkning, så finner man lätt, att en promenad, en vacker sommardag, på Wiens gator ej kan vara utan behag.

Sjelfva staden är icke stor, och man är ett tu tre vid en af dess portar. Vänder man sig mot norden, så kommer man till en arm af Donau, och på dess andra sida till Leopoldsstadt, hvars närmast staden belägna del, med tillägg af de bredare gatorna och de nyare husen, föga skiljer sig ifrån sjelfva staden. Men åt alla andra väderstreck leda portarne ut på glacis'n. Staden är nemligen omgifven af vallar och en djup bred graf. Men detta ger den intet krigiskt utseende. Vallarne äro med alleer försedda promenader. Uti grafvarne åkes och promeneras likaså uti trädens skugga. Glacis'n utanför dem, som i en båge, trefjerdedelar af cirkelperiferiens, omgifver staden, är en jemn plan, prydd af alleer, hvilka, strålförmigt utgående från hvarje stadsport och genomskärande hvarandra, leda till de särskilda förstäderna. Dessa, dels för farande, dels för gående, afskäras åter alla af en bred, af popplar beskuggad farväg, som löper parallelt med vallarne och grafven. Mellan alleerna består fältet af en gräsplan. Utan denna omgifning vore ej Wien, hvad det är. Genom att från staden afskilja förstäderna, hvilkas hufvudgator, i riktning på stadens medelpunkt, Stefanstornet, löpa tillsammans mot glacis'n, ger denna det hela regelbundenhet, utan att hindra den mångfaldigaste omväxling i detaljerna. Vigtigare dock, än för anblicken af staden, äro vallar, graf och glacis för Wienarens dagliga lif. På förmiddagen göras upphandlingar i det gröna, på de åtskilliga marknaderna, och glacis'n är förvandlad i ett stort salutorg, hvars förnämsta punkter äro framför förstäderna an der Wien (Widen) och Landstrasse. Den ömsinta modren, som tror, att solsken och fri luft är hennes barn lika nödvändigt, som mat och kläder, för redan då dessa med sig, och, medan hon besörjer om förråd för middagen, öka de glada barnen sin naturliga aptit genom att tumla om i gröngräset. Visserligen gör detta större förråd nödiga, men ingen är mera öfvertygad än Wienaren, att magen ej håller ut vid bara solsken, och kostnaden för dess nödtorftiga spis anses derför ej här för en extra utgift, bredvid den hufvudsakliga för lyxen. Men först på eftermiddagen och mot aftnarne samlas här stort och smått. Man spatserar, sitter vid en bok i de mindre alleerna eller helst – hvilat i gräset, utan att låta sig genera, läser, leker med barnen, eller pröfvar den medförda matkorgens innehåll. Glacis'n, grafven, vällen, allt lefver och hvimlar af förnöjda menniskor.

Gå vi öfver Glacis'n ut i förstäderna, så behålla här endast hufvudgatorna utseendet af stor stad, och på de aflägsnare finner man alla en småstads tillhörigheter, små krämarbodas, skraddare- och skomakareskyltar på hvartannat hus, toma gator, half-klädda, sqvallrande qvinnor i husdörrarne, samt männer med pipa och nattmössa i fönstren. Leopoldsstadt, Mariahilf och an der Widen äro de lifligaste bland dessa Wiens trettiofyra döttrar. Af dess 400 000 invånare lefva blott ungefär 60 000 i egentliga staden – öfver nätterna, ty om dagen är väl detta antal tredubbladt.

Andra dagen af min vistelse i Wien gaf mig tillfälle att lära känna folket och dess lif i stort. Brigittenfesten, som börjas på en söndag, i början af Juli, räcker ännu öfver måndagen, och denna dag bivistas densamma af de bildade klasserna. Genom förstaden Rossau kommer man ut till ett stort öppet fält, icke långt ifrån Augarten. Vägen från stadslinien till fältet var uppfylld af tvenne rader vagnar, farande och kommande, hvilka endast fot för fot rörde sig förbi hvarandra. De återvändande vagnarne voro till större delen Stell-, Zeisel-, Steyer-

vagnar, och hvad de allt heta, hvilka transporterade den lägre befolkningen från linien till fältet, ty inuti staden få dessa vagnar icke komma. På båda sidor om vagnarne rörde sig en ofantlig folkmängd till fots, och ytterst på ena sidan rullade på en jernbana vagnar äfven dragna af hästar, så att en häst förde tvenne stora vagnar, den ena framför, den andra efter sig. Banan var enkom anlagd för att fortskaffa besökande till en invid det nämnda fältet liggande trädgård och förlustelseort, Colosseum. Vid en sådan tillförsel var fältet snart befolkadt. Tidningarne uppgåfvo folksamlingen till 70 000 personer. På stället funnos väl 10
50 skilda teatrar, der menniskor, djur och marionetter täflade om publikens ynnest. Här stodo tvenne sminkade och sotade trashankar på en gungande steg, höllo tal, sade plumpa qvickheter och inbjödo mängden att se de dramatiska representationer, till hvilka de voro lefvande affischer. Man skulle väntat, att de på sin höjd kunde aflocka det goda folket en allmosa för att slippa se dem – men nej, biljettkontoret var oupphörligen belägradt. Några hundra steg längre bort arbetade en pajazzo, hvars öra patronen sällan släppte, för samma mål som de nämnda. Han såg usel och uthungrad ut och tuggade på de öfverlästa gläporden med en bedröflig uppsyn; men patronen höll i örat, och en tryckning af hans beniga finger gaf den syndaren åter lif och rörelse. Publiken skrattade och köpte biljetter. På ett annat ställe gjorde en markatta på sin stång samma tjänst och sekunderades dervid af en björn, hvilken innanför den utspända tältväggen med slag eller styng tvangs att brumma. Taskspelare, hvilkas konst att halshugga folk tydligen sågs afbildad; qvinnor med alnslångt skägg, qvarterns långa mustacher eller andra manliga attributer lockade de skådelystna. Utom dessa theatrar för fixa pris, funnos en skara marionettskåp, som visades på diskretion, ehuru jag nästan tror, att deras föreställningar voro de bästa. Åtminstone roade de mig utomordentligt, och de öfriga åskådarnes jemna skratt vittnade, att också icke de hade ledsamt. Till 30
bestämda pris funnos äfven en mängd karuseller, svänggungor o. s. v. Tjugu års ynglingar försmådde ej att taga sig en ridt på trädhästen, och damer, gentila som till en bal, täflade om att få en plats i svänggungorna, under det kavaljererne vanligen visade sitt kurage med att stå bakom den sköna och genom att gifva gungan fart afpressade henne ett nödrop, då naturligtvis artigheten bjöd dem att slå sin arm kring henne, för att lugna hennes förskräckelse. Om dervid det upprörda hjertat verkligen slog lugnare, det veta endast de tu. Man gungar verkligen djerft, så att den stora vagnskorgens ena ända stiger öfver fästet för de linor, uti hvilka den svänger. Dessa slå dervid bugter och meddela 40
korgen ryckningar, som man fruktar skola utskaka hela lasten. Men man hör blott ett skrik, halft af räddhoga, halft af nöje, och ser – ja för hvad man ser är bäst att »blunda eller springa». En Wienerskas dräkt sitter alltid lågt ner på axlarna, ty hon har dessa vanligen vackra, skön hals, skönt rundad nacke och fyllig barm. Modet och koketteriet har dertill uppfunnit en snitt för lifvet, som gör detta framtill fullkomligt likt männernes öppna västar. Slagen ligga öfver hvarandra, och, utom det öppna mellanrum de ega, lemna de vid hvarje den skönas böjning framåt en ny terräng till pris åt det lystna ögat. Den trögaste fantasi har lätt att föreställa sig hvilken effekt allt detta har under gungningen, då 50
damen sväfvat deruppe framböjd och med hufvudet mot jorden. Den vilda farten skulle göra alla försigtighetsmått onyttiga, men man tänker ej ens derpå. Man ser derföre alltid en mängd ungarlar kring gungorna, och den bakom damen stående kavaljeren har sällan fröjden att ensam tjasas af sin skönas behag. Men sådant skrämmer icke en

- äktä Wienerska, henne, som ej rädes för ett bad, der karlar betala entree för att åskåda de sköna badandes lekar. Kring hela fältet voro musikkorpsen spridda, som manade till dans. De gjorde det ej förgäfv-
 10 ves. Den, som ej för sig och sin dam kunde betala 4 å 5 kreutzer och valsa vid fiolers klang, han hoppade för 1 kreutzer ikring vid den ojemna takten ur ett positiv. Kärngar med lyckspel stodo vid små bord, och kring dem trängdes gamla och unga, »artige Herren», till och med »schöne Damen», så kallades de af dessa lyckans prestinnor. Man spelade doft synbarligen blott af beräkning för dagens utgifter. Sällan
 20 sågs ett silfvermynt; med kopparslantar frestade man den nyckfulla gudinnan. Att de mångfaldigaste förfriskningar icke sänkades, förstås af sig sjelft. Brätskyl, tält, granriskojor, gropar i jorden voro nöjets salar. Man såg butiker på fyra hjul, som kunde rymma 40 å 50 gäster. Andra fröjdade sig kring en kärre, en tunna, en korg o. s. v., med den klara himmelen till tak. Dock funnos för den bättre klassen af åskådare endast ett par kaffehus samt det nämnda Colosseum, der man för en entree af 30 kreutzer (1 rd. rgs.) kunde se skådespel »im Freyen» och kostymdans samt uppfryska sig med ett glas kaffe, limonad eller dylikt. För en lika betalning vann man här tillträde till en upphöjd altan,
 30 hvarifrån trädgården och hela det utanföre liggande fältet kunde öfverses. Skådespelet var alltför lockande, för att låta den temmeligen dryga afgiften lägga hinder i vägen – och jag ville ej bortbyta anblicken mot den bästa opera. Den del af fältet, som intogs af folket, var ej större, än att med goda ögon allt kunde ses i detalj. En bred rörlig linie af promenerande åskådare genomskar massan, och på båda sidor om densamma hvimlade dessa tusende grupper af dansande, gungande, spelande, gapande, åtande och drickande. De brokiga dräkterna, fanorna, musiken, skratt och prat ur 70 000 munnar – det var för öga och öra mera färg och ljud, än de någonsin sett och hört. Längre bort,
 40 i ordnade rader, hundradetal vagnar, och på den raka vägen till staden ännu en oupphörlig ström af åkande och gående. Och källan till denna ström, Wien med dess trettiofyra förstäder, i fonden! Det stridde i mitt sinne en lust att på hela aftonen ej lemna altanen, med en att kasta mig i hvimlet, äta, dricka, dansa, gunga och skratta med de glada menniskobarnen. Skulle en glad själ på svenska, god eller bruten, föreslagit mig det sednare, så hade jag säkert varit med; nu följde jag de vises tråkiga medelväg, stannade en timma på altanen, begaf mig sedan åter ned i hvimlet – men blott som åskådare, och sist mått af se och trött af gående, till den väntande vagnen.
- 40 Under det vi i den hvila ut och vänta på hyrkusken, som säkert vid glaset, flickans sida eller tärningarne glömt hvad tiden lidit, vilja vi i korthet anställa våra betraktelser öfver det församlade folket. Min kamrat, en Meyer, af Tysklands tiotusende, från Köln, och jag gjorde verkligen början dermed, men afbrötos genom en ung dames ankomst. Hon fann hvarken på vagn eller kusk, oaktadt alla bemödanden af de skrikare, som med att ropa på kuskarne här förtjente några styfver. För att i något likna de artiga Wienarne, erbjödo vi henne och hennes lilla dotter en hvilplats i vår vagn. Utan krus mottogs anbudet, och då hennes kusk infann sig förr än vår, bjöd hon till återtjensten en af oss (den andra måste stanna kvar för liqviden) att göra henne sällskap till staden. Man måste vara bra oartig, för att afslå ett sådant anbud; i oss båda fann hon hvad dertill fordras: »vi ville ej skiljas åt» – det var en ursäkt – dertill en osanning – , för hvilken jag skulle skämts, om jag varit 10 år yngre och artigare, ehuru mindre snusföruftig. Hon såg ut som sjelfva nöjet; hade vi icke varit i Wien, skulle jag ej tviflat uppå, att

hon åtminstone var en af dess prestinnor. Nu vet jag verkligen ej, hvad derom är att tänka. Det torde derföre vara klokast, att ej vidare tänka derpå, utan öfvergå till de utlofvade betraktelserna, hvilka vi för vighetens skull sammanfatta i följande korta satser.

Sådana man här såg Wienarne, voro de det älskvärdaste folk i världen. Osminkad glädje visade sig öfverallt, utan att vara vild och stormande. Bland dessa sjuttiotusende sågs ingen illaklädd person – med undantag af några bland de nämnda spelförestånderskorna, månglerskor och de barn, som, kringdrifvande med sin vattenkruka och ett glas, ideligen skreko sitt: »frisch Wasser doo-o!» Många kinder voro röda af dans och vin, men ingen fot raglade. Der något var att se trängdes man, men ingen arm skuffades – icke ens en fot kom i trängseln i beröring med mina liktornar. Bland de promenerande rusade ingen fram, utan hvar och en rörde sig långsamt och uppmärksam. Ingenstädes hördes gräl eller ett ovänligt ord. Man tror väl, att den berömda österrikiska polisen har förtjensten häraf? Bland folket syntes ingen enda polis-soldat till; de hade sin plats vid vagnarne, för att förekomma oordning och olyckor.

Och då vi nu en gång kommit i farten att prisa, så låt oss dermed fortfara, så långt det tål. Man kan ej se något mera välvilligt än en Wienare. Den resande, som köper sig en plankarta öfver staden, må ej alltför ofta begagna den; han förspiller då ett nöje, som verkligen förtjenar att sökas, det att pröfva Wienarens godsintet genom att fråga den förstabästa, han möter, om vägen. Han skall dervid stadna i tvifvel, om han visat den frågade en tjänst, eller tvärtom, – så glad synes denne öfver tillfället att få använda sin kunskap den frågande till gagn. Om också en hemlig stolthet öfver »das schöne, frohe Wien» häri har någon del, så förringar det ej det älskvärda i ett sådant bemötande. Man ledes lätt till nyss nämnda förmodan af den fröjd, hvarmed Wienaren, då han kommit under fund med att man är fremling, och fått veta hvad man sett eller icke sett, skyndar att framställa och beskrifva hvad ännu är värdt att ses och njutas, samt lemna alla härför nödiga upplysningar.

Ett annat drag i folklynnet är redligheten och förtroendet – något som för hela Sydtyskland är gemensamt – men som i en stor stad isynnerhet frapperar. Vår omtalade fiakerkusk hade åkt oss ut i Pratern, ända till Donau, samt derifrån tillbaka till linien och så åter ut till Brigittenau, och han lät oss, utan minsta tvekan, här stiga ur och blanda oss bland folkmassan, under väntan att först vid återfärden på aftonen få sin betingade betalning. Vi hade lätt kontroll på honom, men han visste ej ens hvar vi bodde, emedan vi stigit uti på ett torg. Hans rättskänsla visade sig också deri, att han, då vi, efter att förgäfvat hafva väntat uppå honom en half timma, ännu en gång gingo ikring fältet, icke gjorde något anspråk på högre lega, ehuru han sålunda fick dröja tvenne timmar, öfver hvad som var aftaladt. Ett sådant sinne lag hos en hyrkusk hör i sanning till det ovanliga. Ingenstädes uppå värdshuset betalas förtäringen, förrän man lemna stället. Vid de tillfällen, då, såsom vid Strauss' eller Lanners soireer, sex till åttahundrade personer äro församlade, äta och dricka, vore ett sådant förtroende en oförlätlig okloket i hvarje annan stad än Wien. Vid soireerna i Sperl's trädgård försäkrades flera gånger af infödde Wienare, som kände sitt folk, att större delen af gästerna voro fremlingar, således obekanta för kyparne; men detta förändrade intet i den vanliga ordningen. Och likväl måste hvarje kypare ansvara för hvad som förtäres vid hans bord, d. v. s. vid 4 å 6 bord, för tillsamman 30 å 40

gäster. Ingenting hindrar ett möjligt bedrägeri. Man äter, dricker, låter vinbuteljen stå halftömd, stiger upp och promenerar i trädgården, återkommer eller – går, om man vill undvika liqviden. I en omnibus ser man likaså, huru den ena betalar, då han stiger i, den andra vid utstigandet, utan att kusken kan veta, hvem som betalt eller icke, lika litet som ekipagets egare kan kontrollera kusken. Hyr man ett rum, uppstår ingen fråga om skriftligt kontrakt och likväl ingen tvist om hyreslega o. s. v.

- 10 Ännu ett utmärkande drag hos Sydtysken, förnämligast hos Österrikaren och Wienaren, är folkets öppenhet. Jag menar härmed mindre uppriktigheten i ord, än frånvaron af allt bemödande att synas och gälla. Man skäms ej för sitt stånd och söker ej i sitt lefnadssätt gifva andra begrepp om en högre värdighet, än den man eger, och, hvad som framför allt skiljer Wienaren från Berlinaren, man sträfvar ej att låta påskina kunskaper och en bildning, som oftast är en blott lexa. Deraf kommer, att man är hjertans glad, utan att skämmas därför eller anse det stöta emot värdigheten. Deraf härleder sig också frånvaron af all rang- och ståndsskilnad i det allmänna. Den förnämsta adeln och landets högsta embetsmän draga sig kanske något undan, men nedom deras exklusiva krets lefver och gläder sig allt om hvartannat. Så
- 20 paradoxiskt detta än må låta, så inses likväl lätt, att der man i sällskapslifvet sträfvar att gälla för annat, än man är, der måste rangen ega något värde, då deremot frånvaron af detta sträfvande visar, att det ej lönar mödan.

- Att folkets glada lynne och begäret att njuta af lifvet gjort sitt till, för att utrota ståndsfördomarne, är lätt insedt. Der den gladaste gäller mest, der försvinner rangen, och der njutningsbegäret drifver hvar och en att deltaga i offentliga nöjen, der måste man vara betänkt på att lemna börd- och rangstoltheten hemma. Å andra sidan kan ej nekas,
- 30 att, när offentliga nöjen utträngt enskilda samqväm, den högre själsbildningen i allmänna lifvet måste ega mindre värde; men den sökes då äfven mera för dess egen skull, än såsom ett blott medel att lysa i salongerna. Offentliga nöjen utbilda äfven en egen sällskapston. Hvar och en roar sig, så godt han kan, utan pligt att roa andra. Men likaså förbindes man af pligt och egen fördel att icke störa andras nöje. Regeln är: »leben und leben lassen». Här saknas därför den fransyska, på fåfänga baserade sällskapstonen. I stället för begäret att lysa råder oskrymtad glädje, och öppen välvilja ersätter den minutiösa artigheten. Svårare torde vara att förklara, hvarföre i södra Tyskland öfverhufvud
- 40 de offentliga nöjena, samlefnaden på värdshus o. s. v. utträngt sällskapslifvet inom hus? Man kan säga, det är beqvämare och på längden fördelaktigare i ekonomiskt hänseende. Man kan då bo trängre och öfverhufvud inrätta sin hushållning mera efter verkliga behovet, än för att representera. Den sköna naturen, det tempererade klimatet, har äfven sin andel i denna smak; ty det är isynnerhet sommaren och trädgårdarne, som locka ut familjerna. Under den korta vintern fortsäta männen sommarens lif af gammal vana. I Wien inverkar särskildt sinnet för musik; ty detta är ett nöje, som man, med anspråk på högre konst, ej enskildt kan bestå sig.

- 50 Men låt oss lemna dessa undersökningar och återgå till beskrifningen. Trenne Musici, alla, om förf. ej är orätt underrättad, direktörer vid borgarmilitärens¹ musikkorpser, locka nästan dagligen Wienarens på musik begifna öra – och, ej sällan äfven hans danslystna fot. Strauss,

¹ Denna uppgår i Wien till 20 000 man.

Lanner och Morelli äro namn, som på alla hörn, der anslag för dagens nöjen fästas, bland mängden af andra främst ådraga sig de läsandes blickar. Bland dem fortfar Strauss att vara publikens älskling. Kännare må hur de vilja tilldela Lanner berömmet för mera »kunstgerechte» kompositioner. Strauss kommer fram med en vals, ett nytt potpourri, uti hvilka de mest olikartade läten, pistolskott, skratt, disharmonisk sång, afvexla med originella, sprittande melodier samt de mest smältande kadenser och öfvergångar – och se, man strömmar i tre å fyra veckor till, för att höra den nya kompositionen. Lanner applåderas, men Strauss väcker furioso. Den sednare har sitt hof af beundrare, mest unga män, hvilka taga plats tätt under orkestern och på hela aftonen förtära endast toner. Då Strauss stämmer upp ett älsklingsstycke börjar deras jubel. Hvarje gång, då efter en mästerlig öfvergång grundmelodien återkommer, förnyas jublet, och publiken instämmer nu eldigt, likasom vid styckets slut i ett skallande Da Capo. Strauss' mörka, torra, men lifliga figur visar sig åter. Han bockar, kort och raskt, blickar öfver samlingen med de svarta, blixtrande ögonen, sätter fiolen till hakan, böjer hufvudet åt sidan, drar ett klingande stråckdrag, och leken börjas på nytt. Till Strauss' framgång bidraga icke litet den lifliga exekutionen och de talanger, som tillhöra hans kapell. Han är sjelf outtröttlig, alltid uppmärksam och sysselsatt med att leda tempo, forte och piano. Kanske sker detta mera för publikens skull, än derföre att den utmärkta orkestern vore i behof af en så omsorgsfull ledning. Det gör emedlertid effekt, och då man hör Lanner, förefaller hans musik sömnig i jämförelse med Strauss'. Hans kompositioner äro också ofta orimligt långa, enformiga och tröttande. Men han saknar likväl ej sina beundrare, ehuru af en mindre entusiastisk natur, än de Straus-siska. Under förf:s vistelse i Wien, hade Strauss i sitt kapell ett oöfverträffligt skönt horn, för hvilket han också skrifvit endast enkla och reela saker. Dessutom en skön tenor-röst, som tillika sjöng en utomordentligt hög sopran, till en del i falsett-toner, och solo utförde duetter. Ingendera förfelade att väcka publikens entusiasm. Lanner försökte äfven sin primhornist, men denne var Straussianern vida underlägsen. Dertill kommer, att Strauss nu en gång intagit Volksgarten och Sperls trädgård, der den tongifvande publiken helst samlas. Morelli är i rykte och talang de båda nämnda vida underlägsen. Men äfven hans lifliga kompositioner och dundrande musik sakna icke åhörare och loftalare.

På dessa trenne personligheter hvilat till en stor del de offentliga nöjena i Wien. Strauss spelar hvarje Tisdag i Volksgarten. Så kallas en promenad, innesluten af en del af Kejs. palatset (»die Burg»), Erkeher-tig Carls palats m. m. på ena sidan och vällen på den andra, eller kanske rättare af de här vid Burgthor dubbla vallarne. Den har fordom tillhört kejsarborgen, men af »Fränzel» (Frans I) blifvit upplåten åt hans kära Wienare, samt prydd med det så kallade Theseitemplet, en till hälften öppen, i arkitektoniskt hänseende obetydlig, aflång byggnad, som innesluter gruppen »Theseus och Centauren», af Canova. Jag tror väl, att en anatom skall beundra en mängd partier, isynnerhet Centaurens hals, kring hvilken hjelten gripit med venstra handen, synbarligen ett kraftigt och qväfvande grepp. Men det hela saknar lif och kraft, och säkert är, att Centauren, om han icke qväfves, ingalunda dödas af klubban; så varsamt synes Theseus sinnad att sänka ned det förfärliga vapnet till hans skalle. Okunnig om, hvilka proportioner Centaurerna hade, fann förf. också hästdelen alltför liten, för att med kraft kunna uppbära den menskliga hälften, och Theseus måste hafva

10

20

30

40

50

haft lätt arbete för att krysta ned den. I samma trädgård finnes äfven konstföreningens lokal, till hvilken man nu under exposition hade fritt tillträde. Bland dess skatter behagade förf. mest en tafla af Waldmüller, föreställande en ung bondfamilj, som såg ut genom ett öppet fönster. Belysningen var till högsta illusion mästerlig, och det hela andades en så sann natur, att man kände solvärmen på ryggen samt var färdig, att af den vackra äldsta flickan begära mjölk och vatten och under väntan knipa pojkbysningen om näsan. Ett par landskap och blomsterstycken voro också icke utan värde. Men detta lockar icke folket hit. Grönskan och svalkan under träden samlar väl besökande alla tider på dagen, ehuru i ringa antal; men först på qvällarne, då det gifves musik vid de båda kaffehus här finnas, tilltager deras antal. Tisdagen är dock Volksgartens högtidsdag. Då samlas Wiens elegantaste befolkning i Café Curti, uti en stor halfcirkelformig salong, om vädret ej tillåter vistelse i fria luften, för att höra Strauss. Här går litet stelare till, än eljest. Damernas parure är mera utsökt; herrarne äro så till sägandes förbundne att hafva hvita handskar; man förtär endast glacer, sällan ett glas kaffe, eljest dag och natt Wienarnes älsklingsdryck. Vid talrikare besök sitta endast fruntimren uti flera rader, i en halfcirkel, och karlarne promenera i en hel, hvars ena hälft således ger dem tillfälle att mönstra de sköna. Under det man för 10 x:r, ungefär lika med 10 sk. b:ko, sålunda roar sig vid lampors sken innanför Cafécens hägnad, lyssna derutanföre i halfskymningen en mängd gratialister till samma musik, i händelse ingen ljufvare i hviskningar fyller deras öra och hjerta.

Raskare och ledigare är lifvet i Sperl's Garten, uti Leopoldsstadt. Der infinner sig, äfven i vanligt lag, knappt någon kavaljer utan sin dam. Man slår sig ned kring de dukade borden, i den upplysta trädgården eller i en vinkelformig salong, äter, dricker och glammar, dock aldrig så högljudt, att icke grannen ostördt kan njuta af musiken. Den rika ekläreringen, musiken ifrån den smakfullt prydda orkestern, de sköna träden och de sköna under träden, de aflägsnare gångarnes halfdunkel med deras partals rangerade befolkning, blomsterdof och ljumma nattvindar, allt detta är till berusning glädjande, än mer om det understödes af ungerskt vin och en vacker Wieneriskas joller. Här har en fremling tillfälle att pröfva deras älskvärdhet. Han sätter sig vid ett bord, der sällskapet är honom alldeles obekant, och inom 10 minuter är han så hemmastadd, som vore han omgifven af idel gamla vänner. Är han oartig nog att ej tilltala sin täcka granne, så händer väl, att hon börjar samtalet, inleder deri sin man, bror eller älskare – fremlingen vet ej hvilket – och hennes älskvärda, naiva munterhet förfelar väl sällan att vinna henne en beundrare. Och just detta synes fröjda den skalken, antingen hon har en förut eller ej. Om så är, visar sig dock ingen jalousie. »In Wien ist man tolerant», sade en ung, gift man, som uppdragit mig att följa sin fru på spektaklet. Tyskarne äro i allmänhet frågvisa, då de träffa uppå en fremling, och man sitter sällan en timma i en postvagn, utan att nödgas göra reda för fädernesland, destinationsort o. s. v., i fall man nemligen deltagar i samtalet, som vanligen de första timmarne är lifligast. I Wien är det icke annorlunda. Man skulle tro att Wieneriskan, hon som aldrig lemnat det glada Wien, röres till medlidande, då hon hör, att man är så långt ifrån hemmet, och att hon ansåge för samvetssak att visa ett deltagande hjerta för den, som blott på hundradetals miles afstånd kanske eger ett sådant. Lusten att få höra något nytt, företrädesvis något roligt, gör sitt till, och så kan en glad fremling i Wien öfverallt lefva bland bekanta. Ty »ein lustiges Leben»

är hufvudsaken. På denna lustighet och nyfikenhet hade förf. ett roligt prof, under en resa mellan Wien och Baden. I vagnen satt närmast mig en ung dam, och midt emot hennes mor, en frodig och fryntlig gumma. Som vanligt var snart konversationen i full gång. Utan lång väntan föll modren in: »Ni är ingen Tysk?» Nej. – »Est ce que vous etes un Français?» Nej. – Do you speak English?» Nej. – , Italienisch?» Nej. – »Russisch?» Nej. – Mor och dotter skrattade hjertligt. Den förra hade kanske velat lysa med sin lilla språkkunskap, eller låta dottern visa sig på styfva linan. Af mig var det ett infall, att icke lemna något slags upplysning, och de togo saken genast på den glada sidan. Gumman gick öfver till frågor. Om man i mitt land hade jernvägar, ångbåtar o. s. v. Nu svarade jag sanningsenligt. Då på detta sätt ingen upplysning rimligen kunde vinnas, bad dottren mig tala något på mitt lands språk? Jag gjorde en liten kärleksförklaring på finska. Förvåningen blef stor, men glädjen ännu större. Och då jag på tillfrågan hvad detta vore för ett språk? sade, att det var Ny-Zeeländska, skrattade gumman, så att magen hoppade och tårarne stodo henne i ögonen. Dottren började skämta öfver sitt grannskap med en »Menschenfresser», jag intalade henne mod, ehuru lockande hon än såg ut, och så fortfor det i yster glädje. Modren var, oaktadt sin språkkunskap, just icke mångfaldig, men dottren var »ein gescheidtes Mädchen». I Baden, vid Bangården (Bahnhof), väntade dem eget ekipage. Jag hjälpte dem artigt i, mottog en tacksägelse och helsning till Nya Zeeland, och så skildes vi.

10

20

Utom de nämnda platserna för Strauss' triumfer gifvas i Wien en mängd andra trädgårdar och salonger, der man samlas för att höra musik. Som förf. tror, blott borgerliga samlingsorter äro »Grosser Zeisig», i St. Ulrich, der Lanner spelar, och en trädgård vid Rofrano-gatan i Josepshstadt, der Morelli låter höra sig, under det att på de förut anförda ställena publiken är blandad, i Volksgarten kanske till och med litet exquisit. Dock beror detta, enligt förf:s öfvertygelse, mindre af afseende å rangskillnaden, än af andra yttre omständigheter. Nyssnämnda förstäder bebos mest af fabrikanter, handverkare och småkrämare, och det är naturligt, att desse företrädesvis besöka der belägna förlustelseorter. Den traktering, i Volksgarten bjudes, är också för klen, att tillfredsställa en affärsman eller arbetare, som, trött af dagens mödor, jemte musiken söker sig en mera solid vederqvickelse.

30

Men det är isynnerhet då någon af dessa musikchefer arrangerar en bal, som all ståndsskillnad försvinner. Dessa baler hållas sommartiden vanligen på landet, och isynnerhet berömda äro de uti Domayers kasino i Hitzing, nära Schönbrunn. En utomordentligt vacker, stor salong, en vanligen präktig eklärering, den uppmärksamaste be-tjening och Lanners musik locka hvarje gång ett stort antal besökande. Schönbrunns trädgård är blott några steg aflägsnad, och dansen omvexlar med promenader i dess alleer. Ofta förenas med tillställning-en ett fyrverkeri. Då hvar och en, utan anseende till personen, eger tillträde, så skulle man tro, att damerna här, såsom vid dylika lustbarheter i andra städer, skulle tillhöra en väl känd, ehuru tillika mindre välkänd klass. Men detta är ej fallet. Ingen dame infinner sig utan sin kavaljer, och denne utgör för hela aftonen hennes moitié i dansen. Endast genom speciell öfverenskommelse med kavaljeren, kan en annan få låna hans dame, naturligtvis med hennes samtycke. Detta felar väl sällan, men kavaljererne äro vanligen icke lika lätt bevekta. Denna sed verkar emedlertid, att ingen gerna belastar sig med en dame, hvars sällskap, om hon till sin person och sitt lefnadssätt igenkännes, skulle bringa honom skam.

40

50

- Ett exempel skall visa, huru man i det eljest toleranta Wien i detta afseende tänker. Det var en afton jag i Volksgarten fick min plats i närheten af tvenne fruntimmer, af hvilka den ena utmärkte sig både genom skönhet och en ytterst elegant toilett, under det den andra påtagligen var en underordnad person, sällskapsdame, förkläde eller så bortåt. Ett par äldre män närmade sig henne, samtalade, skämtade och gingo åter sina färde. Jag satt emedlertid en beundrande betraktare och var serdeles nyfiken att få veta, hvem hon kunde vara, ty, ehuru det här ej är något ovanligt att se *tvenne* fruntimmer visa sig utan ledsagare, så var det ett något i hennes sätt, som föreföll mig kuriöst. Jag frågade kyparen, som bragte mig en glace. Han sade, »att damen ofta kom hit!» Vid denna gåtlika upplysning blef det. Jag gick bort och kom åter. Kyparen fick se mig och lät mig förstå, att genom hans bemedling bekantskap med den sköna kunde ske. Jag tillstår, att jag blef flat, isynnerhet då jag efter en stund under promenaden återsåg henne samt tydligen märkte, att hon allaredan ansåg mig för en *connaissance à faire*. Snart tog hon med en blick bakom sig af i en mindre besökt allé. Men ingen syntes vara hugad för en *tête à tête*. Sednare på aftonen såg jag väl en ung man, då han trodde sig obemärkt, adressera sig till henne, men öppet skedde det icke, och vid bortgåendet var hon utan ledsagare. Att damens förhållanden af något större antal personer bland de närvarande voro kända, kunde ej af deras blickar och uppförande bemärkas. Endast några karlars sätt att se efter henne, då hon gick förbi, visade att hon af dem var känd. Hennes toilett kunde, som nämndt, täfla med hvarje annan i sällskapet. Deraf att man under sådana omständigheter likväl fruktade att visa sin bekantskap eller närma sig henne, gjorde jag den konklusion, att den yttre anständigheten i detta fall i Wien är stor. Af andras utsago fann jag sednare min slutsats bekräftad.
- Med det anförda ville förf. blott bevisa, hvad han anfört om balerna, att nemligen hvar och en karl redan af anständigheten tvingas att här endast sällskapa med anständiga damer. Så lätt, som det i Wien låter sig göra, att ingå bättre bekantskaper och få en välkänd sällskaparinna, skulle det också fordras mycket förderf och mycken råhet hos stadens manliga ungdom, för att föredraga en offentlig bekantskap. Deraf följer vidare, att hvar och en, utan fara för tadel, kan besöka dessa danser. Grefvinnan med sin kavaljer anländer i en skön Wiener- eller Landauervagn; bokhållaren med sin dame kanske i en fiaker, eller med den stora mängden i en af de många Omnibus, som här äro i rörelse, och om hvilka man säger, att de vid tillfälle utan tvekan begagnas äfven af de förnämsta. Till sällskapet kan väl äfven höra en gesäll med en husjungfru o. s. v., men dessa äro lika klädda med de öfriga och, så länge man ej talar till dem, märkes ingen skilnad. Finnas också personer, som ej kunna föras till de anständiga, så måste de dock här spela rölen deraf. Man dansar mest valser, och så är ingen generad af sina meddansande. I staden äro danserna hos Sperl, vid Strauss' musik, de mest besökta. Det är en glädje att som åskådare vara med vid dessa tillfällen, ehuru man känner en förebråelse öfver att vara blott åskådare; ty ingen af det glada folket går dit för att roa sig med gapande och anmärkningar, utan alla dansa af hjertans lust.
- Samma glömska af rangens företräden visar sig äfven vid andra offentliga nöjen. Så såg förf. vid en fest i Helenenthal, nära Baden, der det gafs spektakel »im Freyen», dans och fyrverkeri, stort och smått folk, ifrån kejsrerliga husets medlemmar till lärpojkar med deras damer, förnöjda tillsammans.

Men den dagen förtjenar en egen beskrifning. Den skall aldrig gå ur mitt minne, ty aldrig har jag ännu haft så hett om öronen som då.

Det var den 18 Julii 1841. En skön klar söndagsmorgon lofvade den vackraste dag, för att bese Baden, med dess omgifningar, Wienarens ideal för allt hvad landtligt behag heter. På aftonen skulle der firas en fest, hvaraf inkomsten var bestämd för ett nytt hospital, fattiganstalt eller något dylikt, och förf. hade derföre, i likhet med mången annan, tillfälle att förlusta sig för nästans skull och derjemte studera folkklivet. Detta är det största nöje, förf. känner, och han försummar ogera tillfället dertill. Från Stefansplatsen afgå vagnar till jernbanan, hvilken leder från Wien förbi Baden till Wiener-Neustadt. Jag infann mig alltså vid foten af Stefanstornet, hvarifrån sista vagnen afgick just vid min ankomst. Alla platser ini vagnen voro upptagna. Men kusen, som märkte, huru snopen jag såg ut, visste genast råd och erbjöd mig rum vid sin venstra sida. Utan krus klängde jag upp på den höga kuskbocken, och så bar det af ut genom Kärnthnerthor och förstaden an der Wieden. Redan på glaci's'n och utanför staden tyckte jag väl hettan var besvärande, men jag tillräknade den min hastiga marsch från mitt logis i förstaden till Stefansplatsen. På jernbanan gick resan gladt i den förr omtalta lustiga fruns och hennes dotters sällskap. Öfver 1 000 personer transporterades nu på en gång ut till Baden af tvenne lokomotiver, som båda voro spända framför vagnstrainen. Den vagn, i hvilken jag satt, hyste 32 personer. Andra funnos liknande stora salonger, som herbergerade 64 till och med 72. Inalles besöktes Baden denna dag af 6 å 7 000 Wienare. Under färden hade en häftig vind börjat blåsa, hvilken vid vår framkomst hade vext till stark storm. Ogenomsådliga dammkolonner visade riktningen af de mångfaldiga vägarne, uppå hvilka stoftet, efter den långa torkan, låg half qvarters tjockt. Baden var alldeles öfveryrddt af sand, och hettan qväfvande. I promenaden, i hvars närhet baden finnas, föllo bladen gulnade af träden och drefvo ikring som på en höstdag. Hettan tilltog med hvarje minut, tillika med vinden, och denna medförde en så genomglödgad luft, att man glömde solen och endast sökte ett skydd för blåsten. Kalla bad, glacier, allt var förgäfvess; ty med hvarje andedrag insöp man mera värme, än tio skedblad is kunde neutralisera. Solen förmörkades till mer än 1/4:del af dess storlek, men hettan blef ej mindre, utan ökades tillika med vindens häftighet. Då man gående på en gata, som låg i öster och vester, kom till tvärgatorna, längsåt hvilka den sydliga vinden hade tillfälle att spela, trodde man sig stå framför en upphettad ugn eller vara i närheten af en stark eldsvåda. Först mot kl. 5 på aftonen lugnades vinden och hettan aftog. Thermometern sjönk inom ett par timmar från 36° Reaumur (i solen) till 20°. Ingen nu lefvande person i Wien erinrade sig en sådan värme derstädes. Vinden ansågs för en verklig Afrikanare, en Scirocco, som väl någon gång plär besöka Krain, Kärnthen, ja Tyrolen, men aldrig trängt så långt mot norden. Italien var samma dag en badstuga. I Schweiz och i nordöstra Tyskland blef vinden en orkan, som uppryckte träd, aflyftade tak, kullstjelppte båtar o. s. v.

Sedan det blifvit möjligt att i fria luften andas och lefva, besåg jag staden, en liten obetydlig en, med blott få bättre, nybyggda hus. Den ligger på nedersta slutningen af ett berg, ur hvilket de varma källorna strömma. De voro redan under Romarne berömda under namn af Aquae Cetiae. Hufvudkällan, »der Ursprung», som uppspringer vid bergets fot, är öfverbyggd med ett antikt hvalf, till hvilket en 50 å 60 alnar lång gång leder. Badinrättningarne äro långt ifrån att vara präktiga. Promenaden är liten, försedd med några skrala bänkar och

salonger liknande tegellador. Intet med ett ord påminner här om kejsarstadens närhet och om dess lyx. Äfven stadens läge förete intet ovanligt skönt, utan skulle kunna kallas trivialt, om man ej dermed förolämpade de förtjusta Wienarne.

Men Baden har dock i sitt närmaste grannskap en trakt, som rättfärdigar den föreställning om landtligt behag, Wienaren fäster vid dess namn. Det är Helenenthal, en lång trång dal, genomfluten af en liten å, med grönskande, trädbeströdda stränder, och omgifven af skogbevuxna berg. Det är ett ganska vackert och lockande parti, ehuru ej att jemföra med dylika dalar i t. ex. Schwäbische Alp. Här hade den afidne kejsaren sin ro och glädje hvarje sommar, under det lackfabrikationen hvilade, och Wienaren kunde hvarje dag här betrakta sin Fränzel i det gröna. Den nuvarande kejsaren besöker aldrig Baden, sedan, då han ännu var kronprins, här ett försök mot hans lif blifvit gjordt af en rasande officer, Reindl, hvilken af enskild hämndlust rigtade och afsköt sin pistol på monarken. Lyckligtvis blef verkan blott ett litet skrubbsår. Den brottslige behandlades mildt, insattes på fästning och fick genom thronföljarens nåd ett extra underhåll. Ehuru vackert kejsarens handlingssätt härvid var, så kan dock den politiken, att hålla affärer, sådana som denna, hemliga, hafva mycket skäl för sig. För öfrigt talar man också ganska litet om nuvarande kejsaren. Han är sjuklig, till sitt yttre en bland de minsta karlar man vill se, och visar sig, kanske af dessa sammanlagda orsaker, ej så ofta offentligen. Hans uppsyn är nästan barnsligt mild. Man kan väl ej lita uppå, hvad okunniga bönder säga. Emedlertid kan förf. väl omtala, att en sådan passagerare, då han af en resande Svensk tillfrågades, huru man tyckte om kejsaren, pekade på sin panna och sade: »Es fehlt hier!»

Det ser ut, som om vi aldrig skulle komma till festen i Helenenthal, men nu äro vi i sjelfva verket der. Entreen betalas med 48 x:r, och vid samma tillfälle köpes en billet för återsfärden på jernbanan, kl. 11 i qväll. Stället der denna handel göres, är en punkt på åns högra strand, dit vi kommit öfver en smal brygga, och der bergets fot sträcker sig så nära ån, att blott några alnar slättland skilja dem åt. På en dylik smal vall vandra vi stranden uppåt, ungefär tvåhundra steg. Här se vi den vidga sig till en temmeligen vid gräsmatta, på alla sidor omgifven af lummiga träd. Från hvardera ändan af denna naturliga salong höres musik. Vid den aflägsnare skockar sig mängden tillsamman, höjer sig på tåpetsarne, klifver upp på bänkarne och tittar inåt skogen. Vi gå närmare, komma, utan att trängas, genom trängseln och se mellan träden en öfver marken upphöjd, med girlander af löf och blommor dekorerad scen, uppå hvilken skådespelare från Leopoldstadt-theatern, vid ljusan dag och under bar himmel, göra sig qvicka, de skrattsjuka åskådarenatill bästa. Då vi se dit, hänger der Gesslers hatt på sin stång; Tell, omgifven af män och qvinnor, håller modiga tal öfver de båda hattarne, sin och fogdens; dennes handtlangare ger befallning att gripa Tell; soldaterna närma sig honom – då inrusar på scenen en halftasig, dansande en; soldater och folk fly derifrån, lika förvånade som åskådaren; höfvidsmannen, som jemte Tell stannat kvar, frågar nykomlingen: hvem är du? »Jag är den lustige skräddaren» – . »Men hvem är då du?» Höfvidsmannen kastar bort rustning skügg etc. och säger: »Jag är den rättskaffens snickaren» – . Men »hvem är då den der?» frågar skräddaren, i det han pekar på Tell. Denne gör såsom höfvidsmannen nyss förut, sägande: »Jag är den förnöjda brodren». – och så äro vi från Schillers allvarliga, tankediga sångmö jagade in i en scen ur

Lumpaci-Vagabundus. Så går det vidare, ur den ena pjesen i den andra. Men hvarken kan detta på längden roa, eller hålla aktörerne hela aftonen ut dermed. Vi begifva oss derföre tillika med musiken till midten af planen, der man Terpsichore till ära uppfört ett öppet, rundt tempel, på hvars golftiljor ungdomen svänger omkring i muntra valser – dock stormande äro de icke; Tysken älskar äfven i dem det bekväma. Den, som tröttnar att se på dansen, intager en plats vid de extemporerade kaffehusen, och betraktar den brokiga mängden. Sätta sig då Erkehertigarne Carl och Ludvig med sina fruntimmer vid nästa bord, så ser han i den förre en något mager och torr man, vext under medellängd, men i den sednare en lång karl, välsignad med fett och frodighet, som en småstadsrådman. Ifrån dessa går sällskapet nedåt, genom alla klasser, ända till lärpojken och jungfrun, hvilka det förnämligast åligger att hålla valsen vid makt, medan den öfriga delen af societeten deltagar i detta nöje blott såsom åskådare. De, som voro kände af erkehertigarne, helsade, andra icke. Ingen lät sig störa af deras närvaro eller paraderade med hatten i hand. Medgifvet, att desse furstar här hade den serdeles lyckan, att få lefva precis, som om de ej varit annat än menniskor. Vi komma öfverens om, att hvarje furste borde anse sådant för en lycka. Ty »det är så ljuft att vara menniska» säger en god vän. Vid tillfället funnos icke ens serskilda restaurationer för skilda klasser, utan »grefven och sotaren» drucko sitt kaffe eller spisade sin glace vid samma bord; den enda åtskillnaden var, att den sednare kanske requirerade en half portion is, då den förres börs och mage tålde vid en hel. Om, såsom förf. hoppas, brottmålsstatistiken för Wien visar ett bättre förhållande, än i andra stora städer, så skall ingen bringa det ur hans hjerna, att detta till en stor del har sin grund i sotarens smak för grefvens nöjen, och i dennes sed att hellre vara glad, än lysa.

10

20

30

Ty värr lär dock fältet för dessa blidare, menniskovännen fägnande taflor, inskränka sig hufvudsakligast till Wien, och kanske det egentliga Österrike. Äfven i städerna öfverhufvud finnes jemlikhet i förmögenhet och bildning, och de näringsidkande klassernas belägenhet anses öfverallt vara ganska lycklig. Men i de flesta delar af monarkien lefver bonden under det svåraste förtryck, mindre likväl i följd af lagstiftningen, än i följd af missbruken.

Regeringen har på allt vis främjat industrien. Egentliga Österrike, Böhmen, Mähren, hvimla af fabriker af alla slag, och så väl kläden som siden och bomullstyger tillverkas af utmärkt beskaffenhet, täflande med alla länders produktioner. Ett strängt prohibitivsystem har uppdrifvit tillverkningen, och omständigheterna göra, att, ehuru snart sagdt intet afsättes utom riket, ännu ingen öfverproduktion uppstått. Ty flera delar af monarkien, såsom Ungern, Galizien, Siebenbürgen, Tyrolen, sakna helt och hållet manufakturer. Lombardiet, Kärnthen och Krain o. s. v. befinna sig delvis i samma belägenhet. Afsättningen på dessa provinser ifrån de manufakturidkande är derföre stark, isynnerhet som tullförfattningarne icke medgifva utländningen någon täflan, icke ens i Ungern, der äfven för Österrikiska varor erlägges en låg tull, likasom omvändt den öfriga monarkien har hög skyddstull mot Ungerska viner, tobak o. s. v. I stället lemnar Ungern vax, ull, spanmål i mängd, Steyermark o. s. v. metallvaror, Lombardiet silke och olja, Galizien boskap och salt. Inrikes handeln är sålunda utomordentligt liflig, och Österrike en bland de få stater, hvars handel är oberoende af utrikes förhållanden.

40

50

Endast behovet af kolonialvaror delar det med det öfriga Europa. Dessa komma dels öfver Triest, dels från norra Tysklands hamnar, och betalas med ull, Ungerska viner, glasvaror från Böhmen, spanmål, hudar, något bly o. s. v., ehuru den handelsbalans till saldo för utförseln, som de sednare åren uppgjorts, just icke lär vara pålitlig. Sjöfarten från Triest, Fiume och Venedig drifves med blott 4 à 500 fartyg. Transitohandeln mellan Italien och Schweitz å ena sidan samt Tyskland och Ryssland å den andra skall vara högst betydlig, och är lättad af lagstiftningen. Wien är äfven rikets
 10 betydligaste handelsstad, och har grosshandlare i mängd, som handla med fabriksvaror på Ungern och Lombardiet, eller omsätta Ungerns produkter på den öfriga monarkien. Genom jernbanorna härifrån till Brunn i Mähren och Raab i Ungern, hvilken sednare ännu lär komma att förlängas, har man sökt att ännu mera höja stadens redan af läget vid Donau så mycket gynnade handel. Men företaget har hittills icke visat sig väl beräknadt. Mot hösten 1840 vacklade jernbanornas aktier mellan 55 à 60 P. C., och hotade att genom då inträffade betydliga fallissementer falla ännu ytterligare. I allmänhet anses spekulationsandan på sednare tider hafva tagit en alltför rask
 20 fart, och små bankrutter äro högst vanliga. Vid nämnda tid kantrade flera stora bankirhus. Det var ej utan intresse att se den uppståndelse, som herrskade i Wien, då det sista och betydligaste af dessa, Geymüller et komp., efter en hundraårig god kredit inställde sina betalningar. Nyheten om en revolution i Frankrike skulle säkert ej väckt en lika sensation. Bland andra sades madame Pasta derpå hafva förlorat sin förmögenhet. Förf. hade den spellyckan att tvenne dagar förut hos samma hus uppbära beloppet af en liten vaxel.

Utur anförda omständigheter är de industriella samhällsklassernas trefnad och belåtenhet lätt förklarlig. På bonden faller deremot här
 30 såsom öfverallt dagens tunga och hetta. Man beräknar, ehuru otroligt det låter, att bonden i Österrike betalar 60, i Böhmen, Mähren, Galizien 70 procent af sin skörd uti utskylder, dels till staten, dels till egendomsherrn och kommunen. Lifegenskapen blef i slutet af förra seklet upphäfven, och bonden kan numera sälja sin jord, om han icke står i skuld hos den egentliga egendomsegaren, men han har då ingen annan utsigt, än att underkasta sig en ny herre, ty endast i Tyrolen, till en del i Lombardiet och undantagsvis i Böhmen och Mähren finnas verkligen sjelfegande bönder. Utom
 40 den egentliga skatten äro de förbundna till en mängd dagsverken för herrgården; inspektoren och underinspektoren afpressa dem mutor och skänker; kringstrykande judar prångla uppå dem varor på kredit och taga procenter, då betalningstiden infaller. Kronans uppbörds-män och handhafvare af konskriptionen fordra nya penningeoffer, de förra för uppskof, de sednare för befrielse, så att den arma bonden jagas på alla håll. Det oaktadt skall han befinna sig temligen väl i det vinodlande egentliga Österrike, åtminstone vida bättre än i Böhmen och Ungern. Isynnerhet på det sednare stället är hans belågenhet fullkomligt hjälplös. En Österrikisk författare beskriver den Ungerska bondens tillstånd som följer:

- 50 1:o »Han kan ej lemna jordtorfvan, utan sin herres tillåtelse;
 2:o Han eger ingen verklig fast egendom, och lösegendomen kan hvarje adelsman taga ifrån honom;
 3:o Han har inga personliga rättigheter, och det finnes ingen domstol, som skulle gifva honom rättvisa.»
 Samma författare tillägger: »Om egendomsherrn låter prygla bonden

halvdöd, stiger han upp ifrån *Deres*¹ med ett underdånigt: »*körzönöm as Nagyságá*», (jag tackar ers nåd!) eller »*Magyar ember vagyok*» (jag är en Ungrare!)» – Slafven har fäderneslandskärlek, men jorden ingen rättvisa. Den förtryckte hänvisas till himmelens salar, på det förtryckaren, som skrattar åt hans inbillningar, med mera säkerhet måtte flå skinnet af hans jordiska lekamen – han får ju det åter på hinsidan grafven!

De lägre embetsmännen äro proportionsvis dåligt aflönade, och denna omständighet skall föranleda mycket underslef, likasom den att 10
tjenstförrättande embetsmän anställas, hvilka ända till fem å tio års tid tjena utan lön. I allmänhet klagas öfver byråkrati. Halfva det nuvarande antalet af embetsmän, påstås det, skulle vara tillräckligt. Att på dessa i högre grader slösas, finnes äfven deraf, att pensionerade officerare, efter en mer än tjugufemårig fred, uppgå till en tredjedel mot de i tjänst stadde. Lagstiftningen är högst invecklad, men en ny är redan påbörjad för de Österrikiska arfländerna. I civilmål, som alltid måste utföras af dertill berättigade advokater, lyda adeln och de ofrälse under skilda domstolar i första instansen, bönderne under de af egendomsherren aflönade »Justizämter», men för brottmål äro domstolarne gemensamma, utom i Ungern. Vid de förra kan appell ske till 20
högsta domstolen (»die oberste Hof-Justiz-stelle»), endast i händelse domen i andra instansen utfallit olika mot den förstas, och dödsdomar bekräftas ej af monarken, om icke alla tre instanserna fällt samma utslag. Alla förfrågningar ifrån en underordnad auktoritet till en högre, och tvärtom, ske genom flera mellanliggande myndigheter, och ärendernas behandling är derföre ytterst långsam. Klagomål kunna anföras direkte hos monarken, som dertill svarar »Na, ich werd's schon machen», men derpå följer vanligen ingen rättelse, utan blott befallning till den myndighet, hvars åtgärder öfverklagas, att rätta saken.

Öfver embetsmännens stolthet och egenmäktighet mot de ringare 30
föres sålunda mycken klagan. Men en fremling kan aldrig blifva artigare bemött af tullens och polisens tjenstemän, än det sker i Österrike. Tre serskilda gånger, i Linz, Wien och Brünn, (i Prag brydde man sig ej derom) undergick min kappsäck visitation inom Österrikiska området, utan att detta oroade de böcker, densamma innehöll. I Wien måste man personligen infinna sig på polisbyrån och undergå ett slags förhör, men man tages då emot som vid en visite, med yttersta artighet. Tjenstemannen, som betänkligt fixerade mitt pipskäg, syntes vilja vara en annan Fouché och gjorde besatt slipade frågor – skada blott, att de voro det alltför mycket, för att missförstås, och dertill slösades 40
på orätt man. Ordningspolisen i Wien är berömd såsom ett mönster. Man ser t. ex. en polissoldat posta vid alla nybyggnader utåt gatan, för att afvärja hvarje för allmänheten farlig manöver, tillse att nedfallet grus och stenar ögonblickligen sopas från gatan, o. s. v. Det är också vanligt, att gatan belägges med halm utanför de hus, der en svag sjuk person finnes, och äfven vid sådana tillfällen är alltid en polissoldat tillstädes, som tillser att de åkande här färdas varligt. Gröfre stölder, rån, inbrott äro i Wien sällsynta, och man prisar derför polisen. Polissoldaterna äro en elite ifrån linjeregementerna, och denna befordran vinnes ej utan ett exemplariskt uppförande. Hemliga polisen består 50
dels af civilt klädda polistjenstemän, hvilka folket kalla »Naderer», och hvilka egentligen tillhöra ordningspolisen, dels af personer i

¹ En för ändamålet inrättad bänk, vid hvilken delinqventens hals, armar och ben fastbindas.

10 alla samhällsklasser uti polisens sold, hvilka utgöra spioner på fremlingars uppförande och på de inhemskes öfverlagda yttranden. Man har många prof uppå, att de förre hastigt fått bege sig öfver gränsen, de sednare fått resa till Spielberg eller någon annan säker ort. Numera påstås det dock, att vederbörande blifvit mera toleranta, ehuru derföre icke mindre nyfikna. En fremling gör derföre alltid klokast i att hålla tand för tunga. Börjar man ett samtal om styrelsen, så bringar man blott den glada och vänliga Wienaren i förlägenhet. Om kejsaren och erkehertigarne kan han möjligen språka, men för furst Metternichs namn fruktar han värre, än en pietist för den ondes. Man har säkert i Wien aldrig hört detta öfver hela världen ryktbara namn nämnas.

20 Om landets utrikes-politik får man först veta utifrån. Likaså är förvaltningen af statens medel en hemlighet, så att man endast gissningsvis kan veta, hvad som verkligen utgifvits och influtit. Inkomsterna uppgifvas dock till ungefär 240 millioner Fl. Conv. M., d. ä. ungefär 440 millioner R:dr R:gs, hvilket i förhållande till folkmängden, 33 millioner, gör något mera än 13 R:dr R:gs på person. År 1811 gjordes, såsom känt är, en statsbankrutt, men statsskulden har sedan dess åter stigit öfver det fordna beloppet. Lån hafva blifvit gjorda 1816, 1818, 1823, 1824, 1826, 1831, 1833, 1835, och dessa tillsammans med den äldre statsskulden beräknas nu till 700 millioner Conv. M. Detta sväfvar dock temligen i dunkel, emedan amortissementsfondens operationer icke äro kända. Ett regeringens medel att hålla statspapperen i kurs består deri, att alla depositioner i allmänna kassor, kautioner för uppbörd, leveranser o. s. v., ske i sådana, samt att behållningen i städernas kassor, i förmyndarekamrar m. m., användes till inköp af statsobligationer. Af allt synes dock, att rikets penningeaffärer ingalunda äro blomstrande.

30 Likasom man klagat öfver förvaltningens invecklade skick, så säges äfven uppbörden vara högst kostsam. Likaså talas om stora underslef vid uppbörder, leveranser för arméen o. s. v., och militärväsendet anses i allmänhet stå på dålig fot. Så räknas för en armé af 270 000 man, indelad i 33 divisioner, 9 fältmarskalkar, 31 fälttygmästare och generaler af kavalleriet, 143 fältmarskalk-löjtnanter (generallöjtnanter), 202 generalmajorer, 358 öfverstar o. s. v., dels i aktiv tjänst, men till större delen pensionerade. Subalternposter tillsättas af regementschefen och bero derföre vanligen af rekommendationer eller penningar. Ser man på allt detta, så synes fursten-statskanslern icke hafva varit lika verksam inåt som utåt.

40 Man är beredd att tro, det adeln uti en stat som Österrike skall vara serdeles gynnad. Den är det också i sjelfva verket genom nära uteslutande rättighet att besitta jorden och genom tillträde till alla de indräktigaste embeten, som icke nödvändigt fordra högre insigter. Ehuru alla embeten äfven stå öppna för ofrälse män, så hinna likväl desse sällan till dem, och då det händer, förvandlas de sjelfve till adelsmän. Sådana embeten tillhöra dock blott den högsta och högre adeln, medan den mindre förmögna landtadeln lever på sina gods. På den civila banan tjena sådana högembetsvenner utan lön i de lägre graderna (d. ä. de låta förrätta dessa tjänster) och tillskynda derigenom statskassan en besparing, medan de förvärfva sig sjelfva en förtjänst, som snart bör belönas. Då den ärfda egendomen hufvudsakligen öfvergår till äldsta sonen, så är det isynnerhet de yngre sönerna, som på detta sätt måste försörjas. Men, såsom sagdt, gäller detta endast den högre och rikare adeln. Den fattigare, som är utan förbindelser, och hvars uppfostran, likaså litet som den högre adelns, går ut uppå

inhemtande af kunskaper, har svårare att komma fram. Bördsstolheten hindrar den att idka någon näring, och denna större del af adeln befinner sig derföre icke i någon serdeles prisvärd belägenhet. Så är adeln gynnad icke så mycket genom bördens privilegier, som genom sin rikedom och sin ställning till hofvet. Endast Ungerska adeln njuter stora privilegier, såsom dem, att ensam ega jord och ensam hafva rätt till embeten, *jus honorum*. Rätt att ega jord hafva i de öfriga länderna, jemte adeln, borgare i alla »kejsrerliga, fria städer» samt köpare af kronogods. Med undantag af denna rättighet och frihet från konskription, är den Österrikiska adeln såsom herrskande kast derföre heldre en byråkrati, än en aristokrati.

10

Till de fördelar, som äro den högre adeln förbehållna, höra äfven biskopsdömen och andra kyrkans högre värdigheter. Bland de förra finnas de, som gifva en inkomst af 300 000 Fl. Conv. M., ehuru andra gifva knappt tiondedelen af denna summa. Likväl skola de högre klosterföreståndarne, som utgå ur den ingalunda bördsstolta munkhoppen, föra ett mycket skrytsammare, mera vällustigt och stundom vanärande lif, än biskoparna. Under Joseph II sekulariserades en mängd kloster, men nya tillkommo åter under Frans I. Rikedom finnes endast i de gamla klostren och abbotstiften, men Franciskaner, Augustiner, Kapuziner och andra tiggarmunkar skola hafva föga annat att lefva af, än de 200 Fl. och 12 skålp. snus, hvilka regeringen årligen består dem; ty numera tror just ingen på den salighet, som förvärfvas genom skänker åt munkarne. Andra ordnar, såsom de barmhertiga bröderne, Elisabethiner-nunnorna och de barmhertiga systrarna (*Sœurs grises*), sysselsätta sig uteslutande med sjukas vård i egna, genom frivilliga gåfvor underhållna hospital, och stå derföre i stor aktning, uti hvilken äfven Prämonstratenser, Benediktiner samt Salesianer- och Ursuliner-nunnorna, som alla helgat sig åt ungdomens uppfostran, med rätta deltaga.

20

30

Undervisningen i Österrike hvilar på de kända principer, hvilka kejsar Frans framställde i sitt yttrande: »Jag behöfver inga lärda män, utan blott goda undersåter». En stor del af de förmögnares barn, isynnerhet flickorna, gör sin uppfostran i klostren. Äfven vid de lärda skolorna, gymnasierna, 230 till antalet, äro oftast munkar och prester anställda såsom lärare. I dessa skolor, der det läres: religionskunskap, latin och grekiska, prosodi, retorik, historia, geografi och aritmetik, *måste* lärjungen dröja sex år. Sedan afgår ynglingen till Universitetet. Sådana finnas i Wien, Prag, Grätz, Lemberg, Ollmütz, Insprach, Padua, Pavia och Pesth. Här studeras de två första åren geometri, naturlära, logik, moral, religionsfilosofi (?). Ett besynnerligt stadgande befriar de betalande eleverne från att lära allmän- och naturalhistoria. Kursen är sedan för jurister och teologer fyra, för läkare fem år. Äfven nu undgå de betalande att lära *Österrikes* historia, diplomatik, estetik och nyare språk. Blifvande prester öfvergå efter den tvååriga filosofiska kursen till seminarierna, der de fyra år fortsätta sina studier under stränga religiösa öfningar. Doktorsgrad i juridik och medicin är vanlig, i teologi och filosofi sällsynt, ty de förra, isynnerhet den juridiska graden, gifva pengar, de sednare deremot äro icke ens oundgängliga för att vinna en profession. Vid professioners besättande tillgår så, att de sökande sammanträda på bestämd dag, för att, under tillsyn af en pröfningskommissarie, hvar för sig skriftligen besvara någon af de omedelbart från »k. k. Studienhofcommission» insända vetenskapliga frågor, hvilkas försegling vid tillfället brytes. Aspiranterne få, såsom studenter vid författandet af en profkria, icke lemna rummet, förr än de

40

50

aflemnat sina afhandlingar. Dessa sändas nu till nämnda myndighet, och ingen människa hör något vidare utaf dem. En af sällskapet får tjensten – ingen vet om för krian eller andra meriter, eller genom mäktiga förespråkares förord. Efter sådana lärdomsprof låter det ej otroligt, att en professor i Prag nyligen skulle hafva förblandat bokhandlaren Wigand i Leipzig med Wieland, och beklagat sig öfver de rabulistiska skrifter gubben på sednare tid skrivit. Öfverallt följas vid undervisningen noga de bestämda läroböckerna, och professorernas häften stå under noggrann inspektion. Serdeles vaksamhet öfvas i synnerhet öfver läran i prestseminarierna. I Wien får man vanligen se dessa seminarister med bleka afmagrade ansigten, barhufvade, klädda i svarta talarer, sitta eller vandra i Schwartzbergiska trädgården, i förstaden Landstrasse, läsande på ett kollegiihäfte och utantill reciterande dess innehåll. All undervisning skall också endast vara byggd uppå utanläsning. Förf. lyckades icke åtkomma någon Lektionskatalog för universitetet i Wien, men på de par föreläsningar han besökte gjordes endast öfversättningar eller förklarades kompendier¹. För dessa studier var den omsorg knappt nödig, som visades dem genom att med kedjor spärra de angränsande gatorna, på det de ej måtte störas af vagnsbullret. Studenternes antal uppgår till 2 000. Professorerne äro ej serdeles högt lönade, i filosofiska fakulteten med 600 à 1 000, i de öfriga med 800 à 1 600 fl. Den i Tyskland vanliga inkomsten genom privata kollegier finnes ej här. Gymnasiilärarne hafva endast 400 fl. Dessas dåliga aflöning skall föranleda stora oordningar i afseende å lärjungarnes behandling, deras betyg och befordran mellan de skilda klasserna samt till universitetet. Folkskolorna äro i slätt tillstånd, dels i följd af lärarnes usla aflöning, men förnämligast af den orsak, att desse tillsättas af egendomsherren samt följaktligen genom köksintriger.

På samma sätt tillsättas äfven de flesta prester på landet. I afskildare trakter skall deras belägenhet och lefnadssätt icke skilja sig ifrån bondens genom annat, än lättjefullhet. Till följe af celibatet framvisar också i öfrigt presthushållet ofta mycken oordning. Presterne äro derföre ofta personligen föraktade af allmogen, som likväl med mycken noggrannhet iakttaga den ceremoniella gudstjensten. Folket skall sålunda öfverhufvud vara bigott, utan serdeles underdånighet för presterskapet, men de bildade klasserna deremot ganska skeptiska, oaktadt annat exempel uppifrån. Toleransen är ännu ej alltför långt hunnen. Protestanter hafva väl fri religionsöfning samt kunna för 500 personer uppbygga en kyrka, bilda egen församling och sjelfve utvälja sig en lärare, som likväl bekräftas i embetet af regeringen. Men dessa kyrkor få hvarken hafva torn eller klockor eller ingång från gatan. Likaså få protestanter endast genom serskild dispens rättighet att bekläda något embete. Vid blandade äktenskap uppfostras barnen i katolska religionen, om fadren bekänner den, men uti annat fall sönerne i fadrens religion och döttrarna i den katolska. Den protestantiske presten står också i afseende å kyrkoböckernas förande under någon katolsk prests uppsigt, och denne uppbär en afgift för hvarje vigsel, dop, begrafning inom den protestantiska församlingen. Dessutom skola protestanterne vara utsatte för många vexationer utom eller

¹ Wien har utmärkta vetenskapliga samlingar; deribland kejsrerliga biblioteket, äfven berömdt för den serdeles vackra salen, som rymmer hela bokförrådet, 300 000 volder, det rika naturaliekabinettet och den intressanta brasilianska samlingen, jemte flera andra i kejsrerliga borgen. Den enda i sitt slag i Tyskland är den sköna samlingen af anatomiska och patologiska vaxpraeparater i det såkallade Josephinum, i Alster-Vorstadt, egentligen ett institut för armeens blifvande läkare.

mot lag, isynnerhet i Ungern. Judarne äro likaså temmeligen strängt hållna genom serskilda pålagor, hinder för deras giftermål o. s. v. I Ungern, der de hittills varit mycket förtryckta, hafva de nyligen erhållit större friheter, hvartill dels penningar för ögonblicket, dels adelsmännens behof af försträckningar sägas hafva förhjelpt dem. Den tolerans, som i Österrike finnes, daterar sig från Joseph II och år 1781.

Om, såsom ofvan blifvit visadt, Österrike i mycket står efter det öfriga Europa, så kan detta förklaras ur tvenne orsaker. Rikets sammansättning af så många heterogena beståndsdelar, hvilken förhindrar allt gemensamt fosterländskt intresse, en Österrikisk nationalanda, att uppkomma, har tvungit regeringen till stränga åtgärder i förhållande till tidens liberala tendenser. Ty en vaknad nationalanda och frihetsbegär skulle kunna hafva monarkiens splittring till följd. En annan fråga är, om ej å ena sidan Böhmens, Mährens och Galiziens, å den andra Lombardiets konstituerande till sjelfständiga stater, såsom Ungern, endast genom regentens person förenade med de öfriga Österrikiska staterna till ett statsförbund, skulle lemnat säkrare garantier för monarkiens framtida bestånd. Den andra orsaken till stillaståndet ligger deruti, att adeln eger mera än 2/3:delar af hela rikets jord. Deraf kommer hufvudsakligen massans ekonomiska betryck och dess jemförelsevis ringa bildning; deraf också byråkratien och lagarnes dåliga tillämpning, äfven då de i och för sig äro ändamålsenliga. Rättighet för hvarje undersåte att besitta landets jord skulle snart förändra detta förhållande, men den jordegande adelns materiella makt hindrar regeringen att medgifva en sådan frihet. Förtrycket står därför kvar.

I de fall regeringen har fria händer och icke bindes af omständigheterna, röjes öfverallt dess sträfvande för folkets välförstånd. Så göres allt för handel och industri och för bildandet af ett sjelfständigt borgarestånd. Offentliga, väl inrättade och doterade läroanstalter för blifvande näringsidkare saknas icke. Så ett polytekniskt institut i Wien, ett annat i Prag, samt ett icke obetydligt antal realskolor, en berömd bergsakademi i Schemnitz, som täflar med den uti Freiburg i Sachsen. Likaså finnas fyra betydliga läroanstalter för skogsväsendet. Sanitetsanstalterna i Österrike äro berömda och förtjena att vara det. Den redan omnämnda »medicinskt-kirurgiska» Josepfsakademien i Wien besökes äfven mycket af utländningar. Allmänna lazaretter finnas 40 å 50. Bland dem utmärker sig det i Wien, för 2 000 sjuka; men äfven de öfriga påstås vara exemplariskt inrättade. Sjukhus (Siechhäuser), der personer behäftade med obotliga åkommor vårdas, finnas till ungefär lika antal. Dessutom en mängd accouchementshus, barnhus, enkhus, flera än trettio anstalter för faderlösas vård, rika och talrika uppfostnings- och fattigförsörjningsanstalter, dårhus o. s. v. Regeringen uppför för dessa ändamål årligen ofantliga summor, och den allmänna välgörenheten står regeringens bemödanden icke efter, så att väl i intet land välgörenhetsanstalter finnas talrikare eller ändamålsenligare inrättade. Bland dårhusen bär det i Prag europeisk namnkunnighet. Här vårdas nu 350 dårar, men det är redan beslutadt att bereda plats för ett dubbelt antal. Ett besök derstädes är lika lärorikt, som det är tröstande att se, huru en mild behandling förmår lägga band äfven på den vanvettiga. Kroppslig aga och inspärrning äro här helt och hållet bannlysta. Endast kalla bad och förknappad diet användas för de oroliga samt, vid alltför stor våldsamhet, tvångströja. Af hela antalet funnos vid förf:s besök endast tvenne dermed försedda, men äfven dessa kunde efter behag gå omkring åtföljda af en väktare. Den ena af

dem såg lidande ut, och tjänstgörande läkaren lät för en stund lösa hans armar, utan att han missbrukade sin frihet. De lugnaste få arbeta i en köksträdgård och sköta ett åkerfält, de i andra klassen hafva en blomsterträdgård under sin vård, och de i den tredje besöka fritt med träd planterade stora gårdar. Dessutom hafva de i första klassen sina snickare-, skomakare- och skräddare-verkstäder, kvinnorna spinna, väfva och sy kläder. De i andra klassen förfärdiga madrasser o. s. v. Äfven lazarettet i Prag förses härifrån med en mängd af deras arbeten. Så mycket möjligt är, lemnas valet af kläder åt hvars och ens smak.

10 Dieten och rummens inredning är något olika för de skilda klasserna. De hafva sina konversationsrum, biljardsal, badrum o. s. v. Äfvenså en egen kyrka, der musiken uppföres af dem sjelfva, och den en målare ibland dem utpdyt. Kapellmästaren, äfven en dåre, var vid förf:s besök sysselsatt med att arrangera ett violin-stycke, som han nyligen erhållit, för sin orkester. En gång om året hålles till och med bal för de tvenne första klasserna, men eljest äro karlar och kvinnor afstängda från hvarandra. Det hela är ett verk af outtröttligt tålmod och människokärlek. En sådan behandling är endast möjlig derigenom, att vid inrättningen finnas femtio vaktkarlar, och, såsom läkaren sade, att

20 »desse äro exemplariske män, hvilka ingen annan belöning fordra än ett godt samvetes vittnesbörd.»

Alla sådana direkta åtgärder för undersåtarnes bästa hafva vanligen utgått från monarkernes personligt välvilliga och menniskoälskande sinnelag, och Habsburgska husets ledamöter hafva alltid varit utmärkta för rättsinhet och hjertats godhet, så att det ligger mycken sanning i dess valspråk: *recta tueri*. Deremot hafva de uteslutande hyllat den faderliga regeringens företräden, och hvarje folkets anspråk på någon sjelfregering har fått stå tillbaka. Ännu äro politiska förbrytare de strängast straffade, strängare än de rånare och mördare, som undslupit dödsstraffet. Likväl gifves det äfven i alla Österrikes provinser

30 »Landtständer.» Desse välja ett permanent utskott af två ledamöter, hvilkas pligt är att ordna skatternas fördelning o. s. v., och hvilka aflönas af regeringen. Ständerna sjelfva, bestående af »Prälatten, Herren, Ritter und Bürger», sammanträda på kallelse en gång hvarje år, för att rådslå öfver – d. ä. säga ja till det ålagda – skattebeloppet, hvarvid tvenne kejsrerliga kommissarier och ett kompani grenadierer assistera dem. I Wien hafva Nedra-Österrikes ständer för detta ändamål ett nyss uppbygdt, präktigt palats. Landtdagen beskrifves som följer:

»Landtbåden åka under tillopp af en mängd åskådare upp i praktfulla, sexspänniga, på gammaldagsvis med förgyllningar och lös grannlåt rikt prydda statsvagnar, till hvilka hästarne blifvit lånade från någon forvagn, emedan de flesta af dessa landets representanter aldrig egt något eget större ekipage. Framför och bredvid vagnarne trafvar ett från alla stadens delar sammanrafsadt manskap, uti ett rikt livré, sparadt för denna dag ifrån det ena året till det andra. Borgrarne paradera i lysande uniformer, med svajande plymer och blixtrande gevär. Trummorna röras, de skilda regementernas musik skallar, fanorna sänkas, och hela den borgerliga krigshären skyldrar gevär med alfvarsam min och falskt tempo. Långsamt rör sig tåget förbi dem,

40 med borgerskapets kavallerister på lånade hyrkuskhästar i spetsen, och kommer till samlingssalen, för att här under dödstystnad höra monarkens önsknigar sig föreläsas, derpå göra en djup, bifallande bugning för den toma thronen och de båda kejsrerliga komissarierna på dess båda sidor, och genast åter åka tillbaka under samma bullersamma pomp och ståt. Ett välförsedt middagsbord och jublande skålar för

50

kejsaren och kejsarliga familjen sluta den imposanta högtidligheten».

Derefter återvända ständernas ledamöter hvar och en till sitt, för att förbereda sig på samma riksviktiga uppdrag till nästa år. Så kunna gubbarne efter en lefnad af 60 å 70 år icke klaga, att de ej fått vara med om statens affärer. Och affärerna – de gå, så länge det behagar Herran.

Öfra Österrike är ännu ett halft alpland, men det nedra, isynnerhet trakten kring Wien, är en oupphörlig åker, som hvälfver sig öfver långsträckta kullar och endast här och der afbrytes af några enstaka berg. Förf. reste ifrån Wien på jernbanan till Brünn (18 mil på 5 1/2 timme) samt vidare öfver Königingrätz till Prag och Dresden. Jernvägen går på en trädbrygga öfver Donau, som här flyter lugnare. På dess venstra strand utbreder sig den ofantliga slätt, på hvilken Wagram och Aspern ligga, och man färdas tätt förbi den förra obetydliga byn, som genom en närliggande, fältet dominerande kulle blef hufvudpunkten för den strid, hvilken den gaf sitt namn. Ju närmare man här kommer till Mähren, desto mera kuperadt och skogrikt blir landet. *Brünn*, en vigtig fabriksstad, ligger vid bergens fot i ett ganska täckt läge, men det ruskiga *Spielberg*, som hotande höjer sig öfver staden, gör att man finner luften härstädes qvaf, och den eljest ljusa staden tryckande dyster. Huru mångt ädelt människohjerta har icke der klappat ut, i dessa hvalf, emedan dess för menskligheten varma blod förvirrade ögats beräkning af de krafter, som styra verlden. Samma känslor, samma sträfvanden i en annan tid eller på en annan punkt af jorden skulle hafva gjort dessa män till mensklighetens hjeltar. Men just derigenom är människan förnuftig, att hon lefver i det verkliga och förnuftiga och icke sträfvat att inom staten förverkliga känslans eller fantasiens drömda lycksalighetstillstånd. – Mähren är ett bergigt landskap, otillgängligt för högre kultur, och hela trakten från Brünn till Zwittau, på Böhmska gränsen, har derföre en temligen nordisk karakter. Böhmen deremot, isynnerhet dess norra och nordöstra del, är ett jemnt och rikt odladt land. Hela dagsresor ser man öfver den oändliga, blott af kullar och skogslunder afbrutna, odlade slätten Riesengebirge och dess stoltaste spets, »die Schneekoppe». Vester om Prag deremot synas åter bergen vidtaga. Så usla, som de vanligen beskrifvas, se de böhmiska byarne icke ut i dessa trakter, ehuru man äfven stundom ser små kojor i mängd, och det i det inre af bondens boning är fattigt och smutsigt. Här vanliga stölder och rån uppå allmän landsväg, samt äfven de inföddes fruktan för sådana olyckshändelser, vittna ej serdeles fördelaktigt för allmogens belägenhet.

En sakkunnig författare säger om böndernas belägenhet i Böhmen, Mähren och Galizien: »Här är det icke nog, att skatterna till kronan, det från feodaltiden härstammande Robothsystemet (dagsverken till herregården) och otaliga andra utskylder, till egendomsegaren, till presten, skolläraren, byherden, skorstensfejaren o. s. v. äro af den art, att tyngden af dem och det härigenom förorsakade, mer än tiggarliska lefnadssättet blifva odrägliga att bära, utan äfven sättet för godsens förvaltning måste anses för ett hufvudsakligt ondt. Med jernhård stränghet och godtycklighet indrifves af tjenstemännen hvarje pålaga, och der dess indrivande är fysiskt omöjligt, der lägges i gården en »Militärexsekution», tills egaren försålt sin sista ko och med den blodiga köpeskillingen för denna betalt sina rester. Endast genom skänker till uppbördsmanen kan miskund och en kort väntetid af några veckor köpas. Huru ofta händer det ej, att den i hufvudstaden garnisonerande militären är otillräcklig för exsekutionerna. – Hvarje egendomsinspektör aflönas vanligen mera med landtmanna-produkter,

än med penningar, och är derjemte i hvarje stund beroende af egendomsegarens infall och godtycke, så att denne när som helst kan skilja honom från tjensten och derigenom för längre tid beröfva honom alla inkomster. Hvar och en sådan känner detta alltför väl, och, emedan han lätt kan för ett sådant fall beräkna det bedröfliga i sin belägenhet, så ser han sig tvungen att, om också på orättmätigt sätt, skrapa ihop allt hvad han kan, för att vid en möjlig förlust af tjensten hafva någon besparing. Vill derföre bonden se sig menskligt behandlad, så måste han icke blott hålla sina hästar tillreds för den stränge herr
 10 öfverinspektoren, så ofta denne vill göra en resa för sina affärer eller för sina nöjen, utan äfven i behaglig tid offra en fet stek åt hans kök eller en hård gulden åt hans privatkassa. Sjelf lefver bonden hela året om af potatis och med hafra uppblandadt rågbröd, och kött är en för honom oåtkomlig artikel, om icke händelsevis något boskaps kreatur i byn störtat. Sådana missförhållanden kunna aldrig afhjelpas; ty större delen af egendomsherrarne lefver, år ut och år in, uti någon större stad, och de äro nöjda, om de blott regelmässigt erhålla penningar till sina stora utgifter. Ingen bryr sig om, huru bonden betalar eller om han kan betala, lika så litet som de fleste egendomsherrar i öfrigt bekymra sig
 20 om sina underlydande.»

Men denna målning är nedslående. Låt oss hellre resa till *Prag*, der nybyggda och välbyggda stadsdelar vittna om borgareståndets i Österrike stigande välmåga och anseende, men der också härden finnes för en ny, mot den germaniska bildningens välde fiendtlig folkrörelse. Denna yttrar sig i den uppblomstrande Czechiska litteraturen, som är en frukt af vaknad nationalanda hos de slaviska stammar, hvilka, likasom de i visst hänseende ännu lyda under tyskt öfverherrskap, hittills inom de bildade klasserna varit helt och hållet slafvar af en för dem blott ytlig tysk kultur. För hvarje dag uppreser sig denna reaktion
 30 allt mera hotande mot Tyskland, ty den tyska stammen är ifrån Östersjön till Adriatiska hafvet omsluten af en kedja slaviska stammar. Och man måste medgifva, att det för en nation är mera förskräckande, då dess bildning förlorar sina inkräktningar, än om den blott nödgas återge en tillfällig landvinning. Den enas död är den andras bröd. Det ligger i sakernas ordning, att en kufvad nation återvinner sitt nationalmedvetande och sin sjelfständighet, men att den detta gör är också ett bevis på den herrskandes svaghet. Vi hafva i det föregående sökt antyda, huru en sådan relativ oförmåga att verka utåt hos den tyska vetenskapen och dermed hos den tyska bildningen öfverhufvud sammanhänger med nationens ringa politiska betydenhet.

Prag har väl ett skönt läge vid floden *Moldau*, dock ej så utmärkt, som det ofta beskrifves af dem, hvilka blott jemföra det med *Berlins*, *Münchens* och till en del *Wiens* föga retande omgifningar. Stadens inre är, med undantag af *Neustadt*, öfverhufvud icke lockande. Den beryktade bron är öfverlastad och brokig, och står vida efter den öfver Elben vid *Dresden*. Nu har den sett en lätt och elegant medtäflare uppväxa i den nya hängbron, som har 1 200 fots längd. Ifrån *Hradschin*, en högt belägen del af staden, såsom södra bergen i *Stockholm*, har man en skön öfverblick öfver den med dess 82 torn; likasom å
 50 andra sidan den massa af stora byggnader, borgen (med 440 rum), dömen och en mindre kyrka, som kröna denna stadsdel, sedda ifrån bryggan eller motsatta stranden gifva en imponant anblick. Staden har 115 000 invånare; dock synes rörelsen icke vara stark – om ej i ficktjufnad. Förf., som blott dröjde tolf timmar i staden, förlorade under denna tid sin näsduk, troligen i sjelfva domkyrkan vid den hel.

Nepomuks silfvergravård, och, då han omtalade händelsen, fick han höra, att man i Prag alltid bär näsduken i barmfickan. Sammanlefnaden säges här ännu hafva någon släng af Wiener-glädtheten.

Fastän man redan, förrän man kommer till Prag, tydligt kunnat skönja den bergsklyfta, genom hvilken Elben tränger ut till Sachsens fält, har man ännu 18 mil till densamma. Men vägen till Dresden kastar sig något åt vester, och man har så till gränsen vid Peterswalde blott 16 mil. Så är man åter i det tråkiga norra Tyskland, ehuru ännu Dresden har någon skymt af poësi, den nemligen, som utsigten från Brühliska terrassen eller anblicken af Sixtinska madonnan breder deröfver. Men den omgifvande naturen öfverhufvud, folket och deras lif – allt ser blott kälkborgerligt, stelt och snusförståndigt ut. Med njutningen häraf kan man fortsätta i Leipzig, der dock på nyaste tid några verkligt sköna hus upprest sig, i Halle, den till det yttre obehagligaste stad i Tyskland, och i Magdeburg, stapelstaden för de varor, som gå ifrån Hamburg till Leipzig och det inre landet, der, likasom vid Halle, omgifningen är så platt och prosaisk, en nordtysk någonsin kan önska sig den. Så äro också Elbens stränder beskaffade ända ifrån Magdeburg, låga, sandiga, videbevuxna, floden grund, så att de ruskiga ångfartygen ofta icke kunna fullända sina turer mellan denna stad och Hamburg, vattnet gult och tjockt – med ett ord allt mäkta tråkigt. Förf. hade dessutom den egna lyckan, att både i Leipzig, Halle och Magdeburg blifva beluxad på värdshusen, något som föröfrigt icke händt honom i Tyskland. Den resande, som icke har affärer, må gerna fly hela denna trakt af Tyskland och, om också icke från något håll vid dagsljus, resa midt ibland all denna naturens prosa till det poetiskt förkonstlade Berlin.

10

20

TEATER.

30

Tysklands teater torde hafva lika liten egendomlighet, som de flesta sferer i öfrigt, uti hvilka nationens andeliga lif uppenbarar sig. Englands dramatik var mönstret för den nyare tyska, och ännu ses franska dramatiska alster på Tysklands skådebanor oftare än stycken af inhemskt ursprung. Schiller gäller väl ännu för Tysklands teaterskald. Men ehuru hans entusiastiska kärlek för allt upphöjdt och ädelt i känsla och handling, hans djupa reflexion och varmt svällande språk göra hans dikter nationella och älskade, så hafva hans dramer likväl småningom flyttat från scenen till studerkammaren och sybordet. I teatertidningarna ser man beständiga klagomål öfver vederbörande direktioners uraktlåtenhet att gifva hans eller Shakespeares mästarstycken, men direktionerna synas känna sin publik och hvad som ger teaterkassan inkomster. I sjelfva Berlin såg förf. Maria Stuart efter ett års hvila gifvas för halft hus. Man får ej tillräkna detta blotta nyhetsbegäret. Drama't fordrar mera, än någon annan produkt af skön konst, något genomgående substantielt intresse, som uttalar sig i individens pathos. Konungars herrskarebegär, hjeltars eröfringslust, svärmande och religiös medeltidskärlek, allt detta anslår icke en tid, då menniskoandens frihet från all auktoritet, folkens rättigheter o. s. v. icke blott äro talesätt, utan verkande krafter för dagen, och då statslifvet alltmera sätter individens lif och dess verld af känslor i bakgrunden. Så länge dessa elementer icke verkligen trängit igenom och fått en positiv form i individens vetande och handling, utan endast finnas såsom sträfvande, behof, och yttra sig i blott förnekelse af det gifna, bestående, kan troligen också icke en dramatisk litteratur

40

50

uppstå, som skulle ega ett annat intresse än nyhetens för dagen. Så hafva äfven i Tyskland de nyaste dramer af en Raupach, Halm, prinsessan Amalia af Sachsen m. fl. icke lyckats vinna någon större popularitet, ehuru de varit mera direkt arbetade för scenens bräder, än t. ex. Schillers. Mera af den fläkt, som genomgår tiden, röjes kanske i Gutzkows arbeten, en man ur nyromantikernas leder. Men omständigheterna måste äfven binda honom. Nyligen har äfven en annan ur samma skola, Laube, med framgång uppträdt; men tiden har ännu icke fällt sin dom öfver deras produkter.

- 10 Med den dramatiska litteraturen måste äfven den dramatiska konsten stiga eller falla. Regeln är dock i vår tid redan så gifven, att en viss grad af mästerskap nu lättare än förr måste kunna vinnas. I allmänhet lär man likväl om Tyskarne kunna säga, att de af en roll antingen göra för mycket eller för litet. Samma konstgjorda entusiasm, som man ofta nog hos dem träffar i allmänna lifvet, visar sig på scenen i en tillgjord och bråkande pathos. En äkta teaterhjelte, som skriker, slår och sparkar och i lugnare stunder träder uppå bräderna med steg, fasta, som vore de ämnade att bära ett kyrktorn, och med en hållning, som en tamburmajors – en sådan finner man väl lättast i Tyskland. I sjelfva
- 20 Wien ansåg man sig icke förhindrad att prisa ett sådant stampande uppträdande såsom god aktion, ehuru rollen var Almavivas i Figaro. Skådespelaren eller sångaren var en bland Berlins berömda, hr Bötticher. På sistnämnda ställe röjes dock i allmänhet mindre spår af denna ytterlighet, utan man går der heldre till den motsatta, till ett blott kallt beräknande, som, emedan det icke öfvergått till natur, röjer sig i hvarje ögonblick. Det är i detta förhållande, då skådespelaren hvarken i deklamation eller aktion ger något att klandra, men likväl lemnar åskådaren kall, som vi sagt att han gör för litet af sin roll. Hvad som felas är pathos i ordets goda mening, den värma i handlingen och
- 30 själföfögäthet hos individen, som just visar, att han är genomträngd af något substantielt intresse eller af en egoistisk, verklig passion, som dermed står i strid. Ty i detta hänseende kan skådespelaren till och med i någon mån ersätta hvad hos författaren brustit. Endast genom en sådan patos kan han också förmå åskådaren att glömma honom för den person, han föreställer. För en mängd biroller uti en pjäs kan dock bristen häruppå vara en mindre störande ensidighet, än öfvermåttet; men sträcker den sig äfven till hufvudpersonerna, så blir lätt det hela enformigt, medan i sednare fallet, vid en falsk pathos, åtminstone ögonblick kunna gifvas, då skådespelaren förer sin publik med sig.
- 40 Dock har den sednare så mycket löjligt och störande, att man öfverhufvud finner sig mera belåten äfven med ett blott sansadt och välbetänkt spel. I detta hänseende kan nu sägas, att talscenen i Berlin eger företräde för Tysklands öfriga.

- Detta omdöme om scenen i Berlin stöder sig mera på totalintrycket af densamma än på egenskaperna hos dess utmärktaste talanger. Ty förf. hade icke tillfälle att se de manliga, Seydelman och Mantius, af hvilka den förre, som erkännes för Tysklands förste skådespelare, vid förf:s vistelse i Berlin var sjuk, den sednare, som är en i Berlin omtyckt både aktör och sångare, var frånvarande. Madame Crelinger såg förf.
- 50 i Maria Stuarts roll, men måste bekänna, att ehuru konstrikt fulländadt hennes spel var, man dock hade svårt att glömma madamen för drottningen. Mycket af illusionen förgick kanske derigenom, att hon var äldre, än man gerna önskar föreställa sig den sköna, lättsinniga, hvars fel Schiller låtit olyckan utplåna, såsom denna i sjelfva verket kommer medlidandet att glömma dem. En egenhet var det, att scenen

med Elisabeth här visade icke drottningens stolthet, utan qvinnans lust att släcka sin harm, förf. kan icke afgöra, om endast till följd af skådespelerskans framställning. Elisabeths roll gafs mästertligt, fullt ut lika väl som Marias; men den spelande var obskur, och förf. har glömt hennes namn. Derigenom må intet vara Crelingers stora talang betaget, hvilken rörde sig i hvarje hennes ord, blick och åtbörd. Bland de flera berömda i öfrigt, förf. såg, till hvilka händelsevis hvarken den loftalade madame Schröder-Devrient eller en berömd manlig Devrient (i Dresden eller Berlin?) hörde, vill han endast utmärka hr Döring i Stuttgart, en man, som med mycken konst förenade lif och eld och, ehuru han någon gång öfverdref, likväl alltid elektriserade åskådaren. Han delade sig mellan skämt och allvar och föreföll lika mästertlig i båda arterna.

10

Jemför man denna del af tyska scenen med den i Stockholm, så måste man å ena sidan medge, att kritiken ofta varit alltför sträng mot den sednare, medan man å andra sidan icke kan neka, att här saknas något af hållning i det hela, så att intrycket af en enskilds talangfulla spel förstöres af obildade och pretentiöst uppträdande medspelare, äfvensom de utmärktas spel ofta stadnar vid ett stelt manér. Det felas konst och bildning, icke förmågor. Äfven den bästa förmåga stadnar, utan träget studium, vid ett sjelfskapadt sätt, då deremot skådespelarens bemödande att för hvarje ny roll glömma och gömma det egna jaget ger mångsidighet. Detta hjälper äfven den relativa oförmågan, som, om hon icke kan göra konsten till natur, åtminstone med dess slöja täcker naturens lyten, samt genom bemödandet att inhemta den lärer sig lydnad för sakens fordringar och vinner jemnhet i skick och väsende. En skådespelare, som endast vill lita på stundens ingivelse, blir förr eller sednare en odräglig machin, hvars enformiga rörelser man kan lära känna på fem minuter. Klagan i Stockholm öfver talscenens öfverhufvud förfall är obillig, emedan den föres öfverallt, och detta förfall hör till tiden. Likaså vore det obilligt att klaga öfver brist på talanger, ty Stockholm eger dem jemförelsevis prisvärdt goda. Men att dessa så snart blifva utnötta och gamla, det är deras eget fel, emedan det härleder sig från bristande studium; och att det goda hos dem dränkes i det dåliga hos deras omgifning, det beror på direktionen att afhjelpa, som alltid bör kunna låta hjälpligt inöfva en biroll.

20

30

Folkteatrar äro något, som Stockholm saknar; likasom hela Tyskland, utom Wien, icke eger någon folkteater af värde. Och dock är det otvifvelaktigt, att en sådan för den obildade massan i en stor stad är högst nyttig och bildande, genom att leda dess sinnen ifrån råa sinnliga förströelser till konstnjutning. Wien, som i sina offentliga nöjen i öfrigt sammanför olika samhällsklasser och derigenom bildar de lägres seder, har äfven en folkteater, hvars föreställningar, ehuru ämnade för massan, skänka också de bildade njutning. De stycken här gifvas spela uti folkklifvet och afbilda det sådant det är, men med ständig persifflage öfver dess svagheter och olater, under det att äfven de högre stånden få sin släng af slevven. Likväl afmålats i dem icke egentligen de skilda samhällsklassernas beröring med hvarandra, utan oftast är det feer och andar, med hvilka skomakare, kammarjungfrur, hyrkuskar och skoputsare stå i förbindelse. En fee uppfyller skoputsarens dåraktiga önsksningar och låter honom erfara deras följder, eller räddar honom ur den förlägenhet, i hvilken lika dåraktiga företag störtat honom, och hvar och en, som icke tror på andars mellankomst, hvilken tro också vanligen motarbetas af några löjligen sidor hos dessa andar, han måste tänka på svårigheten att nuförtiden häfva dårskapens följder. Då olaterna genom sådana utomordentliga tillställningar för-

40

50

löjligas, så har en möjlig harm endast andeverlden att vända sig emot. Förnämsta författaren för denna teater är Raymund. Nu skrifver Nestroy för densamma. Han är en förtjenstfull komiker, ehuru ej af det finare slaget. Dess förnämsta skådespelare för närvarande är Scholz, hvilken under förf:s vistelse i Wien var stadd på resor. Juli månad är också i afseende å teatern missgynnande för ett besök i Wien, emedan då den förnämsta teatern af de fem, som finnas, Burgteatern är tillsluten, och de förnämsta sujetter vid de öfriga äro borta på permission. En hr Scutta öfverträffade vida Nestroy. Han uppträdde som »Schuhwixfabrikant» i pjesen »der hinkende Teufel» och var mästerlig, stilla och lugn, men hade komik i hvarje min och åtbörd. Pjesens knut är, att en apotekare, hvars dotter den fattige blanksmörjefabrikanten älskar, fått rikedom och ett rart stenhus genom en händelsevis funnen öfverlåtelseskrift från den sednares farfarsfar till den förres, hvars upptäckt likväl skedde först efter fabrikantens föräldrars död. Händelsevis en gång ensam i apoteket får denne höra en bedjande röst ur en af de stora burkarne, han öppnar locket och får se den haltande med små horn och hästfot krypa upp ur densamma. Till tacksamhet yppar nu denne, att öfverlåtelseskriften varit pro forma, och det är nu blott fråga om att få reda på en annan skrift, hvarigenom detta bevisas. Den haltande, som redan då för tiden vistades i huset, visste väl, att en sådan fanns, men hade ej reda uppå, hvart farfarsfadren undanstuckit den. De båda göra derföre uti en vagn, bespänd med flygande drakar, en resa från 1840 till 1740 och inträda osedda uti farfarsfadrens snickareverkstad, der de blifva vittnen till den tidens sedesamma borgarelif, likasom till den omnämnda-öfverlåtelseskriftens upprättande o. s. v. Detta sednare skedde, för att med lämpliga medel återföra den slösande farfadren, en ung man, på ordningens väg, men dervid upptäckes, att denne varit frånvarande från hemmet och gjort af med en liten summa penningar endast för att rädda en fattig familj. Det hela är en skön och intagande tasla, och isynnerhet pikant är blanksmörjefabrikantens förtjusning vid åsynen af hans sköna adertonåriga, blifvande farmor. Han, sjelf en snart fyrtioårig man, kan ej låta bli att smeka det täcka barnet – farmodren, hvarigenom hans närvaro upptäckes, och han går miste om kunskapen, hvart den ifrågavarande räddande kontraöfverlåtelsen tar vägen. Men den haltande är ej rädlös, utan för honom i en ångvagn till 1940, då han med förskräckelse får se sin sondotter, en gammal ful gumma, men till sin glädje höra henne omtala, hvar hennes farfar, blanksmörjefabrikanten, återfunnit den viktiga skrifvelsen, nemligen i en viss gammal byrå, som han ännu egde, i en lönnlåda. För öfrigt är nu allt den uppochnedvända världen. Luftskeppsbyråer och postkontor till månen äro småsaker. Qvinnorna hafva fullkomligen emanciperat sig, och karlarne intagit deras plats. En kypare, utstofferad som en generaladjutant, har sitt eget palais, och en köksa, en gentil dame, spelar, för att steka några hjerpar, blott en kavatina på ett instrument, hvars tangenter kommunisera med köket. Det hela är besatt löjligt och gisslar, likasom uppträdet från 1740, den närvarande generationens svagheter, ehuru på annan väg. Upplösningen gissas lika lätt, som återfärden till 1840 skedde i ett luftskepp. Åskådare funnos lika många ur de förmögnare klasserna, som ur de mindre bemedlade, och alla skrattade af hjertans lust. Dialogen föres på Wienerdialekten, ehuru ej så strängt, att den ej i det mesta förstås äfven af en fremling. Entreen är naturligtvis för de flesta platserna högst billig.

München och Berlin hafva äfven folkteatrar, men ohyfsade. På förra

stället roa åskådarne sin publik med grofva ekivoker, på det sednare roa spektatörerna sig sjelfva med skrik och plumpa upptåg samt göra skådespelarne till föremål för sitt gyckel. Ledningen af en folkteater fordrar i sanning, om den skall gagna, lika mycken insigt som redigerandet af en folkkalender.

Om en egentlig tysk lyrisk scen torde man knappt kunna tala, då den till en stor del fylles af Italienare och i öfrigt härmar dem. Mera egendomlighet har den lyriska scenen i Sverige, d. v. s. i Stockholm, ehuru väl här icke finnas några originalkompositioner för scenen af erkänt värde. Men sångrösten i norden är öfverhufvud för svag att åstadkomma dramatisk effekt, och man åtnöjer sig derföre med att höra de skilda partierna i en opera föredragas rent och med känsla. Det är mera en sång för musikaliska soireer, än för scenen. I stället för styrka och eld i sången, fordrar man då dessa egenskaper i aktionen. Denna ses också ofta bättre, än på Tysklands lyriska scen, och Stockholm egde i mamsell Lind en talang af denna art, hvars jemlike icke så lätt står att finna. Tyskarne, isynnerhet sydtysken, hafva en märkbart starkare stämma än Svensken, men språket eignar sig icke för sång, utan blir då oredigt och gör stämman oklar. För koralsång och uthållande toner kan Tyskens starka stämma vara effektrik, men den volubilitet och snabba nyantering, som fordras för operan, eger den icke. Dertill kommer Tyskens vanliga breda och sjelfbehagliga pathos, som isynnerhet skaffar sig rum på lyriska skådebanan. Derigenom blir sången sällan ett uttryck för sann känsla, eller har sångaren sjelfbeherrskning nog, för att tåligt böja sig under konstens fordringar.

Vanligen anses i norden Tyskarne för serdeles musikaliska. Detta anseende är rättvist, om det endast afser deras musikaliska bildning och dennas allmänlighet i Tyskland. Sång och instrumentalmusik, isynnerhet den förra, hör der icke blott till namnet till skolundervisningen. Man kan få höra barnen i byarne på söndagseftermiddagarne utföra flerstämmig sång, och skolungdomen ur elementarskolorna i städerna sjunger ofta utanför husen, för att göra sig och läraren, som inöfvar dem, en liten förtjenst. I Halle såg förf. till och med 15 å 18 års ynglingar ur Frankeska institutet drifva denna, för dem dock, som det syntes, nedslående rörelse. »Liedertafeln», »Liederkränze», harmonier och musikaliska kasinos finnas ofta flera i hvarje småstad. Musikalisk bildning är derföre ganska allmän, äfvensom öra för tonens renhet. Men smak och djupare sinne för musik tror jag öfverhufvud felas. Åtminstone finnes det ej hos studenterna; ty oakadt melodierna till deras sånger vanligen äro träaktiga och andefattiga, och deras hvardagssång ett unisont skrik, tröttna de ej att oupphörligt skrika om samma slagdängor. Kommer man, såsom händelsen var med förf., i nödvändighet att flera veckor å rad dagligen höra dessa sånger, så är man verkligen illa deran. Nästan lika illa ut kan man stundom råka, då en ung frodig Tyska sätter sig till pianot och ur full hals skriker ut en kavatina. Bland folket hör man sällan någon annan sång, än barnens, eller en lika dundrande som studenternas från något vårdshus. Schwaben gör härifrån ett undantag, ty der hör man ofta ganska behagliga folkmelodier tvåstämmigt skalla öfver fälten. Wien har säkert befolkningens uppblandning med italienskt och slaviskt blod att tacka för dess finkänsligare musikaliska sinne. Böhmen, musikens käraste hem i Europa, är ett slaviskt land, och den, som känner ryska allmogens sinne och kärlek för musik, tillskrifver säkert icke den tyska bildningen Böhmarens musikaliska fallenhet. Är derföre Svensken i musikaliskt hänseende sina tyska stamförvandter underlägsen, så är han det i

10

20

30

40

50

röstens styrka och i bildning, men ingalunda i sann känsla för musik, i smak och i tonens behag. Detta konstituerar i förf:s tanka äfven skilnaden mellan den svenska och den egentligen tyska lyriska scenen. Förf. tror, att svenska allmänheten skulle vara föga belåten med ett byte, och lägger de stränga herrar kritici i Stockholm detta på sinnet. Utom de nämnda, Wurda och Reichel i Hamburg, hörde förf. bland berömdare tyska sångare, Bötticher från Berlin, Krause, en angenäm bas, från München, en Hauser från Stuttgart, som med mycket bifall uppträdde i Wien, och bland sångerskor mamsellerna Mayer och

10 Tuczek i sistnämnde stad, m:ll Evers från Stuttgart, Hähnel i Berlin, Jazede och Hartmann i München, utom flera mindre utmärkta – således nog för att bilda sig ett totalomdöme, hvarifrån en mamsell Sonntag, Heinefetter, Schröder-Devrient, hvilka förf. ej hört, må bilda lysande och sällsynta undantag.

I Tyskland har man också lätt om en måttstock för sitt bedömande, genom den mängd Italienare, man der är i tillfälle att höra. Förf. hörde italienska operor i Dresden, der signor Moriani och signora Ungher, båda nu Wiens primaröster, uppträdde, samt i Berlin, der Pasta ännu satte publiken i förtjusning. Pellegrini, den berömda basisten, sjöng i

20 tyska operan i München. Det var således ett ungt par och ett gammalt. Obetingadt måste man bekänna, att man icke vet, hvad drastisk sång är, förrän man hört den smältande flyta, jublande flyga eller vildt rasa fram ur en utmärktare italiensk strupe. Tonen uttrycker icke känslan, afbildar icke handlingen, utan det är som skulle sjelfva tonen vara ett kännande och handlande väsende. Man likasom väntar, att den skall frambringa en katastrof, och denna väntan är en nervernas spänning, som fixerar blicken, hämmar andedrägten och fasthåller tanken vid ett crescendo, såsom skulle detta bringa lösningen af den hänryckning, i

30 hvilken man är snärjd, vissheten om den handling, man redan anar. Man behöfver dervid knappt nog se, endast höra, och aktionen försvinner till en bisak. Pasta spelar egentligen ej, för att med min och åtbörd uttrycka ögonblickets känslor, utan hon väljer vexlande plastiska attityder, hvilka man alltid tycker öfverensstämma med sångens karakter. Det kan låta löjligt att tala om det plastiskt sköna hos en temmeligen fet och frodig gumma, men detta ligger hos henne, lika litet som hos Taglioni, i kroppens former, utan i dess afrundade rörelser, förnämligast armarnes och hufvudets. Hon har redan öfverlevvat sina bästa dagar, och rösten är försvunnen isynnerhet i de lägre tonerna, så att hon i vissa partier, t. ex. af operan Tancred, hvars stämma fordom

40 var hennes triumf, till och med misslyckas. Men hon eger konsten qvar, både i spel och sång, och aldrig kan den fira större triumfer än hos henne i segern öfver årens välde och den menskliga förmågans bräcklighet. Förf. hörde Ungher både före och efter Pasta, men den förra hade på några veckor verkligen gått tillbaka. Hon hade eljest mycken verve och friskhet i sång och aktion, samt i sednare hänseende något af mamsell Lind, utan att uppnå henne. Jemförelsen var så mycket intressantare, som förf. hörde Ungher äfven i Lucie. Men i röstens styrka och sångens konst, både den tekniska färdighetens och den högre drastiska, måste Stockholms älskling stå tillbaka – ej blott

50 för henne; likasom öfverhufvud Stockholms lyriska scen häruti är underlägsen. Den ende, som här förmår beherrska orkestern, är en Italienare, Belletti, och, ehuru hans röst icke är vacker, har han likväl något af italiensk konst, för att gifva ett begrepp om hvad dramatisk sång är. För den, som äfven i operan blott fordrar rena och behagliga toner, är en sådan sång skrik, men om man af detta skrik verkligen kan

hänföras, så måste det väl vara något annat. Att den stundom dertill urartar, derpå lemnade äfven den nämnde Moriani någongång exempel, och hos underordnade italienska sångare röjes sådant ofta.¹ Men då en Pasta fortgår i ett par minuters crescendo, då sitter man slagen af häpnad, betagen af en fruktande njutning, som icke låter sig beskrifva. Oförgätlig är för förf. den scen i Norma, der hon af Adalgisa får veta Romarens otrohet, och nu i toner andas ut sin sorg, sin förtviflan, sin hämndlust. Sedan hon slutat, herrskade ännu en half minuts dödstystnad i salongen, förrän man tänkte på applåderne, och denna häpnatystnad var ett större bifall, än de sednare, ehuru stormande de än voro. Sådana duetter, som den derpå följande, hvilken hon sjöng tillsammans med en signora Ferlotti (Adalgisa), eller en annan i operan Semiramis mellan henne och mamsell Hähnel (Arbaces), eller den mellan Moriani (Edgar) och Ungher i Lucie, får förf. väl ej mera höra. Hähnel är en gammal Berlinerpublikens favorit, men kraften af Pastas förmåga var så inspirerande, att man med en mun försäkrade, att den förra ännu aldrig sjungit så, som uti denna duett i Semiramis.

10

Balletten är ingenstädes i Tyskland att skryta med. I München svänga sig dansöserna för anständighetens skull uti vida kalisonger, hvilket icke blott ser löjligt ut, utan, som hvar man finner, mycket mera än triåerna påminner om sängkammaren. I Köpenhamn öfverträffar i förf:s tycke balletten alla dem, han såg i Tyskland. Sceneriet i operan i Stockholm kan tryggt mäta sig med de tyska teatrarne, om man undantager »Theater an der Wien» i Wien, der den ofantligt stora scenen, som rymmer små armeer till häst och fot, är inrättad enkom för storartade uppträden i sceneri-väg, för feerier, militäriska skådespel o. s. v. På den nya teatern i München, hvars machineri räknas till de utmärktaste, såg förf. Robert gifvas med vida sämre scenisk effekt, än i Stockholm. Äfven sjelfva operasalongen härstädes öfverträffas kanske af dem i München och Dresden, men den förras djupa loger, och dessas öfverlastande med utsirade rundbågar i den sednare betaga båda det enkla behag, den äfven skönt formade operasalongen i Stockholm eger, hvars i öfrigt smakfulla utstyrsel endast misspyrdes af den alltför skrala ridåen. Blott i Wien, då operor gifvas, återfinner man i någon grad den stora begärlighet att klappa bifall, som är så utmärkande för Stockholms teaterpublik, och endast i Wien hörde förf. publiken begära da capo, genom förlängd handklappning, icke genom ord, men det gällde då icke sångarne, utan Mozarts musik.

20

30

40

VII. BERLIN. TYSKLANDS UNIVERSITETER OCH VETENSKAP.

»Berlin ist eine Stadt, die gross ist.»
Saphir.

Berlin har såsom hufvudstad och det egentliga Tysklands första stad blott en port. Vill den resande derföre genast vid första anblicken finna, att staden är stor, så bör han, från hvilket väderstreck han än kommer, göra en omväg och fara in genom *Brandenburger-Thor*. Ifrån Charlottenburg far han då på en bred, snörrät chaussee, på båda sidor omgifven af Thiergartens alleer, samt har framför sig den efter

50

¹ Ehuru ringa vigt förf:s omdöme äger, fordrar likväl rättvisan, att han här jämte hr Belletti nämner hr F. Kinmansson, hvars sång säkert skulle hedra hvarje italiensk opera i Tyskland.

propyleerna i Athen byggda porten, med sina fem genomgångar, bärande den ryktbara segergudinnans vagn, hvilken 1806 härifrån färdades till Paris, men återvände 1814. Innanför porten utsträcker sig för hans blickar, 2 000 steg lång, Berlins berömda »Unter den Linden», en gata eller rättare en esplanad med tredubbla alleer och en gata på hvardera sidan, och långsamt dessa tvenne rader sköna hus. Till höger kan han titta in i Berlins förnämsta, till en del glänsande, kaffehus och restaurationer, samt deremellan beskåda den mängd af gravyrer, hvarmed boklådornas utsida är garnerad. På venstra sidan finner han endast några smärre handelsbodar. Men både till höger och venster kan han skåda in i långa, raka, avenuen genomskärande gator, bland hvilka Friedrichsstrasse, ungefär en half tysk mil i längd, genomskär staden från Hallischer- till Oranienbaumer-Thor. Då alleerna taga slut, befinner man sig på en öppen plats, operaplatsen, har till venster Universitetshuset, till höger Biblioteket, katolska kyrkan, en härmning af Maria della Rotonda i Rom, och Operahuset, allt stora och imponanta massor. Genast på andra sidan om det sistnämnda är Arsenalplatsen, hvilken har sitt namn af den präktiga arsenalen, till venster. Derinvid ligger det äfven vackra corps de gardet, framför detsamma Bülow's och Scharnhorsts bilder i marmor, midtemot dem, till höger för den ankommande, Blücher's gjutna staty och på samma sida det så kallade konungens palais, ett vackert hus, i hvilket den aflidne konungen bodde, bredvid furstinnan af Liegnitz's,¹ med hvilket det förra är förenadt genom en täckt balkong, som går öfver tvärgatan. Sedan färdas man förbi prins Wilhelms palais, nästan det vackraste privata hus i staden, öfver slottsbryggan, med sköna, massivt gjutna, arabeskformade brovärn, och hvarifrån man ser den nya Werderskyrkan samt akademiens för byggnadskonsten palats, in i Lustgarten. Denna är en med träd planterad och blomsterprydd öppen plats, på 30 hvars ena sida kungliga slottet, på den andra det utmärkt sköna museum, på den tredje slottskyrkan eller dömen och på den fjärde den nyss öfverfarna kanalen, samt prydd af en vacker springbrunn, hvars vatten stiger till 50 fot, och en gigantisk vas af slipad granit.

Här befinner man sig i *det ståtliga Berlins* medelpunkt och har tillika sett hela dess ståt i det yttre, så att man, om man endast velat se hvad som i detta hänseende utmärker Berlin framför andra städer, här kan vända om och fara tillbaka samma väg man kom. Men har man också sett allt detta i skönt väder, vid fullt solljus, samt derpå offrat ett par timmar, mellan 11 och 1 f. m., då skådeplatsen är som mest lifvad af 40 menniskor, så har man i sanning sett något ganska ståtligt. Besinnar sig den resande och låter bli att vända om, hvilket i alla fall torde vara det klokaste, så kan han fara ikring slottet, öfver slottsplatsen och öfver den korta »lange Brücke», med den stora kurfurstens lilla staty till häst, till Hotel de Portugal, der han kan få en liten kammare och god betjening för anständigt pris samt kan hoppas råka – icke Portugiser, utan Svenskar, och der vi vilja anställa följande betraktelser, för att derpå företaga några små exkursioner i och utom staden.

Berlin är i sjelfva verket, enligt Saphirs ord, blott en stad som är stor, icke en i egentlig mening stor stad. Folkmängden stiger väl enligt 50 sednaste beräkningar till ett antal af 350 000, men ingenstädes kan en sådan folkmängd bättre förstå att gömma sig, än i Berlin. Endast få

¹ Denna furstinna var såsom ogift en obetydlig adelsdame, hvilken den aflidne konungen lärde känna vid ett bad och i en handvändning gjorde till sin gemål samt Preussens, ehuru icke krönta, drottning.

gator se lifliga ut, förnämligast Königs-, Ross- och Leipziger-Strasse samt den del af Friedrichs Strasse, som ligger emellan Unter den Linden och Oranienbaumer Thor. Den öfriga större delen af denna långa gata, ehuru talrikt nog försedd med handelsbodas, är temmeligen tom. Sjelfva Unter den Linden kan ej skryta af en stor stads liflighet. Der finnas också utom kaffehus och boklädor endast småbodas. Jag säger med flit bodas, ty med undantag af jern-, porcellain- och glasmagasiner i parterren af Akademiens för byggnadskonsten hus samt Gropii magasin, finnas inga egentliga magasin, utan endast små krambodas, och äfven dessa sakna all glans och all omsorg, för att locka köpare. Modemagasiner, som i andra större städer se så prydliga och lockande ut, äro här få och obetydliga. Hvad som här sammanhåller och föder så mycket folk är svårt att utleta, då hvarken någon export- eller transitohandel finnes, sedan äfven den på Schlesien numera upphört. Ehuru man i skrifter ser fabriker omtalas, hörde jag dock kunniga affärsmän försäkra, att de voro ganska få, samt att endast jernguterierna, hvaraf finnas tvenne betydliga i Oranienburger förstaden, och porcellainsfabrikerna lemna någon export. Några speciella statistiska uppgifter i detta hänseende kom jag ej öfver. Ytterligare bidraga till stadens relativt döda utseende kanalerna, torgens och gatornas beskaffenhet samt de förras bestämmeelse. Staden genomskäres nemligen af Spreefloden och en parallelt med densamma ledd kanal, eller kanske en arm af floden, jag vet ej hvilketdera, emedan äfven sjelfva floden med sitt blott långsamt rinnande vatten ser ut som en kanal. Rörelsen på dessa är ganska ringa, och de äro till större delen toma. Dessutom gå vanligen husen ända till kanalens eller flodens brädd, så att inga gator lifva deras stränder. De se derföre, med deras nästan stillastående och mörka vatten, rätt ödsliga ut. De redan nämnda öppna platserna, opera-, arsenals-, slottsplatsen, hafva ingen marknad. Operaplatsen är icke ens stenlagd, utan begagnas till ridbana. Likaså förhåller sig med Wilhelmsplatsen, uppå hvilken sjuåriga krigets hjeltar äro att se, uti små, af tiden svärtade marmorafbildningar, på låga fotställningar. Vid uthållande regn bilda dessa icke stenlagda platser moraser. Gatorna äro öfverhufvud breda, men till stor del, likasom trottoirerna, illa stenlagda. Rännstenarne vid kanten af trottoirerna äro djupa och breda, ständigt af smuts och stinkande vatten uppfyllda rännor, öfver hvilka trädbroar leda till husens inkörsportar. Emedan de flesta gator äro breda och raka, gör detta tomheten så mycket mera märkbar, äfvensom derigenom husens ofta oputsade utseende lättare bemärkes. I en nymodig, reguliert byggd stad böra äfven husen ega en glad yta, om ej det hela skall få utseende af förfall. Men i Berlin hafva till och med en del offentliga byggnader, såsom slottet, slottskyrkan, katolska kyrkan, operahuset, biblioteket, ett sådant halfförfallet utseende.

I öfrigt måste medges, att i Berlin de nyare såväl offentliga som enskilda byggnaderna äro uppförda i en skön och ren stil, samt att staden i detta hänseende står framom hvarje stad i Tyskland, tillochmed det nybyggda München. Med det sköna och storartade Berliner-museum uthärda hvarken Pinakotek eller Glyptotek i München jemförelse, likaså litet som det nya teaterhuset i Dresden kan i stilens storhet jemföras med det tadlade skådespelshuset i Berlin. Gendarmes-platsen, på hvilken det sistnämnda står, har dessutom, på hvardera sidan om detta, tvenne till hälften nybyggda, hvarandra alldeles lika kyrkor med sköna dömer, som med skådespelshuset bilda ett skönt helt, då man afräknar det minst sagdt ovanliga att placera en teater

10

20

30

40

50

mellan tvenne kyrkor, isynnerhet då dessa till storleken äro ett slags kapell till det förra. Kungliga slottet har äfvenså ganska storartade och vackra partier. Utmärkt präktig är äfven arsenalen. Akademiens för byggnadskonsten hus, en massiv quarree, kunde vara vackert, och kanske är det; men dess färg, naken tegelsten, och de halft götiska fönstren skämma bort det hela. Ett undantag från allt det öfriga bildar den nya Werderskyrkan, byggd uti, jag vet ej om det skall vara hel- eller halfgötisk spetsbågs-stil, eller ingendera, men hvarken vacker eller i tidens anda. Privata husen i Berlin, isynnerhet de nyaste, äro ganska
10 vackra. De ega framför dem i München trenne berömvärda egenskaper: att hafva en grundval öfver jord, fönstren i alla våningar lika höga, och taklisten betydligt höjd öfver öfversta våningen. Eljest ser man i Tyskland nästan öfverallt, utom på nybyggnader i Leipzig, motsatsen af allt detta. Mig förefaller dock grunden äfven i Berlin ofta för låg. Äfvenså äro taken vanligen alltför höga och branta, hvilket är misspydande.

Om man nu i afseende på vackra hus måste antaga, att de äro lika mycket på sin plats i en stad, hvilken är stor, som i en stor stad, så gifva de likväl för sig icke staden anspråk på någondera titeln. Men Berlin saknar karakteren af stor stad äfven i andra afseende, än de ofvan
20 anförda. Inga granna ekipager, inga omnibus hvimla på dess gator. Hyrvagnarne, de såkallade droschkorna, äro till största delen ruskiga åkdon, med ruskiga hästar och kuskar. Hela antalet af åkare-ekipager lär uppgå blott till 1 600, medan af dem i Wien finnas inalles 3 000, i Petersburg, med mindre folkmängd än Berlin, 6 000 och vintertid ända till 10 000. Invånarens dräkt är blott undantagsvis elegant och modern. Endast om söndagarne ser man ett större antal modernt klädda personer; men detta är redan småstadsaktigt. Man skulle efter
30 beskrifningar vänta, att i alleerna Unter den Linden få se världen i dess eleganta skrud. Men den vanliga befolkningen derstädes består af smutsiga och sqvallrande käringar, hvilka intaga alla hvilobänkar, samt af fruktmångelskor. Den lilla *beau monde*, som visar sig, går ej in i alleerna, utan smyger sipp och tyst fram på södra trottoiren. I Thiergarten är det i hvardagslag tomt och tyst, ehuru den utgör Berlinarens snart sagdt enda promenad. I Lustgarten äro endast några få barn med deras vårdarinnor synliga. Om söndagarne blir det öfverallt lifligare, och i gynnande väder visar då Berlin i detta hänseende en anblick af stor stad.

För att samla ytterligare bevis kunna vi nu begifva oss ut i
40 Thiergarten, der det är musik i afton, konsert som det heter, hos George, eljest näst Louis det vanligaste kyparnamn på de Tyska värdshusen. Thiergarten är en ganska vidlyftig park, tätt bevuxen med träd, brädjemn och något sumpig. På en den varmaste sommardag kan här vara ganska svalt och angenämt, men är det kallt eller har det nyligen regnat, så känner man väl till både fuktighet och kyla. Markens beskaffenhet har gifvit tillfälle att anlägga ett par små dammar och kanaler. Kring dessa ser verkligen ganska smånätt ut, och till dem med deras öar, stora som ett kammargolf, Louise-, Rousseau-ön, vallfärda de promenerande. Hos George är nu en vanlig harmoni-musik. Man
50 går dit redan kl. 4 och dricker kaffe; andra komma kl. 6 och dricka thé, men de flesta dricka litet »Weissbier», ett slags bornerande svagdricka, och äta »Kuchen». Damerna sitta nästan alla med stickstrumpan i hand och se andäktiga ut. Kavaljererna hålla sig på vördnadsfullt afstånd ifrån dem. Då musiken tystnar, är allt så tyst, som sutte man ensam på stället. Småningom låta dock sakta hviskningar höra sig, men

intet glam, intet skratt, inga högljudda diskurser, som skulle vittna, att man vore glad, fri från tillgjordhet och obekymrad om hvad andra tänka eller göra. Den, som vill se något rätt tråkigt, kan gå en sådan afton till George, Günther eller Odeon, en lokal, som likväl för sig förtjenar att ses. Då det lider åt skymningen, vandrar eller åker man tillbaka till staden, och alla se hjertans trötta ut, hvilket i sanning ej är att undra uppå.

Berlins fruntimmer, isynnerhet i de bättre klasserna, äro typer för de Nordtyska i allmänhet. Man saknar hos dem ledighet och grace, eller blott en frimodig och glad uppsyn. Deras ajustice är vanligen stel och smaklös, och de synas af det moderna välja endast detta. Så såg man, under nuvarande de långa klädningarnes period, denna smaklösa sed här drifven till det yttersta, så att klädningsfällarne sopade den jemnaste gata och icke ens tåspetsen kunde krypa fram undan klädningen, utan vid gåendet sjäpande sparkade denna framför sig. Isynnerhet misspdydande äro de stora shawlarne, hvilka bäras utslagna, så att de hänga ifrån nacken till hälen, och sålunda med rätta förtjena det behaglösa namnet: »Umschlagtuch», emballage. Omsorgen om dessa mångfaldiga, graciösa småpdydnader, spetsar, manchetter etc., tyckes i Berlin vara okänd. Man synes der också mest älska svart och mörka färger, förmodligen emedan dessa äro så tåliga. Vackra qvinnor ser man sällan. Deremot äro de vanligen robusta och stadiga.

Angående sällskapstonen i Berlin vågar jag ej döma af erfarenhet, emedan denna är för ringa, och jag äfven fann prof på ett sätt, stridande emot, hvad jag på teoretiska grunder anser vara det här rådande. Min teori kan derföre icke sára dem i Berlin, hvilka jag personligen har att tacka för den utsöktaste artighet och välvilja. Men jag har ett viktigt skäl att anse mina konklusioner i afseende å den rådande tonen komma sanningen nära, det nemligen, att en Berliner-professor, en bland Europas utmärktaste vetenskapsmän, icke mindre berömd för sin observationsförmåga än skarpsinnighet och sinnrika kombinationer, med hvilken jag, sedan jag lemnat Berlin, hade det nöjet att göra resällskap, i allo gillade dem såsom träffande det rätta. På hans fråga, hvad jag tyckte om Berlin och specielt Berlinaren, svarade jag, emedan han var en man, med hvilken intet pruderer var af nöden, äfven om han ej visat sig vara långt ifrån en beundrare af Berlin, utan omsvep: att allt der föreföll mig så konstladt och förvridet, att jag ingalunda skulle välja att lefva i Berlin, om valet stode mig fritt. Ty det ständiga bemödandet att synas rätt utmärkt »gebildet» lemnar meniskorna der hvarken ro eller rast. Jag vill ej nämna domsluten öfver skön litteratur, musik och teater, ty deri hör man dels våpiga omdömen, dels lexor ur journalerna litet hvarstades. Men i Berlin talas så mycket om »schöne Seelen», »zartes Wesen», »harmonische Bildung», att allt detta blir äckligt. Det är Göthianismen, som der rasar. Man vill såsom han låta verlden hafva sin gång och endast vända sig inåt, harmoniskt, som det heter, bilda sitt eget lilla jag upp till det grekiska konstverkets sköna lugn och enkelhet. Men man är icke konsekvent i denna subtila egoism. Man vill ej ega det förmenade goda för sig sjelf, för att sjelf stå fri utanför verldens oroliga sträfvanden, utan man gör till hufvudsak att breda ut sin sköna själ, sin harmoniska bildning för andra. Man söker ej harmoni inom sig sjelf, för att höja sig öfver verldens dom, utan man fordrar af denna erkännande. Hela denna verldsåsig, äfven sådan Göthe lärde den, är redan i sig sjelf vidrigt egoistisk. Hvad som dock med hans artistiska fulländning och hedniska skepsis blef ett sinnrikt konstverk, blir redan en äcklig karrikatyr

hos Rachel och Bettina, hos hvilka religionen ingår som ingrediens i denna själförgyllning. Detta sednare är äfven ofta händelsen med det Berlinska skönsjälariet, då pietism och en till det yttersta drifven fåfång och tillgjord finkänslighet gå hand i hand. För umgänget synes den sanna regeln: att vara enkel och lugn, hos Berlinaren utgöra ett axiom, hvilket han känner, och bemödar sig att förverkliga. Men just detta, att han icke hunnit öfver bemödandet, att hans umgängessätt icke är andra natur, utan studium och exercice, betager detsamma både enkelheten och lugnet. Ty den sköna själen, den inre harmonien, som i umgänget skall framträda, fordrar en ständig omsorg, d. ä. själfva bildningen är här en onaturlig spänning, och den gör derföre det bildade umgänget till ett spändt, i stället för ett ledigt förhållande. Huru litet i Berlin en fin umgängesbildning är sed, i den mening, att den utan studium och arbete skulle sprida sig genom själfva umgänget, finner man lättast af förhållandet i de icke litterärt bildade klasserna, hos hvilka ej ett enda drag ger tillkänna, att de skulle tillhöra Berlin, d. ä. i dessa litterärt bildades tanka nutidens Athen.

Jag vet ej, hvilken smickrande resande, som inbillat Berlinarena, att de äro utomordentligt qvicka. Derifrån har smaken och jemte den tron uppå nationens qvicka lynne spridt sig öfver hela Tyskland. Studenterna arbeta som orgeltrampare för att klämma »Witze» ur sig. Det gifves folk i mängd, till och med vetenskapsmän, professorer o. s. v., som hela dagen bråka med att utkläcka Witze eller samla witziga berättelser, för att på qvällen, i ett privat sällskap eller på ett värdshus, dermed kunna regalera några åhörare och njuta af deras beundran. För offentligare tillfällen, subskriberade middagar o. s. v., måste man ega ett helt förråd deraf, och den, som ingenting lyckats uppdrifva, går ej dit. Witz är numera i hela Tyskland, hvad den harmoniska själsbildningen är i Berlin, ett ord i allas mun. En mindre fabrikant i Wien, hos hvilken jag bodde, försäkrade mig, att man äfven i Wien var »ungemein witzig.» Man vågade väl ej klandra regeringen, men man hämnade sig med Witze. Han skulle berätta för mig ett par och tog sin son, en elev vid polytekniska institutet, till hjälp; men det hjälpte ej. Jag blef lika klok som de, d.ä. jag vissteej, hvori det qvicka låg, men måste ändock tro, att det hela var oerhördt qvickt.

I Berlin har nu, som sagdt, qvickheten sitt rätta stamhåll. Ifrån Majestätet att börja med är allt »ungemein witzig.» Beställsamt kringföres en nyhet, yttrad af det eller det beryktade qvickhufvudet. Detta går dock an, ty stundom kan deri finnas något verkligen qvickt. Ofta är det dock af den art, att det behöfver förklaringar i mängd, för att förstås. Ännu oftare står det i bredd med en beundrad qvickhet ur konungens mun under sista höstmanövern vid Potsdam. Några ungherrar, deribland några mustacherade, hade infunnit sig som åskådare och närmade sig en liten bro, der konungen tagit plats, och öfver hvilken en trupp skulle rycka under charge. Konungen sade då: »Haf godheten att stiga undan, mina herrar, eljest kunde ni sveda skägget på er!» Allmän beundran. Alla tidningar föllo i förtjusning. Sådant kan man väl nu höra berättas. Men råkar man ut för ett sällskap, som i sin anletes svett jagar efter Witze, och af artighet måste finna, att jagten lyckats, så kan man verkligen blifva mera uttröttad, än vid en verklig jagt. Alla Berliner-Witze äro just ej Atheniensiskt fina, utan man har en mängd cirkulerande Eckensteher- och Nachtwächter-qvickheter, samt andra med afseende på den i Berlin vanliga inskriptionen på väggarna, hvilka, likasom själfva inskriften: »diesen Ort darf man nicht verunreinigen», vittna om

någon mer än vanlig cynism.

Till hvad jag yttrade om skönsjåleriet, det sökta i umgängestonen och witzsjukan, tillade den nämnde professorn, att man i Nordtyskland öfverhufvud samt i Berlin isynnerhet sökte skenet, hvaremot sydtysken vore mera naturligt och okonstlad. I yttre hänseende kan dock en nordbo ej så mycket finna detta besannadt; ty jag tror, att lyxen i många hänseenden i Berlin är mindre oförnuftig, än t. ex. i Stockholm och än mera i hufvudorten för ett litet, fattigt land, som jag ej vill nämna, men der bonden äter barkbröd, under det att embetsmannen lefver upp 15 å 20 tusen riksdaler årligen. Jag tror till och med, att t. ex. i Österrike, likasom i Baden och Würtemberg, det sköna könet utvecklar mera elegans i kläder, än damerna i Berlin. Men i andligt hänsende torde satsen vara påtagligare. Man gör nemligen bildningen till en lyxartikel, och dess värde är derföre ofta endast ytans, en visitdrägt, som man på det bästa uppstufvar för att dermed göra effekt, men hvilken man hemma lägger af sig. Naturligtvis talar jag här ej om vetenskapsmannen (ej heller har jag äran af connoissencer bland den egentliga haut-voleen), utan om den litterärt bildade medelklassen.

Den, som ser en Berlinska, och i denna fasta kropp, under detta prosaiska yttre, tänker sig »eine schöne, zarte Seele», som lefver och rör sig i platonisk kärlek, tillber det grekiska skönhetsidealet, studerar psykologi i Hamlet, djup verldsvishet i Faust och lär sig kristendom af Rachel, han påminnes, i fall han känner svenska litteraturen, ovillkorligt om brukspatronessen i »Spader Dame». För en ung witzig Berlinerare med atheniensiskt »fin takt» har jag svårt att finna någon bild, så likt är detta lejon oss hvardagsmenniskor. Men Berlins tidningar tala mycket om »den fina takt, som endast är en äkta Berlinerare egen». Såsom prof derpå berättade en mycket läst tidning ungefär följande historia.

En »äkta» Berlinerare och en Provinzial följdes en gång åt på en promenad under den Linden. Framför dem släpade en Berlinska på sitt långa Umschlagtuch och sin långa klädning. Af denna syn blef naturligtvis Provinzialen förtjust, och hans förtjusning stegrades, då han fick se hennes fint bildade, blomstrande och själfulla anlete, – ty att sådana finnas i Berlin, det tog redaktören på sitt ansvar, – ja han blef vid denna anblick så topprasande befängd, att han i blinken ville formara närmare bekantskap. Han gjorde modigt ett försök att tilltala henne; men utan Berliner-takt, som han var, måste han misslyckas. Han afvisades. Då erbjöd Berlinaren ett vad på två buteljer Champagner, som han skulle bekosta, om han ej lyckades blidka den sköna. Provinzialen, som ej förstod, hvad berliner-takt ville säga, antog enfaldigt vadet. Nu närmade sig Berlinaren den släpbemantlade skönheten, tog vackert hatten i hand, beklagade hvad som skett, afmålade Provinzialens ånger, bad om förlåtelse för honom och utverkade, att denne sjelf fick göra afbön. Men dermed var det ej nog. Han berättade vidare om det vad, han vågat för satsen: att endast en Berlinares fina takt kunde anslå en Berlinskas harmoniskt bildade själ. Affären slutades så, att Champagnern genast dracks hemma hos den sköna, i all tukt förstås, ty hon bodde hos sin mor, samt kröntes med ett giftermål emellan den fina takten och den finkänsliga, sköna själen. Berättelsen är karakteristisk och behöfver inga kommentarier.

Ännu ett drag angående lefnadssättet, emedan det vittnar om den enkelhet, som deri eftersträfväs. En quidam, en fremling, hyste någon nyfikenhet att lära känna damerna i ett Berlinskt hus, hvilkas höga bildning och intagande väsende han af en deras förtjusta beundrare

ofta hört beskrifvas. En af husets närmare bekanta åtog sig artigt att göra förfrågan, och tillstånd till ett besök beviljades lika artigt. Familjen bodde ute på ett landställe, så skönt beläget, som Berlins omgifningar kunna erbjuda det. Det var ett rikt folk, och den elegans, som omgaf dem, med stück, speglar och förgyllningar beklädda väggar, ett derefter lämpadt ameublement, betjening i livree o. s. v. vittnade derom. Den besökande mottogs med största artighet och vänlighet. Allt gick enkelt och anspråkslöst till. Thé dracks ej i familjen. I stället bjöds han till en tidig supé. Den bestod af 1:o silbunke, 2:o rökt kött, 3:o plommon och päron ur egen trädgård. En annan gång tillgick på samma vis, med den skilnad, att det rökta köttet företrädde af en kotelett. Det var väl blott i Augusti månad, men väderleken var regnig och kall. Att nu lefva ett par timmar ute i trädgården och parken samt derpå värma sig med några skedblad surmjölk, var i sanning ej att rosa. Ett glas vin, en kopp thé eller en varm soppa hade varit en verklig välgering. Af ömhet för sin mage, med hvilken han gerna lefver i fred, måste fremlingen begära åtminstone litet ingefära på mjölken. Jag förklarar saken så, att det hörde till saken, till det enkla sättet, att ingenting förändra i det vanliga sättet, och man försäkrade, att det vanliga sättet var det landtliga, att hvarje afton äta landtlig surmjölk. Det var allt naturligt, men likväl är jag osäker, om ej i surmjölken fanns mera konst än natur.

Vid bjudningar lefves ungefär lika som i Sverige. Restaurationer finnas ganska goda, ehuru i sjelfva staden inga med större lokal. Betalningen är på dessa ställen temligen dryg. Kyparena, die Tafeldecker, som de artigt kallas, kunna ej ens genom en sådan artighet förmås till artighet, utan se alltid ut som skulle de hafva lust att bitas.

I det ståtliga Berlin framträder redan synbart den nordiska fattigdomen, i förening med, som jag tror, håglösheten, och framställer sina trasor till allmänt åskådande. Jag har redan nämnt, huru hvilosätena under Lindarne belägras af sysslolöst folk ur de lägsta klasserna. Öfverallt i Berlin finner man samma förhållande. Tiggeri idkas dock ej till öfverdrift. Det är väl säkert förbjudet. Huru det står till med det sämre folkets bildning, derom synas anslagstaflorna i Thiergarten bära vittne. De utlofva för den, som skadar anläggningarna, icke blott böter och fängelse, utan kroppsstraff, »körperliche Züchtigung». Detta låter något rått i Tysklands Athen. I Wien såg jag, så vidt jag minnes, inga sådana anslag, men väl i München. Ej heller fanns på någotdera stället den omnämnda inskriften, som i Berlin skylldar i snart sagdt hvarje portgång och på hvarje husknut. Jag hörde äfven Berlinare beklaga sig öfver massans råhet, och vid folkfester, såsom vid den i Stralau, om hvilken jag ej vet annat, än att då i denna öster om Berlin, vid Spree belägna by ätes mycket fisk, skall det gå vildt till.

Äfven hos det lägre borgerskapet, handverkare och krämare, röjes föga atheniensisk bildning. Skilnaden mellan stånden är också i det offentliga strängt uppdragen, och inga gemensamma lustbarheter finnas. Den som vet, huru Tysken, isynnerhet i denna klass, älskar sin pipa, och huru denna jemte ett glas öl är hans vanliga söndagsnöje, måste t. ex. anse förbudet att röka tobak i Thiergarten för ett indirekt sätt att ur dess alleer fördrifva honom. Också förblir han derföre hela eftermiddagen sittande i värdshuset på norra sidan, »die Zelte», medan den goda tonen har sina kafeer på 1/4:dels mils afstånd derifrån, vid parkens södra gräns. Om söndagarne isynnerhet vallfärdar man ur denna klass till teatern i Stieglitz, en liten ort invid

vägen till Potsdam. Man far då uppå jernbanan, som går mellan denna stad och Berlin. Kostnaden för fram- och återfärden är inberäknad i priset för biljetten. Teatern är ett litet brädsckjul, dock vida bättre inredd, än det yttre lofvar, och man ger der vanligen komedier eller små hjertnjupna borgerliga familjestycken. Man hade sagt mig, att publiken derstädes rätt visade Berlinarens witziga lynne, ty Witz hafva ju alla Berlinare af naturen, lika säkert som en vanlig menniska sin näsa. Jag begaf mig derföre ut en söndag, då tvenne representationer gåfvos, den ena komisk, den andra gråtmild. 10
Publiken spelade på visst sätt med och höll sig munter. Då en polislöjtnant steg in, mottogs han af ett allmänt: »Ahaa!» Vid en omfamning på scenen ropades »Kuss!» och de tu måste kyssas. En åskådarinna medhade en knähund, och sedan denne en gång gifvit sin närvaro tillkänna, retades han oupphörligt af sina tvåbenta kamrater på ett språk, som han förstod. Då de arma aktörerna i dramen gjorde sitt bästa, för att röra åskådarena, framskrek någon ur hopen ett: »O wie rührend!» »Das war schön!» »Getrost alter!» eller dylikt, men dessa Witze väckte inga sympathier, utan gjorde blott det hela pinsamt. Så hade man begrepp nog om Berlinarens 20
naturliga qvickhet. De spelande voro naturligtvis inga Garricks eller Ifflands medtäflare, men dramen gafs dock så väl, att gäckeriet blef en verklig grofhet.

Bland orter i Berlins omgifningar, dit utfärder göras, är Treptow en förlustelseort vid Spree, midt emot det förut nämnda Stralau, der vanligen fyrverkerier anställas ute på floden. Dess läge kan sägas vara så vackert, som ett slättland kan bestå det, emedan träd icke saknas och floden här bildar en liten sjö, med en eller annan seglare. Men äfven denna plats synes vara de bättre klasserna uteslutande förbehållen. Jag såg der ett stort fyrverkeri, som likväl genom en konträr vind, hvilken dref röken mellan pjeserna och åskådarena, till en del misslyckades. 30
Hvad som sågs, deribland en imitation af Engelsburgs i Rom ekläring, var dock väl gjordt. Den skönaste anblicken gåfvo ett knippe af 1 000 (sade affischen) raketer, hvilka på en gång uppsändes och öfversållade luften med mångfärgade stjernor.

Genom jernbanan till Potsdam är kommunikationen häremellan och Berlin liflig. Trainer afgå, om jag ej misstar mig, från hvardera stället fyra gånger om dagen, och på 40 à 45 minuter gör man den 3 1/2 mil långa resan. Tvenne dagar i veckan, tisdag och torsdag, då ett litet ångfartyg går mellan Potsdam och Pfaueninsel, besökas båda orterna talrikt af fremlingar och den förnämre Berlinerverlden. Om sönda- 40
garne strömmar petite bourgeoisien ut i massa. En sådan dag valde jag för mitt besök, dels emedan min tid om hvardagarna var upptagen, dels af förkärlek för sistnämnde klass och dess nöjen, ty man får bland dem lättare se folkets genuina lynne och glada menniskor. De voro också, för att vara nordtyskar oväntadt muntert folk, och läto sig ej genera. Största delen slog sig genast ned i värdshuset invid sjelfva bangården i Potsdam, der på husets tak finnes ett slags Bellevue, en hel stor, icke otreflig salong, och der det nu gafs musik. Någon del vandrade af till Pfaueninsel, der kungliga familjen skulle spisa middag; endast några få föredrogo Sanssoucis alleer. 50

Hit begaf jag mig. Sjelfva parken har intet serdeles att erbjuda, men terrassen med dithörande anläggningar är ett stycke i temmeligen imponerande skala. Dess öfversta afdelning höjer sig 60 fot öfver parken. Slottet är ett lågt men ganska vackert envåningshus med endast 8 à 10 rum. Af dessa äro en del bibehållna i det skick, Fredrik den store

lemnade dem¹, och bebos ej, så att den nuvarande regenten, om jag ej misminner mig, endast har tvenne och hans gemål tre rum. Något lägre än sjelfva slottet stå tvenne äfven ganska vackra flyglar, af hvilka den ena ett målning- och skulpturgalleri, hvars största skatter dock nu finnas i Berlin. Bakom slottet uppföres en liten, obetydlig byggnad för den del af konungens svit, som här omger honom. Man måste medge, att Fredrik ej var likgiltig för sin omgifning, ty efter den tidens byggnadskonst hade han svårligen kunnat göra sin filosofiska ensamhet angenämare, än han gjort den. Också har han ej sparat på styfvern, så rikshushållare han eljest var, ty hela anläggningen måste kosta dryga summor. Den beryktade qvarnen ligger knappt hundra steg från slottet, hvilket åt denna sida begränsar parken, så att man ur dess vestibul omedelbarligen kommer in på en allmän farväg. Qvarnen skyllrar nu öfverst på en minst 30 fot hög stenmur och är kunglig egendom.

På terrassen i Sanssouci gjorde jag en egen bekantskap. En underoficer, af ett martialiskt utseende och rikt dekorerad, fann för godt att utmärka mig, troligen såsom betalande ledamot, bland den öfriga personal, som stadnat på terrassens öfversta trappsteg, der ett utspänd streck betecknade ett *non plus ultra* för de nyfikna. Han förde mig innanför strecket, ehuru jag medveten om min lagöfverträdelse krusade emot, men tillät ej de öfriga, som visade håg dertill, att följa med. Hvad han hade att visa, bestod endast i den nämnda qvarnen, Fredrik II:s favorit-berceau, med gallerverket af smidt jern, och hans hundars grafvar. Men derunder fick jag veta, att mannen tillhörde ett elitkompagni af 60 man, af hvilka tjugu hvarje dag äro ordonnanser hos kungen. Han hade gjort ryska fälttåget vid Yorkska korpsen, sedan tjänat under nuvarande konungen i Sverige, varit med vid Grossbeeren, Dennewitz och Leipzig, samt förtjänat jernkorset vid Waterloo. »Men hvad har man för allt detta?» tillade han. »Jag äter mitt kommissbröd som den sämsta rekryt i armeen. Åtta Thaler månadtligen, åtta groschen om dagen, hvart vill man komma dermed, då man har hustru och barn? Das is nicht gut vom König! Något bättre vore 30 års trogen tjänst värd.» Hans tal hade allt utseende af att vara sanning; men det var naturligt, att han ej ville hafva sagt mig sanningen för intet. Jag betalade honom derför en tvenne groschen högre dagspenning, än han hade af kungen.

Kastellanen fanns ej på stället, och jag fick ej se Fredrik II:s rum. I stället besökte jag hans graf i den lilla garnisonskyrkan, der hans och hans faders kistor, den förra af tenn, den sednare af marmor, båda alldeles enkla, stå bredvid hvarandra i ett hvalf under predikstolen. I min ungdom ansåg jag det lättare att lefva än att dö som filosof. Ehuru jag nu tror att det är tvärtom, beundrar jag dock den mannens mod, som, fastän han till tänkesätt stod ensam bland sin nation, var så fast öfvertygad om deras sanning, att han med samma lugn som han lefvat lade ned sitt hufvud till hvila. Icke utan rörelse lemnade jag det trånga hvalf, der 18:de århundradets störste man var en hopkrumpen mumie.

I Sanssouci's park finnes äfven ett annat slott, det såkallade Neue Palais, en stor byggnad i enkel stil, äfven uppförd af Fredrik II. Nära Potsdam, vid den »heliga sjön» finnes ännu ett slott, Marmorpalatset, och i sjelfva staden ett fjärde, till en del ganska vackert och imponerande.

¹ För en Svensk måste det vara intressant att veta, att då i en sal Trajani och Marci Aurelii bilder äro hufvudfigurer, Karl XII:s staty har samma rol i en annan, och att Gustaf Adolfs målade porträtt är det enda i den store konungens sängkammare.

de. Det förra, byggt af inhemsk marmor under Fr. Wilh. II, såg jag endast på afstånd. Dess läge är skönt tätt invid sjöstranden. Jag vandrade af ditåt, men gick miste och kom till den Ryska koloni, som den sist aflidne konungen anlagt för de ryska sångare, han hade i sin tjänst. Husen äro af trä, i fullkomligt ryskt manér. På en kulle är en liten grekisk kyrka uppförd. Jag hade för aftonen att vänta nöjet af en supé, hos en af Berlins professorer, och derföre endast tid att förtreta mig öfver mitt misstag, icke att rätta det.

Staden Potsdam ser ödslig och tråkig ut. De många toma palatsen vid dess gator, man i resebeskrifningar ser omtalas, äro ganska vanliga hus. Endast det nämnda slottet med dess omgifningar, stadens rådhus och en präktig, ny kyrka, gifva en skön anblick. Trakten, som upplifvas af den här breda Havel och af den ofvannämnda sjön samt af de skogbevuxna kullarna på deras stränder, är i Brandenburg ett verkligt paradys. Den tar sig skönast ut ifrån höjden, utför hvilken man färdas, då man kommer från Wittenbergersidan. Den vägen skedde min ankomst till Berlin, och då jag såg Potsdamertrakten första gången ifrån den sidan vid morgonsolens sken, var dess anblick öfverraskande skön. 10

Charlottenburg, är en köping med ett kungligt slott. Slottet, i sig sjelft obetydligt och visst icke vackert beläget, har dock en med största omsorg vårdad trädgårdslig park, som förtjenar att ses. Dess största märkvärdighet är likväl drottning Luise's graf och i den den sköna bilden af Rauch. Man må säga hvad man vill om det passande eller opassande uti att framställa en drottning så blottad, som denna bild det är, men bilden är skön och draperiet ännu skönare. Thorwaldsens lättaste och subtilaste mästerverk, så mycket jag af dessa sett, hafva intet som öfverträffar detta draperi i natur, vekhet och lätthet. Det är dertill så sedigt och blygsamt lagdt, att allt tadel öfver ställningen borde förfalla. Det enda, som i denna något stöter, är, att benen ligga i kors öfver hvarandra, ty en sådan ställning är icke skön. Men konstnären hade för många klippor att undvika, och en annan torde ej få så lätt att lösa en dylik uppgift. Den rakt utsträckta ställning, hvilken man vanligtvis ser på gravvårdar, tillåter ej med bibehållande af både skönhet och *decorum* ett naturligt draperi, om ej detta göres tjockt och tungt. Nu är allt naturligt, lätt och ledigt, och totalintrycket ojemnförligt skönt. Endast ogerna lemnar man denna vård, hvilken, utan afseende på hvad den skall föreställa och de minnen, som vid den fästa sig, är ett konststycke och kanske i Tyskland icke kan jämföras med någon annan, än med erkehertiginnan Christine's gravvård uti Augustiner-kyrkan i Wien af Canova. 30 40

Samlingar och kabinetter, hvaraf Berlin naturligtvis öfverflödar, fordra en kännare för att beskrivas och bedömas. Samlingen af antika vaser samt af grekiska och romerska vapen, utensilier o. s. v. i Museum är högst talrik och fullständig. Den anatomiska på Universitetet motsvarade ej min väntan. Preparaterna äro till större delen förvarade i sprit, ofta gamla och hopfallna. Den patologiska delen torde då vara relativt i utmärktare skick. Den mineralogiska ser mindre väl försedd ut, än den i Bonn är; åtminstone är den för en icke kännare i afseende å petrifikater ej så lärorik som denna. 50

Värd att ses för den sköna uppställningen, för jemförelsen mellan olika nationers artilleri-pjeser samt för en mängd fanor och standarer från Franska republikens tider, är Arsenalen. Ännu ett skådespel, som ej bör försummas, är Gropii Diorama. Under min vistelse visades en Schweizer-utsigt, i närheten af Brienzersjön, samt den märkvärdiga

dubbelkyrkan uti klostret i Assisi, Franciskaner-ordens vagga. Båda voro herrliga taflor, och isynnerhet den sednare bragt till fullkomlig illusion. Solen är i nedgången och dess sista strålar belysa kyrkan. Småningom lägrar sig skuggan kring dess fot, den inkräktar allt mera på ljusets område, tills slutligen äfven det glänsande korset på tornspetsen sjunker i mörkret. Då ringer vesperklockan till bön, ljusen tändas i ett sidokapell, orgelns ljud slår i matta ackorder åskådarens öra. Bönen är slut, ljuset försvinner, men framkommer åter i den undra kyrkans pelargångar. Det är en procession, som sakta framskrider mot kyrkans port. Munkarnes figurer blifva allt större och tydligare, blossen i deras händer lysa klarare. Nu äro de främsta vid porten – då rullar ridån ned – och man hör geten bräka, hvilken ställd på spetsen af en klippa är den enda lefvande och rörliga varelsen i Schweitzer-scenen, som man nyss förut beundrat. Så faller lifvets bråkande prosa in i diktens himlaharmonier.

För att åter komma i harmoniernas rike, vänta vi endast tålmodigt några timmar och gå, om för dagen någon akademi hålles, och om vi af en dess ledamot fått ett inträdeskort – det finnes många *om* och *men* för att komma från lifvets prosa – några steg till musikaliska Akademiens hus. I denna akademi uppföres endast kyrkomusik af de utmärktaste mästare. Dess första ledare var Tasch, sedan Zelter, Göthes umgängesvän, och nu Rungenhagen. Ledamöternas antal känner jag ej, men en chör af 200 till 300 röster är här en hvardagshistorie. Inrättningen skall äfven i afseende å skönheten af dess produktioner vara »einzig», som man i München säger om de flesta taflor, hvilka utställas i konstföreningens lokal. Men skämt å sido. En sådan chorus hörde jag första gången i min lifstid, och hvar och en annan måste göra det, om han för första gången är i Berlin, och om det ofvan sagda har sin riktighet, hvarom åter intet tvifvel läser finnas. Man sjöng ett par stycken för första gången, med en precision och ensemble, hvarvid väl mången större kännare, än jag, intet skulle kunnat anmärka. Men för den konstfarna kapellmästaren var det ej nog, ty han lät det ena stycket tagas om tvenne gånger. Sedan sjöngs en förut inöfvad större komposition af Händel. Koralsången har, genom sina uthållna och strängt markerade toner, något så väldigt och gripande, som ingen annan musik eger. Men den fordrar därför äfven styrka i tonen. Då nu denna finnes i förening med säkerhet, såsom här, der ungefär 300 väl öfvade sångare stämde in, så är dess verkan döfvande för all sinnets förströelse, och man föres med ens till dessa toners lugna 40 verld, utan att, såsom vid den profana musikens hänryckningar, denna njutning är en spänning, uppå hvilken andligen och lekamligen följer matthet. Man skulle därför tro, att koralmusiken först för det lugnare sinnet eger sitt rätta värde, men att det lifliga och ungdomliga mera älskar operamusikens stora och starkt retande kontraster. Hur dermed än må förhålla sig: ung och gammal har försummat något af det utmärktaste, Berlin har att erbjuda, om han ej fått tillfälle att besöka någon af musikaliska akademiens sammankomster.

Om målningsgalleriet har jag nämnt några ord under artikeln München. Här återstår endast att tala om det utmärktaste Berlin eger, 50 om dess Universitet, samt i sammanhang dermed om den Tyska vetenskapen i allmänhet. Min uppgift blir just här, der jag borde vara som mest hemmastadd, den svåraste, emedan de åsigter, jag i detta afseende hyser, troligen delas af få, och jag därför mera än eljest skall blifva blottställd för tadel. Men en människas åsigter, om också falska, äro blott *ett* misstag mera i verlden – och ingenting vidare.

TYSKLANDS UNIVERSITETER OCH VETENSKAP.

Universitetet i Berlin stiftades år 1810, under Preussiska statens mest beträngda tider. Det är i sanning ett skönt drag, att sålunda en regering i de andliga krafternas utveckling ser en nödvändig grund för statens bestånd, att den ej uppskjuter med dess främjande till kommande goda dagar, utan anser den som ett vilkor för dessa. Oaktadt tidens betryck, tog det nya universitetet, som man säger, genast fart. Men först sedan Preussiska monarkien icke blott höjt sig till sin förra ståndpunkt, utan sett sina krafter fördubblade, började universitetet att visa, hvad deraf inom kort skulle blifva. Det ligger i sakens natur, att den stat, som vill stå i spetsen för Tyskland, äfven skall stå i spetsen för dess vetenskap. Österrike anses i Tyskland knappt för Tyskt, ej blott derföre, att större delen af dess befolkning i sjelfva verket icke tillhör den Tyska stammen, utan hufvudsakligen af det skäl, att dess uttalade princip varit: »Österrike behöfver inga vetenskapsmän.»

10

Preussiska regeringen har sedan 1809 i detta afseende uppfattat sin ställning. Redan derförinnan egde det makt i Tyskland, men inga sympatier. Sedandess har regeringen, genom att skydda den vetenskapliga forskningens frihet och genom frikostighet mot vetenskapen och dess idkare, i allmänna opinionen tillvunnit sig betydelsen af Tyska Statsförbundets öfverhufvud, hvilken det fordna kejsarehuset icke blott genom den politiska afsägelseakten förlorat. I Tyskland är kallelsen till ett professorat en politisk akt, hvarpå hela landet har sin uppmärksamhet riktad, och hvilken den ifrågavarande regeringen anser för en sådan. Gäller endast den litterära förtjensten, så höjer sig en sådan regering i opinionen. I Preussen har intill sednaste tider ingen annan förtjenst visat sig gälla. Förnekar Preussen någonsin dessa principer, så förlorar det en bland de kraftigaste häfstänger för sin politiska betydenhet. Blotta skynten af att så vore har redan gjort banden mellan Preussen och Tyskland lösare.

20

30

Universitetet i Berlin, likasom det ännu yngre i Bonn, höjde sig snabbt genom regeringens i afseende på vetenskapen frisinade anda. Denna anda och de större medel, Preussen eger, gjorde det lätt att för de Preussiska universiteterna vinna allt, hvad af stora namn i vetenskapen inom Tyskland fanns. Att universitetet i Berlin blef regeringens hufvudsyfte var naturligt. Snart uppväggde blotta äran att vara Berlinerprofessor och fördelen af de litterära hjälpmedel, en stor stad och ett rikt doteradt universitet erbjuda, flera mera enskilda fördelar. Men också den enskilda fördelen har här, genom ett större antal af lärjungar, ett öppet fält att gå i bredd med den litterära förtjensten. Äfven de berömdaste professorer i Berlin tjena för 12 till 1500 Thaler i lön, men genom kollegier kunna de, isynnerhet i vissa brancher, till och med mångdubbla densamma. Direkta statsanslaget för universitetet i Berlin, omkr. 97 000 Thaler, skiljer sig ej betydligt från dem i t.ex. Bonn, 87 000, i Breslau och Halle, ungefärl. 70 000. Königsberg och Greifswald¹ äro mindre doterade.

40

Katalogen för Vinterhalfåret 1841 – 42 upptager för universitetet i Berlin 96 ordinarie och extraordinarie professorer, 46 docenter och 3 lektorer, alltså tillsammans 145 lärare. Af dessa höra till teologiska

50

¹ Det är just ej för de rika dotationerna, utan för det ringa antalet af studenter (200) och bristen på berömda lärare, som man om Greifswald säger: att professorerne derstädes stå vid stadsportarne, bedjande förbiresande studenter stiga in och hålla till godo med ett af de lediga stipendierna.

fakulteten 14, till den juridiska 16, till den medicinska 37, häribland inberäknade föreståndarne för klinikerna, samt 75 till den filosofiska, då till denna äfven föres stats- och kameralvetenskaperna. Utom de nämnda klinik-föreståndarne synes af detta antal ej någon annan, än en ledamot af vetenskapsakademien, Grimm, stå utom universitetets stat. Det är för öfrigt känt, att vid de bättre Tyska universiteterna antalet äfven af löntagande lärare ej är noga bestämdt. Om ett universitet eger någon utmärktare ung man, hvilken det gerna vill behålla, eller om en ny lärare i någon vetenskap anses af nöden, så anslås för dessa ändamål en extraordinarie professors-lön. Dessa äro vanligen mindre än för de ordinarie professorerna. Men alla löner öfverhufvud bero på ackord, så att vilkoren i enskild väg äro stipulerade, förr än den offentliga kallelsen utfärdas.

10

Den nämnda katalogen intimerar 308 serskilda föreläsningar, från 6 till 1 timma i veckan, det sednare blott för offentliga föreläsningar. Härvid bör likväl märkas, att icke alla i katalogen upptagna föreläsningar hållas, utan detta beror af åhöraren. Och i Tyskland gäller sällan, i Berlin väl aldrig, det gamla: *tres faciunt collegium*. Anmäl sig tillräckligt antal auditorer, så hålles det annonserade privata kollegiet, i annan händelse icke. Ja, det händer väl, att professorn lämpar sig efter åhörarens önskan och läser öfver ett ämne, som ej finnes upptaget i katalogen. Man säger, att de Tyska professorerne för de publika timmarne spara det sämsta, de för tillfället hafva att erbjuda. Men den Tyska studenten, som vet hvad kollegierna kosta, låter intet tillfälle att få dem gratis gå förloradt, och något slarf vågar man icke bjuda honom uppå. Det rättare är derföre, att för de publika lektionerna väljes ett ämne, som på kortare tid kan uttömmas; och tiden är vanligen en å två timmar i veckan. Mången dispenserar sig helt och hållet från offentliga föreläsningar, isynnerhet om han gifver öfningstimmar i något seminarium o. s. v.

20

30

Såsom bevis, huru stark täflan är, kan anföras, att i den anförda katalogen annonseras t. ex. 5 föreläsningar i kriminalrätten, 4 öfver kyrkolagen, 3 i juridisk encyclopedi, lika många öfver kriminalprocessen, civilprocessen och »öffentliches Recht des Deutschen Bundes». Likaså 4 kollegier i allmän patologi, lika många i farmakologi, 8 i allmänna och speciella kirurgien, 4 i metafysik, deribland trenne af Hegelianer, 3 i experimentalfysik, 2 i mineralogi samt experimentalkemi, utom 6 andra föreläsningar i kemien, 2 i dogmatik, i politik och statsrätt o. s. v.

40

Besinnar man dertill, hvad det är för män, som sålunda täfla med hvarandra om att gagna på samma gång, som att vinna ära och penningar, så kan man lätt göra sig begrepp om den ifver, med hvilken här studierna drifvas, och om den ansträngning, en sådan täflan fordrar. I teologiska fakulteten: Marheineke, Neander, Vatke, Twes-ten; i filosofien: Steffens, Hotho, Michelet, Benecke; i historie: Raumer, Rancke; i kirurgien: Jüngcken, Dieffenbach, Gräfe, Froriep; i kemien: Mitscherlich, Rose, Link. Mera ensamstående, hvar i sin sak, äro sådane män som Savigny, Encke, Poggendorff, Müller (anatom), Ehrenberg, Stuhr (archäolog), Ritter, och filologerna: Boeck, Zumpt, Heyse, Bopp, Grimm, Rückert. Mot sådana namn har den yngre, mindre berömda läraren ingen annan utväg, än att läsa »unentgeltlich», tills hans insigter och föredrag blifvit kända och tillvunnit honom åhörare. Man har likväl anmärkt, att Berlin mera tillegnat sig utmärkta män från andra universiteter, än sjelf uppammat sådana. Orsaken kan väl till en del sökas deri, att befordran inom universitetet,

50

såsom alltid, mer eller mindre måste gå i tur, och sålunda den, som en gång blifvit docent i Berlin, förr eller sednare måste hinna en Tysk lärds högsta yttre utmärkelse, den att blifva Berliner-professor, hvaremot denna, för att hinnas af en lärare vid något af Tysklands öfriga universiteter, fordrar den största litterära ryktbarhet. Antalet af docenter är äfven jemförelsevis mindre vid de Preussiska universiteterna, än vid andra. Så har t. ex. universitetet i Leipzig på tillsamman ungefärl. 100 lärare 45 docenter.

Berlin har i medeltal 1 700 studenter. Detta antal skulle kanske t. ex. i Sverige icke gifva åhörare nog för så många kollegier. Men i Tyskland är studenten tvungen att afhöra vissa kurser, för att blifva mottagen till examen och vinna inträde på embetsmannabanan. Vanligen läser han derföre ganska litet utom sina kollegii-häften. Detta ersättes väl till en del af hans dugliga underbyggnad från gymnasierna. Men en gifven följd deraf måste dock vara en viss ensidighet. Studenten sluter sig till en viss lärare och dermed vanligen till en viss skola. En sådans vanliga lag är, att icke taga någon kännedom om andra samtida skolors bemödanden. Studenten följer denna sed redan derigenom, att hans tid icke tillåter honom höra flera lärare i samma ämne. Också sätter hvar och en student sin ära uti att bekänna sig till den eller den skolan. Bildar han sig till vetenskapsman, så blir han väl tvungen att framdeles taga närmare notis om sin vetenskaps historia, men han är emellertid redan bunden vid ett visst sätt att se och tänka, och endast en ovanligare förmåga kan befria honom från de fjettrar, detta honom pålagt, samt föra honom längre, än till en mer eller mindre själfständig utbildning af skolans läror. Öfvergår han till embetsmannalifvet, så är han än mera beröfvad all själfständighet. Ty hans kunskaper stadna då ofta vid kollegii-häftena, eller, om han fortsätter sina studier på egen hand, så inskränka sig dessa vanligen till uppmärksamhet uppå skolans öden och hvad i dess anda produceras. Med ett ord: då allt hans vetande är frukten af en i det minsta ingående ledning, så blir han mer eller mindre oförmögen af fritt själfstudium.

En Tysk student behandlas äfven för öfrigt mera som en skolgosse, än såsom en yngling, hvars framtid man lemnat i hans egen hand, för att hos honom utbilda den mogenhet och själfständighet, som höfves mannen. Det finnes universiteter, der det t. ex. genom lag är bestämdt, till huru stort belopp en skomakare, en skräddare, en handlande, en värdshusvärd får lemna studenten kredit, och för hvilken summa, uppgående till några r:dr b:ko, han genom universitetsmyndigheterna kan kräfva återbetalning. Studenten måste då beriktiga en sådan fordran före nästföljande termin eller, om han är sinnad att lemna universitetet, förrän han kan erhålla sitt akadeimska vittnesbörd. Än strängare hållna äro blifvande prester, vid de universiteter, der såkalade stift finnas, uti hvilka de njuta fritt uppehälle och fri undervisning. De få blott på bestämda timmar lemna sina läsrum, som vanligen äro gemensamme för flera, och stå der under ständig uppsigt, så att hvarken samtal eller minsta buller är tillåtet, utom på de få fritimmarna. Likaså måste hvarje student af den ifrågavarande läraren ega ett betyg, att han ordentligt afhört föreläsningarne, med tillagdt epitet för hans flit och förvärfvade insigt i ämnet, hvilket sednare läraren dels af kollegii-häftet, dels genom ett anställt colloquium bör utforska. Stundom är dock detta en blott ceremoni. Förf. var tillstädes hos en professor i Halle vid ett tillfälle, då denne utfärdade ett sådant betyg. Han skrattade deråt, sägande: att det var honom omöjligt att veta, om den ifrågavarande studenten ens bivistat hans kollegier. Nog af, han

10

20

30

40

50

hade anmält sig vid semesterns början och fick derföre samma betyg, som alla andra. Disciplinen är äfven för öfrigt ganska sträng, så att störandet af andras fred för studenten vanligen medför relegation. Domen anslås då ej blott å intimationstaflan vid det universitet, der den dömde varit inskrifven och domen fallit, utan kopior deraf tillsändas öfriga universiteter och skyllra äfven i månadtal bland dessas intimationer. För en sådan olycklig är då vanligen all utsigt till vidare fortkomst stängd.

Om den akademiska disciplinen är i allmänhet att säga, att många omständigheter tala för en mildare beifran af studentens förseelser, då dessa äro en följd af ungdoms-öfvermod. Men om sådant ej anses rådligt, så bör han åtminstone tillgodonjuta den allmänna lagens skydd. Att för honom stifta undantagslagar, vida mera inskränkande och stränga än de, hvilka hvar och en annan medborgare är underkastad, detta är barbari. Sådana kreditlagar, som de ofvananförda, ställa den till myndig ålder komne under förmynderskap och förklara den omyndige studenten för en större vettvilling, än hvarje annan yngling i samhället, samt måste förnedra honom i egna och andras ögon. En relegation för en förseelse, som hvar och en annan kan godtgöra med böter, måste, då den publiceras kring hela Tyskland, driva en menniska till förtviflan. Sjelfmord äro också intet ovanligt bland tyska studenter, ehuru deras orsak äfven ofta är det erbarmliga examensväsendet.¹ Men utom allmänna orättvisan i dylika institutioner måste de äfven förslafva det ungdomliga sinnet och, i förbindelse med metoden för de akademiska studierna, beröfva den blifvande mannen all sjelfständighet i tänkesätt och handling.

Uti vissa länder, såsom i Preussen och Würtemberg, är examinerandet drifvet till en ytterlighet, som måste förvandla alla studier till lexläsning. Det är icke nog dermed, att en ungdomlig ärelystnad drifver studenten att arbeta endast för examen: denna eger äfven ett direkt inflytande på hela hans framtid, emedan hans blifvande befordran som embetsman beror af examensbetyget. Vanligen afläggas, utom en preliminar examen vid universitetet, ännu tvenne examina inför det skolråd, konsistorium, civila eller administrativa kollegium, som har sig de blifvande embetsmännens pröfning uppdragen, den första för inträde i tjensten, den andra för legitimerandet till en ordinarie beställning. Ett högre examensbetyg berättigar till tidigare befordran, och vissa lägre *videtur* gifva endast anspråk på underordnade platser. Den som känner, huru skild embetsmannadugligheten är ifrån förmågan att inhemta en mängd utanlexor, oftast det vidrigaste för ett så kalladt godt hufvud, deremot en lätt sak för den, som, emedan han eger total brist på omdöme, i tanklös lexläsning ser den enda väg att utmärka sig, den kan lätt fatta, hvartill ett sådant system skall leda. Vi vilja dervid icke ens taga i betraktande svårigheterna, att genom examen utröna examinandens verkliga insigter, eller det tillfälliga i examinatorns egen skicklighet, lynne och redbarhet. Men uppenbart är, att en chef med mera säkerhet skall kunna bedöma, hvartill de personer duga, som i årtal arbetat under hans ögon. Man klagat nu allmänt öfver följderna af detta examensraseri, men att upphäfva de stadganden, som härpå hafva afseende, låter sig numera ej så lätt göra, utom det att man derigenom skulle erkänna, det man begått en dumhet. »Endast China», sade en Tübinger-professor, »öfverträffar

¹ I Tübingen föreföllo vintersemestern 1840-41 tvenne sjelfmord. Den ena af de olyckliga var en medicine studiosus, som påföljande dag skulle undergå sin examen.

Württemberg i examensväsendet», och detta omdöme karakteriserar träffande beskaffenheten af detsamma samt det formväsande och det pedanteri, hvartill det måste leda.

Den sålunda jägtade studenten, som i allt finner sig behandlad som ett barn, ehuru yfviga än hans polissonger, mustascher och pipskäggs vexas, leker i stället man samt lefver i en inbillad verld af oberoende och verksamhet. Denna består hufvudsakligen uti att sköta floretten samt snart värjan eller hellre sabeln (»den Schläger»), som numera begagnas vid de flesta universiteter. Det är sällan fråga om allvarligare förolämpningar eller en med hämndkänsla i hjertat förd strid, utan man slås för att hafva något att göra, hvarvid man kan njuta af sin kraft och känna sig fri, i ordets bokstafliga mening lemnad på egen hand. Vanligen tagas alla möjliga försigtighetsmått, för att göra leken så litet farlig som möjligt. Men sådana leksaker kunna ej utan all fara handteras, och det vankas derföre stundom svåra blessyrer, ehuru af sabeln sällan dödliga. De vanligaste dueller tillställas i landsmanskapen mellan kämpar, som ofta pröfvat hvarandra, och äro derföre mindre vådliga än de, som förefalla mellan andra studenter. I Württemberg t. ex. straffas duellanter och sekundanter med fyra månaders fästning, i andra stater olika; men öfverallt undgår den tillstädesvarande fältskären, någon medicine studerande, allt ansvar. Dueller förefalla likväl vid hvarje universitet snart sagdt dagligen, och man synes blunda för dem, om ej tillfälligtvis den allmänna uppmärksamheten väckes af några svårare följder. I sjelfva Berlin slås man inne i staden, dock med vidtagande af de omsorgsfullaste försigtighetsmått mot polisens fina väderkorn. Det var komikt nog att höra beskrifvas, med hvilket omak man köper sig det dyrbara nöjet. Landsmanskapen eller, som de vanligare kallas, »die Verbindungen», äro öfverallt förbjudna, utom i Bayern, men existera ännu öfverallt. Dock tillhör vanligen blott en ringa del af studenterna sådana förbindelser. I Tübingen sades af 700 studenter blott 150 samt i Bonn ett lika antal vara deltagare i sådana, och det ser således ut, som om de småningom skulle upphöra. På dessa ställen hafva de sina bestämda, allmänt kända »Kneipen», der de hvarje afton samlas, men visligen ignoreras detta af stadens och universitetets styrelse, tills ovädret af en eller annan anledning bryter löst, och man frikostigt utdelar förvisning, carcer o. s. v. I det eljest icke liberala München väcker det förvåning att se studenterna tåga ikring med band och mössor, som bära landsmanskapens färger. Förf. känner ej det närmare förhållandet, men hörde sägas, att sådana förbindelser här äro tillåtna, samt att sammanlefnaden i dem skulle vara på galantare fot, än vanligt, ehuru detta, att döma efter det vanliga värdshuslifvet i München, låter otroligt. En student-Kneipe i Tyskland är för öfrigt ingen serdeles behaglig ort. Beqvämligheterna bestå i långa, omålade bord af bok eller ek, dito stolar och bänkar. Duk och servietter vid spisningen äro förvisade öfverflödsartiklar. Glas eller ölmuggar samt en anstalt för tobaksaska och fidibusar (i södra Tyskland kallad »Amps-pflege») utgöra den nödvändiga bordsservicen, och den, som vill spisa, röjer emellan dem rum för sin stektallrik och en karott med sallat. Vanligen hållas sådana ställen af någon gammal Mutter, som mellan uppassningen förtroligt sätter sig med sin stickstrumpa bredvid de unga »Musensöhne», såsom de med nog liten omtanka för sånggudinnornas goda namn och rykte kallas. Aftonen fördrifves här med »Witze», berättelser om forna studentbedrifter och sång. Sången utföres likväl vid sådana tillfällen aldrig i stämmor, utan man skriker unisont i kapp med hvarandra. Då de flesta studentsånger dessutom hafva en ganska

litet konstrik melodi, så är sången ofta vedervärdig. I sitt hemlif afser den tyska studenten äfven ganska litet bekvämligheten, stundom icke ens snyggheten. Icke blott på värdshus, utan äfven i hemrum har han mössan alltid på hufvudet. Sitta nu fyra Burschar tillsammans i den på månadstal icke skurade kammaren, kring ett bord, med fyra ölmuggar, en äkta hållstugukortlek och ett oputsadt ljus i en lång stake af jernbleck, hvar och en täflande att inbädda gruppen i ett mystiskt moln af tobaksrök, stundom nedböjande sig för att fylla på muggen ur ett stort lerkrus om 2 å 3 kannor, som har sin plats under bordet, så vore väl scenen ett godt ämne för en Browwers eller Steens pensel, men i verkligheten skulle man knappt tro, att sånggudinnorna vid sådant lag ville besöka sina kära söner. Studenterne i Bonn, Heidelberg och Tübingen äro öfverhufvud mera putsade, än de i München, Leipzig, Halle. I Berlin ser man dem af alla moder från Berliner-lejonets till den mossbelupna Burschens.

I hörsalarna är vanligen allt tyst och stilla, sedan föreläsningarna börjat, ehuru man dessförinnan trafvar omkring på bänkarna och låter mössan sitta, der den sitter. Likväl ses exempel på, att man tänder sin cigarr i skydd af kakelugnen och i förlitande på professors närsynthet låter mössan sitta qvar. Som förf. tror, är Berlin den enda ort, der man yttrar sitt missnöje eller bifall till föreläsningen. Så upptogos der Stahls föreläsningar i början med bullrande misshag; men han lär icke hafva låtit sig förtryta, utan frågade: »om man i Berlin på sådant sätt sökte sanningen?» Demonstrationerna forto någon tid, men aftogo småningom, ehuru tillika med antalet af åhörare. En annan sed är den att med fotskrapning gifva tillkänna, att man icke hört något af professors uttryck; ty vanligen skrifver man ned hvarje ord. Så var förf. en gång vittne till, huru man i trenne repriser sökte förmå gubben Neander att upprepa ett namn, hvilket undgått åhörarne. Men han lät sig ej beqväma, utan började alltid den nya meningen med ett: »Weiter folgte», ehuru han för hvarje gång afbröts genom en ny, väldig skrapning. Då likväl ingenting hjälpte, så lät man dervid bero, och efter ett par minuter kröp det äskade namnet fram i den nya meningen, till vederbörandes nöje och fullkomliga belåtenhet. Neander såg vid allt detta ej mera förvånad eller generad ut, än om afbrottet förorsakats af hans egen näsas nysning.

För öfrigt äro de tyska studenterne både artiga och välvilliga mot fremmande; och den skulle bära sig mycket illa åt, som på ett värdshus äfven i ett sällskap af bara studenter blefve oroad. De, hvilka förf. lärt närmare känna, hafva alla varit utmärkta af den största öppenhet, samt af ett tolerant och ädelt tänkesätt. Deras samlesnad är, med undantag af den lilla ståten i duellerna, den godmodigaste och mest förstållningslösa i verlden, och i deras dagliga lif har sjelfva ordningen sin ordning. Äfven den flitige studenten går oftast klockan sju på aftonen lika ordentligt på ett värdshus, som han vid samma tid om morgonen går till ett kollegium. Han har der sitt bestämda sällskap, sina bestämda glas, och polisordningen sörjer för en bestämd tid, på hvilken de böra vara utdruckna.¹

50

¹ I Würtemberg infinner sig om vintern kl. 10, om sommaren kl. 11 en polisbetjent i full uniform, med trekantig hatt på hufvudet, i hvarje värdshus, gör militärisk honnör och säger: »Mina herrar, polistimmen är förbi.» Han går genast åter, men kommer tillbaka om en kvarts timma. Träffar han då ännu någon gäst, så är denne skyldig att uppgifva sitt namn. Han uppkallas då följande dag i polisen och pliktfälles till ungefär 3 rdr b:ko. Värdshusvärden har deremot intet ansvar. Effekten visar, att sättet är godt.

Innan förf. öfvergår från studenterna till professorerna, vill han nämna en omständighet, som i Tyskland, äfven om inga andra band funnes, i betydlig mån gör hvarje yngling och ung man beroende för hela hans framtida verksamhet. Den hvilar på en den mest lofvärda dygd, på pieteten mot föräldrar. Denna tillåter icke här sonen att träda ur det barnsliga beroendet, förrän han erhåller en post, som föder sin man, och en hustru. Till detta mål drifves han vanligen med all makt och får i intetdera fallet ega tycken och önskningar, som strida mot de faderliga. Vi tala ej om det barnsliga beroende, hvari en student måste stå, ehuru det äfven här förefaller nog löjligt, att se den skäggiga, vapenföra Burschen af far och mor åtföljas till universitetet, inkvarteras och inackorderas, rekommenderas hos de blifvande lärarne o. s. v., samt sedan, om afståndet det tillåter, hvarje vecka hemifrån mottaga en Kronenthaler till handpenning, med vederbörliga förmaningar, eller också uppbära sin månadspenning af universitets-ombudsmannen (»Amtman») eller någon annan, som erhållit uppdrag till en sådan utdelning. Men äfven sedan den unge mannen absolverat sin akademiska kurs, fortfar med föga förändring samma beroende. Han njuter till en början ingen eller ringa lön, och föräldrarne anse derföre sin pligt vara att underhålla honom såsom förut. Men derföre måste han också efter deras verldskloka råd springa och bocka för sin fortkomst, begifva sig till den ort, der de anse denna lättast kunna vinnas, och vända sina ögon till den flicka, hos hvilken de funnit stadga nog och lämplig förmögenhet. Förf. har sett öfver 30 år gamla män olyckliga, emedan de af håg för vetenskaperna låtit sig ledas från en säkrare väg för fortkomst, och nu af föräldrarne idkeligen plågades med förmaningar att återtaga det försummade; andra, emedan de valt en sådan mot föräldrarnes åsichter af det ganeliga stridande väg, lemnas utan allt understöd ur pappas rika kassa; åter andra, som icke haft mod att vandra på egen hand eller varit för ömhjertade att vålla en brytning, med nedslaget sinne mottaga de i tillbörliga portioner delade penninge-remiserna och fördöma sin svaghet att välja en bana, till hvilken de icke känna någon håg och kallelse.

Detta, i förening med den enkelhet, som herrskar i lefnadssättet i Tyskland, medför väl det goda, att en ung mans affärer vanligen äro rangerade, åtminstone sällan närma sig till det oordentliga. Men den klara följden deraf är äfven, att den såkallade oxvägen blir den berömligaste, hvilken ynglingen så af pligt som fördel manas att följa. I och för sig är den fortfarande nära förbindelsen mellan föräldrar och barn naturligtvis ganska berömdvärd, äfvensom man i Tyskland tror sig finna innerligare familjförhållanden, än annorstädes, samt en ifrån tidigaste ålder mera vänskapsfull än myndig behandling af barnen. Men önskligt vore, att allt detta kunde bestå tillsamman med en större sjelfständighet hos dessa vid mognare ålder, eller med andra ord, att fäderne kunde sätta sina söners lycka i en kraftfull och sjelfständig verksamhet, icke i ett godt visthus och ett öfverfullt linneskåp. Detta anförda, som närmast gäller de borgerliga och medelklassen, har hos adeln sin motsvarighet i det ännu fäflängligare sträfvandet för familjens anseende, för hvilket barnen i detta stånd ofta uppoffras, i Tyskland likasom annorstädes. För öfrigt gynnar i Tyskland äfven lagstiftningen detta slags osjelfständighet och beroende. I Würtemberg t. ex. är en man först vid tjugufem års ålder myndig.

Efter denna digression öfver studentlivet och föräldramakten återvända vi till universitetet i Berlin och dess professorer, för att med anledning deraf yttra några ord om dessas förhållanden i Tyskland i

allmänhet.

Det är öfverhufvud en kinkig sak med en uppvaktning hos en tysk professor. Ceremonien är väl ganska enkel. Man låter anmäla sig, får företräde och rekommenderar sin person till det bästa. Då tager professorn hatten ur handen på en och sätter den på en stol, förer en till soffan och tager sjelf plats på en stol framför densamma. Denna manöver försummas aldrig. På den följer det vanliga samtalet om resan, den resandes fädernesland o. s. v., och endast genom en skicklig vändning eller ett tvärt afbrott kan ett vetenskapligt ämne bringas å bane. Det skickligaste är naturligen att säga: »Jag hade nyligen det nöjet att läsa Tit:i sednaste arbete etc.», eller om det sednaste redan är gammalt: »Jag har Tit:i arbeten till största delen att tacka för min kunskap i det eller det ämnet», o. s. v., hvarefter det blir lättare att komma in på någon fråga för dagen. Ofta skall man dock hos den tyska professorn finna någon motvilja att ingå i sådana ämnen. Detta är allt naturligt, likasom att det vanligen stadnar vid några allmänna anmärkningar. Vid de mera besökta universiteterna är han vanligen öfverhopad af besök. Isynnerhet tyska resande studenter, kandidater, doktorer försumma aldrig att besöka hvarje distinguerad man. Professornes många kollegier och i öfrigt stora arbetsamhet göra besöken för dem än mera generande. Det är derföre vanligen klokast att välja tiden straxt efter föreläsningstimmen, samt öfverhufvud eftermiddagen hellre än förmiddagen. Om de konventionella visittimmarne och visitfracken behöfver man deremot ej bekymra sig. Emedlertid gör kunskapen om, huru upptagen deras tid är, det motbudande att besöka och besvara dessa herrar. Och likväl drifves man vanligen af en liten fåfäng nyfikenhet dertill. Hvad man kallar nöjet att personligen lära känna en utmärkt man är uppenbarligen ett sätt att tala; ty en sådan kännedom vinnes ej genom ett par besök. På bjudningar kan en obskur man vid en kortare vistelse på stället naturligtvis ej räkna, om icke någon tillfällighet gör, att man, såsom det heter, kommer som vore man bjuden. Men dröjer man längre tid på en ort, så har man alltid att vänta artigheter samt vid en närmare bekantskap vanligen verklig välvilja och deltagande. Förf. har åtminstone att tacka flera bland Tysklands lärda för en välvilja och vänskap, hvaraf minnet är honom dyrbart.

Af den myckenhet besök en Berlinerprofessor nödgas emottaga låter det lätt förklara sig, att desse här förefalla mindre tillgängliga, än annorstädes i Tyskland. Förf. såg väl äfven prof på den utmärktaste och mest förekommande artighet; men öfverhufvud få visiterna stadna vid det ceremoniella. Den föreställningen synes också vara till en del rådande, att, då man anmäler sig vara en man af facht, man endast kommit till Berlin för att höra dens föreläsningar, hos hvilken anmälan sker. Ja, en professor, något yngre än förf., tycktes med verkligt deltagande beklaga, att denne i anseende till semesterns nära slut skulle hafva så få tillfällen att höra honom. Förf. ville ej uppskatta storheten af förlusten, men han bekänner, att en sådan omtanka öfverraskade honom, isynnerhet som han beredt sig att på detta håll möjligen vinna några förtroligare meddelanden om universitetet, samt om ställningar och förhållanden derstädes.

I Tyskland är det vanligen sed att hospitera vid de privata föreläsningarna, d. ä. att oanmäld och gratis besöka dem, vanligen endast tre timmar, i Berlin tillochmed åtta, utom i medicinska fakulteten, som icke tillåter något hospiterande. Efter några timmars afhörande är det omöjligt att bedöma de serskilda föreläsarnes förtjenst som sådana.

Utmärkt för sin talang i framställningen är dock i Berlin *Savigny*, som äfven genom sitt vetenskapliga rykte lockar åhörare och därför säges hafva de bästa inkomster samt väl vårda dem. Det största antal åhörare samla likväl Neanders föreläsningar i kyrkohistorien och Rankes i allmän historia. Den förre räknar mellan 2 och 3 hundra. Ingendera har dock något utmärkt föredrag. Neander, en liten figur med starkt mörk hy, korpsvart hår och dylika, ovanligt yfviga ögonbryn, har dock mindre ett judiskt tycke, än ett sydländskt eller österländskt i allmänhet. Eget är det, att, likasom den nyaste tyska spekulationen i icke ringa grad har sin rot i en judes, Spinozas, system, så äfven den onekligen lärdaste och förnuftigaste representanten af den ortodoxa teologien är född och uppfostrad i mosaiska bekännelsen. Hans föreläsningar äro lika lärda som fromma. Han dikterar dem monotont och släpande. Ranke läser fritt, men utan vård om deklamation, samt med besynnerliga gester och kastningar på kroppen. Den sednares föreläsningar besöktes äfven af kronprinsen i Würtemberg, för hvilken förf. i Tübingen haft äran att blifva föreställd. Han var blott 18 år gammal och hade, efter hvad man sade, blifvit mycket strängt uppfostrad, så att han först vid denna ålder gjorde sitt inträde i världen. I Tübingen besökte han inga publika föreläsningar; här i Berlin, som jag tror, endast Rankes. Han hade med sin kavaljer plats vid ett eget bord, som jemte behöriga stolar enkom för denna timma inflyttades. Professorn stadnade vid lektionens slut artigt vid dörren, för att lemna honom försteget. Studenterna voro mindre kruserliga och vandrade före föreläsningens början, oaktadt prinsens närvaro, som vanligt omkring med mössorna på hufvudet. Det förtjenar också anmärkas, att studenterna i Tyskland icke göra någon affär af helsningen, hvarken då professorn kommer eller går. De, som stå honom närmast, göra en lätt bugning, de öfriga ingen.

Ett mycket lätt föredrag hade Stahl. Äfvenså en ung e. o. professor Werder, en Hegelianer, som utan koncept och med stark suada läste öfver Hegels logik. Stahl läste som bäst om representation och representationsrätt samt yrkade, »att en nation borde representeras både efter stånd och genom allmänna val, emedan sålunda både det historiska, konservativa, och rörelse-, demokratiska elementet, den allmänna och enskilda viljan, den objektiva och subjektiva principen blefve representerade.» Han underkastade äfven serskilda tyska staters representation en kritik, men om den preussiska teg han visligen. Stahls kallelse till Berlin ansågs allmänt hafva en politisk grund, emedan hans spekulatation hvarken är känd för djup eller konsekvens, utan blott för ortodoxi och konservatism. Han är liflig och eldig både i tal och rörelser, dock vittnar hans yttre mera om en kolerisk än sanguinisk natur. Marheineke har, likasom Savigny, en ståtlig figur. Hans föreläsningar äro äfven ståtliga för den, som älskar bestämdhet och fasthet. Han läser något kärft och kornigt, men med en anstrykning af humor, så att han, som sjelf är den mest lugna och allvarsamma föreläsare, hade det gladaste auditorium. För Svenska teologer kan det ej vara utan betydelse, att han prisade svenska kyrkohandboken som den bästa inom protestantiska kyrkan, ehuru han äfven i denna fann ett och annat dels betydelselöst, dels, såsom t. ex. de tre skoflarne mull vid jordfästningar, vidskepligt. Eljest hade förf. den egna turen att på samma dag höra Marheineke omtala den svenska kyrkohandboken, Stahl Sveriges representationssätt, och Ranke dess deltagande uti freden i Ryswig. Alla tre visade en kunskap om Sverige, som troligen ej återfinnes vid något annat tyskt universitet. Ty till namnen Gustaf

Adolf, Linné, Berzelius inskränker sig vanligen denna kunskap. Endast män i vetenskapen ex professo tillägga namnet Fries och kanske Geijer, men deröfver går gerna ingen. Ranke yttrade ungefär: att Sverige under den föregående perioden gått ur sin af landets natur och läge föreskrifna bana, samt att dess sträfvande utåt måste medföra dess förfall – en åsigt, som väl till en del kan stödja sig på utgången, men som helt och hållet förbiser, hvad Sverige genom sitt världshistoriska uppträdande vunnit uti bildning och nationalmedvetande. Steffens och Michelet läsa 10 båda fritt och ledigt. Den förre synes ej mera ega sitt fordom talrika auditorium, ehuru hans hållning och de lifliga ögonen under de grå ögonbrynen ännu vittna om oförsvagad kraft. Han talar i enskildt samtal ömsom norrska och tyska, är liflig och intresserad i hvarje stund. Men förf. tillstår, att, så fort som Steffens läser, dennes språk för en utländning icke är lättfattligt. Han uppehöll sig, då förf. hörde honom, med att framställa andens förhållande till naturen och dennas andlighet, hvarvid han starkt polemiserade mot »kemisterna, som tro sig hafva organismens grundämnen (Stoff) i händerna, då de likväl endast kunna undersöka det liflösa, oorganiska, som redan upphört att 20 tillhöra organismen.» Michelet är i sitt sätt och sin spekulaton nästan mera Fransman än Tysk. Han synes icke älska den tyska filosofiens abstrusa dräkt och uttalar derföre dess hufvudläror lika klart som modigt. Han föres bland Hegels efterföljare till den yttersta venstra sidan – under närvarande förhållanden i Berlin det största loford för sanningskärlek utan människofruktan och bialsigter.

Det fordras i sanning icke ringa talang, för att läsa väl i en tysk kateder, då åhörarne anse allt, hvad de icke hinna anteckna, för förloradt, och föreläsaren derföre icke af sin värma får låta förleda sig till ett snabbare föredrag. De fleste söka derföre blott att inlägga någon värma i ett vanligt dictamen, hvarvid de nödgas för hvarje sats göra ett 30 uppehåll, ja, som man lätt kan finna, oftast måste afbryta satsen, för att lemna åhöraren tid att afskrifva det sagda. Att vid detta föredrag pathos ofta måste förefalla konstlad är klart, men å andra sidan är ett helt och hållet accentlöst dikterande alltför torrt och enformigt. Bäst synes förf. derföre de göra, som diktera bestämda paragrafer och sedan fritt vidare utveckla och förklara dem. Då har åhöraren sig till ledning hufvudsumman af föreläsningen skriftlig och kan äfven af det fria föredraget skriftligt uppfatta hvad han medhinner, under det att läraren i denna del af sin föreläsning är mindre bunden samt i den kan inlägga mera lif och värma. Hvad som för åhöraren för ögonblicket går 40 förloradt, kan han efter föreläsningens slut söka erinra sig och, med ledning af det redan antecknade, skriftligen sammanfatta, hvarigenom han tillika ledes till en sjelfständigare verksamhet, än det mekaniska afskrifvandet och öfverläsandet. Hela denna studiimetod, att studenten inhemtar all sin kunskap genom åhörande af föreläsningar, är dessutom alltför ensidig, emedan den aflägsnar allt eget studium och i det minsta jemnar hvarje svårighet. Läser läraren endast öfver någon speciellare del af vetenskapen och för denna bibringar allt hvad lärdomen bjuder, eller om hans föreläsning omfattar det hela och af detta blott ger en öfversigt, så kan han i båda fallen ingifva åhöraren 50 värma och intresse för vetenskapen, hvilket är hufvudsak, medan ännu mycket öfverlemnas åt dennes egen omtanka, och dettas inhemtande af det hos honom vaknade intresset göres till ett oundgängligt behof.

Man skulle tro, att den tyska vetenskapen mycket bär spår af det å studentens sida mekaniska sätt, på hvilket universitetsstudium bedrifves. Redan genom öfningar i skolan, än mera genom exemplet af de

akademiska föreläsningarna och öfningarna derstädes, lärar sig den unge mannen konsten att skrifva böcker på samma sätt, som han lärt konsten att läsa. Böcker skrivas också till en stor del i Tyskland af samma skäl, som akademiska dissertationer. Man måste habilitera sig vid ett universitet och skrifer derföre en eller ett par böcker. Vidare måste man blifva extraordinarie, sedan ordinarie professor, och nya böcker äro nödiga. Innehålla de intet nytt, så kan man åtminstone i dem sammanplocka lärdom. De tillsändas en god vän, anmälas i skolans jurnal med beröm, och så är ändamålet med deras utgifvande lätt uppnådt. Men behovet att bibehålla det vunna anseendet är lika stort, ty derpå beror krediten inom universitetet och hos åhörarne. Så *måste* böcker skrivas åtminstone hvartannat år eller så bortåt. Så uppstår också en massa af vetenskaplig litteratur, hvilken åtminstone till lika stor del är ett arbete för kroppens föda som för själens spis. Man förundrar sig endast öfver, hvem som läser allt detta. Studenterne läsa såsom sagdt litet utom kollegiihäften. Mera otroligt lärar det låta, om man skulle påstå, att äfven de tyska lärde *ex professo* läsa litet af den nyare litteraturen. Men så har förf. funnit det. Man tar notis om det nya ur tidskrifterna. Vanligen får en tysk universitetman ifrån bokhandlarne sig tillsändt allt nytt i vetenskapen. Detta bläddras då igenom i exemplar, och hvad som genom författarens namn eller recensentens beröm (om recensionen ej låtit vänta på sig) är rekommenderadt, behålles, dock icke vanligen för att läsas, utan blott för att vid tillfälle af eget författarskap i ämnet begagnas efter innehållsförteckning eller register. Det vore också omöjligt att medhinna eller orka nogare genomgå hela vetenskapens litteratur för året, isynnerhet för den, som under denna tid har att utarbete 4 å 6 föreläsningsskurser och ofta att dertill från trycket utgifva något arbete af 30 till 60 ark. I Norden anser man sig vanligen förbunden att läsa allt, som i Tyskland skrives, och en universitetslärares verksamhet stadnar der ofta vid blotta läsandet.

Tyska bokhandeln står sig likväl bra genom mängden af årligen utgifna arbeten och det temmeligen höga priset. Hvarje serskildt arbete ger ingen hög profit, då i vanliga fall upplagans storlek endast är femhundra å sjuhundra femtio exemplar. Beräknar man, hvilken afgång tyska bokhandelsprodukter hafva i Holland, skandinaviska rikena, Ryssland, isynnerhet Östersjöprovinserna, samt Finland, så finnes, att afnämarnes antal inom landet ej kan vara så stort, som man vanligen föreställer sig. Författarehonorarium står i förhållande till de små upplagorna. För första arbetet betalas sällan öfver en louisdor, högst 10 Th. Pr., d. ä. 12 å 18 rdr sv. b:ko, och det vanliga för utmärktare, redan kända författare utgör ungefär 50 rdr b:ko per ark. Ofta betalas mycket mindre, och till och med en förläggare, sådan som Cotta, kan gifva författaren 5 fl. rhein. per ark, – lika många rdr. sv. b:ko. Mången måste trycka sina arbeten på eget förlag. Äfven män med renommé hafva stundom svårt om förläggare; – sådant sades fallet vara t. ex. med Fichte d. y. i Bonn. Äfven detta förhållande bevisar, att förläggarens förtjenst ej kan vara stor på hvarje arbete, och att dessa således ega en jemförelsevis ringa publik; men mängden af förlagsartiklar gör emellertid yrket i Tyskland lönande, äfvensom å andra sidan denna omständighet tvingar förläggarne att förskaffa sig flerfaldiga artiklar och lättare vetenskapliga skrifers utgifvande.

Som många undantag ifrån dessa förhållanden gifvas, och man ser vissa skrifter utkomma i flera upplagor af tusentals exemplar, så förstås det af sig sjelf, att förf. här icke talat om de många utmärkta

vetenskapliga arbeten, som Tyskland producerar, och hvilka så väl till sin uppkomst som sina öden visa en annan tafla än den nyss aftecknade. Denna sida af saken är den allmänt kända, emedan sådana skriftställare och deras arbeten åtminstone till namnet äro bekanta, äfven utom Tyskland och den germaniska norden.

Förrän vi fortgå till betraktelsen af tyska vetenskapens inverkan uppå den europeiska bildningen i allmänhet och på tyska nationens isynnerhet, torde det ej vara ur vägen att kasta en blick på en dess inhemska fiende, censuren i Tyskland.

10 Såsom censuren nu är ordnad, härleder den sig från förbundsdaysbeslutet af d. 20 Sept. 1819, hvilket stadgar:

Att »skrifter, som utkomma i form af dagblad eller häftevis, äfvensom öfriga skrifter, som *icke* utgöra *öfver tjugu tryckta ark*», ej få utgifvas »utan vederbörande auktoriteters i hvarje stat vetskap och föregående tillåtelse.» Derjemte borde å alla tryckskrifter utsättas förläggarens namn samt å tidningar och tidskrifter äfven redaktörens.

20 Detta beslut egde hvarje stat att på sätt lämpligt syntes bringa till verkställighet. Men om någon förbundsstat ansåg sig förnärmad genom en uti annan förbundsstat utkommen skrift, så vore den sednare förbunden att befordra förläggaren eller författaren till ansvar. Äfvenså eger förbundsförsamlingen rättighet att fordra hvarje densamma misshaglig skrifts undertryckande.

I de flesta tyska stater, i Würtemberg, Baden, Sachsen, Bayern, följes nu endast detta förbundsdagens beslut, delvis mot de gällande konstitutionernas uttryckliga lydelse.

Men i Preussen har man gått ett steg längre och underkastat *hvarje tryckskrift* censur. Förordningen af den 18 Oktober 1819, som ursprungligen gällde för fem år, blef 1824 förnyad, för att ytterligare gälla tills annorlunda förordnades, samt har sednare blifvit riktad med
30 åtskilliga tillägg och förklaringar. Den innehåller i art. II följande:

»Censuren skall icke hindra någon allvarlig och beskedlig (anständig, »bescheiden») undersökning af sanningen, eller pålägga skriftställarne otillbörligt tvång, eller hämma den fria omsättningen i bokhandeln. Dess ändamål är att afstyra hvad som strider mot religionens sanningar, utan afseende på serskilda religionspartiers och af staten tolererade sekters läror, att undertrycka hvad som hånar moral och goda seder, att motarbete religionssanningarnes fanatiska
40 inmångande i politiken och derigenom uppkommande förvirring, samt slutligen att afvända hvad som förnärmar så väl preussiska statens som andra tyska förbundsstaters värdighet och säkerhet. Hit höra alla teorier, som afse den monarkiska och i dessa stater gällande statsförfattningens oroande (»Erschütterung»), hvarje förolämpning mot de regeringar, som stå i vänskapligt förhållande till preussiska staten, och mot personer, af hvilka de bestå; vidare allt, som syftar att uppväcka missnöje i preussiska staten och tyska förbundsstaterna, samt att uppreta emot de bestående statsförfattningarna; alla försök att inom eller utom landet stifta partier eller olagliga föreningar, eller att uti en gynnande dager framställa de i något land bestående partier, som
50 arbeta på samhällsförfattningens omstörtande.»

Vidare förmår denna förordning: att utgifvare af tidningar eller tidskrifter böra ega vetenskaplig bildning samt i öfrigt vara väl kvalificerade, hvarföre dem åligger att förelägga vederbörande nödiga betyg och polis-attestater; att förläggaren till en bok straffas, om författaren icke namngifver sig; att de äfven ansvara för censurerad skrift, om innehållet varit så listigt, att censor ej kunnat förstå dess

syftning, men eljest, om en sådan bok indrages, erhålla ersättning; att straffet är från 6 månaders till 2 års fästning. Sakegaren betalar censuren för böcker med ungefär 12 sk. och för tidningar med 21 sk. rgs per ark, äfven om skriften af censor ogillas. Högsta myndigheten i censur-angelägenheter är »Ministerium des Innern», men politiska skrifter sortera speciellt under utrikes-, teologiska under ekklesiastik-ministern, samt alla andra under polisdepartementet af inrikes ministerium. Dessutom finnes ett »Ober-censur-collegium» i Berlin, som meddelar ministerium Oberpräsidii i hvarje provins förslag till censorer, med dessa kommunicerar ministeriella skrivelser och för öfrigt vakar både öfver dem och utkomna skrifter, på hvilka vederbörlig minister göres uppmärksam, om de innehålla något tvetydigt.

10

Man finner att en censurförfattning, sådan som den anförda, lemnar tillfälle till de strängaste åtgärder och hvilket godtycke som helst hos censorerna. Allt ankommer, såsom vid trycktvång öfverhufvud, uppå regeringens större eller mindre tolerans. Att man i detta hänseende numera ej har stor tillit till den preussiska, derom vittna de flera skrifter öfver Preussens och Tysklands angelägenheter, hvilka preussiska författare låta trycka i Würtemberg, Baden och till en del i Hamburg och Sachsen. Tidningslitteraturen och politiska ströskrifter äro de mest blottställda, och med dem står vanligen eländigt till i hela Tyskland. Likaså är statsrätten en noga kringskuren vetenskap. Men i teologien har omständigheternas makt redan medfört en snart sagdt fullkomlig tryckfrihet, kanske äfven af politik medgifven från regeringens sida, för att leda diskussionen från politiken. Dock måste man medge, att äfven i sednare hänseende saker läsas, angående hvilka man förvånad frågar, huru de kunnat undgå censuren. Skulle ej af enstaka fall i sednaste tider kunna slutas till en skärpt stränghet, isynnerhet i Preussen, så kunde icke med skäl klagas öfver tryckfrihetens beskaffenhet i de länder, som icke hafva konstitutionella former. I de konstitutionella staterna kännes den också mest tryckande, och der höras förbannelser öfver censuren alla dagar, medan man i Preussen synes mera liknöjdt skicka sig i sitt öde. Mindre har dock censuren skadat den tyska vetenskapen genom direkta förbud, än genom det tvång den pålagt vetenskapsmännen, hvilka alltid nödgats vara på sin vakt och derigenom äfven qvarhållits vid de abstraktioner, till hvilka Tysklands politiska förhållanden från äldre tider fört dess vetenskap, utan att genom undersökningens riktande på det verkliga och förhandenvarande kunna göra sina teorier på en gång säkrare och mera fruktbärande.

20

30

Det sades nyss, att den bättre delen af Tysklands vetenskapliga arbeten »åtminstone till namnet» vore känd utom de länder, dem den germaniska stammen innehar. Ty den för Tyskland viktigaste delen af dess vetenskapliga litteratur, dess filosofi och dermed sammanhängande teologi, är knappt mera än till namnet kände i Frankrike och England, de länder som jemte Tyskland representera vetenskapen i Europa. Vid betraktande af dessa länders förhållande till Tyskland ledes man äfven till andra reflexioner öfver den tyska vetenskapen. Förf. vill sammanfatta dem uti trenne satser, som uttala hvad som enligt hans tanke brister den tyska vetenskapen öfverhufvud.

40

1:o Tysklands vetenskap har knappt i någon vetandets gren uppträdt reformerande, — om man undantager själfva reformationen;

50

2:o Den har föga inverkat på den romaniska stammens bildning, då deremot Frankrikes och Englands vetenskap haft det största inflytande på den germaniska;

3:o Den har äfven blott genom reformationen haft en mera direkt

inverkan på sjelfva det tyska folket.

10 Ett fullständigt bevis för den första af dessa satser skulle fordra att vi genomginge hvarje vetenskaps historia. I naturalhistorie, fysik, kemi, har impulsen till hvarje ny skepnad, dessa vetenskaper antagit, utgått från andra länder, än Tyskland. Likaså hafva de största medici, hvilka ännu erkännas för auktoriteter, de största matematici och astronomer funnits utom Tyskland, ehuru väl detta äfven räknat stora matematiker, dock ej af den omskapande art, som t. ex. Galilei, Newton, Lagrange och Laplace voro. Till och med filologien har att tacka Italien för klassiken, England och Frankrike för den österländska, den sednare serskildt för Sanskrit och hela den indiska litteraturen. Historien är i hvarje land inhemsk, och dess ståndpunkt som vetenskap beror hos hvarje nation mindre af yttre inflytande, än af nationens egen bildning. Tyskarne hafva här tvenne företräden framför de nämnda nationerna, den ihärdiga forskningsfliten och den filosofiska bildningen. I medicin, national-ekonomi och teknologi hafva Fransoser och Engelsmän, isynnerhet Engelsmännen, varit föregångare.

20 Hvem ville likväl neka, att ej Tysklands vetenskapsmän i alla dessa vetenskapsgrenar uträttat ganska mycket? Men reformer inom desamma, betydligare upptäckter, som förändrat deras skick, teorier, som gjort sig gällande öfver Europa, hafva företrädesvis haft Fransmän, Engelsmän, Italienare, t. o. m. Holländare och Svenskar till upphofsmän. Tyskarne hafva sedan i dess finaste bestämningar fullföljt den en gång uppställda ideen, systematiserat och utvidgat vetenskapen. Men dessa vetenskaper äro till en del alla af samma art, som matematiken, om hvilken Voltaire säger, att den »laisse l'esprit comme elle la trouve». Deras inverkan på individens bildning är icke så direkt, som den af de spekulativa vetenskaperna. I filosofi deremot erkännas med en mun Tyskarne stå högst bland alla nationer. Deras dogmatiska teologi, 30 likasom den teologiska kritiken, eger derföre äfven ett försprång framför samma vetenskaper i andra länder. Men hvilket ringa inflytande hafva icke de, likasom den Tyska spekulationen öfverhufvud, haft uppå andra nationer än de Germaniska? Ja, i statsvetenskapen och i juridiken, icke mindre än i deras tillämpning, i samhällsförfattning och lagstiftning, har Tyskland mera berott af Engelsmännen och Fransosen, än tvärtom. Den Tyska vetenskapen har efteråt äfven här systematiserat och uppställt principer, men detta ersätter icke det bristande i utförandet, i verkligheten, som hunnit en högre grad af utveckling i de länder, hvarest dessa djupsinniga principer icke äro 40 kända. Så förhåller sig äfven med den Tyska spekulationen öfverhufvud, som i England är fullkomligt okänd, i Frankrike genom några den sednaste tidens spridda bemödanden blifvit till dess allmännaste konturer bekant, utan att vinna anhängare eller i betydligare mån inverka på den fransyska filosofien. Baco, Cartesius, Spinoza, af hvilka den förstnämnde helt och hållet bestämt den franska och Engelska, de tvenne sednare den Tyska filosofiens riktning, voro icke Tyskar. Leibnitz var en lärjunge af dem. Först sedan Kant har tyska spekulationen tagit en själfständigare gång; men den har stått isolerad, utan sammanhang med världshändelserna, medan franska Encyklopedisternas af Tyskarne, kanske med rätta, för lösliga ansedda resonnementer, 50 i hufvudsaklig mån skapat den Europeiska bildningens nuvarande skick och reformerat sjelfva Tyskland. Eller hvar vill man bland den rika värld af handling, sednaste halfsekel frambragt, söka något inflytande af Kants, Fichtes, Schellings systemer.

Med hela det bildade Europa, låg Tyskland under fransyska smakens

band, och dettas sköna litteratur var snart sagdt Tysklands. Nu har detta land utbildat en egen skön litteratur, utmärkt både genom dess rikedom och inre beskaffenhet. Men man kan knappt säga, om den är nationell.¹ Åtminstone bereddes dess uppkomst af bekantskapen med Englands, Italiens, Spaniens äldre litteratur, utan att den hade något närmare samband med den gamla Tyska poésien. Och, huru än dermed förhåller sig, äfven Tysklands sköna litteratur har icke trängt fram till England och Frankrike, i samma förhållande, som dessa länder äfven härutinnan inverkat på Tyskland.

Med det anförda sammanhänger den tredje af nämnda omständigheter, nemligen den, att Tysklands vetenskap äfven i ringa mån inverkat på sjelfva det Tyska folkets bildning. Det är naturligt, att här såsom annorstädes vetenskapen dels på lagstiftningens, dels på industriens väg, dels omedelbart i någon mån bildat nationen. Men just de vetenskaper, uti hvilka Tyskland framstår mest utmärkt, och hvilka omedelbart inflyta uppå den allmänna bildningen, de spekulativa vetenskaperna, hafva stått nästan utom all beröring med nationen. Såväl filosofi som teologi hafva endast varit skolsystemer. De hafva gjort sig i den ena eller andra formen herrskande vid ett universitet, der en begåfvad man kring sig samlat en skola. Denna har möjligen äfven vid flera universiteter, eller, såsom den kritiska filosofien, vid alla vunnit insteg, tills åter en ny skola undanträngt den gamla, utan att allt detta haft någon märkbar betydelse hvarken för stat eller kyrka. De få förändringarna i statsskicket alltsedan Westfaliska freden hafva varit följder af yttre omständigheter, och de framsteg, serskilda Tyska stater gjort uti inre organisation, hafva skett genom fremmande impuls och efter utländskt föredöme. Den protestantiska kyrkan i Tyskland hade, sedan dess symbola fastställts såsom lag, afslutit sig från allt inflytande från vetenskapens sida. Åtminstone står den vetenskapliga teologien derstädes i närvarande ögonblick så långt skild ifrån folktron, att den ringa inverkan kyrkans lära mottagit af vetenskapen, i jämförelse med det svalg, som ännu åtskiljer dem, helt och hållet försvinner.

Dessa företeelser hafva alla samma allmänna grund, Tysklands politiska splittring och Tyskarnes dermed sammanhängande politiska obetydenhet som nation. Man måste medgifva, att vetenskaplighet i Tyskland är allmännare spridd, än kanske i något annat land, att de spekulativa vetenskaperna stå uppå en ojemförligt högre punkt i Tyskland, än i England och Frankrike, att folkbildningen, så långt denna genom skolor och religionsundervisning kan komma, i det protestantiska Tyskland kan mäta sig med hvarje annat lands, men allt detta har genom Tyska nationens ringa politiska verksamhet blifvit relativt inflytelselöst i hänseende till utländningen. Äfvenså har den ringa politiska utvecklingen i det inre, som med en nations verksamhet utåt alltid håller jemna steg, drifvit vetenskapen ifrån lifvet och verkligheten, samt gjort den Tyska spekulationen till en i abstraktioner fördjupad, esoterisk lära för skolan, icke till en verkligheten omfattande och ombildande verldsåsig. Statsformens absoluta skick å den ena sidan och kyrkans å den andra hafva afskurit allt vetenskapens samband med dessa. En sådan riktning till endast skollärdom inom den spekulativa vetenskapen, den för

¹ Schiller, Körner, Bürger och Uhland äro kanske de mest nationella tyska skalder; den förste genom sitt djup och sin ädla entusiasm; den andre genom det mål, för hvilket han sjöng och lefde; de sistnämnde genom ämnena för sin sång. Goethe har bildat en skola, den sig upphöjd tycker, men som i likhet med andra skolor blott skall lefva sin tid, om den ej redan öfverlevat den.

Tyskland mest utmärkande, måste äfven kunna antagas hafva inverkat på öfriga vetenskaper, så att äfven dessas bedrivande blifvit mera skolmessigt, än fritt, och saknat den impuls, som i synnerhet de induktiva vetenskaperna ega uti ett omedelbarare förhållande till det verkliga lifvet och dess sträfvanden. Å en annan sida måste genom detta sakernas läge vetenskapen ledas till abstraktionens värld och uppbygga ett sanningsens rike utom verkligheten, så mycket mera, som denna abstraktion ifrån det verkliga öfverensstämde med protestantismens lära om världens ondska, människans förderf och blotta trons saliggörande kraft, så att sjelfva Tyskarnes förkärlek för spekulation och religionsgrubbel lika mycket har sin rot i statens och kyrkans under tidernas lopp utbildade form, som i någon egendomlighet hos folklynnets, ehuru åter den förra å sin sida måste sammanhånga med det sednare. Orsak och verkan äro här som alltid ömsesidiga – nog af om ofvan tecknade förhållanden visa sin sanningsenlighet genom deras förnuftiga sammanhang med hvarandra.

Efter denna uppfattning af den Tyska vetenskapens förhållande till den europeiska och bildningen öfverhufvud, samt serskildt till Tysklands politiska och religiösa institutioner, med den af dessa beroende folkbildningen, skulle det kunna anses för en konsekvens att fördöma hela dess sträfvande såsom en tom abstraktion, en förirring, som med verkligheten intet samband eger och derföre skall förgå utan frukt. Dock om man medger, att det spekulativa elementet är det för Tysklands vetenskap karakteristiska, att vetenskapen kan sägas vara den Tyska nationens allt, så att denna endast genom densamma har ett erkännande af andra nationer, och i den sjelf ser sin nationalitet verklig, så skulle ett sådan antagande innebära påståendet om hela den germaniska bildningens undergång, hvars representant Tyskland är. Vi vilja endast påpeka den fara för den germaniska kulturens bestånd, som uppstått ur Slavismens inkräktningar på ett område, som hittills ansetts tillhöra den förra. Den vaknade nationalandan hos de Slaviska stammar, hvilka lyda under Tyska regenthus, och hvilka äfven ansetts för en eröfring för den germaniska kulturen, har i sednaste tid häftigt uppskrämt de tänkande i Tyskland. Sannt är, att dessa stammar, som innehafva landet emellan Östersjön och Adriatiska hafvet, äro alltför starka, för att ej tiden skulle medföra deras befrielse från det både politiska och vetenskapliga beroendet af Tyskland,¹ i synnerhet som denna befrielse måste gynnas af Rysslands makt. Men den är blott en återeröfring af hvad dessa nationer med rätta tillhör. För den germaniska kulturens bestånd skulle den blifva farlig, endast om denna fortginge i den uteslutande riktning inåt, som härtills utgjort dess karakter, utan att öfva något inflytande på Tysklands politiska tillstånd både i dess inre och i dess förhållande till Europa. Men seklers bemödanden och ansträngningar kunna icke vara förspilda, och det vetande, hvilket framstår såsom resultat af ett helt folks historia, måste äfven blifva ett vetande och en verklighet hos detta folk, icke blott en lära i dess skolor.

Förf. föreställer sig den stundande fortgången af Tysklands bildning ungefär på följande sätt: Den sats dess spekulation uttalat, »att det verkliga är det förnuftiga», betecknar denna fortgång. På den abstrak-

¹ Vi behöfva väl ej påminna derom, att egentliga Preussen, Schlesien, Ungern, Siebenbürgen, Kärnten och Krain delvis, samt Posen, Böhmen, Mähren, Gallizien, Slavonien, Dalmatien helt och hållet äro befolkade af Slaver.

taste väg, genom tankens djupsinnigaste kombinationer, har vetenskapen blifvit hänvisad till verkligheten, såsom all sannings djup. Icke under, att man på ett håll funnit en sådan lära tillkommen i rätta stunden, för att skydda det bestående, verkliga, såsom det bästa möjliga, såsom redan utgörande det förnuftigas verklighet. Men här var endast ett *men*, som man ej tagit i behörigt öfvervägande, att nemligen intet under solen består, och att endast hvarje forms förgänglighet, det beståendes utveckling, processen, är det verkliga, som är förnuftigt. Men då detta »men» kommit i dagen, har detta väckt allarm och oro, ehuru litet skäl härtill i sjelfva verket förefinnes. Ty alltings förgänglighet hör ej till de händelser, hvilka man kan hindra att hända. Det är dessutom någon skilnad emellan den lära, som yrkar blott det gamlas förstörande, och den, som lärar, att det beståendes förnuftiga uppfattning, begripandet af dess väsende och dess ändamål, utgör den rätta metoden för dess utveckling.

Emellertid hafva härtills Tysklands regeringar skytt ett sådant begripande, en pröfning af det bestående i statsformen, och de nyaste tecknen visa, att dermed torde komma att fortfara. Men forskningen är nu en gång hänvisad till verkligheten, och den tyska spekulationen har derföre vändt sig till den sfer af andens verklighet, som står henne öppen, till kyrkan, dess institutioner och läror. Här har redan allmänna opinionens makt inom protestantiska kyrkan¹ brutit kyrkans dogmers anspråk att gälla såsom lag samt, å andra sidan, af statscensuren tilltvungit sig fri diskussion inom det religiösa området. Ingen kan vara blind för den verkan, en sådan diskussion med dess följder måste utöfva på folkets allmänna bildning, genom att höja detta till medvetande om den fria pröfningens rätt i trossaker. Ej heller kan en sådan pröfning leda till våldsamma omstörtningar, då den utgår från erkännandet af det beståendes rätt, redan derföre att detta består. Med medvetandet om och verkligheten af denna inre frihet skall då äfven följa den yttre i staten, och endast ur ett sådant folket genomträngande nationalmedvetande kan en fastare förening mellan de skilda staterna uppstå, samt tyska nationen såsom sådan vinna politisk betydhet. Denna åter skall lyfta Tysklands litteratur och hela den germaniska bildningen till det inflytande, de böra ega uppå Europas framtid.

Sålunda finge äfven de tyska regeringarnes åtminstone ostensiva och, så mycket man dertill sluta kan, äfven verkliga högsta regeringsmaxim: att folket genom bildning skall göras värdigt en större politisk frihet, någon betydelse och sanning. Ty denna bildning kan då icke hafva något annat område än det religiösa, området för andens inre frihet. En sådan inifrån gående utveckling står äfven i konsekvens med Tysklands enda och stora världshistoriska handling för den nyare historien, med reformationen. Frankrike, ehuru det följt motsatt väg, synes tendera åt samma mål. Man har der endast om den politiska friheten förstått hvad

¹ Förf. betraktar här Tysklands vetenskap och bildning uteslutande såsom protestantisk. Ty endast sålunda har Tyskland haft och kan hafva betydelse för Europas bildning. Katolicismen kan enligt sin natur icke reformera sig ur sig sjelf. Endast yttre tvång, politiska förhållanden, kunna tillbakatränga dess hierarkiska politik. Spänningen emellan den och protestantismen skall blifva desto mindre, ju mera denna inom sig befriar sig ifrån auktoritetstron. Ty såsom förhållandet härtills varit, hafva båda kyrkorna endast ställt auktoritet mot auktoritet. Bringas katolicismen, såsom den redan i Tyskland börjat, att likasom protestantismen endast söka bevis för sina lärorens sanning, så har den uppgifvit sin hierarkiska ståndpunkt. Vid ett förändradt förhållande är väl att förutse, att inom protestantismen många kyrkor skola uppstå, och då gälla Voltaires ord: »Si vous avez deux religions chez vous, elles se couperont la gorge; si vous en avez trente, elles vivront en paix.»

madame Stael säger: l'esprit public, qu'on attend pour permettre la liberté, ne sauroit resulter, que de cette liberté même,» men den sednaste tiden synes visa, att behovet af positiv frihet på det religiösa gebitet der gjort sig känbart, ehuru snart sagdt råa än försöken varit att förena en bestämd religiös åsigt med de politiska frihetsideerna. Ty den religiösa frihet, som endast består i tolerans för olika religiösa åsikter, är blott negativ; det fordras, att det på denna af auktoritet oafhängiga grund och botten utbildat sig ett positivt religiöst vetande, så att den religiösa friheten är verkliggjord hos samhällets individer, icke blott
 10 menad, ett tomt ord i dess lagstiftning. Att Frankrike skall gå denna väg, genom politisk till religiös frihet, har sin förklaring deruti, att katolicismen, icke protestantismen, varit det religiösa system, der skulle utvecklas. Den sednare bär den andliga friheten inom sig, den förra icke.

Vetenskapens närvarande tendens i Tyskland talar mera, än allt annat, för här antydda utveckling. Likasom det religiösa intresset der öfverhufvud är i tilltagande, och en reaktion visat sig mot den från Frankrike öfverflyttade libertinismen, hvilken reaktion är en följd af spekulationens uppträdande till försvar för religionen, så är också
 20 spekulationen för närvarande helt och hållet riktad åt det religiösa vetandets problem. Den har dervid nödgats taga kritiken till hjälp, för att hålla sig fältet öppet, och Strauss' bekanta kritik öfver evangelierna kan anses för slutpunkten till denna negativa tendens. Frågan kan endast vara den att visa den historiska bevisningens otillräcklighet för kunskap om det öfversinnliga. Hvad helst kritiken må kunna återuppygga, den är dock hänvisad på den underordnade plats, densamma på detta fält tillkommer, samt derigenom frågan om den religiösa traditionens sanning förd in uppå spekulationens område.

Det finnes väl knappt någon tänkande teolog i Tyskland, som ej
 30 inser, huru vida skild, så i det ena som andra afseendet, vetenskapen nu står ifrån kyrkans lära och folktron. Men huru de skola försonas, derpå tänker man ej lika allmänt, och ännu färre hafva mod att taga förhållandena i ögonsigte, sådana de verkligen äro. Tysklands nuvarande vetenskap, slutpunkten af århundradens utvecklingsbana, i hvars höga ståndpunkt Tysken sjelf finner sin stams och sitt lands ära, och hvilken hvar och en måste erkänna för det mest egendomliga i den germaniska kulturen, denna vetenskap kan icke bortkastas såsom en för Europa och Tyskland onyttig drifhusväxt, endast ämnad att pryda litteraturhistoriens herbarium. Icke heller kan det evigt fortgå såsom
 40 härtills, samt vetenskapen allt mer och mer aflägsna sig från lifvet och verkligheten. Ty sådant strider emot hela samtidens syftning, hvilken sträfvar att jemna alla bildningens skiljemurar, icke att förstora dem. Å andra sidan skulle vid ett sådant förhållande Tyska nationens framtid och Tysklands sjelfständighet äfventyras. Ty om hos folket för närvarande intet nationalmedvetande finnes, och äfven framtiden icke höjer detsamma dertill, genom att på det religiösa gebitet väcka känslan för människans högre bestämmelse äfven i detta lif, för andens frihet, samt dermed sinnet för det allmänna uti samhället, för staten och det gemensamma fäderneslandet, af hvars bestånd den enskilda statens
 50 sjelfständighet är beroende; så är det svårt att inse, hvilka garantier Tyskland skulle ega mot en möjlig inkräkting eller blott ett sjelflost beroende af utländningen. Och vid ett sådant måste äfven dess vetenskap förlora all sjelfständighet samt i sitt fall draga med sig hela den germaniska kulturen. Ju mera man inser den Tyska vetenskapens höga värde i sig, desto tydligare skall man finna, att den tillhör

menskligheten, icke skolan, samt för den förre kan vinna betydelse endast genom att ingå i nationens allmänna medvetande och genom att i religiöst och politiskt hänseende höja denna ur dess närvarande obetydlighet för Europa. Ju djupare man anar hvad den för mensklighetens väl kan uträtta genom att föra menniskoanden till medvetande om sig själf, desto varmare måste man tillönska densamma en sådan utveckling. Och skall väl hoppet att denna är nära förestående bedraga?

10

BIHANG. RESE-EKONOMI.

Det är naturligt, att en resa ger lika många tillfällen till penningeutgifter, som en vistelse i hemlandet, om man eger mycket af den rara varan och gerna strör ikring sig af densamma. Skilnaden är blott den, att slösaren på en resa sig själf till mera gagn kan tillfredsställa sin böjelse – om han så vill. Men som vanligen denna vilja saknas, så vore det bortskjutet krut att här nedskrifva kloka råd, dem ingen följer. Deremot är deras antal stort, som gerna önskade sig till gagn göra en resa, men för börsens klena tillstånd misströsta att kunna med heder ända den. Det är för dem förf. här bifogar några pålitliga uppgifter på kostnaden af en resa i Tyskland. Förf. gör dervid icke upp sin beräkning som de flesta, hvilka förespegla andra, huru billigt man *kan* resa, under det de själfva utgifvit dubbelt eller tredubbelt den föreslagna summan – dessa herrar, hvilkas mening är: »du är en hund, och en sådan kan lefva för det eller det priset.» I motsats till dem har förf. pröfvat, och icke blott af nygirighet, utan dertill tvungen, det lefnads- och resesätt, han här vill beskrifva, hvilket dock ingalunda kan kallas skralt och umbärande.

20

Reser man året om, så att man blott ett par veckor uppehåller sig på hvarje ort, så blir en resa i Tyskland dyr, och landet blir till en sådan resa för litet, d. v. s. ett års tid för mycket för dess beseende. Men dervid kan man också icke lära känna förhållandena så, som då man i vissa hufvudorter uppehåller sig en längre tid och dememellan låter resan gå raskt. Så blir den också billigare. Skilnaden skall snart blifva tydlig genom nedanstående uppgifter. Likaså bör man lemna all den fåfänga och kommandoton hemma, som anses för nödvändig på nordens gästgifvaregårdar; ty man kan vara säker, att på ett eller annat sätt få betala nöjet att spela herre. Men lika så litet gagnar det att visa någon serdeles förtrolighet mot värdshusvärd, öfverkypare (»Oberkellner») o. s. v., ty derpå vinner man vanligen blott ett vårdslösare bemötande. Den rätta medelvägen är i detta fall att genast taga minen af en gammal trankil resande och öfver allt lefva som vore man hemma i eget hus, mottaga hvarje artighetstjenst som en rättighet, utan att pocka sig till hvad man möjligen kunde anse uraktlåtet. Så får man taga seden dit man kommer, och lefva som folket mest, för att behandlas som folket bäst. Vill man såsom Engelsmännen öfverallt lefva i England, så får man betala efter engelsk taxa; ty allt, som afviker från den vanliga ordningen, har också ett ovanligt pris.

30

40

Och för att utan vidare företal komma till hufvudsaken, så gör man klokast att i en stad, der man vill dröja längre tid, efter en natt på värdshuset skaffa sig ett privat logis. I Berlin, Wien och München finnas öfverallt anslag om »rum att hyra» på husens portar, och inom ett par timmar kan man finna en lämplig och snygg bostad. I Berlin betalas på värdshus minst 20 S. Gr., i Wien 40 kreutzer C.M., i

50

München 30 kr. Rh.¹ för ett rum pr dag. Deremot kan man i Berlin få ett privatlogis för 5 Th. månadligen, i Wien för 5 å 6 fl., i München för 7 fl. Det förstås, att rum till dessa priser icke fås i stadens förnämsta delar, der det öfverhufvud är svårt att finna rum för månad. Men man kan uti Berlin t. ex. logera i Königsstadt, i närheten af »lange Brücke», uti Wien i Leopoldsstadt, Mariahilf, St. Ulrich, Josephsstadt, i närheten af glacis'n, samt uti München vid Maximiliansplatsen eller i förstäderna utanför Karlsthor, då man i hvarje fall blott har en ringa väg till stadens medelpunkt. Det bör också anmärkas, att värdshuspri-
 10 sen i Berlin äro temligen jemna, men uti Wien betalas på bättre värdshus inuti staden åtminstone 1 fl. samt i München ett lika mynt Rheinisch. Vål logerad för en kortare tid finner man sig i Berlin uti »König von Portugal»; i Wien uti »goldener Lamm» i Leopoldsstadt, i München uti »Augsburgerhof» eller »Stachus-Garten» utanför Karlsthor, för hvilka ställen ofvan uppgifna priser gälla. Utom besparingen på hyran sparar man, om man tager privatlogis, nästan en lika summa, som detta kostar, i drickspenningar. Dessutom har man då sin fullkomliga frihet i afseende å spisningen, och det är ej för högt
 20 tilltaget, om vi påstå, att denna enkla manöver gör lifvet i dessa städer hälften till tvåtredjedelar billigare. Ingen fördel är dervid förlorad. Både kaffe och en lätt qvällsvard kan man vanligen få äfven i privata hus, klädernas borstning besörjes der för en ringa penning, och rum kan man finna fullkomligt så propra som på ett vanligt värdshus. Råkar man, som förf. i Berlin, ut för en gammal hjertlig skräddarefru, så blir man dertill ompysslad, som vore man en skeppsbruten. I Dresden fås privatlogis till samma pris, som i Berlin; men i ett litet, utmärkt snyggt värdshus, »Stadt Freiberg», kan man äfven hafva rum till 10 g. Gr. pr dag. I mindre betydliga städer är det svårare att i hast
 30 finna rum i privathus, i händelse man önskar dröja uti en sådan; men i universitetsstäder kan man i detta hänseende vända sig till universitetspedellen, som alltid har uppdrag af husvärdarne i staden.

Sedan vi hafva tak öfver hufvudet, blir det väl fråga om mat i magen. I Berlin kan man spisa sin middag rätt god för 10 S. Gr., dels på vinkällare, dels på kaffehus, der man till detta pris trakteras med 4 rätter. Vill man åtnöja sig med tvenne rätter och ett stort glas öl (»Weissbier»), så kan man på kaffehusen göra sin middag till 6 å 7 S. Gr. För samma och ännu lägre pris åter man i butikerna för »feine Fleischwaaren», under hvilken titel man finner de mest delikata kalla
 40 köträtter. Här och på kaffehus kan man, om så behagas, requirera halfva portioner af hvarje rätt. Hos de egentliga restauranterna vid »Unter den Linden» får man deremot betala minst 20 S. Gr., och table d'hôte på värdshusen (der resande bo) betalas vanligen med 1/2 Th. På dessa ställen är man dessutom nästan förbunden att dricka vin, hvilket i Nordtyskland, såsom i Sverige, är dyrt och dåligt. – En kopp kaffe kostar hemma i hus 2, på ett schweizeri 3 S. Gr., samt en kopp thé 4 å 5 S. Gr. Beräknar man således:

50

¹ En Thaler preussisch = 30 Silbergroschen = 24 gute Gr. = 2 rd. 32 sk. Sv. rgs. En Florin eller Gulden Conventions-Münze = 60 kreutzer = 1 rd. 4 3/4 sk. sv. rgs. En Fl. eller G. Rheinisch = 60 kreutzer = 50 kr. Conv. M. = 1 rd. 25 1/7 sk. sv. rgs. Obs. att de tvenne sednare myntsorterna äro förvandlade till sv. rgs. efter den å preussiska Thalern antagna kurs, som åter är bestämd efter Thalerns gångbara värde i Hamburg, i Sept. 1841.

Hyra	5 à 6
Middagsspisning	15
Kaffe och Thé	10
Tvätt och Klädborstning	4

så stiga nödvändighets-utgifterna månadligen till 35 Thaler. Teatern är i Berlin en dyr artikel, men 20 Th. i månaden böra förslå till denna och andra extra utgifter, isynnerhet som de vanliga resorna till Potsdam och Charlottenburg äro ytterst billiga. Uppehålles man icke i Berlin af studier eller någon annan speciell sysselsättning, så är en månads tid tillräcklig för att se allt, som förtjenar ses, och man kan således göra sin sejour derstädes för ungefär 150 rd. rgs. Dröjer man en längre tid och har sitt arbete hemma i hus, så kan man genom att låta hemta sin middag och genom besparing i extra utgifter åtminstone nedsätta summan till 120 rd. pr månad. I Dresden äro priserna öfverhufvud något lägre än i Berlin.

10

I Wien är lifvet i alla hänseenden billigare. Här tillkomma dock tvenne utgiftsposter, för vin nemligen och musiksoireer. Äfven glacer och bad blifva en het sommardag en lockande artikel. Inträdesavgiften till musiksoireerna är en obetydlighet, 8 à 10 kr., men vanligen följer man der de flestas exempel, äter en qvällsvard och dricker en half butelj vin. Öfverallt i Wien ätes à la carte, 10 à 16 kr. Conv. M. pr portion, och utmärkt godt vin, hvitt österrikiskt och rött ungerskt («Ofner» eller «Vöslauer»), fås till 24 kr. pr butelj. Detta serveras både på värdshus och vinkällare äfven uti half- och quart-butelj («Seidel» och »halber Seidel»). På vinkällarne här kan man äta serdeles väl för godt pris, emedan der serveras äfven rariteter i halfva portioner och vin äfven det bästa i ordentligt förseglade quartbuteljer. En fjerdedels butelj raraste Tokayer («Tokayer-Essenz») kostar 48 kreutzer. Théet får man här lemna och i stället hålla sig till kaffe, som alla tider på dagen drickes à 8 kr. pr glas. Då man likväl i Wien icke har annat att göra, än att bese konstsamlingar, besöka teatern och deltaga i allmänna nöjen, så kan en månad derstädes lätt bli lika dyr som i Berlin. Man kan i stället förkorta vistelsen till 2 à 3 veckor, ehuru man då ej bör försumma någon af de dagar, på hvilka målningssamlingarne äro tillgängliga. För 35 fl. i månaden kan man hafva det nödvändiga, men 1 fl. om dagen till extra utgifter är här icke en alltför rundelig summa, om man vill vara med, höra, se och njuta. Ehuru man ej har att frukta bedrägeri vid liqviden, kan det likväl vara nyttigt att ihågkomma, det priserna vanligen utsättas i »Schein» eller »Wiener Währung», hvaraf 1 fl. är lika med 2/5 af en fl., d. ä. 24 kr. Conv. M. Fordras ett pris, utan att myntsarten bestämmes, så kan en fremling alltid taga för afgjort att dermed förstås Schein. Misstager han sig, så kan sådant icke tillräknas honom.

20

30

40

En vistelse i München eller någon af Bayerns, Würtembergs och Badens städer är ytterst billig. Man kan i München i den nämnda »Stachus-Garten» eller på ett kaffehus äta sin middag för 18 kr. Rhein. Spisning vid table d'hôte kostar 24 à 30 kr. Här får man ej i hvardagslag tänka på hvarken vin eller thé, utan måste hålla sig till ölet. Ty vin fås dugligt endast på ett par vinkällare, der äter spisningen är dyrare. I stället får man beräkna en portion till qvällsvard och tvenne »Schoppen» öl såsom stående utgifter. Sålunda kostar en månad ej öfver 30 fl. Rhein, d. ä. mindre än 50 rdr rgs. I München lockar dessutom för närvarande icke ens teatern, och någon annan anständig extra utgift kan man der med bästa vilja icke hitta uppå. Ölet är den enda lyxen, och den är redan i ofvanstående inberäknad.

50

Följer man den vanliga turen och reser öfver Berlin till Dresden, Wien, München, så tror jag man icke valt den bästa vägen, isynnerhet om resan endast är inskränkt till Tyskland. Ty å ena sidan blir ett längre uppehåll i de förstnämnda städerna, för att något lära känna språket och landets förhållanden, alltför dyrt, och å den andra kan man icke af en kortare vistelse draga all den fördel man borde, om man ej förut gjort sig förtrogen med språket, sederna och landets tillstånd i allmänhet. Det synes därför bättre betänkt, att man till en början någon tid uppehåller sig på en mindre ort, der man äfven med mindre kostnad kan förvärfva nödiga förkunskaper både genom studier och förtroligare umgänge, och der man lättare finner tillfälle till det sednare, än i en stor stads hvimmel, der hvar och en lefver på en gång i vidsträcktare kretsar och mera isolerad. Besöker man Tyskland blott för att afhöra föreläsningar och fullända sina akademiska studier, så är det klart, att för de flesta vetenskapsgrenar Berlin erbjuder de yppersta lärare. Likaså måste, om resans hufvudsyfte är att samla materialier för någon själfständig produktion och att vid denna främjas af liksinnade erfarna mäns råd och deltagande, uppehållsorten naturligtvis bestäm-
 10 mas genom arten af den verksamhet, åt hvilken man egat sina krafter. Men det inses också lätt, att ett sådant deltagande lättare står att vinna, der tilloppet af fremlingar är mindre, och redan af detta skäl synes för en vetenskapsman en föregående vistelse vid något af de mindre universiteterna vara lämpligast. Af många skäl skulle förf. föreslå att i sådan händelse välja Bonn, Heidelberg eller Tübingen, eller en mellan dessa trenne universiteter delad sejour. Äfven för juristen, statistikern och nationalekonomen torde Baden och Würtemberg erbjuda den lämpligaste punkt, för att vinna en öfversigt af Tysklands tillstånd i dessa hänseenden. Och för hvar och en måste en längre viselse i vestra och sydvästra Tyskland blifva angenäm, genom naturens rikedom och behag samt folklynnets större älskvärdhet; hvartill ännu, såsom sagdt,
 20 kommer den lindrigare kostnaden för densamma.

Af de tre nämnda universitetsstäderna är Tübingen den billigaste orten och Bonn dyrast. Dyrheten här är dock ej större, än att man kan få ett rum för 4 Th. pr månad, en studentmiddag för 6 S. Gr., o. s. v. I Tübingen betalar man äfven för den bästa middag icke mera än 15 å 18 kr. Rhein, och godt Neckarvin fås för 20 å 24 kr. pr butelj. En half Schoppen = 1/4 butelj vin är en vanlig och alldaglig requisition. För att vara korta försäkra vi, att man i Bonn kan lefva väl för 30 Th., i Tübingen för lika många fl. Rhein, samt i Heidelberg för ett medelpris
 40 mellan dessa båda. Dock har det någon svårighet att få hyra rum på månad, emedan hvarje husegare helst uthyrer dem för hela semestern.

Vill man under en resa stadna i hvarje stad, för att titta uppå dess kyrkor, eller för att icke underkasta sig det obehagliga af en resa genom natten, så får man vara beredd att oupphörligt hålla börsen i hand. Utgifterna tilltaga väl skenbart blott med liqviden för logis, drickspengar, bärarelön för effekternas transporterande från och till posten. Men i själfva verket blir sålunda hvarje dag dubbelt, till och med fyradubbelt dyrare, än om man förlefde den på närmaste destinationsort i ett privatlogis med ordnad hushållning. Vet man därför icke, att något synnerligen synvärdt finnes på stället, så gör man
 50 klokast att icke dröja längre tid än de 2 å 3 timmar posten vanligen uppehålls i betydligare städer mellan afgångs- och destinations-orten. Ett par, till och med tre nätter i en bekväm postvagn kan man väl hålla ut med. I Preussen kan man med den såkallade »Personenpost» fara för 6 S. Gr. pr mil, medan snällposten, »Eilwagen», betalas med 9 å 10 S.

Gr.; men skillnaden i priset blir dock så obetydligt, att det ingalunda lönar mödan invänta den förras afgång, om man genast kan afresa med den sednare. Fogar deremot tillfället så, att man utan dröjsmål kan begagna Personenposten, så bör man ej försumma det, ehuru man dervid litet förlorar i bekvämlighet. Deremot har man då vanligen till omvexling nöjet att få språka med handtverkare, småkrämare o. s. v., sannerligen ej de minst intressanta bekantskaper för den, som vill veta något om landet. Der Thurn' och Taxis'ska poster ännu gå, motsvaras Personenposten af diligenserna, hvilka dock äro sämre inrättade. Till samma slag höra postverkets »Gesellschafts»-vagnar i Österrike. För 10 de förra betalas omkring 20 kr. Rhein, för de sednare ungefär motsvarande summa i Conv. M. pr mil, ehuru olika i olika provinser. Snällposten i Baden, Würtemberg och Bayern kostar 1/2 flor. Rhein, samt i Österrike, der den blott upptager fyra personer, något öfver 1/2 fl. Conv. M. Ej så väl deran är man, om man i Österrike begagnar (å 10 kr. pr mil) privata diligens-inrättningen, »Stell» eller »Gesellschafts»-vagnarne. Dock förtjenar en sådan färd mellan Prag och Brünn att försökas, både för dess äfventyrlighet och för det tillfälle den ger att lära känna folket. Men dessa omkostnader finner läsaren angifna i hvarje god resehandbok, säkrast i »Reichards Passagierer», 20 hvaraf tionde upplagan utkommit på fransyska språket i Berlin 1840. Med en postkarta för ögonen kan man då lätt beräkna resekostnaden. Vanligen färdas man på ett dygn med snällposten 20 tyska mil. Beräknar man skjutslegan för denna väg i rund summa till 11 1/2 rd. sv. b:ko och uppehållet till 2 1/2 rd. b:ko, så finner man, att med snällpost hvarje mil kostar cirka 1 rd. rgs, och vi tro, att denna beräkning kommer verkliga förhållandet temligen nära. En resa med extrapost blir alltid dyrare, äfven om fyra personer förena sig om densamma, och hyrkusk, »Lohnkutscher», bör man endast begagna, om trakten är 30 serdeles vacker, samt på en kortare färd. Ty utom det, att man i en sådans vagn alltid sitter obeqvämt och trångt, så blir resan genom längre dröjsmål lika dyr, som med posten, och den långsamma färden högst tråkig.

Ångbåtsfärder äro alltid både billigare och angenämare än resor till lands. På Rhein kan man resa ifrån Köln till Mannheim för 5 1/2 Thaler, för den vanliga platsen i stora salongen; på Donau från Regensburg till Wien för 20 fl. Conv. M. i första salongen, 12 fl. 40 kr. i den andra, hvilken man utan betänkande kan begagna. På Rhein gör man icke gerna resan i en fart, och man handlar derföre klokast, om man skickar sina effekter förut, ifrån Bonn till Mainz eller tvärtom, 40 och endast behåller en nattsäck, eller ännu hellre blott en liten resväska, som man ogeneradt kan bära med sig vid en tillfällig fotvandring. Utom det, att man sålunda blir i tillfälle att lättare stiga ur och i ångfartyget äfven vid de många stationer, der passagerare med båt afhemtas, samt att efter behag företaga fotvandringen, slipper man också det alltid tråkiga bestyret att hafva vård om effekterna, hvilka utan qvitto emottagas och aflemnas och derföre lätt kunna gå förlorade, samt om deras fortskaffande från och till ångfartyget. Det är också förtretligt att, då man dröjer några timmar på en ort, t. ex. betala sin middag med 15, men i drickspengar till kyparen kanske 5 och för 50 sakernas forslande 10 à 12 S. Gr., eller att för dessa tvenne poster gifva ut lika mycket, som man betalat för qvällsvard och nattläger (20 à 24 S. Gr.). En Rheinresa blir i alla fall temmeligen dyr, endast derföre att den blott är en resa. Man får utom passagerare-afgiften beräkna hvarje dag till minst 2 Thaler, ehuru en hvar utgift för sig ej är öfver höfvan

stor, samt för bättre viner och kostnaden vid beseendet af en mängd märkvärdigheter ännu tillägga 4 Thaler för veckan. Dröjer man trenne veckor på färden, så gör detta ungefär 150 rdr rgs. – Helt annat är det med en Donauresa. Der är ingen ort för sig serdeles inbjudande, och ångbåtarne gå blott tvenne gånger i veckan, så att man ej gerna lemnar fartyget. Utföre far man ifrån Regensburg till Wien på två dagar, och ligger då öfver natten i Linz, dit man kommer tidigt nog på första dagen, för att ännu under den ljusare årstiden hinna bese staden och omgifningen. Uppföre varar resan deremot fyra dagar. I båda händelser blir den den billigaste tur, man kan göra.

10

Jernbanorna, af hvilka de ifrån Berlin till Leipzig och Dresden, från München till Augsburg och från Frankfurt till Mainz ligga i en turists väg, minska resekostnaden både genom en nära hälften billigare passagerare-afgift, än posten, och genom den hastighet, hvarmed resan sker. Ingen, som har ondt om pengar, lär vara oklok nog att på dem taga första platsen, hvilken icke erbjuder andra fördelar framför den andra, än den att vara exklusiv. Har man vackert och lugnt väder, så har man på tredje platsen fördelen af fri utsigt och sval luft i utbyte mot en hårdare sits och något dam; och det ger alltid en viss tillfredsställelse, att hafva åsidosatt all barnslig fåfänga, hvarmed en nordbo i slika fall plär vara behäftad. I allmänhet är färden på en jernbana obehaglig genom dånet och dallringen.

20

Det är en gammal regel, att man bör taga in på de värdshus, som hafva det mesta besök; ty dessa äro vanligen de bästa – priset jemfördt med varan. Isynnerhet är det den bästa rekommendation, om köpmän och affärsmän öfverhufvud der visa sig hemmastadda. Sådana värdshus äro också i vissa orter de förnämsta. Men i stora städer och der de lustresandes antal är stort, såsom vid Rhein, der är det klart, att de förnämsta värdshusen endast äro beräknade för penninge-aristokratien. Man bedrager sig derföre mycket, om man anser det vara bästa uträkning att besöka de förnämsta värdshusen, ehuru det å andra sidan ej är värdt att välja de obetydligaste, der man vanligen endast får betala en dålig vara lika dyrt som en bättre i de bättre. Likasom det är rådligast att välja de mest besökta, så gör man klokast att i dem följa husets och de besökandes sed. Ansåge man till ex. table d'hoten vara för dyr och beställer sig ett par rätter på förhand, så får man gemenligen för dessa betala lika mycket, som för de femton å aderton vid table d'hoten. Bäst är också att i en stad, der man ännu är obekant, alltid spisa i värdshuset, der man bor. Än mindre bör man företaga sig att, då man reser med posten, göra några egna beställningar på de stationer, der det spisas eller drickes kaffe. Ty här är allt på förhand ordnad i en bestämd tabulatur, hvarifrån man ej gerna afviker, och följden blir också här den, att ingen hushållning står att vinna. Dessutom får man då vänta, så att man i en knapp vändning ej hinner förtära det beställda, förrän posthornet befaller slut på måltiden. Man förledes lätt till sådana små försök, emedan Tyskarne äro verkliga storätare, och man måste tycka, att det väl kunde gå af för mindre än så. Isynnerhet öfverflödig finner man om morgnarne en så kallad portion kaffe, 3 koppar med smör och bröd, som kostar 6 stundom 8 S. Gr. Men requirerar man i stället en kopp med bröd, så kan man väl få till svar, att kaffe och thé ej serveras pr kopp. Bringas åter det begärda med lika mycket varm mjölk och ett par bröd, så kostar det t. ex. 5 S. Gr., man må förtära mjölken och brödet eller icke. På eftermiddagen deremot får man öfverallt kaffe pr kopp. Likaså om morgnarne, i vissa delar af södra Tyskland, alltid i ett privatlogis och

30

40

50

vanligen på ångbåtarna. Saken ser obetydlig ut, men 15 à 18 rdr månadtligen för morgonkaffet är en dryg utgift. Det händer derföre icke sällan, att vana resande icke dricka kaffe. I afseende å vinet gör man bäst att i de orter, der det allmänt drickes, hålla sig till värdshusens »Tischwein», samt då man aflägsnat sig från Rhein hellre till det röda än det syrligare hvita vinet.

Drickspengar äro alltid en förtretlig sak. Vid Rhein rekommenderas af resehandböcker 5 S. Gr. till »Oberkellner» och 2 1/2 till »der Hausknecht», som har klädesborstningen, om man endast legat en natt öfver i huset. För 2 à 3 dagar betalas det dubbla o. s. v., och för en hel vecka får man väl lof att ro ut med sinThaler till den förra och med halfva Thalern till den sednare tjänstemannen. Efter denna taxa kan man betala öfverallt i Tyskland, i södra delen kanske något litet mindre. Åter man blott en måltid i huset, så låter man drickspengarne bero af priset¹ samt af – liqviden. Passar det i stycket att gifva en, två à tre groschen, så äro de välkomna; om icke, så visas intet missnöje. I Sydtyskland gör myntet, att man kan gifva en mycket liten summa, och en Wienerkypare bockar redan djupt för 4 à 5 kreutzer. Bäst är, då man längre tid dröjer på en ort och ofta besöker samma värdshus, att blott ett par gånger betala rundligare, men för öfrigt fordra bestämd liqvid. För en kopp thé, en qvällsvard o. s. v. ger man ingen drickspenning, om man ej oftare besöker stället. Tager man för princip att endast betala drickspengar i sitt logis, så går det väl an, och man underlåter intet annat, än hvad de flesta infödingar underlåta. Isynnerhet i München och i de små universitetsstäderna ger man snart sagdt aldrig några drickspengar. I Berlin äro kypare öfverhufvud så tvära, att de inga förtjena. Deremot bör man vid bjudning i ett privathus alltid betala 1/2 Thaler, 1/2 fl. eller så bortåt till den domestik, som framräcker kappan, lyser en utför trappen eller eljest bockar i förstugan.

Förf. tillägger till dessa priskuranter, att ett års vistelse i Tyskland, beräknadt efter dem, äfven om man räknar fyra månader för de billigaste orterna, Baden och Würtemberg, blir dyrare än hvad en lika tid kostat författaren. Så tror han intet vara för lågt tilltaget för den, som ger ut pengar för att resa, icke reser för att gifva ut pengar.

Umgångessederna äro i Tyskland ungefär desamma som i Sverige, isynnerhet i norra delen. Dock är man i flera fall mindre nogräknad med småsaker. Tiden för en uppvaktning hos de lärda är likgiltig, likasom dragten, för hvilken en frack icke är någon outhärlig artikel. Äfven fruntimmersvisiter göras vid tillfälle i bonjour. En student eger ofta icke någon frack, hvilket icke hindrar honom ens från att besöka danser, ehuru dock från att dansa. Vid en stor ceremoni, då den unga kronprinsen af Würtemberg lade grundstenen till ett nytt universitetshus i Tübingen, paraderade hela studentkorpsen klädd i bonjour och mössa. Endast generalförarne ståtade i svart frack, hvita benkläder, uniformsstöflar, trekantig hatt, och deras adjutanter i sammetsrockar, samt alla officianter med skärp i svart och karmosinrödt (Würtembergs färger) och med slängsablar. På värdshus betalar hvar och en för sig, och på bjudningar der ser man aldrig exempel. Bjudningar i hus ske vanligen till qvällen. En middagsmåltid fordrar större högtidlighet. I Berlin tillgår äfven vid de förra såsom i Sverige,

¹ På ett värdshus (»Stadt Rom» i Leipzig) debiterades förf. för redan förut afbrända ljus, hvilka han haft påtända en kort stund tvenne aftnar, till 15 gute Gr. = 1 rd. 32 sk. rgs. Allt öfrigt var tilltaget i samma proportion, och öfverkyparen fick derföre i stället för drickspengar – ljusen. Han såg flat ut, men saken fick blifva dervid.

med undantag af den rara punschen mellan théet och qvällsvarden. I Sydtyskland deremot kallas man till kl. 8 eller half 9, och sällskapet sätter sig genast till bords, der man förblir sittande, tills den förnämsta gästen, d. ä. fremlingen, för hvilken bjudning skett, stiger upp, då han och alla öfriga gäster genast tillgripa sina hattar och gå. Af okunnighet om denna sed höll förf. en gång sällskapet vid bordet till kl. öfver 12 på natten, en stor oordentlighet i ett lärdt hus, der man före 11 vill vara till sängs. Äfven i nordtyskland går man genast efter måltidens slut. En konstig sed är den, att man på många orter vackert putsar sin soppsked och lägger den på bordet till framdeles begagnande – något hvarifrån våra farmödrar och mormödrar haft all möda ospard att afvänja oss. Det hör till artigheten att genast be en inträdande person lägga bort hatten, och ännu artigare är att taga den ifrån honom. Ett fruntimmer räcker aldrig fram sin lilla hand, ty sådant skulle såra anständigheten. I öfrigt bör man vara ytterst försiktig i tal och ord ställda till dem. Det aldra minsta kan anses sårande för en flickas öron. Förf. frågade i residenset i München helt oskyldigt en württembergisk flicka, om ej hennes fot kände en liten danslust vid åsynen af de på danssalens väggar al fresco målade grupperna, men tillrättavisades genast af mamma med anmärkningen, att den yppigt blomstrande döttern var blott femton år gammal. I stället äro de lärdes fruar icke tyckmyckna, om händelsevis en lärd diskurs förirrar sig på något eljest besöjd område. I Berlin såg förf. ett putslustigt exempel derpå vid tillfälle af en dispyt, om förnuftet vore medfödt eller förvärfvadt, då man gick så långt tillbaka i undersökningen som möjligt. I allmänhet synes i Tyskland, likasom i Sverige, familjelifvet vara rent och obesmittadt, med undantag af kända förhållanden i större städer och högtförnäma kretsar. En fremling kan också i familjerna påräkna ett hjertligt och deltagande bemötande, till och med vid något längre bekantskap hos en husmoder finna en i råd och dåd verkligt moderlig omsorg. 30 Männen äro också »Biedermänner», enkla, hedersamma och hjertliga, samt hafva öfverhufvud i allt ordnade affärer. Men den glada öppenhet och det älskvärda behag en bland Sveriges blonda döttrar eger, och således en intagande svensk sällskapskrets, återfinner man icke i Tyskland. Förf. åberopar till visso härå den sextioårige Tysken friherre Strombecks yttranden i hans »Reise in Schweden und Dänemark». Och med detta osminkade loford för nordens sköna hoppas förf. hafva i någon mån godtgjort sitt myckna prat om mat och kaffe. Hade han blott eljest goda utsigter för ett ja från sköna läppar, så skulle han här högtidligen afsvärja sig all framtida befattning med köksaffä- 40 rer.